

Gerhard Hafström

De svenska
rättskällornas
historia

JURIDISKA FÖRENINGEN
I LUND

E-boken är publicerad av Juridiska fakulteten vid Lunds universitet 2025

eISBN: 9789190023013

ISBN: 9154401496 (originalutgåva i tryck)

DOI: <https://doi.org/10.37852/oblu.313>

Denna text är licensierad under CC BY-NC 4.0, Erkännande.

(Se fullständiga villkor: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.sv>).

Enligt licensen får verket spridas och bearbetas utan att tillstånd behövs, men ej användas i kommersiella syften. Verkets upphovsperson måste anges.

Gerhard Hafström

De svenska
rättskällornas
historia

JURIDISKA FÖRENINGEN I LUND
DISTRIBUTION : STUDENTLITTERATUR

Nionde upplagan
Printed in Sweden
Studentlitteratur
Lund 1974
ISBN 91-544-0149-6

FÖRORD TILL FÖRSTA UPPLAGAN

Min företrädare, framlidne professor Ivar W. Sjögrens kompendium över "Den svenska rättshistoriens allmänna del" utkom under hans livstid i fem upplagor. Därefter har jag utgivit såväl två supplement till kompendiet som fyra nya upplagor av detsamma, varvid tiden intill 1734 års lag fullständigt nyskrivits. Sedan tiden därefter också skrivits om finnes praktiskt taget intet kvar av den ursprungliga framställningen av rättskällornas historia. Det skulle därför vara oegentligt att nu längre låta kompendiet framstå såsom en omarbetad utgåva av Ivar Sjögrens ursprungliga arbete.

I Ivar Sjögrens kompendium lämnades också en översiktlig framställning av rättsförändringens huvudlinjer, avsedd att bilda utgångspunkt för vidare studier i ämnets speciella delar. Föreliggande arbete saknar en sådan framställning. Det innehåller först och främst de svenska rättshistoriska källornas historia jämte en motsvarande kortfattad översikt av de övriga medeltida nordiska rättskällorna. Därjämte har bibehållits de av Ivar Sjögren skrivna viktigaste allmänna dragen av det samhälle, som utgjort dessa rättskällors miljö. Med hänsyn till sitt huvudsakliga innehåll har arbetets titel blivit "De svenska rättskällornas historia". För att förhindra att arbetet skulle få karaktären av ett konventionellt kompendium utan redovisat samband med källor och litteratur har framställningen belysts genom käll- och litteraturhänvisningar.

Juridicum, Lund den 22 november 1964

Gerhard Hafström

FÖRORD TILL NIONDE UPPLAGAN

I denna upplaga har litteraturförteckningarna utökats med nyutkommen litteratur samt beaktats ny lagstiftning och forskning. Av tryckekonomiska skäl har samtliga ändringar i denna upplaga samlats i ett tillägg längst bak på sid. 248 o ff.

Stockholm den 30 juni 1976.

Gerhard Hafström

FÖRKORTNINGAR

BjR	Bjärlöarätten
DS	Diplomatarium Svecanum
HT	Historisk Tidskrift
JA	Juridiskt Archiv
KHL	Kulturhistorisk lexikon for nordisk middelalder
LHVS	Kungliga humanistiska vetenskapssamfundet i Lund
NJA	Nytt Juridiskt Arkiv
NordiskT	Nordisk Tidskrift
NordAdmT	Nordisk administrativ tidskrift
N. T. f. Int. Ret	Nordisk Tidskrift for international ret
N. U.	Nordisk Utredningsserie
SBL	Svenskt Biografiskt Lexikon
SD	Svenskt Diplomatarium
SRP	Svenska Riksarkivets Pergamentsbrev
SvD	Svenska Dagbladet
SvJT	Svensk Juristtidning
TfR	Tidsskrift for Retsvidenskap
TJFF	Juridiska Föreningens i Finland Tidskrift
TSA	Tidskrift för Sveriges Advokatsamfund

INNEHÅLL

§ 1. Inledning 9

I. LANDSKAPSLAGARNAS TID

§ 2. Rikets indelning. Lagman och lagsaga. Allmänna samhällsförhållanden.

Götarnas land och små-land	12
Svearnas folkland	12
Suionum civitates	13
Tredingsindelningen	13
Landet blir lagsaga	14
Götarnas häradsindelning	14
Hund(are) och tolt	16
Sockenindelningen	21
Minnunga mæn	21
Lagmannen	22
Lagmansdömena (Lagsagorna)	25
Biskopsdömena (Stiften)	25
Sammanfattning	25
Allmänna samhällsförhållanden	26
Litteratur	29

§ 3. Rättskällor och landskapslagar före 1350.

De äldsta rättskällorna	32
a) Oklundaristningen	32
b) Andra runstensristningar	32
c) Forsaringen	33
d) Hednalagen	34

A.	LANDSKAPSLAGARNA	36
	Göotalagarna	37
	Svealagarna	42
	Sammanfattning	49
	Landskapslagarnas indelning och innehåll	51
B.	STADSRÄTTERNA	53
C.	KYRKLIGA RÄTTSKÄLLOR	56
D.	KUNGLIG STADGE- OCH LAGSTIFTNING	58
	1. Edsöreslagstiftningen	58
	2. Stadgorna	59
	3. Gårdsrätterna	61
	4. Privilegier	61
E.	URKUNDSVÄSENDET	62
F.	DE DANSKA, NORSKA OCH ISLÄNDSKA MEDELTIDSLAGARNA	64
	Den skånska rätten	64
	Skånska kyrkorätten	65
	Källor	68

II. LANDSLAGARNAS TID

§ 4. Samhällsutvecklingens huvudlinjer

Allmogen	75
Frälseståndet	77
Kyrkan	78
Städerna	80
Näringslivet	81
Litteratur	85

§ 5. Landslagarna. Stadslagen. Revisionsarbeten.
Kyrkolag.

A. ALLMÄN LAGSTIFTNING 86

1. Den äldre landslagen eller MELL 86
2. MESTL 91
3. Den yngre landslagen eller KrLL 93
4. Revisionsförsöket i början av 1600-talet 96
5. Hovrätternas tillkomst 100
6. Partiella lagförslag och lagar 1640-talet - 1734 102

B. NÄRINGSLAGSTIFTNING OCH RÄTTSUTVECKLINGEN
PÅ NÄRINGSLIVETS OMRÅDE 106

1. Skattejorden 106
2. Kronojorden 107
3. Byalaget och jordägenderätten 107
4. Härads- och landsallmänningar 109
5. Norrländska skogsvidderna 110
6. Gruvorna 110
7. Vattendragen 111
8. Egentlig näringslagstiftning 112

C. KYRKLIGA RÄTTSKÄLLOR 114

Litteratur 116

§ 6. Doktrin och praxis 1350-1735.

Den utländska juridiska doktrinen 122
Den svenska juridiska doktrinen under 1600-talet 123
Domarereglerna 137
Naturrätten 138
Rättspraxis, sedvanerätt 141
Äldre skedet av perioden 141
Senare skedet av perioden 143
Svea hovrättspraxis 147
Domböcker 156
Litteratur 160

III. TILLKOMSTEN AV 1734 ÅRS LAG OCH UTVECKLINGEN DÄREFTER

§ 7. Förarbetena till 1734 års lag 171
Litteratur 176

§ 8. Samhällsidéer och lagstiftningsarbete från
1700-talets mitt till 1809 177

Samhällsidéerna 177

Litteratur 182

Rättsutvecklingen 1736-1809 183

Litteratur 188

IV. RÄTTSUTVECKLINGEN EFTER 1809 - VÅR TID 189

Justitiedepartementet 1851-1875 202

Nya lagberedningen 1875-1884 202

Förstärkta lagberedningen 1884-1895 203

Lagbyrå 1895-1902 204

Lagberedningen 205

Litteratur 208

Doktrinen 209

Det nordiska lagstiftningssamarbetet 212

Svenska lagar tillkomna efter nordiskt samarbete 225

Litteratur 228

Personregister 231

Sakregister 236

§ 1. Inledning

Den svenska rättens historia ingår som ett led i den svenska historien. Den kan skildras och förstås endast mot bakgrunden av vårt folks politiska, ekonomiska och kulturella utveckling.

Rättshistorien har till uppgift att utforska rättslivets gestaltning under skilda tider och klarlägga förändringarna härutinnan till innebörd och orsaker.

Den är en förhållandevis ung vetenskap. Med Leopold von Rankes arbete omkring år 1800, där den kritiska historieforskningens arbetsmetod utformades, och med den historiska rättsskolans genombrott under 1800-talets början skapades förutsättningarna för rättshistorisk forskning.

Historieskrivningen under 1700-talet och tidigare hade oftast "ett aktuellt, undervisande syfte" och skapades i allmänhet "under ständigt hänsynstagande till samtida förhållanden". Utan alltför noggrann undersökning av underlagets trovärdighet lades de mest skiftande källor till grund för framställningen.¹⁾

Den tyska historiska rättsskolan, grundad av Karl von Savigny, innebar i sin tur en reaktion mot den tidigare förhärskande naturrättsteorin, med dess uppfattning om människans oföränderliga natur, som principiellt skulle göra det möjligt att skapa en konstant och evig idealrätt, och med dess brist på intresse och förståelse för de förändringar, som människornas samlevnad och samhälle undergå i det historiska skeendet. Den var också en reaktion mot de franska strävandena under Napoleontiden att skapa en rikslagstiftning för Tyskland och sökte försvara den inhemska rättens organiska utveckling på grundval av historiskt givna förutsättningar.

Från och med 1800-talets senare del började flera av den germanska rättshistoriens företrädare i Tyskland ägna sig åt undersökningar av den nordiska rättens utveckling. Bland dessa banbrytande forskare böra särskilt nämnas Konrad Maurer, Karl von Amira och Claudius von Schwerin.

-
- 1) Enligt Ranke däremot bör historiens metod - efter mönster från den klassiska filologin - vara den objektiva och kritiska analysen av källorna från den skildrade tiden, och uppgiften formulerar han i *Geschichte der romanischen und germanischen Völker*: "Man hat in der Historie das Amt, die Vergangenheit zu richten, die Mitwelt zum Nutzen zukünftiger Jahre zu belehren, beigemessen - so hoher Ämter unterwindet sich gegenwärtiges Versuch nicht: er will bloss zeigen, wie es eigentlich gewesen."

I Sverige markeras den moderna rättshistorieforskningens begynnelse av Carl Johan Schlyters monumentala edition av de svenska medeltidslagarna. Schlyter, som från 1840 var professor i laghistoria i Lund, utgav under åren 1827 till 1877 i tretton band dessa "Sveriges gamla lagar" med oöverträffad noggrannhet och under kritisk jämförelse av alla kända handskrifter.¹⁾

De på så sätt lätt tillgängliga, viktigaste källorna till vår kunskap om den svenska rättshistorien i äldre tid ha sedan utnyttjats av ovan nämnda tyska och av svenska forskare.

Föreliggande kompendium avser att vara en inledning till rättshistoriska studier, en översikt över ämnets allmänna del. Denna kan anses omfatta först och främst ett angivande av de källor, som vi i första hand ha att använda vid en undersökning av den svenska rättskulturens historia. Därjämte tecknas inledningsvis i korthet de viktigaste allmänna dragen av det samhälle, som utgör dessa rättskällors miljö.

För översiktlighetens skull har det ansetts lämpligt att indela framställningen i tre avsnitt. I. Det första är landskapslagarnas tid, 1200-talet och 1300-talets förra del. II. Det andra sträcker sig från landskapslagarnas sammanarbetning i rikslagstiftning - konung Magnus Erikssons allmänna landslag och allmänna stadslag omkring 1350 - till den tidpunkt, då dessa helt ersattes med ett nytt lagverk, 1734 års lag. III. Det tredje och sista avsnittet når fram till nutiden och karakteriseras av samhällets genomgripande omdaning i industrialismens tidevarv och i takt därmed successiva reformer av den rättsordning, som 1734 kodifierades.

Någon skarp gräns åtskiljer emellertid icke alltid dessa olika tidsavsnitt. "Den nya tidens flöde blandas endast långsamt i den gamlas vatten." (K. G. Westman).

En bibliografisk redogörelse för den svenska rättshistoriska litteraturen sedan år 1865 återfinnes hos Nils Regner, Svensk Juridisk litteratur, I, 1865-1956 och II, 1957-1971.

En nordisk rättshistorisk bibliografi under tiden 1940-1965 är tryckt i Skrifter utg. av Institutet för rättshistorisk forskning Ser. II, band 1, 2 och 3.

1) C. J. Schlyter, Corpus juris sueo-gotorum antiqui, Samling af Sveriges Gamla Lagar, b. 1-13 (1827-1877).

Litteratur

- Jørgensen, Poul Johs. Dansk Rethistorie (1940) s. 1 ff.
- Sjögren, Ivar W. Arbetsuppgifter för nutida svensk rättshistorisk forskning (LHVS årsberättelse 1945-1946) s. 91 ff.
- Almquist, Jan Eric Svensk juridisk litteraturhistoria (1946) s. 12 ff.
- Hafström, Gerhard Volkskunde und Rechtskunde (i Folkliv 1956-58. Festschrift till professor Sigurd Erixon, samt i Schleswig-Holsteinischen Anzeigen 1959).
- Hasselberg, Gösta Rättshistoria (20 års samhällsforskning. Statens råd för samhällsforskning 1948-1968. Stockholm 1969).
- " " Rättshistoria, Rättshistoriens dilemma. (Skrifter utg. av Institutet för Rättshistorisk forskning. Ser. II, band 3, 1969).
- Anners, Erik Europas rättshistoria, del 1. (Stockholm 1971).

I. LANDSKAPSLAGARNAS TID

§ 2. Rikets indelning. Lagman och lagsaga. Allmänna samhällsförhållanden.

Det svenska riket har bildats genom en sammanslutning av de fornsvenska landen, vilka äro föregångare till de nuvarande landskapen. Dessa ha funnits hos såväl götarna som svearna. De äro i sin tur i allmänhet en sammanslutning av ett växlande antal mindre land, här kallade små-land.

Vid den hedniska tidens slut - och sanno- Götarnas land och små-land
likt lång tid desförinnan - funnos hos
götarna två stora land, nämligen Östergötland och Västergötland. Längst i söder funnos en mängd små-land, vilka sammanslutit sig till större enheter men först långt senare bildade det nuvarande landskapet Småland. Tre av dessa små-land, nämligen Varend, Finnveden och Njudung ha - antagligen under 1100-talets förra hälft - sammanslutit sig till en gemensam lagsaga, nämligen Tiohärad (jfr nedan). Ett väster om denna beläget små-land, Mo, har förenats med Västgöta lagsaga. De övriga små-landen i norr och österut vid kusten ha förenats med Östgöta lagsaga. Sannolikt bestodo de sistnämnda två lagsagorna ursprungligen av ett huvudland, det egentliga lagdömet, till vilket senare förenats ett växlande antal små-land i utbygderna. På samma sätt ha förhållandena varit i Norge.

Hos svearna kallades föregångarna till Svearnas folkland
några av de nuvarande landskapen för
folkland, vilket möjligen betyder stridsland.

Det egentliga Svethiud omfattade åtminstone senare tre uppländska folkland, nämligen Tiundaland, Attundaland och Fjedrundaland jämte den särskilt organiserade kustbygden Roden, delvis motsvarande det nuvarande Roslagen.

Västerut låg västmännens land, Västmanland, som under medeltiden sträckte sig från Arbogaån i väster till Sagån i öster. Norr därom låg utbygden Dalarne.

Söderut låg södermännens land, Södermanland.

Norrut slutligen sträckte sig de uppländska bygderna till Ödmården, den vidsträckta gränsskogen mellan Gästrikland och Hälsingland, den väldiga utbygden i norr.

Liksom hos götarna funnos under forn- tiden även hos svearna en mängd små- land. Det är sannolikt dessa, som den romerska hävdatecknaren Tacitus i sitt berömda arbete *De Germania* (98 e. Kr.) kallar för suionum civitates. Han omtalar, att de voro belägna mitt ute i Oceanen, och att svionerna "förutom i män och i vapen ha sin styrka i flottor" (Alf Öennerfors, *Cornelius Tacitus, Germania*, s. 95 ff). Sådana små-land äro Dalarne, Åkerbo (inuv Västmanland), Närke, Gästrikland samt Trögd och Vendel (i nuv. sydvästra och nordöstra Uppland). Flera små-land funnos i det stora Hälsingland, vilket då det möter i de äldsta källorna sträckte sig norrut till Umeå och Bygdeå, där de samhällsindelade bygdelagen upphörde och birkarlarnas nästan gränslösa handels- och skatteområden vidtogo.

Götarnas och svearnas små-land - Tredingsindelningen liksom många andra fornnordiska bygdelag - voro i allmänhet kvotindelade, vanligen i tredingar (och sjättingar) eller fjärdingar. Denna indelning bibehöll sig längst i avlägset eller isolerat belägna bygder. De stora öarna i Östersjön, nämligen Gotland och Åland, voro sålunda indelade i tredingar och sjättingar (liksom de norska skattlanden i väster, nämligen Orkneyöarna, Shetlandsöarna och ön Man). Tredingsindelningen bibehöll sig ännu enligt landskapslagarna i utbygder- na Hälsingland och Dalarne samt Närke. En tredingsindelning kvarlevde också in i historisk tid i några andra av svearnas forna små-land (de ovan- nämnda Åkerbo, Trögd och sannolikt Vendel). Angående tredingsindel- ningens ursprungliga uppgifter i heden tid lämnas följande upplysande upp- gifter i *Gutasagan*. De tre sönerna till gutarnas mytiske stamfader skulle ha skiftat Gotland i tre tredingar. "Länge därefter trodde man på hult och på högar, helgedomar och stavgårdar och på hedniska gudar. De offrade sina söner och döttrar och boskap jämte mat och dryck. Det gjorde de efter sin vantro. Hela landet hade för sig det högsta blotet med människor. Eljest hade var treding sitt blot. Och smärre ting hade mindre blot med boskap, mat och dryck. De kallades offerbröder (supnautar) ty de offrade alla tillsammans."

Gutasagans uppgifter stämma väl med Gutalagens, enligt vilken Gotland för rättsskipningen var indelat i tredingar, sjättingar och tingslag. På tredingstingen avgjordes 12 marks-målen, på sjättingstingen 6 marks- målen och på de vanliga tingen 3 marks-målen och mindre ärenden. Den urgamla kultindelningen i kvotdelar sammanföll alltså med den judiciella indelningen - något som är gemensamt och typiskt för hela den forna nor- diska samhällsindelningen. Den tredingsdelning, som ännu under äldre

medeltid levde kvar i så många svenska utbygder, återgår sålunda ursprungligen på en sådan gemensam indelning för kult och rätt.

I varje land fanns en gemensam helig Landet blir lagsaga
kultplats, tillika samlingsplats för lands-
tinget. Där täljde eller framsade lagmannen, åtminstone från 1000-talets
början och sannolikt långt tidigare, den i landet gällande lagen, vilket gav
upphov till namnet lagsaga såsom namn på rättsområdet (se vidare nedan).
Lagsagan sammanföll ofta med landet men kunde som nämnt därjämte om-
fatta utanför detsamma belägna forna små-land.

Ett exempel på huru det tillgått vid ett smålands(härads) anslutning till ett
lagmansdöme framgår av ett tillägg till Västgötalagarna (IV, 20:4). Enligt
detta skulle sålunda den västgötska lagmannen av Mo härad erhålla en s.k.
landskyld på 25 nöt vart fjärde år.

VgL IV:20:4

Lagmadþaer aeghaer lanzkyld aff mohaeraep þaet aer faem tyugh nöt hwaer
fiarðþ ar.

Enligt landskapslagarna omfattade Götarnas häradsindelning
götarnas två stora land - lagsagorna
eller lagmansdömena Västergötland och Östergötland - ett antal härad.
Många av dessa voro ursprungligen egna små-land, eller delar av sådana,
vilka senare erhållit häradsbenämningen. Tydligast är detta förhållande
påvisbart i den yngsta lagsagan, nämligen Tiohärad, men det skönjes även
i det egentliga Öster- och Västergötland, därvid tydligast i dessa lagsagors
utbygder.

Tiohäradslagsaga¹⁾ - i vilken som namnet angiver ingingo 10 härader -
omfattade som ovan nämnts, tre små-land, nämligen Varend, Finnveden
och Njudung. Huvudlandet Varend bestod ursprungligen av fyra, senare
fem mindre bygder (Albo, Kinnevald, Konga samt Vidinge = Norr- och
Uppvidinge), vilka såsom ingående i lagsagan kallades för härad. Små-
landet Finnveden var indelat i tre bygder (Östbo, Västbo, och Sunnebo) och
små-landet Njudung i två bygder (Östra och Västra Njudung), vilka lika-
ledes fingo benämningen härad.

Beträffande flera av de i Östergötlands lagsaga ingående häraderna är för-
hållandet enahanda. Detta framstår tydligast beträffande utbygderna, dvs.
de häraden, som äro belägna i det nuvarande landskapet Småland, exem-
pelvis i norr Tveta och Vist samt i öster alla de i det medeltida s.k. Kalmar

1) Lars-Olof Larsson, Det medeltida Varend (1964).

foghati (nuv. Kalmar län) ingående forna smålanden (Tjust, Sevede, Asboland, Stranda, Möre osv. ända ned till Blekingegränsen). Men samma förhållande gäller flera av de i nuvarande Östergötland belägna häradena, exempelvis Ydre och Kinda i söder. I detta sammanhang bör uppmärksammas en grupp av sex i östra delen av Östergötland belägna härader, vilka alla ha efterleden kind. Detta ord betyder stam, ätt. Förut har antagits, att ifrågavarande bygder ursprungligen äro boplatser för olika götiska folkstammar, vilka bygder omsider kallades för härad och ingingo i det stora landet, senare lagmansdömet eller lagsagan Östergötland. Sannolikt ingå emellertid dessa kindhärad i en planmässigt och symmetriskt genomförd häradsindelning i Östergötland utefter en öst-västlig mittaxel (Th. Andersson, Svenska häradsnamn, Ak. avh. 1965, s.160).

På samma sätt kunna i Västergötlands lagsaga många av de västgötska häradena återföras till sina föregångare, småland eller delar av sådana.

Enligt den förhärskande uppfattningen (Tunberg) har häradsindelningen haft sitt ursprung i Danmark, varifrån den spridits till götarna. Det finns emellertid om häradets äldsta historia icke någon nyare kritisk undersökning, genomförd med hjälp av metoder från olika vetenskaper (historia, språk-, rätts-, religions- och kyrkohistoria, geologi och geografi, folklivsforskning osv). Enligt den sannolikaste förklaringen sammanhänger ordet härad med harireita, "härtåg, härskara", ¹⁾ dvs. området som utrustade en (skepps-)här.

"Det synes förhålla sig så, att häradsindelningen - något generaliserande uttryckt - i huvudsak utgör ett system av dels artificiellt skapade distrikt med primära häradsnamn, i huvudsak sådana som utgår från en samlingsplats, dels i denna indelning inordnade självvuxna bygder (samt stundom äldre distrikt) med gamla bygdenamn eller med primära häradsnamn av den indirekt bygdebildande typen. Detta tyder på att häradsindelningen inte huvudsakligen återspeglar en självvuxen bygdegruppering utan är resultatet av en uppifrån på administrativ väg genomförd indelning" (Th. Andersson, anf. arb., s.168).

Häradet stod under häradshövdingens ledning. Häradet var indelat i fyra fjärdingar, envar under ledning av en fjärdingshövding. Häradets i historisk tid viktigaste uppgift var som område för rättsskipningen, vilken utövades av häradstinget med häradshövdingen som ordförande. Vissa ärenden av mindre vikt handlades på fjärdingstinget.

1) Sven Ekbo, Ordet hundare (Arkiv för nordisk filologi 77).

Som framgår av de tre uppländska folk- Hund(are) och tolt
landens namn - Tiundaland, Attundaland
och Fjedrunaland - omfattade dessa ursprungligen resp. tio, åtta och fyra
hund eller hundaren, motsvarande de nuvarande häradena. Västmanland
och Södermanland voro likaledes indelade i hund(aren), under det att Närke
var indelat i tre s.k. tredingar. Dalarne och Hälsingland voro, liksom Got-
land och Åland, även indelade i tredingar. Roden slutligen hade en sär-
skild indelning i skeppslag, vilken även fanns i de hundaresindelade lan-
den Västmanland och Södermanland samt i det tredingsindelade Hälsing-
land.

Det i de tre uppländska folklanden ingående ordet hund - icke hundare -
betyder otvivelaktigt ett räkneord. Det har med största sannolikhet i ett
förlitterärt skede avlösts av ordet hundare. Det är möjligt att detta ord
är en sammansättning av hund, och ordet haer, här. Ordet skulle ur-
sprungligen ha betytt "härskara" av (omkring) hundra (100 eller 120 man).
Härur skulle ha härlets innebörden "område av visst slag", som består
av eller utrustar hundra enheter.

Beträffande förhållandet mellan hund och hundare har ännu inte uppnåtts
någon enighet inom forskningen. Säkert är emellertid, att ordet hund är
det äldre. Detta stämmer med att bygdenamn på hund, såsom Seunda och
Gorunda i Västmanland, Oppunda och Sorunda i Södermanland samt Åsunda,
Lagunda, Hagunda och Norunda i Uppland ligga längre in i landet än de in-
till kusten belägna bygdelagen på hundare, numera hundra, såsom Ärling-
hundra, Seminghundra, Långhundra, Sjuhundra, Lyhundra och Närding-
hundra.

Inom varje hund(are) har sannolikt funnits en hednisk kultplats, där i all-
mänhet den s.k. hundareskyrkan sedermera byggdes. Det framgår härav,
att hund(ar)et varit ett kultområde redan under förhistorisk tid. Hundaret
var även rättsskipningsområde; enligt svealagarna skulle det i varje hun-
dare finnas en tingsstad och två domare. I Uppland liksom i svearnas öv-
riga land har det sålunda rått en motsvarighet till förhållandena på Gotland,
nämligen att den äldsta rättsindelningen överensstämde med kultindel-
ningen. Inom varje hundare fanns på landskapslagarnas tid en husaby, där
konungens länsman¹⁾, efterträdaren till husabymannen, bodde. Även här
kan man spåra den hedniskt-sakrala bakgrunden. De kungliga husabyarna
tillhörde nämligen Uppsala öd, dvs. de gods varöver Uppsalakonungen för-
fogade. I sitt kända arbete Heimskringla lämnar den isländske historie-
skrivaren Snorre Sturlason om dem följande beskrivning: "Frö byggde i
Uppsala ett stort tempel och grundade där sitt huvudsäte, han skänkte där-

1) Se Gerhard Hafström, art. Länsman i Kulturhistoriskt lexikon för nor-
disk medeltid, vol. X (1965).

till alla sina inkomster, land och gods. Därigenom uppkom Uppsala öd, som har bestått allt sedan."

Slutligen bör i detta sammanhang nämnas, att det ålåg hundaret, eller dess delar - liksom häradet och skeppslaget - att bygga, underhålla och utrusta ledungssnäckorna, d.v.s. krigsskeppen, samt senare att utgöra ledungsskatterna. Hundaret, vilket sålunda hade en viktig uppgift inom såväl örlogs- som skatteledungen, var följaktligen både militärområde och skattedistrikt. För de viktigaste samhällsuppgifterna under tidig medeltid voro alltså hundarena grundläggande indelningsenheter, vilka tillika utgjorde folklandens grundstenar.

Det uppländska hund(ar)et har i äldsta tid bestått av ett antal s.k. tolfter, det är bygdelag, vilka omfattat tolv enheter. Vid kristnandet byggdes i varje tolft, en liten stavkyrka, s.k. tolptakirkia, motsvarande den vanliga sockenkyrkan, vilken ursprungligen var annex (ecclesia annexa) till hundarets enda kyrka, hundarekyrkan (hundaris kirkia), som även kallades huvudkyrka (ecclesia residentialis). I fyra uppländska sockennamn ingår ordet tolft, nämligen i Tolptakirkia (nu Tolfta) i Vendels hundare, Husby Sjutolft i Trögds hundare, Lundatolft (nu Lunda) i Seminghundra och Frös-tolpt (nu Fröshult) i Simbo (Simtuna) hundare. De två förstnämnda lågo i tredingsindelade och de två sistnämnda i åtingsindelade hundaren. I de av Gustaf I upprättade äldsta jordeböckerna, de i Kammararkivet förvarade s.k. landskapshandlingarna, omtalas dessa båda socknar såsom åtingar. Detta är en mycket viktig iakttagelse, vilken möjliggör att bestämma förhållandet mellan hund(ar)et och tolften, vilket framgår av följande utredning.¹⁾

Enligt svealagarna voro hundarena bland annat i och för uppbörden av ledungsskatterna indelade i hälfter, fjärdingar och åtingar. Inom varje åtting var uppbörds mannen en av dess bönder, den s.k. åtingsmannen. Åttingarna kvarlevde såsom skattedistrikt ännu under Gustaf I:s tid, varvid ledungsskatterna alltså uppburos av åtingsmännen, en för varje åtting. Åttingarna sammanföll som regel med kyrkosocknarna och voro identiska med de senare s.k. jordebokssocknarna. Då såväl tolften som åttingen alltså sammanföll med socknarna följer härav, att tolften och åttingen voro identiska. Härmed stämmer också att de två ovannämnda tolfterna Lundatolft (Lunda) och Fröstolft (Fröshult) i landskapshandlingarna förekomma som åtingar. - Av denna identitet följer en annan slutsats av utomordentlig betydelse. Som redan framgår av namnet funnos i varje hundare åtta åtingar. På grund av identiteten mellan åtting och tolft bör all-

1) Se vidare Gerhard Hafström, Die altschwedische Hundertschaft, i Vorträge und Forschungen VIII (1964).

så också - om ock tidigare - hundaret ha omfattat åtta tolfte, eller 96 (= 8 x 12) enheter. Då detta tal är det som i tolvtaletssystemet kommer närmast 100, är det möjligt att hundaret därav fått sitt namn.

Som ovan nämnts, var hund(ar)et även ledungsdistrikt. Därest varje toltf utrustat 12 man, har alltså varje hundaresfjärding utrustat 24 man jämte 1 styrman. Hela hundarets skeppsstyrka har sålunda uppgått till 4 stycken 24-roddare, motsvarande 96 roddare och 4 styrmän, dvs. hund(ar)ets skeppshär har uppgått till jämt 100 man och kan därav ha fått sitt namn.

Det återstår att besvara den viktiga frågan, vilken enhet det är, av vilken tolfte bestod av 12 stycken. I många fall uppgår antalet byar från yngre järnåldern till omkring tolv i varje åtting (= toltf). Det är därför möjligt att en by av viss storlek och motsvarande grupper av enstaka gårdar utgjort den enhet, som ingår i tolfte. I sådant fall skulle redan tolfte och därmed också hund(ar)et utgöra beståndsdelar av ett förhistoriskt sjömilitärt indelningsverk.

Beträffande dettas sammansättning lämna landskapslagarna och de äldsta kamerala källorna vissa vägledande upplysningar. De rustande bygdelagen voro indelade såsom över desamma utfällda skepp. Årtullen på dessa kallades för hå och roddaren vid hån benämndes därav hasæte. De olika skeppsrummen kallades för hamn(a) (jfr forndanska hafn).¹⁾ De motsvarande hundarena voro indelade i hamnor, vilka bestodo av en grupp byar och gårdar och vilka det ålåg att sända män och mat till skeppens hamnor.

Götarnas land voro indelade i härad. Ordets etymologi är omtvistad men enligt en av flera forskare omfattad mening skall ordet höra samman med harireita, "hårtåg, härskara". I sin förled innehåller ordet alltså här = härstyrka, måhända skeppshär, och visar, att bygdelagsindelningen härad är en militär indelning.

1) Inom forskningen har tidigare fornsvenska hamna sammanställts med fornnorska hamla = årband, årvidja. Det har därför allmänt antagits, att såväl hå som hamna hänfört sig till den enskilde roddaren, och att det ålegat hamnan att utrusta allenast en man till skeppet. Detta är emellertid icke förenligt med andra uppgifter och man har därför trots den ifrågavarande sammanställningen antagit, att hamnan utrustat flera män. (E. Hjärke, Roden, Namn och bygd 1947, s. 60). Mot antagandet av identitet mellan hå och hamna talar emellertid redan språkliga skäl. De två leden i dylika med "och" sammanställda allittererade uttryck, ha nämligen ursprungligen aldrig betecknat samma sak, exempelvis by ok bol, fult fæþerni ok ald opil, rå ok rör, bolster ok blea, vin ok vittne, lîþ ok lepung, vård ok vaka. - Jfr Gerhard Bendz, Ordpar, Svenska humanistiska förbundets skrifter (1965), s. 13.

De norrländska bygderna, i vilka Hälsingelagen gällde, omfattade Hälsingland, Medelpad och Ångermanland. Lagens giltighetsområde sträckte sig till Umeå och Bygdeå - de som bodde norr därom "skola värja sitt land hemma" (HL KgB 7). Östra Upplands kustbygd, den s.k. Roden, var likaledes indelad i skeppslag.¹⁾

Samtliga de tre indelningsenheterna härad, hundare och skeppslag hade sålunda sina namn efter sin rustningsskyldighet till skeppshären eller skeppet. Hundaret var ursprungligen indelat i två skeppslag. Ett härad i Östergötland motsvarade ett av svearnas skeppslag, dvs. ett halvt hundare. Häradsfjärdingen under sin fjärdingshövding motsvarade alltså hundaresåttingen eller tolften.

Liksom hundaret var häradet indelat i små rustningsrotar. Den rustande, senare skattskyldiga jorden, sades i Östgötalagen vara lagd till hå och hamna (GB 16 och BB 28:5). Jorden var därjämte indelad i attungar. De mindre östgötska byarna bestodo ofta av 8 attungar och de stora moderbyarna av två mindre bebyggelseenheter, s.k. holmar, vardera om 8 attungar, dvs. tillhopa 16 attungar.²⁾

Jämförelse mellan hundares- och häradsindelningen:

1	hundare	96 forn-(bol-)byar	2	härad el. skeppslag	
1/2	" "	48	"	1	" " " 3)
1/4	" "	24	"	1/2	" " " "
1/8	" " (=åtting)	12	" (=tolft)	1/4	" " " " 4)
1/16	" "	6	"	1/8	" " " "
1/48	" "	2	" (=hamna)	1/24	" " " "
1/96	" "	1	" (=hå)	1/48	" " " "

1) Jfr E. Hjärne, Roden (Namn och bygd 1947) och S. Ekbo, Om ortnamnet Roden och därmed sammanhängande problem (Arkiv för Nordisk Filologi 73:3-4).

2) Se härom närmare Staffan Helmfrid, Östergötland västanstångs, s. 154 ff. (1962).

3) Domare = Häradshövding.

4) Åttingsman Fjärdingshövding.

Hundares- och bolbyindelningen voro likartade enligt följande jämförelse:

HUNDARE		BOLBY
	<u>Kvotdelar</u>	<u>Markland</u>
1	Hel	4 markland
1/2	Halv	2 markland
1/4	Fjärding	1 markland
1/8	Attung	1/2 markland (=4 öresland)
1/16	Halvattung	2 öresland (=6 örtugland)
1/48	Sjettungsattung	2 örtugland
1/96	Tolftungs attung	1 örtugland

Jämförelse melland hundaresindelningen samt mot- och häradsindelningen på Öland:

<u>HUNDARE</u>	<u>MOT</u>
4 fjärdingar	4 härad eller skeppslag
1 fjärding - 24 håar	1 härad - 24 håar
8 tolfter	8 fornborgar

Det är antagligt att varje sådan av 8 attungar bestående enhet eller holme motsvarade en hå med rustningsplikt för en hasæte. En sådan holmby och dess moderby motsvarade alltså uttrycket hå och hamna. Härav är det möjligt att draga en viktig slutsats - genom rekonstruktion av ett härads antal ursprungliga attungar bör det vara möjligt att fastställa antalet håar och därmed också storleken av dess ledungsnäcka. Någon undersökning angående attungtalet i de östgötska häradena är ännu inte utförd.

I de hundaresindelade folklanden kring Mälaren värderades den s.k. normalbyn, motsvarande den kungliga husabyn, till 4 markland. Ofta lågo två sådana byar i varandras grannskap. Då en attung motsvarade ett halvt markland, var alltså en sådan normalby motsvarigheten till den östgötska holmbyn. En uppsvensk normalby om 4 markland och dess lika stora grannby voro alltså en militär rustningsrote, motsvarande den östgötska indelningsbenämningen hå och hamna.

Det fornsvenska militära indelningsverket byggde alltså på en enkel princip. Den naturliga bebyggelseenheten byn skulle utrusta en man till rodarskeppets naturliga enhet, årtullen, hån.

Enligt Adam av Bremen, vilken på 1070-talet avslutade sin berömda

Sockenindelningen

kyrkohistoria om ärkestiftet Hamburg, till vilket också Sverige då räknades, skulle inte ens under den för kristendomen nitälskande konung Stenkil (omkr. 1066) någon varaktig missionsverksamhet ha kunnat påbörjas i Uppland. På Adams tid funnos emellertid många och offervilliga kristna i Sigtuna. Stenkils son, konung Inge den äldre, nedslog under de första åren av sin regering en hednisk reaktion i Svealand. Enligt Hervarasagans konungalängd väckte han svearnas misshag genom att göra slut på offren "hann eiddi blótum". Efter en sammanstötning på tinget förjagades Inge, och Blot-Sven började offren på nytt. Efter Inges återkomst och slutliga seger organiserade han kristendomen igen, "leidretti þá enn kristnina". Sannolikt var det konung Inge, som i samband med Blot-Svens fördrivande lät förstöra hednatemplet i Uppsala. Därmed förelåg förutsättningen för svearnas kristnande under sin konungs ledning.

Enligt UL:s kyrko- och konungabalkar skulle det i varje hundare finnas en hundareskyrka – hundarets huvudkyrka – samt tolftakyrkor, vilka voro identiska med de vanliga sockenkyrkorna. Vid kristnandet har sålunda kyrkan för sin kyrkosockenorganisation övertagit den förkristna kultindelningen – det hedniska stavtemplet har ersatts av den kristna stavkyrkan. I stället för att söka sig till den hedniska kultplatsen sökte sig bönderna till kyrkan.

I allmänhet har på ett primitivt stadium av folkens utveckling rätten haft en sakral

Minnunga maen

prägel och haft nära samband med kulten. Bland många folk framträder rätten i sitt äldsta kända skede såsom en del av kulten. Det är antagligen på grund av rättens sakrala karaktär som i den äldsta romerska rätten kunskapen om rättsreglerna framträder såsom ett slags hemlig rättsvisdom, bevarad inom pontifikalkollegiets fast slutna krets. Huruvida något motsvarande gällt bland de germanska folken är ovisst. Den inom svensk rättshistorisk forskning vanliga uppfattningen är följande: "Kännedomen om rätten gick i arv bland folket, och under den äldsta tidens enkla förhållanden synes man ha betraktat hela menigheten såsom i behövlig mån delaktig i denna kunskap. Längre fram blev det svårare för varje samhällsmedlem att känna denna rätt i alla dess enskildheter. Behov uppstod av särskilt lagkunniga män, som genom sina rättsutsagor kunde lämna det på landstinget samlade folket vägledning vid rättsskipningen. Lagmannen framträder och föredrar muntligen lagen på tinget." (K. G. Westman).

Riktigheten av denna uppfattning kan dock ifrågasättas. Det kan nämligen icke antagas, att rättsreglerna under äldsta tider varit enkla och därför kunnat vara i var mans minne. Det är i stället så, att den äldre rätten är mycket formalistisk. Varje rättshandling måste sålunda ske enligt en be-

stämd form, varvid samtidigt vanligtvis en motsvarande formel uttalades. Form och formel måste noggrant iakttagas för att en företagen rättshandling skulle få åsyftad rättsverkan. Kännedomen om dessa rättsregler bevarades av gamla minnesgoda män, vilka i Hälsingelagen buro det betecknande namnet minnunga mæn. Dessa skulle uttala sig vid tvist om fädernejord samt vid tvist mellan byar om jord, skog, vatten eller andra tillägor liksom vid rågångstvist. De bevarade alltså i sitt minne kännedomen om det nedärvda rättstillståndet och måste därför förutsättas ha känt till den gällande rätten. De ha sannolikt kunnat tälja de olika flockarna liksom de karelska runosångarna utantill kunde återgiva tusentals versrader.

Någon känd motsvarighet till dessa minnunga mæn finnes visserligen inte i de andra svenska landskapslagarna. Därest de tidigare funnits även i de andra landen har deras uppgift såsom rättskunniga män övertagits av lagmännen. Någon källkritisk undersökning föreligger ännu icke om de svenska lagmännens äldsta historia. Den ovan återgivna, av K. G. Westman uttalade uppfattningen, att lagmansämbetet uppstått på grund av ett förut icke känt behov av särskilt lagkunniga män, är emellertid näppeligen riktig. Landskapslagarnas visserligen knapphändiga uppgifter om lagmännen, liksom lagmansättens ställning såsom landets främsta ätt antyder i stället, att lagmännens historiska föregångare varit de före det svenska rikets tillkomst självständiga landens hövdingar eller småkonungar.

Lagmansämbetets historia kan i källorna Lagmannen

som regel följas åtminstone ett sekel längre tillbaka än häradshövdingensämbetets, dvs. till mitten av 1200-talet. Västergötland är det enda svenska lagmansdöme, vars lagmanslängd kan ledas tillbaka ända till början av 1000-talet genom den bevarade till äldre Västgötalagen fogade lagmanslängden. Dennas uppgifter äro av största intresse: "Den förste var Lumber, och efter honom kallades lagen för Lumbers lag, ty han säges ha uttänkt och författat en stor del av vår lag. Han var född i Vänga, och där ligger han begravnen i en hög, ty han var hedning. - Den andre var Björn Kälke. Han var från Mellby. Där jordades han i en hög, ty av honom var vår heliga kristna lära icke känd. Men på samma hög står nu deras klockstapel i Mellby. - Den tredje var Tore Räv från Gökhem. - Den fjärde var Alle. Han var född i 'Siglislanghem'. Och han höll ting å Eckornavallen. Men han var vrångvis, och för sin vrånghets skull satte han många lagkrokar och illistiga påfund i vår lag, och därför kallades han för Kring-Alle. - Den femte var Tubbe Stallare. Han var lagman en kort tid och var hård och orättvis den tid han var. - Den sjätte var Önd från Essunga. - Den sjunde var Ulvar av Trälje. Han blev fördriven, så att han miste både sin makt och sitt lagmansnamn för sina oseder och sin dårskap. - Den åttonde var Törner, han var född på Kinnekulle. - Den nionde var Ulvar, hans son. - Den tionde var Assur från Hära." Han föredrog Västgötalagen på en enda dag och aldrig mer, ty han

dog kort därefter." - Den elfte, Karle av Edsvära, har fått det mest förnämliga eftermäle, som en domare kan få: "Han förvärvade icke jordagods och annan egendom utan fastmer var det hans duglighet, hans hjärta och hans snille, som upphöjde honom till ämbetet. Han sökte med klokhet efter de män, som begingo lagbrott i vårt land. Han straffade envar efter hans gärning. Och sitt land friade han från onda män och skändligheter. Därför nämnes han i kärleksfull hågkomst såsom en lagens väktare. Och fördenskull kallades han med fog fäderneslandets fader." Sannolikt är det denne, som avses i den till Västgötalagen fogade konungalängdens upplysning, att efter konung Ragvalds dråp "styrdes Västergötland av en god lagman, och då voro alla trogna mot sitt land". - Den tolfte var Algot, Karles son, en stolt och vinningslysten man. Vid dennes död var sonen Sigtrygg ännu underårig "och ville icke binda den bördan på sig att föra ordet i västgötarnas ting, enär han icke var försigkommen i alla stycken." - Därför tog Önd från Grolanda såsom den trettonde emot lagmansdömet, en rättvis och pålitlig man. Han föredrog lagen rätt och vårdade den i alla stycken. - Sedan tog dennes broder Nagle, såsom den fjortonde, emot samma välde. Han följde sin broders seder och åtgöranden, var hovsam i sina ord och hela sitt framträdande, och skaffade alla västgötar rätt och lagligt skydd. - Efter honom tog Sigtrygg Algotson såsom den femtonde emot lagmansdömet, sedan han med Guds hjälp hade kommit till full kraft och förstånd. - Den sextonde var hans son Algot." - Den sjuttonde var den nedannämnde Eskil Magnusson (av Bjälboätten, den östgötska folkungaätten), äldre Västgötalagens sannolike tillskyndare. Enligt lagmanslängden "eftersporde han sorgfälligt och sökte hela Lumbers lag och andra lagar, sådana de voro efter fädernas goda sed i landet. Sedan han funnit landets lag, då genomtänkte han den med mycken skarpsinne och egen omsikt. Han var i många hänseenden väl skickad till sitt ämbete. Han hade den gåvan av Gud, att han hade ett skarpt förstånd. Han hade ock en gedigen lärdom, däri jämnod med goda klerker. Och i alla avseenden stödde han västgötarna och deras ledande män. Han var son till Magnus Minnisköld av Bjälbo. Han var en mycket framstående man att giva råd i alla saker och att giva riktiga råd, så att han stod framom alla rikets stormän. Liksom han var en utmärkt rådklok man, så var han även en duglig man i att föra svärd och i övrigt i strid. Vad skall nu mera sägas om honom än detta," frågar lagmanslängdens upptecknare, "att sent födes en sådan man." - Den adertonde var lagman Gustaf, en fridsam och rättvis man. - Lagmanslängdens siste lagman, den nittonde var Folke, "en klok och mild man i alla sina dagar. De togo många hedniska bruk ur vår lag, och frillobarn gingo förlustig sin arvsrätt". Lagman Gustaf har efterlämnat ett dombrev (1225, nr 836) och lagman Folke ett annat (1231-40, nr 840), vari han stadfäster sin företrädares dom. Bådas brev ha kvar fragmentariska sigill, den förres med bilden av en man i fotsid dräkt och kappa, den senares med en sköld med halvt lejon och halv liljestängel.

I denna längd över en tidrymd av mera än två århundraden tillhörde åtminstone fem lagmän samma ätt, i vilken två gånger förekommer förnamnet Algot på farfar och sonson, båda lagmän. Det finnes därför skäl antaga, att dessa tillhörde den under medeltiden berömda västgötska lagmansätten, de s.k. Algotssönerna. Även i andra lagsagor synes lagmansämbetet ofta tillhöra en bestämd ätt. Det är därför möjligt, att denna ätt varit landets hövdingaätt, innan svearna erövrat och införlivat landet med sitt rike.

Lagmannens uppgifter i allmänhet ha tidigare antytts. Här återstår att skildra hans viktigaste uppgift, nämligen med avseende å rättsvården, vilken uppgift kan sammanfattas i uttrycket lagh tælia, lagh skilja och lagh giva.

a) Lagh tælia innebar, att lagmannen skulle för varje år inför den på landstinget församlade menigheten föredraga och framsäga lagen: detta var innebörden av hans "lagsaga". Detta bestyrkes också av ett påvebrev från år 1206 (DS nr 131: quod cum legislatores regni eius annis singulis teneantur coram populo legem consuetudinis publicare asserunt). - "Nu skola män fara till tings och höra vår lagsaga, höra den de som äro här och säga den för dessa, som sitta hemma. Men vår lagsaga börjar så." (Ti. L. 2 pr.). Denna säregna handling möter jämväl i Norge och på Island. Det är denna lagsaga, som i väsentliga delar legat till grund för landskapslagarna. För att underlätta minnet ha rim och versteknik ofta använts. - b) Lagh skilia innebar, att lagmannen hade att leda den å landstinget förekommande rättskipningen. Denna uppgift var av annan innebörd än den nutida domarens verksamhet. Lagmannens uppgift torde hava avsett meddelande av upplysningar rörande de rättsregler, som borde vinna tillämpning i målet, samt den formella ledningen av förhandlingarna mellan parterna och ett fastställande av det sätt, varpå enligt rättsbuden bevisningen i målet skulle fullgöras. Huvudprincipen var, att svaranden skulle värja sig med egen ed, i regel förstärkt av edgärdsmäns ed, mot karendens anklagelse. Fasta normer hade utvecklats med avseende på det sätt, varpå bevisningen i varje särskilt fall skulle fullgöras. Tingsmenigheten kunde själv konstatera, huru bevisningen fullgjordes; i enlighet därmed föll domslutet, som utsades av lagmannen och bekräftades genom menighetens samfälliga bifall. - c) Lagh giva. Denna uppgift (att åstadkomma lag) innebar icke, att lagmannen framträtt såsom en lagstiftare i nutida bemärkelse. Lagmannen hade i själva verket att i sin lagsaga endast framsäga den i kraft av sedvana gällande rätten. I den mån den fortgående utvecklingen föranlett behov av nya rättsbud eller förändringar i de gamla har väl i allmänhet initiativet till en rättsförändring utgått från lagmannen; men för att en rättsförändring skulle komma till stånd har erfordrats landstingets samfälliga bifall. Genom lagsagans framsägande har ock menigheten utövat en fortlöpande kontroll över att några rättsförändringar icke intagits i lagsagan utan menighetens bifall.

Lagmansdömena eller lagsagorna, som de senare allmänt kallades, finnas uppräknade i de s.k. additamenten (= tilläggen) till Södermannalagen med följande ord: "Ett konungarike, som heter Sverige, har i sig sju biskopsdömen och nio lagmansdömen med deras landamären". De lagmansdömen som därmed avses äro Uppland, vartill snart räknades hela Norrland, Södermanland, Närke, Östergötland, Öland, Tiohärad, Västergötland, Värmland samt Västmanland med Dalarne. Finland omtalas som ett lagmansdöme tidigast i konung Håkan Magnussons brev av den 15 februari 1362, där det stadgas, att Finlands lagman skulle deltaga i konungavalet i likhet med innehavarna av de gamla lagmansdömena i riket. Först 1435 delades detta lagmansdöme i två, nämligen Norrfina och Söderfinna lagsaga.

Lagmansdömena
(Lagsagorna)

Lagsagorna förändrade icke sin omfattning så ofta som domsagorna. Antalet varierade ändock under det halva årtusendet 1350-1850 mellan 9 och 21, delvis beroende på riksområdets förändringar vid olika fredsslut samt genom sammanslagningar under 1800-talet. Sedan förslag om lagmansrätternas indragande framlagts redan av Lagkommittén i början på 1800-talet, avskaffades de - liksom kämnärsrätterna - genom en kunglig förordning 1849.

Antagligen bör till konung Inge den äldres namn också knytas den betydande kyrkliga organisatoriska verksamhet, som måste förutsättas under årtiondena omkring år 1100. I den s.k. Florensdokumentet från omkring år 1120 möta vi sålunda för första gången en uppräkning av de svenska stifteten, nämligen Scara, Liunga-Kaupinga, Tuna, Strigines, Sigituna, Arosa. Angående tolkningen av dessa ortnamn har uppstått en hel litteratur - de torde vara identiska med nuvarande Skara, Linköping, Eskilstuna, Strängnäs, Sigtuna och Västerås.¹⁾ Redan vid denna tidpunkt synes det kristna organisationsarbetet ha hunnit så långt, att en territoriell stiftsorganisation uppbyggts.

Biskopsdömena
(Stiften)

Vårt lands indelning i historisk tid var alltså följande. Sammanfattning

De fornsvenska landen voro i allmänhet identiska med lagmansdömena (lagsagorna) och föregångare till de nuvarande landskapen. Flera småland kunde dock sammansluta sig till en gemensam lagsaga (Tiohärad)

1) Jarl Gallén, Kring det s.k. Florensdokumentet från omkring år 1120. (Historisk tidskrift för Finland 1958).

eller ansluta sig till en angränsande (små-landen i nuv. Kalmar län räknades till Östergötlands lagsaga). Landen (små-landen) voro av ålder indelade i kvotdelar, vanligast i tredingar. Denna indelning har in i historisk tid bibehållit sig i ytterområdena, nämligen på Gotland och Åland samt i Hälsingland, Gästrikland, Dalarna och Närke. Landen i Mälardalen, nämligen Uppland, Västmanland och Södermanland, voro däremot äldst indelade i hund, senare hundaren. Varje hund bestod av 12 tolfter och varje s.k. normalhundare av 8 tolfter, identiska med dess åttingar, vilka lågo till grund för den kristna sockenindelningen. – Den uppländska kusten (Roden) var liksom Hälsingland indelad i skeppslag. – I Götaland fanns i stället en indelning i häradar, vilka i sin tur voro indelade i fjärdingar.

Med lagmansdömena sammanföllo vanligen biskopsdömena (stiften).

Från och med tolvhundratalet ha vi möjlighet att följa de svenska samhällsförhållandena i deras utveckling. Befolkningen bestod till större delen av självägande bönder, vilka levde uti byalagen, utgjorde menigheten på häradsoch hundarestingen under sin häradshövding eller domares ledning samt bildade menigheten jämväl på landstingen under lagmannens ledning. En betydelsefull tilldragelse var tråldomens undanträngande och slutligen dess upphävande; detta skedde genom kyrkans inflytande, i allmänhet genom frigivningar uti testamenten, men i viss del av landet, nämligen Västergötlands lagsaga, genom Skara stadga 1335. Inom de fria böndernas krets ha dock stormännen blivit av allt större betydelse och den redan tidigt begynta utvecklingen av storgodsbesittningar har fortsatt i stegrad omfattning. Dessa stormännens gods voro i regel icke sammanförda i större enhetliga jordbesittningar utan bestodo av olika hemman i de skilda byarna runt om i landet, vilka hemman genom arv eller på annan väg tillfallit de olika stormännen. Uppkomsten av de större besittningarna medförde därför icke något sönderbrytande av byalaget, utan byalaget kvarstod i samma form som tidigare. I stället blev det av nöden att tillsätta landbor för skötseln av de olika stormännen tillhöriga gårdarna. Denne landbo deltog sålunda i byalaget vid jordbrukets bedrivande; stormannen hade självfallet befogenhet att när som helts utöva uppsikt över gården samt uppbar avrad av landbon såsom vederlag för den till landbon upplåtna brukningsrätten. Efter hand medförde olikheten i social ställning mellan ägaren och brukaren samt stormannens uppsiktsbefogenhet en försämring i landbons ställning. – Närmast ur kretsen av dessa stormän, måhända delvis ock på grundval av följeväsendet, utvecklade sig frälseståndet, grundat på rusttjänstplikten (Alsnö stadga 1280; möjligen viss motsvarighet redan tidigare). Här må endast erinras därom, att frälseståndet ursprungligen var öppet, samt att frälseprivilegiet var personellt, icke bundet vid viss jord. Ur stormännens krets framgick ock det svenska rådet, särskilt från Magnus Ladulås' tid (1284). I samband härmed stod att herredagar och stormannamöten begynte hållas.

Kyrkan inordnades genom Skänningemötets beslut (1248) såsom en provins uti den mellanfolkliga organisation, som den medeltida katolska kyrkan utgjorde. Genom celibatets genomförande avskildes kyrkans män från lek-männen, i följd varav kyrkans män, klerkerna, kommo att utgöra ett särskilt stånd. Kyrkan erhöll en fast förvaltningsorganisation; under ärkebiskopen lydde de olika stiftens biskopar, vilka dock intogo en relativt självständig ställning. Vid sin sida hade biskopen domkapitlet; stiftet var indelat i de olika socknarna under ledning av socknens präst. Den kristna sockenindelningen såsom grundad på gemenskap mellan dem, som söka samma kyrka, har som nämnt anslutit sig till en redan under heden tid utvecklad indelning för kultväsendet (offerlag, gillen) och ledungen. Kyrkan erhöll efter hand jordbesittningar runt om i landet i stor omfattning, framför allt genom de efter hand allt vanligare donationerna genom gåva eller testamente till kyrkan eller klostren. Dessa jordbesittningar förvaltades genom landbor; i regel var det stormännen, som gjorde dessa donationer, varvid godsens redan i givarens tid förvaltats genom landbor. Kyrkan hade sålunda en betydande inkomst genom avraden från dessa landbor. Det ålåg ock socknen att förse prästen med så mycket jord, som svarade mot fullsuttenhet. Kyrkan utövade också en beskattningsmakt, i det att avkastningstionde infördes. Kyrkans strävanden att få huvudtionde genomfört i landet, dvs, att en tiondel av den enskildes egendom i dess helhet skulle erläggas till kyrkan, vann däremot icke framgång med undantag för Västergötland (biskop Brynolfs stadga 1281). Kyrkan utövade vidare i olika former rättsskipning, nämligen antingen i form av ett av biskopen hållet ting (biskopsting) eller ock av biskopen i domkapitlet. Den strävade att undandraga prästerskapet från världslig rättsskipning och att utvidga sin egen domsrätt jämväl till mål av världslig natur. Gränserna mellan kyrklig och världslig rättsskipning voro dock föga bestämda. Uti kyrkans rättsskipning tillämpades kyrkans egen rätt, den kanoniska rätten. Kyrkan ägde ock en lagstiftningsmakt, som handhades av kyrkans gemensamma representation, kyrkomötet, concilium provinciale, varest lagar gällande för den svenska kyrkoprovinsen, statuta provincialia antogos och utfärdades. Jämväl möten av prästerskapet i visst stift kunde utfärda föreskrifter av rättslig art, liksom ock biskopen på egen hand. Konungadömet stod tidvis i starkt beroende av kyrkans män, vilket föranledde såväl direkta och omfattande donationer till kyrkan som ock särskilda privilegiebrev, medförande frälserätt, vars omfattning dock är omstridd (Magnus Ladulås 1281; Birger Magnusson 1304 och 1305). - Redan tidigt kunna vissa svenska stadsliknande bildningar konstateras (Birka), men det rådde icke något samband mellan dessa och de städer, som under 1200-talet begynte uppblomma under intrycket av en från Tyskland, närmast Westfalen, utgående mäktig kulturströmning. Detta inflytande förde med sig, att städerna efter hand organiserades efter tyska förebilder med borgmästare, fogde, rådmän, för handhavande av stadens rättsskipning och förvaltning samt övriga gemensamma angelägenheter. Inom städerna utvecklade sig en betydelsefull

skillnad mellan köpmän och hantverkare; de senare inordnades uti särskilda skrån (äldsta skråordning 1356), vilka i mångt och mycket upptagit i sig det redan under tidigare skeden utbildade gillesväsendet. För borgarna medförde gemenskapen i gillen och skrån en ersättning för alla de former av gemenskap, som beredde skydd åt allmogen, såsom byalag, ätt, osv. Staden erhöll en egen rättsskipning, varvid särskilda rättsregler utvecklades, vilka i vissa viktiga hänseenden skilde sig från den kringliggande landsbygdens rätt. Jämväl inom skråna synes en viss rättsskipning ha utövats. Någon egen lagstiftningsmakt tillkom icke städerna; särskilda ordningsföreskrifter torde dock ha utfärdats, burspråken¹⁾, där olika förhållningsregler meddelats; exempelvis rörande den städse hotande eldfaran. - Konungamakten strävade att stärka riksenheten; i politiskt hänseende fortgick ock utvecklingen i denna riktning. Konungen förfogade över jordbesittningar i de olika landskapen, som gemensamt kallades Uppsala öd (jfr boindelningen i Västergötland, husabymännen i Dalarna, länsmännen i Uppsala; i ÖgL omtalas "bryte i konungens bo")²⁾. Om ock den högsta förvaltningen av dessa i landskapen spridda gods ankommit på någon konungens troman, har dock säkerligen jämväl denna jord varit upplåten till brukande landbo. Efter hand framträder ock jordbeskattningen allt starkare under särskilda former, som senare utvecklade sig till den s.k.ordinarie räntan eller jordeboksräntan. Klart är att det växande behovet av medel till Kronan samt de för frälseståndet och kyrkan meddelade omfattande privilegierna skulle medföra att de självägande böndernas jord, den av skatt betungade jorden, skulle komma att drabbas synnerligen hårt av jordbeskattningen. Konungen har i växande omfattning utövat rättsskipning; han har ock i viss omfattning utövat en lagstiftningsmakt i växlande former.

1) Jfr artikeln Burspråk - Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, band II (1954).

2) Se vidare artikeln Länsman i a. a.

Litteratur

- Tunberg, Sven Studier rörande Skandinaviens äldsta politiska indelning (1911).
- Westman, K. G. De svenska rättskällornas historia (1912) s.1 ff.
- Westman, Knut B. Den svenska kyrkans utveckling från S:t Bernhards tidevarv till Innocentius III:s (1915).
- Weibull, Curt Om det svenska och det danska rikets uppkomst (Historisk tidskrift för Skåneland 7, 1920) s.301 ff.
- Forssander, J. E. Sveriges förhistoriska bebyggelse (Svenska folket genom tiderna I 1938) s.162 ff.
- Christensen, Aksel E. Danmarks befolkning og bebyggelse i middelalderen (Nordisk kultur II 1938).
- Jørgensen, Poul Johs. Dansk Retshistorie (1940) s.233 ff.
- Olivecrona, Karl Döma till konung (1942).
- Andersson, Ingvar Sveriges historia (1943) s.24 ff.
- Lindqvist, Sune Vår svenska guldålder (1945) s.58 ff.
- Westman, K. B. Kristna drag i svensk rättstradition, Sv. D. 22. 4. 1945.
- Hannerberg, David Tunmland, öresland, utsäde och tegskifte. Meddelande från Göteborgs högskolas geografiska institution nr 33 (Gothia 6, 1946).
- " " Bytomt och samhällsorganisation. Kultur-geografiska institutionen Stockholms universitet. Meddelande nr B 5 (Ymer, årsbok 1966).
- " " Boltaxeringar och stora reglerade tomter. Forskningsprojektet administrativa rumsliga system. Meddelande nr 4. Kulturgeografiska institutionen Stockholms universitet 1967.
- Hjärne, Erland Roden (Namn och Bygd 1947).
- " " Svethiudh (Namn och Bygd 1952).
- Ekbo, Sven Ordet hundare (Arkiv för nordisk filologi 77).
- Hafström, Gerhard Sockenindelningens ursprung (i Festskrift till Nils Ahnlund 25.8.1949).

Hafström, Gerhard		Ledung och marklandsindelning (akad. avh. 1949). Rec. av Folke Dovring i Rättshistoriska studier I (1951), utg. av Institutet för Rättshistorisk forskning.
"	"	Ledung och hundaresindelning (HT 1951).
"	"	Sockenindelning i Uppland (Upplands kyrkor, del 3, 1951).
"	"	Fornsvenska bygdslag (Årsbok 1951-52, utg. av seminarierna i slaviska språk m.m. vid Lunds universitet).
"	"	Roden och Roslagen (Anf. årsbok 1951-52).
"	"	Jarldömena i Västerhavet och Östersjön (Svensk tidskrift 1957).
"	"	Skeppsvist och ledungslama (Festskrift till Arthur Thomson 6. 11. 1961).
"	"	Utrodd och utvakt (Kryssarklubbens årsbok 1961).
"	"	Die altschwedische Hundertschaft (Vorträge und Forschungen VIII, 1964).
"	"	Land och lag, 3 uppl. 1967.- Rec. av K. Wührer i Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, 83. Band. Germ. Abt., 1966.
"	"	Från kultsocken till storkommun (Från bygd och vildmark, Luleå stifts årsbok 1964).
"	"	Ansgar samt Sveriges kristnande (Lunds stifts julbok 1965).
"	"	Från utrodd till utskyld (Rospiggen 1967).
"	"	Die politischen Institutionen der Skandinavischen Wikinger und deren Probleme. Estratto da: Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo. XVI. Spoleto - 1969.
Rehfeldt		Saga und Lagsaga (Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germ. Abt. 72. Band, 1955).
Lundahl, Ivar		Det medeltida Västergötland (Nomina Germanica 12, Lund 1961).

Kumlien, Kjell	Sveriges kristnande i slutskedet – spørsmål om vittnesbörd och verklighet (HT 1962).
Önnerfors, Alf	Cornelius Tacitus, Germania, 2 uppl. (Stockholm 1961).
Larsson, Lars Olof	Det medeltida Varend (ak. avh. Lund 1964).
Bendz, Gerhard	Ordpar (Svenska humanistiska förbundets skrifter 1965).
Andersson, Thorsten	Svenska häradsnamn (ak. avh. Nomina Germanica 14, Lund 1965). – Anm. av Olav Beito i Norsk hist. tidskrift 1966.
Söderlind, Staffan	Häradet (HT 1968).
Sjöberg, Sigfrid	Om tingstider under landskapslagarnas och landslagarnas tid före 1614 (Skrifter utg. av Institutet för Rättshistorisk forskning. Ser. II, band 3, 1969).
Hellström, Jan Arvid	Biskop och landskapssamhälle i tidig svensk medeltid. Skrifter utg. av Institutet för Rättshistorisk forskning. Ser. I Rättshistoriskt Bibliotek XVI. Stockholm 1971.
Dahlbäck, Göran, Jansson Bengt och Westin, Gunnar T.,	Norra Roden, Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Det medeltida Sverige. Band I. (Stockholm 1972).
Lundberg, Birger	Territoriell indelning och skatt i Uppland under medeltiden. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Historiska serien 18. Uppsala 1972.
Andersson, Thorsten	Iarlabanki atti alt hundari þetta. Svenska studier från runtid till nutid tillägnade Carl Ivar Ståhle. Lund 1973.
Liedgren, Jan	Art. Testamente, Sverige. KHL Band 17. 1973
Ekbom, Carl Axel	Viennetionde och hundareindelning. Studier rörande Sveriges äldsta politiska indelning. Skrifter utg. av Institutet för rättshistorisk forskning. Ser I. Rättshistoriskt bibliotek 23 bandet. Stockholm 1974.

§ 3 Landskapslagar och andra rättskällor före 1350

Från tiden före landskapslagarnas till- De äldsta rättskällorna
komst finnas bevarade endast några
svårtolkade källor om rättsliga förhållanden, mestadels runinskrifter.

Bland dessa märkas följande:

a) Oklundaristningen.¹⁾ På en flat berghäll vid Oklunda gård i Ö. Husby socken, Östkinds härad på Vikbolandet i Östergötland, finnes en runristning från 900-talet vilken börjar med orden:

"Den som ristat detta, Gunnar, flydde biltog och tog sin tillflykt till denna helgedom."

Inskriften avser en hednisk asyl för fredlösa, motsvarande de tre gotländska huvudkyrkorna - i envar av Gotlands tre tredingar - vilka enligt Gutalagen voro liknande fridsplatser. Ö. Husby var s.k. häradskyrka, d.s. huvudkyrka i häradet. Den hade byggts på kungsgården Husabys mark, invid offerlundan (Oklunda) och tingsstaden, i omedelbar närhet av en gård Tuna. Det är möjligt, att det även i svearnas folkland funnits en sådan helig fridsplats, lund och tingsstad invid varje Tuna, vilken ort alltsedan folkvandringstiden var den förnämsta i varje hundare.

b) Andra runstensristningar.²⁾ , bland dem Jarla-Bankes runstenar i Val-lentuna hundare i Uppland, på vilken omtalas fem släktled av samma släkt. På Sandsjöstenen (Småland) uppräknas sex släktled och på Malstastenen, Rogsta socken i Hälsingland inte mindre än sju släktled. Denna inskrift lyder:

"Frömund reste denna sten efter Rike-Gylve, Bräses son. Och Bräse var Lines son, och Line var Öns son, och Ön var Ofegs son, och Ofeg var Tores son. Groa var Rike-Gylves moder, och hon födde därpå Ladri och sedan Gudrun. Frömund, Rike-Gylves son, ristade dessa runor. Vi hämtade detta stenblock på näset på Balsten Gylve förvärvade denna bygd och vidare tre byar längre norrut, han förvärvade vidare Linåker och därefter Färsjö." Denna inskrift omtalar sålunda såväl Rike-Gylves härstamning som hans jordförvärv.

1) Arthur Nordén, Ett rättsdokument från en fornsvensk offerlund (Fornvännen 1931).

2) E. Wessén och S. B. F. Jansson, Upplands runinskrifter I.

c) Forsaringen.¹⁾ Det äldsta bevarade svenska lagbudet är en runinskrift på en smidd järnring, den s.k. Forsaringen, vilken nu förvaras i sakristian i Forsa kyrka i Hälsingland. Den har suttit fastnitad i dörren mellan vapenhuset och kyrkorummet och tidigare suttit i den närbelägna Högs tredingskyrka.

Texten lyder i översättning sålunda:

Oxa tvisgildan ok aura tva staf at fyrsta lagi
oxa tva aura fiura at æru lagi,
en at þriðia lagi oxa fiura ok aura atta staf;
ok allt äigu i værr, ef hann hafsk ækki rett fyrriR,
sval lærðiR äigu at liuðretti, sva vas innt fyrr ok hælgaT.

En þäiR gærðu sik þetta Annundr a Tarstaðum
ok OfagR a Hiortstaðum.
En Vibíorn faði.

En tvegill oxo och två örar till biskopsstaven första mässfallet;
två oxar och fyra örar andra mässfallet;
men tredje mässfallet fyra oxar och åtta örar;
och all egendom vedervågar man därvid om man icke gör rätt för sig.
Det som de lärde äga att få enligt landets lag, det blev förr stadgat och stadfäst.

Men de gjorde sig denna (ristning) Anund i Tåsta
och Ofeg i Hjortsta.
Men Vibjörn ristade.

Då en oxo hade ett laga värde av två öre silver och en tvegill oxo således var värd det dubbla eller 4 öre silver, uppgick alltså bötesserien till 4 + 2, 8 + 4 och 16 + 8 öre, dvs. till 6, 12 och 24 öre (= 3 mark) silver.

Forsaringens bötesschema innehåller således två ålderdomliga, för den nordiska kyrkorätten typiska kännetecken, nämligen tolvtaleträkningen och bötesfördubblingen, varjämte högsta boten 3 mark silver är biskopsboten vid fullt kyrkofridsbrott.

På grund av att böterna tillföllo biskopsstolen (staf) måste runskriften innehålla ett kyrkorättsligt stadgande. Det är endast en flock (19) i Hälsingelagens kyrkobalk, enligt vilken böter skulle utgå till biskopen för första,

1) Se närmare Gerhard Hafström, Forsaringens lagbud (Hälsingerunor 1954); densamme, Forsaristningens tolkning (SvJT 1957).

andra, resp. tredje gången. Detta skedde, om en man, som var satt i förbud, ändock besökte kyrkan och därför vållade mässfall. Då fsv lag kan betyda liggande, kan det hänföra sig till den efter mässfallet liggande mässan. Något belägg för den sådana betydelse finnes dock inte i någon annan källa. Med hänsyn till att fsv lag även betyder ed, kan ristningen också avse olaga edgång beträffande tiondet och andra kyrkliga skatter (jfr satsen svad lārdiR āigu, det som de lärde tillkommer). Runristningen innehåller sannolikt straffsatserna för den, som var satt i förbud men ändock besökt kyrkan och därför vållat mässfall.

d) Den s.k. Hednalagen.¹⁾ Lagbudet har av Olaus Petri avskrivits på ett tomt ställe i en handskrift av UL. Det innehåller en kortfattad bestämmelse om envig i anledning av framställd beskyllning för feghet, slutande med orden: "Nu mötas de båda med fulla vapen. Faller den, som ord har fått, för honom utgår halv mansbot; faller den, som ord har givit; ordförbrytelse är värst, tungan är huvudets bane. Han ligge ogill (liggi i ugildum akri)."

Under 1200-talet verkställdes uppteckningar av de olika lagsagornas rättsordningar, de s.k. landskapslagarna. Många av deras bestämmelser, bland dem flera vilka tillhöra rättens kärnområden, hava en månghundraårig ålder. Detta ligger s.a.s. i en lagboks natur. - Som exempel på rättens konservatism kan anföras följande. Ett flertal lagrum i 1734 års lag inom de mest centrala rättsområdena äro fortfarande alltså oförändrat gällande. I ÖgL ÄB 22 flocken återfinnes meningen "Detta kallades fordom danaarv", (þæt kallapís forþum danaarf), vilket uttryck alltså var föråldrat redan på 1200-talet. Uttrycket "Det kallades fordom danaarf" återfinnes i 1734 års lag, ÄB 15, och var gällande rätt ända till den 1 januari 1929. Lagrummets kända ålder var då inemot sjuhundra år.

I ME StL, Dråpmålabalken med vilja, Kap. XIV, finnes följande från UL:s ledungs rätt hämtade bestämmelse;

Nu biudher konunger ledhungh vt,
ok skip ligger i lagha hampn,
ok skioldher staar i stampne;
wardher nokor ther dræpin,
ligge i twæpöte.

Detta lagrum upphävdes först genom 1734 års lag, då dess kända ålder var inemot femhundra år. Om lika gamla lagrum, vilket är mycket sannolikt,

1) Alvar Nelson, Envig och ära (1944). Jfr artikeln Einvgi i Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, band III (1958).

finnas i landskapslagarna, kan deras ålder alltså återgå ända till folkvandringstid. Detta är förklaringen till att många av de av Tacitus i hans berömda arbete om germanerna (omkr. 100 e. Kr.) skildrade rättsedvänjorna äro likartade med rättsregler i våra äldsta landskapslagar.¹⁾

Ehuru landskapslagarna sålunda otvivelaktigt innehålla vissa flockar av mycket hög ålder, äro de mindre att betrakta såsom konservativa kodifieringar av den rätt, som gällt sedan urminnes tider, utan fastmera såsom produkter av en brytningstid, präglade framför allt av en mängd bestämmelser med nytt innehåll och stor räckvidd. Svenskt tolvhundratals är nämligen ett århundrade av genomgripande omdaningar i samhällets politiska, ekonomiska och kulturella liv. Konung och kyrka framträda under denna tid som dominerande faktorer.

Vid genomförandet av rättsförändringar ha såväl konung som kyrka varit hänvisade till att anlita den sedvanliga formen att genomdriva beslut å landstinget. Någon rikslagstiftning i egentlig mening framträder sålunda icke under denna period. Det är dock att märka, att mot slutet av perioden konungen utfärdat stadgar med anspråk på giltighet över hela riket. Beslutet om de nya reglerna har på ett särskilt möte fattats av konung och stormän, i vilkas krets ofta befunnit sig lagmännen och biskoparna. Ett sådant beslut var visserligen i och för sig av den art, att det skulle godkännas av landstingen i de olika lagsagorna. Lysningen å tinget av stadgan genom lagmannen har därvid så småningom mera fått karaktären av ett kungörande av ett redan fattat beslut om en rättsförändring än av ett framläggande av ett förslag till en lagstiftning, som menigheten hade att fritt taga ståndpunkt till. Under följande tidevarv framträder detta ännu tydligare, men en början härtill torde kunna skönjas redan mot slutet av denna period. Betecknande är ingressen till Skenninge stadga om konungsfriden (1285, DS nr 813):

"Emedan vi anse det behöfligt och tjänligt att i allmänt och enskilt fall bestämma över några ärenden, om de än förut icke äro ordnade eller i lag satta, så vilja vi efter vårt och våra goda mäns råd, att vad vi bestämma och låta skriva, det skall ofta lysas inför alla män, på det att de må iakttaga vad vi bjuda och undfly det vi förbjuda."

Härav synes framgå, att konungen krävt åtlydnad av stadgan utan särskilt samtycke av landstingens menighet åtminstone i sådana fall, då beslutet icke var i strid mot landskapets egna gällande rättsregler.

1) Karl Wührer, Die schwedischen Landschaftsrechte und Tacitus' Germania (1959).

Rättsförändringen under perioden har stått under inflytande av främmande rätt, nämligen dels av den kanoniska rätten, dels ock uti städerna av den hanseatiska rätten. Ehuru alltjämt under denna period de olika lagsagorna framstå såsom självständiga med avseende å rättens regler, framträder likväl, särskilt mot slutet av perioden, en utpräglad tendens att utjämna rättsolikheterna mellan lagsagorna. De delar av landskapsrätten, som utbildats genom kyrkans inflytande, blevo enligt sakens natur likartade i de olika lagsagorna. Tillkomsten av kodifikationen av den i Uppland gällande rätten (år 1296) inverkade på andra svealagar. Tillika må nämnas att beträffande stadsrätterna en för viss stad avfattad lag vunnit tillämpning jämväl i andra städer, en i främmande länder ofta mötande företeelse (Lübeck, Hamburg, Magdeburg).

De viktigaste skriftliga rättskällorna under denna period bruka indelas i följande fyra grupper, nämligen: A. Landskapslagarna, B. Stadslagarna, C. Kyrkliga rättskällor samt D. Kunglig stadge- och lagstiftning.

Det är emellertid att märka, att kyrklig rätt inarbetats i landskapslagarna, främst i deras kyrkobalkar och att den påverkat landskapslagarnas övriga innehåll.

Likaså återfinnes kunglig lagstiftning främst i en balk, nämligen edsöres- eller konungabalken, men kungliga stadgor eller annan kunglig lagstiftning ha även inarbetats i andra balkar eller eljest påverkat den nedärvda rätten.

A. LANDSKAPSLAGARNA

Man brukar skilja mellan götalagar och A. Landskapslagarna svealagar. Till götalagarna räknas Västgötalagen, Östgötalagen, Tiohäradslagen och den förlorade Värmlandslagen. - En särställning intar Gutalagen; av kronologiska skäl beskrives den här nedan tillsammans med götalagarna. - Till svealagarna höra Södermannalagen och den förlorade Närkeslagen, Upplandslagen, Dalalagen och Västmannalagen samt Hälsingelagen.

Man brukar vidare skilja mellan rättsböcker och lagböcker. Med rättsbok menar man en uppteckning av den gällande rätten, vare sig denna var landets sedvanerätt eller av landstinget antagen kunglig eller kyrklig lagstiftning. Med lagbok menar man en rättsuppteckning tillkommen som en auktoritativ text genom en lagstiftningsakt. Som framgår av den följande redogörelsen äro götalagarna närmast rättsböcker och svealagarna - utom Dalalagen - närmast lagböcker.

Äldre Västgöotalagen (VgL I). Denna är den äldsta till vår tid bevarade skriftliga lagredaktionen. Enligt den ovan nämnda lagmanslängden var det lagmannen Eskil Magnusson (av Bjälboätten, Birger Jarls äldste bror), som sorgfälligt sammanställde de fädernesärvda lagarna, vilka han genomtänkte med skarpsinne och insikt. Då han hade en gedigen lärdom, jämn-god med goda klerkers, måste han ha varit skrivkunnig och behärskat latin. Den första kända skriftliga sammanfattningen eller redaktionen av västgötarnas rätt bör därför ha verkställts av honom (omkring år 1220). Han kan därvid ha efterföljt den lundensiske ärkebiskopens lagstiftningsarbete.

Äldre Västgöotalagen återgiver delvis mycket av den muntliga lagsagan och utgör delvis en systematisk nyredigering av gällande rätt. Den är till innehållet den äldst domligaste av våra gamla lagar. Det är den enda landskapslag, som icke har upptagit Birger Jarl tillskrivna arvsregeln, att syster skulle ärva hälften mot broder. Den innehåller icke heller den under Birger Jarls tid tillkomna edsöreslagstiftningen.

Den äldsta bevarade handskriften av VgL I, vilken omfattar endast två blad, har påträffats i pärmarna till norska fogderäkenskaper från Telemarken. "Fragmentet" från århundradets mitt är den äldsta kända handskriften på fornsvenska. Dess text omfattar slutet av Rättilösabalken och början av Jordabalken. "Fragmentet är en äkta västgötsk produkt, framvuxen ur de skrivvanor som på 1200-talet rådde i detta landskap. . . ." Fragmentet är senast från ca 1250 och representerar västgötskan sådan den var under 1200-talets förra hälft eller tidigare, under det att VgL (dys, B 59) uppvisar språket under 1200-talets senare decennier.¹⁾

VgL I upptecknades utan tvivel under inflytande från Norge. Med norskt lagspråk visar den också flera påfallande överensstämmelser, framför allt i den ovanligt höga frekvensen av stadganden, formulerade med modalt hjälpverb, samt en i förhållande till textens omfång ganska stor mängd konditionala konjunktionsbisatser. Båda dessa drag sammanhänger med att den till stora delar har en utpräglad deskriptiv karaktär; den är mindre episk än de äldst domligaste partierna av svealagarna. I den senaste filologiska undersökningen (C. I. Ståhle²⁾) karaktäriseras lagen "som en nedteckning av muntlig lagsaga, utförd i samband med en nyredigering närmast efter det enda skriftliga mönster, som då fanns till hands och med vilket

1) O. von Friesen, Vår äldsta handskrift på fornsvenska (1904), jfr Nat. Beckman i Arkiv för nordisk filologi 28, s. 61 f.

2) C. I. Ståhle, Syntaktiska och stilistiska studier i fornsvenskt lagspråk (1958), s. 180.

lagman Eskil bör ha varit förtrogen, nämligen norsk lag; nyredigerade äro då framför allt de mer beskrivande partierna, särskilt de kyrko- och processrättsliga, vilka otvivelaktigt äro mindre rytmiserade och allittererade och betydligt svårare att hålla i minnet än de konjunktiviska reglerna om manhelgds- och egendomsbrott och de med modala hjälpverben i framför allt arvsrätten".

Det enda bevarade, i det närmaste fullständiga exemplaret "vår äldsta bok" (den berömda cod. Holm B 59, Kungliga Biblioteket i Stockholm), har tillkommit strax efter 1280. På bladens bräddar och på tillfogade blad ha införts många anteckningar om nyare stadganden. Det dröjde inte heller länge förrän en ny lagredaktion tillkom.

Yngre Västgötalagen (VgL II) är bevarad, ehuru ej fullständigt, i en handskrift (cod. Holm B 58, Kungliga Biblioteket i Stockholm). VgL II är en bearbetning av VgL, utförd någon gång mellan 1281 och 1300. Den innehåller nämligen de från biskop Brynolfs stadga år 1281 hämtade bestämmelserna om huvudtione men måste vara äldre än nedannämnda Lydekini excerpter från omkr. 1300. Texten är till omfånget dubbelt så stor som VgL I, d. s. den har ungefär samma textomfång som ÖgL och UL. "En mängd av bestämmelserna äro hämtade ur den inhemska rättstraditionen, sådan den har utformats av lagmännen och godtagits på tingen. Delvis är det fråga om rättsregler, som icke ha upptagits av Eskil, ehuru de redan voro lag, delvis om stadganden, som ha kommit till efter hans tid. Förmodligen har det i olika exemplar av lagen, tillhöriga olika lagmän och andra lagkunniga män, upptecknats tillägg av olika slag. De nya bestämmelserna äro i allmänhet införde i slutet av balkarna." (Holmbäck och Wessén).

Anm. Med Lydekini excerpter avses vissa ganska omfattande anteckningar, förekommande å särskilda blad, som fogats vid den handskrift, som innehåller VgL I. De härröra från omkr. 1300 och ha tillkommit på det sättet, att en person, som haft tillgång till handskrifter såväl av VgL I som av VgL II, ur den senare verkställt excerpter såsom tillägg till VgL I för att göra den handskriften användbar för dåtida förhållanden. Jämväl vissa andra anteckningar ha fogats till VgL I, bland dem de äldsta svenska domareregler och några mycket viktiga uppgifter av historiskt innehåll.

På grund av det sätt på vilket de bevarade två lagredaktionerna tillkommit, innehåller VgL I även vissa lagbud tillkomna långt efter lagman Eskils tid och VgL II i undantagsfall även sådan forn rätt, som icke införts i VgL I.

Västgötalagarna gällde icke blott i Västergötland utan även i Dalsland och i Mo härad i Småland.

Gutalagen (GL) företer på ett egenartat sätt en blandning av mycket ålderdomliga lagbud och regler från sen tid. Den ger uttryck åt en säregen kultur, som utvecklats på ön alltsedan forntiden. Gotland har sannolikt kommit att i vissa avseenden lyda under sveakonungen omkring år 1000. I viss mån har denna ö i Norden spelat en roll, motsvarande den som i Medelhavet spelats av Rhodos, Kreta och Sicilien. I en skrivelse omkring år 1220 (DS nr 832) från ärkebiskop Andreas Sunesen i Lund och biskop Bengt i Linköping meddelas vissa bestämmelser angående biskopsvisitationer på Gotland. I brevets inledning framhålls med eftertryck nyttan av att hava lagen skriftligen upptecknad: "Emedan oenigheter och brister ofta uppstå därigenom, att själva de lagar och stadgar, enligt vilka man skall leva... i följd av skada genom glömska, då de icke äro uppskrivna, antingen helt och hållet förfalla eller ock splittras i olika åsikter och olika meningar efter vars och ens behag, därför måste det anses vara mycket nyttigt, att de anförtras åt skrift, så att anledning såväl till misstag som till ond vilja undanröddes och hjälp så gives det bräckliga minnet, så att envar må hava något, vartill han kan gå tillbaka för att få visshet, om han råkar att tvivla om någon viss artikel i den stadgade lagen. Men varje land har sina egna och olika lagar, allt efter sin art och sina seders särskilda beskaffenhet. Men lagen bör, såsom Isidorus säger, vara lämpad för platsen och landet. Så kommer det sig, att liksom ön Gotland genom en lång havssträcka skiljes från andra länder, så skilja sig dess inbyggare i hög grad från andra folk i fråga om stadgad lag och sedvanerätt, såväl den världsliga som den andliga." - Det har med rätta antagits, att här talar ärkebiskop Andreas Suneson själv, vilken redan år 1207 visiterade Gotland. Hans ord erinra i hög grad om tankar, som möta i Sk L, vilkens upptecknande han ivrigt befrämjade, GL visar också i flera avseenden släktskap med de danska lagarna. Dess kyrkorättsliga lagbud överensstämmer däremot ofta ordagrant med de norska lagarna. Förklaringen härtill är sannolikt ett starkt norskt inflytande vid Gotlands kristnande; konung Olof den heliga uppehöll sig på ön 1028-30.

Det framgår tydligt av det nyssnämnda brevet, att vid denna tidpunkt ännu icke fanns någon skriftlig uppteckning av Gutarätten. År 1230 (DS nr 257) utfärdade påven Gregorius IX ett brev till prästerskapet på Gotland, i vilket han bekräftar av Andreas Sunesen utfärdade bestämmelser om tionde och testamente. Den åsyftade tiondeordningen överensstämmer med de regler, vi känna från GL. Påvebrevet konstaterar, att ärkebiskopens åtgärder skett "sicut in eorum autenticis dicitur plenius contineri", och det förefaller icke osannolikt, att dessa ord åsyfta en skriftlig uppteckning av gutarnas rätt.

Gutalagen, som sålunda bör ha tillkommit på 1220-talet, är äldre än den s.k. Gutasagan, vilken innehåller en historisk utredning om Gotlands statsrättsliga och ecklesiastiska ställning, och är ett komplement till lagen.

Sedan Gotland i Brömsebrofreden med Danmark år 1645 avträtts till Sverige, ersattes GL påföljande år av den svenska landslagen.

Östgötalagen (ÖgL). Under 1200-talets förra hälft, före Birger Jarls tid, har tillkommit en äldre, nu förlorad redaktion av denna lag. I den bevarade texten omtalas nämligen på flera ställen den gamla lagen och den-
nas flockar, vilka gällde före de av under Birger Jarls tid antagna nya lagbuden. Då det ovan återgivna brevet från omkring år 1220 - i vilket framhålles nödvändigheten av att lagarna bli uppskrivna, och vilket synes ha föranlett GL:s tillkomst - har utfärdats även av Linköpingsbiskopen, är det sannolikt, att ÖgL blivit upptecknad senast vid samma tid. Den bevarade redaktionen, vilken är en bearbetning och utvidgning av en äldre, har säkerligen verkställts av Östgötalagmannen Bengt Magnusson (av Bjälboätten). Handskriftsförhållandena antyda, att arbetet skett efter hand, sannolikt under 1270- och 80-talen. "I stilistiskt avseende har Östgötalagen ofta en påfallande modern prägel med tonfall från kansli- och stadsgespråk, vilket troligen sammanhänger med att Bengt Magnusson tillhörde den närmaste rådskretsen kring fränden Magnus Ladulås och på nära håll följde utvecklingen inom rikslagstiftningen, som vida mer än landskapsrätten var påverkad av kontinentala språkliga mönster" (Stähle). ÖgL är klar i sin systematik och ger en bild av ett rikt utvecklat kultur- och rättstillstånd. I vissa balkar har den rönt ett starkt inflytande från konungamakten. ÖgL har gällt i Östergötlands lagsaga, som då omfattade landskapet Östergötland och flera av små-landen, bland dem det senare Kalmar län, samt Öland. ÖgL har varit av väsentlig betydelse för den följande rättsutvecklingen, eftersom i främsta rummet denna lag jämte Upplandslagen lades till grund för Magnus Erikssons landslag.

Tiohäradslagen (TiL) - eller som den oegentligt brukar kallas Smålands-
lagen (SmL) - har icke blivit i sin helhet bevarad till vår tid. I konung Magnus Erikssons boksamling, som finnes förtecknad i ett inventarium år 1340 (SD nr 3484), fanns utom Östgötalagen och Upplandslagen även ett legisterium smalenzt.

Ännu på 1630-talet har möjligen en handskrift av TiL funnits i behåll. Johannes Bureus omtalar nämligen bland böcker, om vilka han ägde kännedom, att syndicus Andreas Swart i Norrköping ägde "en latinsk lagbok, Wärmelandz laghen, Smålandz laghen, Wässgötha laghen". Om dessa böckers öde vet man tyvärr ingenting.

Från slutet av 1600-talet finnes den senaste uppgiften om TiL ¹⁾. Sagesmannen är den store urkundsutgivaren, riksantikvarien Johan Hadorph,

1) För det följande, se Gerhard Hafström, Tiohäradslagen och Värends-
rätten, Kronobergsboken 1965.

vilken - enligt ett brev till Magnus Gabriel de la Gardie - "haft den hugen att icke allena sielf något göra utan ock wara en materialist för andra att skaffa tillhopa der dhe kunna arbeta af".

Sedan Antikvitetskollegiet år 1685 beslutat utsända antikvarien Johan Peringer, adlad Peringskiöld, för att uppspana "Giöthiske manuskripter och monomenter på fremmande orter", uppsatte Hadorph dennes instruktion. Det omtalas däri, att i Towern i London skulle finnas en myckenhet gamla manuskript, bl. a. på rullar efter det äldsta sättet i världen, som Angli själva säga sig icke kunna läsa eller förstå, menandes dem vara av den gamla Anglo Saxonica eller Gothica Lingua. Instruktionens punkt 3 lyder sålunda:

"Uthi Skottland är ock ett gammalt Bibliotek, som wäl bekiänt ähr i London, hwarest Wärendz lag ifrån Småland finnes, som ock S. Ravius wijste mig och hade antecknat på sin gambla index, Catalogum rariorum manuskriptorum."

Den nämnde Ravius är identisk med en tysk orientalist och teolog, Kristian Raue, latiniserat Ravius, f. 1613 i Berlin. Han blev år 1639 i tillfälle att resa till Smyrna och Konstantinopel samt färdas i Mindre Asien, där han samlade nära tusen handskrifter på olika språk, som han år 1642 hem-sände till Europa. År 1648 blev han professor i Oxford. Han blev sedan inbjuden av Kristina till Sverige, där han år 1650 blev e. o. professor i österländska språk i Uppsala. Några år var han kungl. bibliotekarie i Stockholm. Han blev sedan åter professor i Uppsala, där han låg i delo med sina kolleger i teologiska fakulteten. Han lämnade landet år 1669. Han flyttade först till Kiel och sedan till Frankfurt an der Oder, där han dog år 1677.

I Kiel utgav han 1669 en *Catalogus manuskriptorum orientalium*, vilken omfattar en förteckning på omkring 400 orientaliska manuskript.

Då Ravius sålunda haft och tryckt ett index över orientaliska manuskript är det all anledning att antaga, att han också haft ett annat sådant index. Det omtalas även i en bibliografi, att Ravius skulle ha skrivit utöver ovannämnda ett index "alium juris". Mina forskningar efter det ifråga-varande arbetet ha emellertid hittills varit fruktlösa. Möjligen kan den av Ravius åsyftade handskriften vara identisk med en i universitetsbiblioteket i Edinburgh befintlig handskrift av Magnus Erikssons stadslag jämte Södermannalagens kyrkobalk och ett kalendarium från Linköpings stift. I densamma är antecknat:

"Iste liber Christofferus Pauli natus in Smalandia et insula domo; Christoffer Pauffelsson. Thenne bok hörer mig Christoffer Pauffelsson Anno d(omi)ni 1589 Thenn 10 Junii bleff jag Christoffer Pauffelsson kallat aff

menige man sampt borgemästare och Råd till stadzskriffuare embette." Det är emellertid ännu ovisst vilken stad som avses.

Det är möjligt, att Ravius med hänsyn till att handskriftens ägare var född i Småland dragit den felaktiga slutsatsen, att densamma innehöll "Wärends lag ifrån Småland".

Av TiL har till vår tid bevarats allenast kyrkobalken samt inledningsorden till konungabalken ("Konungær ær Kristi næst") och ett s.k. "Landa-märi" mellan Småland och de söder därom belägna danska landskapen.

Beträffande lagens ålder föreligger ännu icke någon källkritisk undersökning. Några enstaka flockar i kyrkobalken äro påverkade av UL:s KkB, men det äldsta mycket ålderdomliga skiktet av balken återgår möjligen ända till tiden för Växjöstiftets tillkomst på 1170-talet eller åtminstone till 1200-talets början.

Värmlandslagen.¹⁾ Om en sådan lag ha vi säkra vittnesbörd från flera diplom från 1200-, 1300- och 1400-talen. I ett brev från år 1426 nämnes sålunda "Vermælandz lag oc lagbok" och ännu år 1444 återopas "Værmsk lagh" på tinget. Det framgår av diplomerna, att de värmländska rättsreglerna överensstämt med dem, som samtidigt förekommit i Västergötland. Ett exemplar av Värmlandslagen skulle som nyss nämnts ha funnits ännu på 1630-talet. Någon Värmlandslag har icke bevarats till vår tid (jfr ovan). I en riksrådet och härads hövdingen i Värmland Otte Torbjörnsson tillhörig lagbok, vilken varit i bruk under 1460-talet, finnes emellertid inskrivet en flock om jakt. Denna står både språkligt och sakligt i nära samband med motsvarande bestämmelser om jakt i landskapslagarna och utgör med all sannolikhet den enda till vår tid bevarade flocken av Värmlandslagen.

Svealagarna

Även i svearnas folkland ha funnits laghandskrifter, äldre än de nu bevarade redaktionerna. Detta framgår redan av Upplandslagens stadfästelsebrev av år 1296, i vilket säges, att de uppländska folklandens lagar funnos strödda i flera flockar ("sum ströningium haffpus i flerum flokkum"). I urkunder från 1200-talet givas enstaka vittnesbörd om denna äldre rätt.

1) C. I. Ståhle, "Otte Torbjörnssons lagbok". - Jfr J. E. Almquist, Georg Stiernhielm och Västgötagarnas handskrifter, SvJT 1958, s. 235, not 1.

Olaus Petri återger också i sin krönika flera ålderdomliga lagbud från en gammal uppländsk folklandslag, bl.a. en flock om arv efter präster. Det är antagligt, att man i svearnas övriga lagsagor, liksom i de uppländska folklanden, haft olika flockar upptecknade.

Dalalagen (DL).¹⁾ Enligt tidigare uppfattning har denna lag upptecknats efter kodifieringen av UL år 1296. Denna uppfattning är emellertid felaktig och detta av följande skäl.

I DL (RB 11, liksom i VmL RB 14 pr) säges beträffande förbud mot att olaga taga sig målsäganderätt "att denna lag gav konung Birger" (þæssum lagh gaf birgher koningir), d.v.s. konung Birger Magnusson. På grund härav har man antagit, att "DL icke kan vara äldre än UL, som stadfästes år 1296" (Holmbäck och Wessén). Den ifrågavarande bestämmelsen är emellertid inarbetad i lagen från en nu förlorad kunglig stadga, vilken förnyades genom Skenninge stadga år 1335 (DS nr 3175) och Uppsala stadga 1344 (DS nr 3864 och 3864 a) samt senare inflöt i både lands- och stadslagarna. Den nyssnämnda slutsatsen om dateringen gäller alltså endast den ifrågavarande stadgan och flokken, men icke lagen i övrigt. En jämförande undersökning mellan DL och UL har visat - i motsats till den förhärskande uppfattningen - att den förra är helt oberoende av och äldre än UL. DL visar också till både innehåll och form ett mycket ålderdomligt kynne. Då lagen innehåller en edsöresbalk men däremot icke bestämmelsen i Alsnö stadga (1280) om gästning, är det sannolikt, att den upptecknats redan före sistnämnda tidpunkt. Tack vare denna konservatism kan vi genom DL få en rätt god föreställning om hur äldre svearätt har varit beskaffad. Denna har säkerligen varit upptecknad i bok redan vid mitten av 1200-talet, även om den stod den muntliga lagsagan rätt nära. (Elias Wessén 1964).

Det har inom forskningen länge rått ovisshet om vilken lag den enda bevarade handskriften innehåller. C. J. Schlyter betecknade den sålunda i sin utgåva som en äldre Västmannalag. Numera råder enighet om att handskriften innehåller en Dalalag: arvslagen avslutas med orden, att detta gällt sedan dala byggdes; tingsområdet är tredingen och icke hundaret som i Västmanland; skatterna äro icke de västmanländska utan av samma typ, som de, vilke förekomma i de äldsta av Gustaf I:s skatteböcker osv. Det är emellertid sannolikt, att det till övervägande del är den forna västmannarätten, som - jämte lokala rättssedvänjor - finnes bevarad i DL. Denna skulle sålunda till större delen vara identisk med den säkerligen även upptecknade rätt, som gällde i Västmanland, innan denna

1) Gerhard Hafström, Artikeln Dalalagen i Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, band II (1957).

huvuddel av den gemensamma lagsagan efter UL:s utfärdande fick en ny med denna nära överensstämmande lag. Vid tingslysningen av denna nya lag ha i så fall Dalabönderna vägrat att antaga den nya lagen och i stället - liksom på Gustaf I:s tid - behållit det som var "gammalt och fornt".

DL är den lag, som "med sitt enkla, livfulla, starkt rytmiska språk bäst bevarat traditionerna från den gamla lagsagan" (Ståhle).

Hälsingelagen (HL).¹⁾ Liksom fallet var med DL har denna lag av forskningen felaktigt daterats med ledning av en i lagen återgiven tidsuppgift. Det omtalas sålunda i ÄB 16 pr, som innehåller ett förbud mot järnbörd, att detta tillkommit år 1320 "onsdagen näst efter att junker Magnus blev halshuggen, åtta dagar efter Heliga trefaldighets dag i Stockholm". Det är lika litet som beträffande DL möjligt draga den slutsatsen, att hela lagen först upptecknats efter den nämnda tidpunkten, utan endast den ifrågavarande flocken. I motsats till DL är emellertid HL i visst för- mellit hänseende påverkad av UL och uppenbarligen i sitt bevarade skick upptecknad efter dennas tillkomst. Detta gäller främst flockrubrikerna, vilka i stor utsträckning lånats från UL och icke alltid passa med flockarnas innehåll. Dessa skilja sig ofta från UL och uppvisa då beträffande rättens olika grundläggande delar en påfallande mera ålderdomlig prägel än UL. I stället för att betecknas som den yngsta svealagen bör HL, med hänsyn till vissa delar av innehållet, betraktas som en revision av en äldre rättsuppteckning, nära besläktad med de uppländska folklandens rättsamlingar. Den bevarade lagen har säkerligen tillkommit på initiativ av ärkebiskopen Olof Björnsson (ärkebiskop 1315-32), vilken kallades "sapiens", dvs. den lagkloke; han var frände till upplandslagmannen Birger Persson.

Det framgår av ett vittnesintyg den 16 oktober 1374 (Diplomatarium Norvegicum 3, s.395), att då ärkebiskopen av Uppsala vid sagda tillfälle vistades i Svartasand i Norrala socken i Bollnäs kontrakt, för honom företetts tre lagböcker, innehållande HL, ur vilka biskopen låtit för sig föreläsa de delar, som berörde riksgränsen mot Norge. Vid undersökning hade fastställts, såväl att lagböckerna sinsemellan härutinnan överensstämde som ock att de överensstämde med en lagbok, vilken plägade förvaras fästad med järnkedjor i Selångers kyrka av Medelpads kontrakt till landets gemensamma nytta och bruk. Denna bok, som biskopen låtit hämta, betecknas såsom "Quendam librum legum terre helsingiae, approbatum per dominum Magnum regem, ad quem ab omnibus illius terre incolis, quorum causa agitur, quum dubium super aliquo oritur, vel a iudicibus appellatur generaliter et refugitur". Av denna uppgift kan slutas, att HL varit stad-

1) Gerhard Hafström, Artikeln Hälsingelagen i Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, band VII (1962).

fäst av konung Magnus, och förty bör anses såsom lagbok, samt att HL allttjämt vid tiden för nämnda intygs utförande varit gällande i Hälsingland, ehuru MELL då redan varit färdig sedan två årtionden.

I HL nämnas Umeå och Bygdeå såsom de nordligaste bygderna. Efter Nöteborgsfreden år 1323 framställde konungamakten anspråk på bygderna norr därom, varefter bland annat Lule- och Piteälvsområdet planmässigt koloniserades. På ett möte i Tälje år 1328 ogillades de invändningar, som hälsingarna framställde häremot, varjämte förordnades, att bygderna norr om HL:s tillämpningsområde skulle lyda under konungens fogdar men icke under HL:s lagmän. År 1340 utfärdade konung Magnus Eriksson ett påbud, att nybyggarna i dessa trakter skulle lyda under HL, vilken lag sålunda blev gällande i hela Norrland, varjämte lagen tillämpades i de av svenskspråkiga bönder brukade och bebyggda delarna av Finland, vilka där levde under "hälsingerätten". (HL:s olika tillämpningsområden kunna allttjämt ha betydelse, särskilt i vattenrättsligt avseende.)

Närkeslagen. Av landen nordanskogs, dys svearnas land, kan de ha varit Närke, som först erhöill en skriven lagbok, vilken numera är förlorad. Uppgifter om en sådan lag framskymta i urkunder från senare delen av 1200-talet. I Tälje stadga, utfärdad av konung Magnus Eriksson den 6 maj 1330 (DS nr 2773), omtalas de stadganden om gästning, som funnits "in libro vestro legali, per magnificum principem Magnum... condito". I brevet synes sålunda ha färutsatts, att konung Magnus Ladulås låtit utarbета en framställning av landskapets rätt och av kungliga rättsbud, vilka lagsagan sedermera godkänt.

Södermannalagen (SdmL) är bevarad till vår tid i två handskrifter, codex A och B. Beträffande deras ålder och inbördes förhållanden har inom forskningen ägt rum och pågår allttjämt en livlig diskussion. - Den 13 mars 1281 stadfäste konung Magnus Ladulås Strängnäs domkyrkas besittning av de gårdar, som hertig Erik sålt till densamma. Denna försäljning säges ha skett "enligt Södermanlands sedvanerätt (secundum consuetudinem Suthirmannie, DS I, nr 714). Fyra år senare - den 23 augusti 1285 - stadfäste konung Magnus ett byte, som uppgives hava skett "enligt Södermanlands lag och sedvanerätt" (secundum leges et consuetudines Suthirmannie, DS I, nr 811). Det synes härav framgå, att den äldsta södermanländska lageditionen tillkommit någon gång mellan åren 1281-85. Denna slutsats stämmer med den omständigheten, att de bevarade lagtexterna måste ha utarbetats efter år 1280, eftersom de beslut, som konung Magnus och hans stormän fattade vid Alsnö möte år 1280 återgivas i lagen.

Tidigare har inom forskningen allmänt antagits, att denna lagedition gått förlorad. Nyligen har emellertid gjorts gällande¹⁾, att den är identisk

1) Hans Jägerstad, Den äldre och yngre Södermannalagen (SvJT 1952).

med den bevarade codex A. Denna innehåller nämligen i KkB 16:3 (om nämnd och om stridiga eder) just samma bestämmelser, vilka vid den nedannämnda sammankomsten år 1325 uppgåvos stå "i gamla lagboken".

En förutsättning för att denna teori kan vara riktig är emellertid, att codex vid en jämförelse med Upplandslagen visar sig vara oberoende av och icke påverkad av denna. Någon fullständig sådan jämförande undersökning är ännu icke utförd. Vid en översiktlig jämförelse framgår följande. Flera balkar i SdmL, codex A, äro självständiga i förhållande till UL, nämligen Byggningsbalken, Giftermåls- och Ärvdabalkarna samt Rättegångsbalken. Självständig är också större delen av Jordabalken samt Konungabalken, flockarna 10-12 om ledung och vakthållning.

Vid en jämförelse mellan Manhelgdsbalkarna i SdmL och UL framgår vidare, att de flesta flockarna i den ena lagen motsvaras av flockar med liknande innehåll i den andra. Inom forskningen har i allmänhet antagits, att även den äldsta bevarade texten av SdmL, nämligen handskriften A utarbetats med UL som förelägg. En närmare undersökning giver emellertid vid handen, att det övervägande antalet flockar i SdmL:s Manhelgdsbalk innehålla äldre rättsuttryck och rättsregler än motsvarande flockar i UL.

Det är sannolikt, att likheten mellan SdmL och UL förklaras av att de båda återgå på nära besläktade äldre folklandslagar samt att SdmL, codex A, varit känd för UL:s lagkommission och icke tvärtom. Det är sålunda antagligt att codex A verkligen är identisk med den "gamla lagboken" eller i alla fall mycket nära överensstämmande med denna.

Innan ett slutligt svar kan givas angående det inbördes förhållandet mellan SdmL och UL, måste emellertid en motsvarande undersökning göras mellan de övriga balkarna i de två lagarna.

Det framhålles visserligen ofta, att SdmL av svealagarna gör det mest moderna intrycket. Detta beror emellertid inte på lagens rättsliga innehåll utan på dess språkliga utformning.

Enligt Wessén "har redaktionen av SdmL utan tvivel skett genom en andlig. Härpå bero en del här och där förekommande språkliga egenskaper, som ge åt texten en viss lärd prägel", såsom participkonstruktionen och tautologiska dubbeluttryck.

Södermannalagens redaktör är en säker och självständig stilist, vilken skapat ett verk av enhetlig språklig prägel, som vittnar om ganska avancerade stilideal. "Han avlägsnar sig i många avseenden från den traditionella, av det muntliga framförandet betingade lagstilen, han ersätter gärna

konkreta detaljer med mer allmänna uttryck och inskränker starkt bruket av direkt tal. Vissa språkdrag visar, att han varit förtrogen med latin, men hans stil är dock vitt skild från det latiniserande, i perioder byggda kansli- och stadgespråket. Den är språkligt mindre konservativ än Upplandslagen, men i sin enkelhet och klarhet erbjuder dock Södermannalagen ett av de vackraste exemplen på nordisk lagstil. Det sätt, på vilket redaktören avlägsnar uttryck, som för honom ter sig föråldrade och ej tillräckligt distinkta och delvis ersätter dem med nya, mer generella och hemmahörande i den nya tidens juridiska föreställningsvärld, vittnar om en mycket hög språklig kultur." (Ståhle, vilken dock anser att SdmL:s redaktör som källor haft dels gammal Södermannarätt och dels UL, dvs. codex A skulle vara yngre än UL.)

Det återstår då att besvara frågan, vem den andlige kan ha varit, som utformat SdmL, codex A, därest den verkligen är identisk med "den gamla lagboken" och alltså - bortsett från några senare tillägg - äldre än och sålunda oberoende av UL. Den som härvid närmast kommer i åtanke är biskopen i Strängnäs Anund Jonsson (tre stjärnor på en snedbjälke), biskop 1275-1291. Han var en av sin tids ledande svenska kyrkomän och en av Magnus Ladulås' främsta män. 1276 mottog han vid konungens kröning i Uppsala den för kyrkan så förmånliga handfästningen; vid fredsslutet vid Göta älv i juni samma år företrädde han Magnus' intressen i domsnämnden mellan de båda kungliga bröderna. Även under hela återstoden av Magnus' regering finner man honom upprepade gånger vid konungens sida, så t.ex. vid herremötena i Alsnö 1280, i Skara 1285, då han blev insatt bland konungens testamentsexekutorer, och i Stockholm 1288, då han nämnes bland konungens råd. Han lät påbygga domkyrkan och inrättade flera kanonikat samt utformade kulten inom stiftet.

På initiativ av lagmannen i Södermanland Lars Ulfsson (Stengavel) jämte andra i lagsagan jordägande rådsherrar väcktes omkr. år 1325 ett förslag om revision av den i Södermanland gällande rätten. Sedan konung Magnus Erikssons förmyndare samtyckt därtill, tillsattes en nämnd, i vilken varken funnos företrädare för kyrkan eller allmogen. Dessa utarbetade ett ännu bevarat förslag, som 1325 granskades dels på tingen, dels vid en sammankomst med biskopen och kyrkans män, vilka därvid framförde vissa anmärkningar och krav. Lagen stadfästes av konungen år 1327 i den lydelse, som codex B företräder. Från stadfästelsen undantogs emellertid två flockar i förslaget, nämligen om kyrkogåva och testamente, varom enighet icke hade kunnat uppnås. Dessa stridsfrågor voro alltjämt aktuella halvtannat årtonde senare vid förarbetena till en för hela riket gemensam landslag (se nedan s. 62 f.).

Under 1290-talet utfördes arbetet på en sammanfattning av den uppländska rätten. Upplandslagens (UL:s) stadfästelsebrev utfärdades i Stockholm i

den omyndige konung Birger Magnussons namn den 2 januari 1296. Där i upplyses, att lagmannen i Tiundaland, herr Birger Persson till Finsta - den heliga Birgittas fader - tillkännagivit å alla deras vägnar, som bygga och bo i Upplands folkland, att i deras lag, som fanns kringspridd i flera flockar, fanns "somligt ej fullt skäligt, somligt dunkelt utsagt och somligt mycket svårt att rätta sig efter". Efter tvekan lämnade konungen sitt bifall och ålades samtidigt herr Birger lagman "att han jämte de kunnigaste ifrån vart folkland skulle lägga sig vinn om att fastställa (skilia) både vad som varit gammal lag och så vad som i ny lag borde stadgas och sammanfogas". Den för ändamålet tillsatta lagnämnden bestod av lagmän, domare, lagkloka bönder, medlemmar av den uppländska adeln och en representant för kyrkan. Denne, som antages ha varit nämndens sekreterare, var domprosten i Uppsala, Andreas And, vilken förvärvat magistergraden i Paris och var väl förfaren i kanonisk rätt. De uppländska lagstiftarna höllo under kodifieringsarbetets gång förbindelse med Europas främsta juristuniversitet, nämligen Bologna. Den krets av män, som stått bakom tillkomsten av det mäktiga lagverket hemma i Uppland hade många beröringspunkter med de svenskar, vilka samtidigt nere i Bologna bedrev sina juridiska studier. Domprostens i rang närmaste kollega, ärkedjäknen Olaus Nicolai, besökte vid denna tid Bologna. Där fanns också hans forne studiekamrat Carolus Erlandi, kusin till lagnämndens ordförande, Tiundalands lagman Birger Persson. En son till ledamoten i nämnden ridaren Filip röde från Runby i Attundaland, nämligen kyrkoherden Benedictus Philippi i Litslena, studerade också samtidigt juridik i denna den kanoniska rättens högborg (Åke Sällström, Bologna och Norden). Sverige hade blivit en andlig europeisk provins - allmogens liv bestämdes nu inte endast av landets lag och konungens stadgar utan även av kanonisk rätt.

Det utarbetade lagförslaget blev föremål för tinglysning före stadfästelsen, vid vilken konungen kraftigt påbjöd alla dem som bodde i de tre folklanden, att hädanefter icke rätta sig efter någon annan lag. "Vi vilja vidare och bjuda kraftigt, att alla i gemen och envar för sig, som bo i norra Roden, skola följa samma lag utan alla invändningar." Rospiggarna och de övriga upplänningarna nödgades säkerligen härigenom att avstå från många ålderdomliga sedvänjor för att i stället följa den nya lagen i Upplands lagmansdöme.

Genom UL tillskapades Uppland såsom ett enhetligt lagmansdöme, lagmansdömet över allt Uppland. Detta omfattade visserligen även Hälsingland, men tillämpningen av UL bestämdes av gränserna i norr mot Ödmården och i väster av Sævuström (Sagån). De tre folklanden och Roden sammanslogos alltså.

"Med sitt ålderdomliga, fasta, rytmiska men ändå aldrig enformiga språk och sin klara och rediga systematik är Upplandslagen en produkt av ett

lyckligt samarbete mellan gammal nordisk lagfarenhet och modern skolastisk och kanonistisk bildning. Den senare kommer framför allt till synes i dispositionen av stoffet, som delvis avviker från den som vi känner från andra landskapslagar och säkerligen mycket ofta innebär en nyhet - här och var motiveras den t.o.m. med särskilda teoretiskt hållna, stilistiskt utsökta inledningar, sannolikt författade av Andreas And. Av den gamla muntliga lagsagan (vilken den uppländska traditionen hänförde till Viger Spa, liksom västgötarna hänförde sin lag till Lumber) har man tydligen pietetsfullt sökt bibehålla sådant, som på samma gång var rättsligt aktuellt och klart format, men naturligtvis har en mängd bestämmelser utslutits och delvis ersatts med modernare och begripligare formuleringar, varvid man måttfullt och stilsäkert utnyttjat de nya uttrycksmedel, som förtroget med den romerska och kanoniska rätten ställt till förfogande" (Ståhle).

UL:s tillkomst hade ett stort inflytande på de övriga svealagsagornas rätt, vare sig detta skedde genom omarbetningar av och tillägg till en förhandenvarande landskapslag eller genom tillkomsten av en ny lagutgåva. UL har också varit av stor betydelse för den följande rättsförändringen, enär den jämte ÖgL kom att läggas till grund för landslagen. UL:s konungabalk utgjorde, jämte SdmL:s, det viktigaste förarbetet till landslagens konungabalk, vilken under århundraden utgjorde grundvalen för den svenska statsförfattningen. UL:s kyrkobalk kom likaledes, som nedan skall visas, att spela en betydelsefull roll i svensk rätt.

Västmannalagen (VmL). Kort tid efter UL:s stadfästelse - omkr. år 1300 - tillkom denna lag. Den viktigaste källan har varit UL, som till stora delar ordagrant avskrivits. Några flockar ha motsvarigheter i DL, varvid det sannolikt är den forna västmannarätten, som alltjämt bibehållits. Även med SdmL finnas överensstämmelser, vilka kunna bero på gemensam rättstradition. "Stilistiskt är VmL ojämnare än DL; där bryter sig de från UL hämtade partierna mot den gamla Västmannarätten" (Ståhle).

Som framgår av den ovanstående redogörelsen ha de svenska landskapslagarna

Sammanfattning

i deras till vår tid bevarade utformning, upptecknats vid olika tidpunkter under århundradet 1220-talet - 1320-talet. Det förefaller sannolikt, att lagarnas upptecknande föranletts av antingen ett kyrkligt eller ett kungligt initiativ, och att det skett främst vid följande tre tillfällen.

1. Omkring år 1220. Enligt ovan tillkom någon gång under detta århundrades början, dock senast år 1216, såväl en ny redaktion av Skånelagen som ärkebiskop Andreas Sunesens parafras. Det är möjligt, att detta föranlett den västgötiske lagmannen Eskil Magnusson av Bjälboätten att några år senare låta uppteckna den äldsta redaktionen av Västgötalagen. På

initiativ av Andreas Sunesen har sannolikt också Gotalagen upptecknats på 1220-talet. Då det brev, som kan ha föranlett GL:s upptecknande, utfärdats tillsammans med Linköpingsbiskopen, är det antagligt, att även Östgotalagen redan varit eller blivit upptecknad vid samma tid. Sannolika skäl tala också för att de äldsta skikten av Tiohäradslagens Kk återgå till åtminstone samma tid som de övriga götalogarna.

Med säkerhet ha alltså två (VgL och GL), möjligen alla götalogarna blivit upptecknade omkr. år 1220.

2. Omkring år 1280 - under konung Magnus Ladulås' regering. I Norge var framför andra norska konungar den store lagförnyaren konung Magnus Lagaböte (1263-1280), vilken därav fick sitt folkliga binamn. Han lät utarbeta en för hela riket gemensam lagbok, vilken antogs på lagtingen i Norge år 1276. Han lät även utarbeta en ny stadslag för Bergen, omorganiserade landets hird och utvidgade adelns privilegier.

Under dennes samtida i Sverige, konung Magnus Ladulås (1276-1290), skedde en livlig lagstiftningsverksamhet, bland annat i form av stadgor. Initiativet till nya redaktioner av flera av landskapslagarna återgår till konungen och hans rådsrets. VgL II tillkom sålunda kort tid efter 1281. Samtidigt omredigerades ÖgL av konungens frände, lagmannen Bengt Magnusson och redigerades Sdml av ledamoten av konungens råd, biskopen Anund Jonsson. Närkeslagen blev stadfäst av konungen liksom det äldsta privilegiet för Kopparbergs bergslag. Visby stadslag blev stadfäst och Bjärköarätten sannolikt redogerad (se nedan).

Det framgår härav, att Magnus Ladulås, på liknande sätt som Magnus Lagaböte i Norge, tagit initiativet till tillkomsten av nya lagredaktioner, i vilka inflöto så mycket som möjligt av den kungliga stadgestiftningen, varigenom de olika landskapslagarna i väsentliga avseenden närmades till varandra. Även beträffande redigeringen av en stadslag och organiserandet av det världsliga frälset och sin egen hird har den svenske konungen genomfört samma mål som den norske konungen uppnått några år tidigare.

3. År 1296 - UL:s tillkomst och tiden därefter. Det av konung Magnus Ladulås och hans rådsrets påbörjade lagrevisionsarbetet fullföljdes av förmyndarregeringen för hans son Birger, i vilkens namn lagen stadfästades år 1296. UL:s tillkomst har föranlett utarbetandet av de yngre Svealagarna, nämligen VmL, antagligen endast kort tid efteråt, samt nya redaktioner av HL (1320) och Sdml, handskriften B (1327). Halvtannat decennium efter sistnämnda lags stadfästelse, och sedan ett flertal nya stadgor utfärdats, började så förarbetet på en för hela riket gemensam lag.

Genom att UL:s nya, av den samtida sydeuropeiska rättskulturen påverkade

rättsregler och systematik sålunda i stor utsträckning upptogs i den yngre svearätten, skedde en utjämning av rättsolikheterna, framförallt i den viktiga Mälardalen – rikets kärnområde. Rikslagstiftningens växande betydelse, stadgornas inarbetning i landskapslagarna och den allt starkare ställning inom rättsskipningen, som tillerkändes konungadömet, verkade i samma riktning. Därigenom förbereddes den stora rättsutjämning, som skedde genom landslagens utarbetande och antagande (jfr nedan).

Landskapslagarna äro i allmänhet indelade i balkar och dessa i flockar. Inom LSL:as indelning och innehåll flocken kan ej sällan skönjas en inledande regel av mera allmän eller väsentlig betydelse, vartill ansluta sig ett fåtal regler av mera speciellt innehåll och räckvidd; i Schlyters edition av landskapslagarna betecknas – efter förebild av editionen av Corpus Juris Civilis – den inledande regeln principium (pr), de övriga med vanlig para-grafering. Denna har emellertid i allmänhet verkställts av utgivaren och finnes sålunda inte i de medeltida handskrifterna. I några fall (exempelvis av UL:s KgB 10 om ledungsskatterna och HL:s BB 14 om vattenrätten) har denna para-grafering skett felaktigt, vilket icke uppmärksamrats av forskningen, som därigenom vilseledds. Efter all sannolikhet är flockindelningen äldre än balkindelningen.

I allmänhet inledas lagarna av en Kyrkobalk (KkB) med bestämmelser om tillsättande av präster och regler angående prästens och sockenmenighetens ömsesidiga rättigheter och skyldigheter; understundom innehåller kyrkobalken också regler i vissa andra ämnen av privaträttsligt (t.ex.gåvofrihet), straffrättsligt (t.ex.sedlighetsbrott) eller processuellt (t.ex.kyrkans domsrätt) innehåll. Ej sällan förekommer en Konungabalk (KgB), utvecklad ur Edsöresbalken, med i huvudsak statsrättsligt innehåll. Familjerätten är i allmänhet fördelad på två balkar. Giftermålsbalk (GB) och Ärvdabalk (ÄB), den förra innehållande regler om äktenskaps ingående och rättsverkningar, den senare innehållande arvsordningar och regler om arvets fördelning mellan bodelägarna (UL har dock blott ÄB). Förmögenhetsrätten är fördelad på tre balkar: Jordabalk (JB), Byggningsbalk (BB) och Köpmålsbalk (KpB). JB innehåller regler om avhändelse av fast egendom, om utövning av börsrätt, om pantsättning och andra rättsärenden rörande fast egendom. BB innehåller de viktiga reglerna om skifte av byalagen, om bydelägarnas rätt med avseende å byns gemensamma mark samt grannelagsrätt av rikhaltigt innehåll. KpB handlar om köp av lösöre, klander av lösöre, samt pantsättning och andra rättsärenden avseende lösören. Straffrätten är rikt utvecklad och i allmänhet fördelad på ett flertal balkar av växlande benämningar. Processrätten är sammanförd i en balk, i regel kallad Tingmålsbalk, men jämväl de privaträttsliga balkarna innehåller många regler av processuellt innehåll, särskilt angående det bevisvitsord, som under olika förutsättningar skulle

tillkomma den ena eller den andra parten vid ett rättsärendes företagande samt angående det sätt, varpå part hade att bevisa sin rätt enligt det slutna rättsavtalet. I mycket stor utsträckning utformades nämligen i de privaträttsliga och familjerättsliga balkarna rättsreglerna till sin yttre form såsom processuella bevisregler, ehuru dessa regler egentligen voro av materiellt rättslig innebörd.

De svenska medeltidslagarna började utgivas redan under 1600-talet. I företalet till den första tryckta utgåvan av Kristoffers landslag framhöll Karl IX att om några fall skulle förekomma, som varken kunde avdömas enligt landslagen eller sedermera tillkomna recesser eller beslut, då skulle lag och rättelse sökas i de landslagar, som konungen redan låtit eller skulle låta trycka.

I överensstämmelse härmed voro utgivna av trycket UL och ÖgL år 1607 och HL år 1609. Under 1600-talet trycktes alla medeltidslagarna, deflesta i flera olika utgåvor. En fullständig bibliografisk beskrivning är utgiven av Johannes Rudbeck, "Svensk lagbibliografi för tiden före 1734 års lag" (1915).

Under tiden 1827-77 utgav Carl Johan Schlyter i verket "Samling af Sweriges gamla lagar" 13 band samtliga de svenska medeltidslagarna med ledning av alla de då kända handskrifterna - det viktigaste svenska humanistiska verket under 1800-talet. Det är präglad av en enastående noggrannhet; i noterna äro angivna, ord för ord, samtliga föreliggande textvarianter. Varje band avslutas med ett glossarium, vartill kommer ett avslutande band med glossarium över hela verket.

De svenska landskapslagarna äro vidare utgivna av Åke Holmbäck och Elias Wessén i verket "Svenska landskapslagar" (serien 1-5, 1933-46) i nysvensk översättning med språk- och rättshistorisk kommentar. De sistnämnda ha vidare utgivit en översättning och kommentar till MELL, varvid i notapparaten gjorts jämförelse med Kr LL samt förbereda en motsvarande utgåva MEST 2.

Flertalet av de svenska medeltidslagarna äro slutligen i fotolitograferade utgåvor utgivna i serien "Corpus codicum svecicorum medii ævi. Vol. 1-20 (København, 1943-1967).

B. STADSRÄTTERNA

Stadsliknande samhällsbildningar ha utan B. Stadsrätterna tvivel förekommit i vårt land redan i forntiden, och en plats, nämligen Birka på Björkö i Mälaren, har varit en synnerligen rik handelsstad. Säkerligen ha i Birka liksom ock på andra handelsplatser (Björkö-platser), som ganska talrikt förekommo vid de nordiska kusterna, särskilda rättsregler utvecklats, vilka närmast torde haft egenskap av "Gästerechte", påkallade därav att köpmännen ofta varit av främmande nationalitet och även i motsatt fall likväl idkat sin köpen-
skap på handelsplatser utanför sin egen "rättskrets".

Då det medeltida svenska stadsväsendet begynte utveckla sig, skedde detta under intryck av en från Tyskland (närmast från Westfalen) utgående kulturströmning, en kolonisering. Det var naturligt, att uti dessa städer skulle utformas särskilda rättsregler, vilka till en början torde haft egenskap av undantag i vissa hänseenden från den kringliggande landsbyggdens rätt och senare helt undanträngt denna. Av de stadsrätter, som sålunda utvecklade sig, ha endast ett fåtal bevarats.

1. Björköarätten har ursprungligen säkerligen varit gällande för Stockholm, enär i lagen omtalas Åsön, Konungshamn, Södra och Norra malmarna. Sannolikt härrör avfattningen från slutet av 1200-talet, vilken kan stödhas på två urkunder. Den förra, ett privilegium för Klara kloster år 1288 (DS nr 978) omnämner "jure, quo gaudent cives infra muros ibidem". Den senare (DS nr 1191) är ett fastebrev, utfärdat av fogden i Stockholm och stadens byating (Saxo advocatus ac communitas ciuulum de Stockholm) enligt vilket jord på Norrmalm blivit bytt mot jord i Markims socken i Uppland, vilket säges ha skett jure ciuili ac legum terre. Uttrycket synes angiva, att bytet skett enligt såväl stadsrätt som landskapsrätt.

Då det till oss bevarade exemplaret av Björköarätten är fogat vid en handskrift av Vg L II samt ordet Lödöse på ett lösligt sätt interpolerats i texten, har denna rätt säkerligen gällt jämväl i Lödöse; och då ett fragment av denna rätt jämväl finnes i en kodex av Sdm L är det sannolikt, att samma rätt gällt jämväl i någon stad i Södermanland (Nyköping?). Utvecklingen i vårt land har alltså varit inne på samma linje som i andra länder, där det varit vanligt att en mera framstående stads rätt recipierats av andra, närstående städer (Magdeburg, Lübeck).

BjR har både sakligt och stilistiskt rönt ett mycket starkt inflytande från de nordtyska stadslagarna.

2. Söderköping har haft en egen stadslag. De bevarade fragmenten av Söderköpingsrätten äro kända genom de excerpter, som språkforskaren

Johannes Bureus (på 1620-talet) verkställt ur Söderköpingsrätten för vissa av honom utarbetade ordböcker. Lagen har varit av ganska betydande omfång (60 sidor) och handlat om jämväl andra ämnen än dem i Bjärköarätten behandlade, såsom om burskap, skatter, stadens hospital, sjöfart, gästerna m m. Lagen har stått nära ÖgL, och en del regler från denna återfinnas här ordagrant. Sannolikt härrör den från 1290-talet (måhända bör den såsom Adolf Schück framhållit sättas i samband med lagmannen Svantepolk Knutsson, som då var lagman och synes ha ägt Söderköping).

3. Visby stadslag.¹⁾ I forntiden har från Gotland idkats en mycket omfattande handel, som bedrivits av hela landsbygdens befolkning. Först i senare tid har Visby vuxit upp på platsen för ett gammalt offerställe, och därvid har Visby till en början haft egenskap av en av de gotländska hamnplatserna. Småningom ha handelsförbindelserna med tyskarna blivit särskilt betydelsefulla; och traktater omnämnas mellan gotlänningarna och kejsar Lothar (början av 1100-talet) samt Henrik Lejonet (Artlenburgprivilegiet 1161). Tyskarna synas i särskilt stor omfattning ha besökt Visby och där bildat en gemenskap, säkerligen i form av gille (troligen två stycken: de på Gotland stannande, och de Gotland besökande tyskarnas gillen), som utövat särskild rättsskipning. Jämväl från landsbygden har en viss inflyttning begynt, men motsatsförhållandet mellan staden och landsbygden skärptes och utmynnade i öppen strid. I företalet till Visby stadslag heter det: "Men sedermera då stor tvist uppstod mellan stad och land, då sände man bud till konung Magnus (Ladulås) av Sverige; han stadfäste oss vår rätt och frihet, därefter konung Birger av Sverige, Hertig Erik, Hertig Valdemar av Sverige och därefter förnyade och stadfäste oss konung Magnus (Eriksson) av Sverige, Norge och Skåne vår rätt och frihet och gav oss, att vi skulle hava två böcker, en på gotländska och en på tyska, bägge av samma mening och rätt i allt, och komme en ny rättsfråga, som ej vore upptagen i boken, den skulle man avdöma eftersom rätt vore och skriva det i båda böckerna, och det må ej ändras, och han gav oss att vi skulle hava ett insegel på båda tungomålen". Det är denna sistomtalade befallning, som legat till grund för utformandet och nedteckningen av den till oss bevarade Visbylagen. Av intresse är, att det bevarade exemplaret av lagen är just den originaltext på tyska, som avfattats enligt denna befallning. Den gotländska texten är icke bevarad, och det är tveksamt, om den någonsin kommit till stånd. Då Magnus Eriksson kallas konung "av Skåne" måste lagavfattningen ha tillkommit efter 1332, och sannolikt härrör den från mitten av 1300-talet. Lagen är ej indelad i balkar.

Visbyrätten var vid 1300-talets början ett särpräglad, välutvecklat rättssystem, som kunde komma i direkt motsatsförhållande till den lybska rätten. På en rad punkter, där sådana motsättningar starkt framträdde,

1) Gösta Hasselberg, Studier rörande Visby stadslag och dess källor (1953) s. 353 f.

föreligger en nära beröring mellan visbyrätt och nordisk rätt. Två delar av Visby stadslag ha blivit närmare undersökta, nämligen sjörätten och straffrätten (G. Hasselberg)¹⁾ För båda dessa föreligga anmärkningsvärda redaktionsparalleller mellan Visby stadslag och Bjärköarätten.

Det centrala sjörättspartiet i Visby stadslag har visats vara uppbyggt kring en kärna, som rent formellt mycket nära ansluter sig till Bjärköarätten. Även materiellt föreligger på vissa punkter stora överensstämmelser. En liknande samhörighet - kraftigt understruken genom påtagliga verbalöverensstämmelser - framträder mellan de centrala straffrättspartierna i Visby stadslag och Bjärköarätten. Även här föreligga mycket långt gående materiella likheter mellan Visby stadslag, Bjärköarätten och övrig svensk fastlandsrätt. Beträffande fridslagstiftningen står Visby stadslag kvar på den principiella ståndpunkt, som svensk bjärköarätt och landskapsrätt intagit före edsöreslagstiftningen, och har alltså i dessa avseenden bevarat äldre rätt.

Det tyska inslaget i Visby stadslag synes vara jämförelsevis begränsat. Till sina grundvalar och till sitt övervägande innehåll framstår Visby stadslag som nordisk. Vissa drag ha samnordisk karaktär. Likheter med Gutalagen finnas, men dessa träda helt tillbaka för den samhörighet, som framträder mellan Visby stadslag samt Bjärköarätten och övrig svensk fastlandsrätt, särskilt svearätten. Denna samhörighet är så klar, djupgående och omfattande, att den måste förutsätta ett starkt fastlandssvenskt inflytande i någon form under ett äldre skede av Visbys utveckling.

Några andra stadsrätter ha icke bevarats. Säkerligen ha dock jämväl i andra städer särskilda stadsrätter utvecklats. I urkunder antydas detta beträffande Skenninge (DS 2489 från 1324), Linköping (DS 4211 från 1347), Jönköping (DS 4483 från 1349, däri borgarna få medgivande att begagna den för Stockholm gällande stadsrätten (BjR), varvid äldre regler och bestämmelser upphävas och avlysas), Uppsala (DS 2587 urk. från 1326), vari en kanikuppgger sig ha åtkommit en tomt, därvid man på tinget utsett fastar, "secundum leges patriæ, per quas tunc civitas regebatur", varav torde följa, att landsbygdens rätt (UL) vunnit tillämpning i Uppsala tidigare, men att senare en särskild stadsrätt där tillämpats. Sannolikt ha till en början stadsrättsliga regler vuxit fram vid sidan av landsbygdens rätt (UL), och slutligen ha dessa helt undanträngt den senare.

1) Gösta Hasselberg, Studier rörande Visby stadslag och dess källor (1953) s. 353 f.

C. KYRKLIGA RÄTTSKÄLLOR

Förut har anmärkts, att under detta skede kyrkan utvecklat sig såsom en från det borgerliga samfundet avskild gemenskap med särskild rätt, rättskipning och lagstiftning. De rättskällor, från vilka de för denna gemenskap gällande rättsreglerna härrörde, voro följande:

C. Kyrkliga rättskällor

1. Bibeln. Denna ansågs innefatta en över tider och folk upphöjd, gudomlig rättsordning, vars regler obrottsligt måste följas. Många av de mest betydelsefulla av kyrkans regler och påbud äro grundade på Bibeln, såsom skyldskapshinder vid äktenskaps ingående; äktenskapets oupplöslighet; förbud mot tagande av ränta; förpliktelsen att utge tionde (GL:s regler om fridskretsar överensstämman med rättsregler i Gamla testamentet liksom troligen ock reglerna i GL om träldomens begränsning till sex år; jfr jubelåret i Bibeln).

2. Corpus Juris Canonici. Inom den katolska kyrkan hade efter hand utvecklat sig talrika rättsregler på grundval av påvliga dekret eller beslut å kyrkliga möten av olika slag; vid sidan härav framväxte en talrik mängd rättsregler, vilkas ursprung är dunkelt. Efter hand har man begynt i skrift uppteckna samt sammanföra dessa regler; det uppkom sålunda ett slags motsvarighet till våra s.k. rättsböcker, av vilka de mest betydelsefulla voro dels den s.k. Collectio Dionysiana, från Italien, dels ock den s.k. Collectio Hispana, från Spanien. Understundom hade dylika samlingar ganska tvivelaktig karaktär, jfr från kyrkohistorien de s.k. pseudo-isidoriska dekretalerna från 800-talet i Frankrike. När under medeltiden den vetenskapliga odlingen nådde ett högt uppsving särskilt vid de italienska universiteten, var det väl i främsta rummet teologien och den på Corpus Juris Civilis grundade rättsvetenskapen, som tilldrog sig den största uppmärksamheten. Såsom en del av teologien studerades och utlades emellertid jämväl den kyrkliga rätten.

a) Efter hand sammanfördes denna kyrkliga rätt till en självständig vetenskap, i och för sig skild från den rena teologien. Förtjänsten härav tillkommer i främsta rummet en munk från klostret S:t Felix i Bologna vid namn Gratianus. Genom dennes samlingsarbete av kyrkliga rättsregler och utläggningar av dessa regler tillkom det s.k. Decretum Gratiani 1141-1150, vilket senare erhöll auktoritativ karaktär och blev den första delen av Corpus Juris Canonici. Till denna anslöt sig efter hand särskilda samlingar av tid efter annan utfärdade påvliga dekretaler, nämligen följande.

b) Liber Extra (ex. Decretum Gratiani) jämväl kallad Decretales Gregorionon, innehållande dekretaler från tiden 1139-1234, samlade på anmodan av Gregorius IX av dennes kaplan.

c) Liber sextus, innehållande dekretaler från 1234-1298, tillkom på föranstaltande av Bonifatius VIII.

d) Clementinæ eller Clementinarum libri V, innehållande dekretaler från 1298-1313, tillkom på föranstaltande av Clemens V, publicerades av denne 1314 i konsistoriet, men till följd av Clemens V:s död pålystes den slutligt först av Johannes XXII år 1317. - Dessa samlingar utgöra de egentliga delarna av Corpus Juris Canonici och sammanfördes under denna beteckning på koncilierna i Konstanz 1414-1418 och Basel 1431-1443.

e) Emellertid har senare med dessa böcker sammaförts en ytterligare samling, kallad Extravagantes, innehållande 20 dekretaler av Johannes XXII.

f) Likaså ha tillagts vissa andra påvars påbud och brev, de s k Extravagantes communes. Dessa härröra från tiden 1314-1500 och ha sammanförts av Joh. Chappius. I den av Gregorius XIII föranstaltade officiella editionen av Corpus Juris Canonici upptagas jämväl dessa Extravagantes.

3. Statuter och dekret utfärdade av svenska kyrkans myndigheter. Svenska kyrkan erhöll under detta tidevarv en egen representation, concilium provinciale, vartill sammankommo biskopar, ombud för domkapitlen och för prästerskapet i gemen, där de fattade besluten sammanfattades uti särskilda statuta provincialia, i regel undertecknade av biskoparna. I dessa statuter påträffar man ej sällan bestämmelser av rättsligt innehåll såsom rörande kyrkotukt, äktenskap, tiondeuppbörd, testamentsrätt, vidskepel-se, ocker (räntetagande). Vid sidan av dessa för hela kyrkoprovinsen avsedda möten och beslut förekommo ock stiftsmöten, avseende visst stift, varest påbud av rättsligt innehåll, gällande enbart stiftet, kunde beslutats. Även på egen hand har biskopen utfärdat föreskrifter gällande stiftet.

4. Landskapslagarnas kyrkobalkar. Sådana balkar ha förekommit i alla landskapslagarna med undantag för GL. Dessa balkar ha säkerligen tillkommit genom medverkan av kyrkan och menigheten i de olika landskapen. I allmänhet vila reglerna i dessa balkar såsom naturligt är på den kanoniska rätten, men säkerligen har man att utgå ifrån att åtskilliga jämkningar företagits för att ernå menighetens bifall. Anmärkas bör, att den kanoniska rättens inflytande redan på äldre VgL:s övriga balkar är väsentligt större än forskningen tidigare antagit. Ut i den allmänna rätts-skipningen lærer strängt taget endast de i kyrkobalkarna uttryckta reglerna ansetts bindande; däremot har uti den kyrkliga rättsskipningen den kanoniska rätten i dess helhet och på grundval av här angivna källor vunnit tillämpning.

Som nedan omtalas innehöllo icke lands- eller stadslagarna någon kyrkobalk. I stället fortsatte man att använda landskapslagarnas kyrkobalkar,

men efter hand kom UL:s kyrkobalk att uttränga de övriga och avskrevs ofta tillsammans med landslagen. Karl IX förbjöd visserligen dess användande - i samband med landslagens tryckning år 1608 - men då de på hans tid utarbetade förslagen till ny kyrkobalk inte ledde till resultat, användes UL:s kyrkobalk i tillämpliga delar ända till tillkomsten av den nya kyrkolagen år 1686.

D. KUNGLIG STADGE- OCH LAGSTIFTNING

Under denna period framträder detta inflytande med växande styrka, särskilt gäller detta under folkungaregenternas

D. Kunglig stadge- och lagstiftning

tid. Ofta möter i våra landskapslagar regler, som angivas hava tillkommit under medverkan av konungen. I ÖgL omtalas sålunda, att ett förbud - att taga namn - införts i konung Knuts (den långe) dagar¹⁾; i lagen omtalas vidare ett flertal regler, som tillskrivas Birger Jarl; i ÖgL, SdmL, UL, och VmL omtalas Magnus Ladulås såsom lagstiftare, i DL, VmL och ett tillägg till VgL omtalas dennes son Birger såsom lagstiftare. I dessa fall är det dock icke fråga om verklig kunglig lagstiftning utan "stadgestiftning". Rättsförändringarna i landskapets rätt genomfördes på landstinget på initiativ och förslag av konungen. Ett viktigt inflytande från konungamaktens sida har ock visat sig uti den medverkan, som konungamakten lämnat vid tillkomsten av UL och SdmL, codex B, och erinras nu jämväl därom, att såväl dessa lagar som den förlorade Närkeslagen, den bevarade HL och Visby stadslag varit föremål för kunglig stadfästelse.

Ett direkt inflytande av annan art från konungamaktens sida framträdde åter i följande olika former.

1. Edsöreslagstiftningen.²⁾ Ordet edsöre är sammansatt av orden ed och svärja; edsöreslag betyder alltså en besvuren lag. Att döma av senare källor hava dessa lagar tillkommit på det sättet, att konung och stormän gemensamt besvurit lagen, med ed utfäst sig att hålla densamma. Ehuru vissa föregångare till edsöreslagstiftningen kunna skönjas redan på 1100-talet, såsom K. G. Westman visat, synes dock först Birger Jarl ha genomfört densamma. I äldre doktrin har man i allmänhet varit av den meningen,

1) Sten Gagnér, i Knutz kunungs daghum TJFF 1961.

2) Jfr artiklarna Fridslagstiftning och Konungs edsöre i Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, band IV och IX.

att Birger Jarls edsöreslagar skulle hava gått förlorade, men enligt K. G. Westmans uppfattning skulle de sexton första flockarna av Edsöresbalken i ÖgL återgiva edsöreslagarna i den form, de hade på Birger Jarls tid. I sagda flockar återfinnas fridsbrotten, som sanktionerats genom förhöjt straffskydd: brott mot hemfrid, kvinnofrid, tingsfrid, kyrkofrid; stympning genom avhuggande av hand eller fot å annan, "orätt hämnd" dvs. hämnd trots ingången förlikning, eller efter det böter erlagts eller utfästs, hämnd på annan än gärningsmannen (jfr släktefejden, som riktats mot dråparens ätt), hämnd efter konungens dom samt hämnd då någon dömts ogill. De brott, som bestraffades enligt 1200-talets edsöreslagstiftning äro till stor del desamma, som redan i äldre Västgötalagen voro "urbotamål", dvs. icke kunde sonas med böter utan medförde ovillkorlig fredlöshet och förlust av all egendom. Beträffande de personer, som kunde drabbas av ansvar för edsöresbrott, må nämnas dels att kvinna, omyndig och träl ej kunde bryta edsöret, dels ock att det funnits nödigt angiva, att sådant brott kunnat begås av ensam man, vilket ger en viss antydning om att i äldre tid en annan regel gällt, i det att sannolikt åtminstone ifråga om hemfridsbrott tidigare torde ha gällt att gärningsmännen skulle ha utgjort ett flertal (den hämndsökande frändeflocken). Alla de mål, som voro edsöresmål, skulle avgöras av konungsräfäst (ÖgL Eb 13). Straffet för edsöresbrottet var biltoghet, innebärande form av fredlöshet, som sträckte sig över hela landet, tillika medförde brottet förverkande av all egendom "ovan jord". Senare förnyade Magnus Ladulås sin faders edsöreslagar genom Alsnö stadga år 1280. Tillika genomförde denne en stadga om konungsfrid (Skenninge stadga 1285). Denna frid hade i viss mån en annan karaktär. Konungen omgärdar med förhöjt skydd änkor, faderlösa, orkeslösa män, likaså alla dem, som erhållit konungens skyddsbrev, eller konungens domsbrev; vidare skulle frid råda i varje landskap, då konungen där vistades, ävensom under viss tid innan han anlönt dit och under viss tid efter det han lämnat landskapet. De egentliga edsöreslagarna upptogos efter hand i de landskapsregler, som härröra från senare tid än Birger Jarls tid. Edsöreslagstiftningen har sålunda egentligen icke karaktären av rikslagstiftning; dess giltighet uti de olika landskapen berodde på beslut av menigheten på landstinget. I VgL I omtalas de icke, men bland de s.k. nidingsverken återfunnos, som nämnts, vissa fridsbrott såsom bl.a. dråp i kyrka, på ting, hämnd trots förlikning, hämnd för tjuv, avhuggande av båda händerna, dråp å kvinna. I motsats till edsöreslagarna synes däremot konungsfriden icke ha vunnit mera allmän utbredning; endast i ÖgL och VmL har den kommit till uttryck, ehuru med bestämda avvikelser. Namnet edsöresbrott försvann ur den svenska strafflagstiftningen först genom 1864 års strafflag och genom en år 1866 given ny lydelse av Regeringsformen 111 §.

2. Stadgorna framträdde särskilt mot slutet av perioden och tilltogo därvid i omfattning och betydelse. Några fasta former för antagandet av dy-

lika stadgor hade icke utvecklat sig. De grunda sig på konungens auktoritet, och beslut om stadgan har i allmänhet fattats av konungen jämte rådet eller på stormannamöte. Förut har anmärkts, hurusom särskilt mot periodens slut en tendens framträtt i den rikningen, att en dylik stadga borde utan vidare bli gällande för landens menighet, åtminstone då stadgan icke stred mot den inhemska lagen (jfr ingressen till Skenningestadgan, s. 27 ovan), vilken tendens givetvis stärktes därav, att sannolikt ej sällan landstingens lagmän deltagit i beslutet om stadgan. Men i allmänhet lär dock allmogen under denna period icke hava förlorat sin lagstiftningsmakt. Bland viktigare stadgor under perioden må nämnas:

a) Skenninge stadga av omkring år 1285 (DS nr 813) handlar om konungsfriden (jfr ovan s. 27).

b) Skara stadga av år 1335 (DS nr 3106), vilken gällde endast Västergötland och Värmland, tillkom på landstinget, då konungen på sin eriksgata anlant till Västergötland. Den innehöll viktiga reformer i götarätten; träl-
domens avskaffande, ättebotens upphävande; istadarätt infördes för barn-
barn och syskonbarn; en ny princip enligt vilken för alla böteskulder
skulle svara allenast den brottsliges egen egendom (vilket förut gällt en-
dast beträffande mandråpsböter) genomfördes.

c) Skenninge stadga av år 1335 (DS nr 3175). I denna förbjödes ritt över landet med fulla vapen och med storflockar, och skärpes bestraffningen av våldsgästning till dödsstraff. Vidare påbjöds anläggandet vid vägarna av s.k. taverner, där de resande skulle ha rätt att köpa kost, foder och husrum till det pris, som stadgan bestämde.

d) Tälje stadga av den 27 juni 1344 (DS nr 3797) innehåller bestämmelser mot ocker.

e) Uppsala stadga av den 6 december 1344 (DS nr 3864) är av stor vikt med hänsyn till bestämmelser om formerna för den kungliga rättsskipningens utövande. Stadgans viktigaste nyhet är ett judiciellt organ, en tolvmannanämnd, för att döma dem, som ofredade allmogen "mot konungens rätt och denna stadga".

f) Tälje stadga av den 17 juli 1345 (DS nr 3972) har till huvuduppgift att giva föreskrifter om huru frälserätt kunde förvärfvas och huru motprestationen för frälserätten, nämligen rusttjänsten, skulle fullgöras och kontrolleras. Den innehåller därjämte processuella bestämmelser, bland annat för första gången om de kungliga rättaretingen.

g) Den s.k. valstadgan, odaterad, behandlar konungaval, konungens och allmogens eder, konungens kröning, hans eriksgata m.m. Dess bestämmelser ha införts i SdmL:s yngre handskrift, codex B.

Från dessa stadgor ha i landslagens konungabalk inarbetats bl.a. bestämmelserna om konungavalet, om storleken av stormännens följn, om taverner och förbud mot våldgästning, om överlåtande av målsäganderätt, om nämnd för brott mot konungabalken samt slutligen om rusttjänst och vapensyn och om brytande av konungens dom. Endast fem av dennas floc-
kar finnas icke i dessa stadgor, vilka sålunda kunna betraktas såsom för-
arbeten till lagen.

3. Gårdsrätterna utgöra i viss mån en sentida motsvarighet till de bestämmelser, som den germanske konungen i forntiden uppställt för sitt följn, sin hird. På motsvarande sätt har i senare tid konungen utfärdat påbud, gällande för hans egen gård eller hans eget hov. Efter hirdens upplösning framstod behovet av nya stadgar för krigsmanskapet på de kungliga slot-
ten.

Den äldsta nu bevarade svenska gårdsrätten är utfärdad av Magnus Eriksson och anges vara: Ärliha höffdinga Konungz Magnus m z Gudz Nådh Konung Swerikis ok Skano". Då Magnus här kallar sig konung över Skåne, bör den dateras till åren från och med 1332. Till innehållet något avvikande från Magnus Erikssons gårdsrätt är den andra, från medeltiden bevarade gårds-
rätten, som förekommer under tre olika regentnamn: drottning Margaretas, Erik av Pommern och Karl Knutsson. Stadgorna ha troligen övertagits av en senare regent från en tidigare med ändring blott i fråga om ingressen, så att t.ex. "detta är högborne förste konung Eriks" etc. ersatts av en motsvarande mening med Karl Knutssons namn. Dessa gårdsrätter innehålla i allmänhet straffrättsliga regler men undantagsvis också regler av processuell art av vikt särskilt för exekutivprocessens utveckling.

Under 1500-talet avskiljdes krigsartiklarna som en särskild lag, och gårds-
rätterna - utfärdade av Gustaf I, Erik XIV, Johan III och Karl IX - kvar-
levde närmast som en särslagstiftning för personalen på konungens och hög-
adelns gårdar i Sverige och Danmark. I sistnämnda land bestod adelns
tuktörätt länge, men i Sverige upphävde Karl XI 1680-1692 den särskilda
domsrätt, som enligt vissa privilegier tillerkänts högadeln (Hals- och
handrätt). På de kungliga slotten kvarlevde dock till 1844 en särskild
borgrätt.

4. Privilegier. Redan under detta tidevarv har konungamakten sökt genom
olika föreskrifter, i allmänhet i form av privilegier, upphjälpa skilda nä-
ringsgrenar. Erinras må här blott om privilegierna för olika städer, av-
seende stadsmannanäringarnas upphjälpande, samt privilegierna för gru-
vorna i bergslagen, såsom för Västra berget den 7 november 1340, för
Kopparberget den 18 februari 1347 (en förnyelse av äldre, som förkommit;
senare förnyade 1360, 1366, 1413), för Norberg den 24 februari 1354, som
ock skulle gälla tre andra angränsande berg.

Under denna tid begynna jämväl skriftliga urkunder komma till användning uti

E. Urkundsväsendet

rättslivet. I vårt land är det i främsta rummet kyrkan, som begynt använda dylika urkunder. Detta gällde emellertid icke blott med avseende å offentliga ärenden utan även vid avslutande av rättsärenden inom privaträtten, särskilt rättsärenden rörande fast egendom. Då kyrkan efter hand kom att äga omfattande domäner, hava dessa urkunder blivit allt vanligare i rättslivet; och efter kyrkans förebild ha sedan konungar och stormän begynt använda sig av skriftliga urkunder. Man möter sålunda såväl offentliga urkunder, avseende ett offentligt ärende (t.ex. dombrev, skyddsbrev), som privata, avseende ett enskilt rättsärende (t.ex. köpe- eller byteshandlingar, gåvobrev, pantförskrivningar, testamenten, skuldebrev).¹⁾

Ytterst går bruket av skriftliga urkunder tillbaka till antiken. Särskilt må framhållas, att i den romerska rättens utveckling redan på ett ganska tidigt stadium uppkommit bruket av skriftliga handlingar, vilket föranlett uppkomsten av ett notariatväsende. Detta uppnådde en mycket rik blomstring och blev av stor betydelse för den romerska rättens senare utveckling. Det låg därför i sakens natur, att man under medeltiden i Italien efter folkvandringstidens omstörtningar skulle återupptaga bruket av skriftliga urkunder. Så blev också förhållandet särskilt inom kyrkan men jämväl hos världsliga furstar. Av särskild vikt för den följande rättsutvecklingen var, att bruket av skriftliga handlingar blev allmänt uti det rika handelsliv, som uppblomstrade uti de medeltida italienska handelsstäderna. Man möter här ett notariatväsende, som spelat en mycket betydelsefull roll uti det praktiska rättslivet. Ars notariatus blev ock föremål för föreläsningar vid universiteten, och man finner läroböcker och formulärsamlingar utformade för att tillgodose det praktiska rättslivets behov. Notariatväsendet var just en av de vägar, på vilka frukterna av postglossatorernas arbete vunno insteg i rättslivet och den romerska rätten i reformerat skick återupplivades såsom en praktiskt användbar rätt. Från Italien spred sig notariatväsendet till andra länder och vann där fast fäste i rättslivet; och ännu i nutiden är notariatväsendet en viktig grundval för rättslivet i de flesta länder på kontinenten.

I vårt land har däremot ett notariatväsende i egentlig mening aldrig kommit att utveckla sig; ännu i nutiden sakna vi notariatväsendet, och detta är väl ett av de drag, som mera än andra skiljer rättslivet i vårt land från rättslivet på kontinenten. En av anledningarna till att i vårt land ett notariatväsende icke kommit att vinna insteg är givetvis de former för avhändelse av fast egendom, som av gammalt tillämpats i vår rätt. När

1) Se vidare Åke Ljugfors, Bidrag till svensk diplomatik före 1350 (1955).

senare i städer och slutligen jämväl på landet föryttringar, som av gammalt verkställt på rådstuga eller ting, gjordes till föremål för inskrivning i stadens eller rättens bok, utgjorde detta en ersättning för systemet med ett notariatväsende.

Det är alltså i främsta rummet genom kyrkan, som bruket av urkunder vinner insteg i rättslivet i vårt land under denna period. Dessa urkunder hava i allmänhet egenskap av bevisurkunder, avsedda att tjäna till bevis för framtiden om det verkställda rättsärendet, exempelvis en med vederbörliga formaliteter företagen fastighetsöverlåtelse. Någon gång framträda dispositiva urkunder, dvs. sådana urkunder, genom vilkas upprättande och utgivande själva rättsärendet bringas till stånd, exempelvis en betalningsutfästelse i ett skuldebrev.

De flesta äldre urkunder hava karaktär av bevisurkunder. Det är givetvis synnerligen svårt att säga vilket bevisvärde, som ansetts tillkomma dylika urkunder. I offentliga urkunder, exempelvis dombrev från äldre tid, möter man bruket av särskilda straffklausuler, riktade mot envar, som icke ställer sig urkundens innehåll till efterrättelse. Värdet av en dylik urkund var självfallet beroende på den faktiska makt, det anseende och inflytande den person ägde, vars sigill förekom å urkunden. I senare tid har bruket av dylika straffklausuler fallit bort, men alltjämt har väl värdet berott på den faktiska auktoritet, som tillkom den, vars sigill förekom å urkunden. Det är av intresse att se, hurusom ej sällan för att öka denna auktoritet, som s. a. s. stod bakom urkunden, man lät flera personer förse urkunden med sina sigill samt att personer, som icke ägde eget sigill, vänt sig till annan, som ägde sådant, varvid dennes sigill åsatts urkunden, tydligen i syfte att å urkunden förläna förhöjt bevisvärde.

Om också bruket av skriftliga handlingar särskilt på fastighetsrättens område efter hand blivit alltmer utbrett, har likväl detta bruk icke förmått undantränga de formaliteter, som den inhemska rätten av älder krävt såsom villkor för jordavhändelse. Man har sålunda varit nödsakad att exempelvis verkställa avhändelsen med fastar å tinget; sedan har man i skriftlig urkund kunnat avfatta en redogörelse för avhändelsen, varvid jämväl de, som fungerat såsom fastar, i regel satt sina sigill å urkunden. Emellertid möta också många köpehandlingar, som framstå såsom definitiva avhändelser från säljaren till köparen och som alltså ge intrycket av att parterna själva varit av den meningen, att rättsärendet varit att anse såsom fullbordat åtminstone parterna emellan; understundom påträffas i anslutning till dylika köpehandlingar en fullmakt för annan (t. ex. en tjänare i underordnad ställning) att "giva köparen fasta å fånget" på tinget. Det är väl närmast just för dylika fall, som man sett sig föranlåten att redan i de medeltida landskapslagarna utforma regler om fullmakt att föryttra fast

egendom. Även om alltså dylika köpehandlingar framstå såsom slutliga rättsärenden, ha likväl parterna ansett sig nödsakade att iakttaga de mera betygande formaliteter, som den inhemska rätten av gammalt krävde.

F. DE DANSKA, NORSKA OCH ISLÄNDSKA MEDELTIDSLAGARNA

I Danmark ha bevarats fyra medeltida landskapslagar, Skånelagen (SkL), Valdemars sjællandske Lov (VsJL) och Eriks sjællandske Lov (EsJL) samt Jydske Lov (JyL). Endast JyL är en lagbok, övriga lagar äro rättsböcker.

F. De danska, norska och isländska medeltidslagarna

Den i de skånska landskapen – det är Skåne, Blekinge och Halland – gällande medeltida rätten har bevarats i två uppteckningar, nämligen dels som lagtext, dels genom en av ärkebiskopen i Lund, Andreas Sunesen, på latin verkställd parafras till lagen.

Den skånska rätten

Den bevarade lagtexten av SkL torde ej ha tillkommit före år 1202, enär i lagen inarbetats några av konung Valdemar Sejr detta år utfärdade förordningar, bl.a. om konungsfrid. SkL kan inte ha redigerats efter år 1216, eftersom lagen innehåller bestämmelser om bevisning med järnbörd, som förbjöds i Danmark detta år.

Andreas Sunesens parafras torde likaledes ha kommit till någon gång mellan åren 1202 och 1216. Emellertid synes den bakre tidsgränsen för parafrasens tillblivelse kunna framflyttas till år 1206, vilket år Andreas Sunesen återkom från korståget till Estland. Han har, genom att på latin bearbeta Skånelagen, förmodligen avsett parafrasens användande vid undervisningen för de blivande prästerna i den till domkyrkan hörande Katedralsskolan i Lund.¹⁾ – I parafrasen röjer sig i flera fall påverkan av romersk rätt, vilkens definitioner återfinnas i kapitlet om laghävd och om hävdinstitutet. En påverkan av kanonisk rätt kan också förmärkas. Det heter sålunda, att den som går i kloster är som död för världen och i framtiden ej kan göra gällande något anspråk på arv. Det talas vidare om, att svälten ej känner någon lag.

Båda de nämnda rättskällorna synas ha föregåtts av en mot slutet av 1100-talet verkställd laguppteckning. Sida vid sida stå nämligen på ett flertal

1) Se närmare Stig Iuul, Andreas Sunesen som Lovgiver og juridisk Forfatter (SvJT 1948).

ställen äldre rätt och nyare stadganden. En av konung Knut VI år 1200 utfärdad stadga om dråp har sålunda inarbetats i lagen på ett sådant sätt, att det tydligt framgår, att den delvis ersatt äldre bestämmelser "om dråp och sår", vilka sistnämnda emellertid delvis bibehållits oförändrade. En äldre redaktion av SkL måste sålunda antagas ha funnits före år 1200 och har sannolikt tillkommit mot slutet av 1100-talet. Under 1200-talets första år ha sedan gjorts vissa inskott och tillägg, mestadels av kungliga förordningar.

Av SkL finnas två "redaktioner" bevarade, dels den egentliga SkL, dels ärkebiskopen Andreas Sunesens latinska parafras (ASun) över SkL. SkL och ASun stämma nära överens, ehuru vissa skiljaktigheter finnas. Man antar, att båda gå tillbaka på en äldre, numera förlorad redaktion av SkL. Den bevarade redaktionen av SkL brukar tidfästas till tiden mellan 1202 och omkring 1216. Eftersom SkL upptagit bestämmelser, som anges härstamma från Valdemar Sejr och denne började sin regering 1202, utgör detta årtal en gräns bakåt. Gränsen framåt i tiden bestämmes därigenom, att den 1216 utfärdade lagen om järnbördens avskaffande i Skåne är okänd för SkL.

Rättssystemet i SkL synes icke ha nått någon högre utveckling. En egenhet för denna lag är, att stundom givas mot varandra stridande rättsregler i samma sak, varvid anges, att den ena regeln återger den folkliga rätten, medan den andra är ett uttryck för hur kungen önskar saken reglerad.

Skånska stadsrätten har i stort sett karaktären av ett supplement till Skånelagen, med vissa särbestämmelser lämpade för stadens förhållanden. Den är sannolikt något yngre än Skånelagen. Dess ursprungliga namn var "bjärkerätten", dys. samma namn som de äldre stadsrätterna i Sverige och Norge. Den har sannolikt från början varit gällande i Lund. I början av 1400-talet gällde den "i alla köpstäder i Skåne".

Skånska kyrkorätten - vilken är bevarad i flera handskrifter av Skånelagen - härrör sannolikt från år 1171. Den är utformad med hänsyn till den kanoniska rätten.

VsjL och EsjL äro båda uppteckningar av den på Själland gällande rätten. Av VsJL känna vi tre redaktioner, av vilka den äldsta brukar kallas "Arvebog og Orbodemaal". Denna innehåller regler om järnbörd och kan, då järnbörden får antas ha förbjudits på Själland ungefär samtidigt som i Skåne, dateras till tiden före 1216. Hur långt tillbaka den går i tiden före 1216 låter sig inte med någon säkerhet avgöras. EsjL är till omfånget ungefär dubbelt så stor som VsJL, beroende på att den behandlar långt fler områden av rätten än VshL. EsjL måste antagas vara yngre än VsJL, ehuru den stundom innehåller regler, som äro ålderdomligare än mot-

svarande regler i VsJL. Då järnbörden i EsJL överallt är avskaffad, måste den i sin bevarade redaktion vara tillkommen efter 1216. Vissa skäl tala för, att den tillkommit före 1241, då JyL stadfästes.

JyL gavs av konung Valdemar I på ett danehof i Vordingborg på Själland år 1241 och blev ett par veckor senare antagen på Jyllands landsting i Viborg. Danske Lov avlöste i Nørrejylland JyL, men denna fortsatte att gälla söder om Kongeån i hela hertigdömet Sönderjylland (eller Slesvig), och Danske Lov gällde alltså blott för själva kungariket. År 1864 avstod Danmark till Preussen dels det urtyska hertigdömet Holstein, där JyL aldrig gällt, dels nästan hela det danska, övervägande dansktalande hertigdömet Slesvig (Sönderjylland). Också under det tyska styret gällde JyL i Sönderjylland ända till år 1900, då den efterträdades av Bürgerliches Gesetzbuch. I Nordslesvig, som blev danskt igen 1920, gäller nu dansk rätt jämte en regel från JyL om strandrätt.

Kristian II (i Sverige kallad Tyrann) gav 1521 Danmark en landslag och 1522 en stadslag, båda mycket gynnsamma för borgare och bönder som skydd mot adelns övergrepp. Vid hans landsflykt tio år senare brändes de av hans efterföljare Fredrik I.

I Norge har funnits fyra landskapslagar: Gulatingslagen (GulL), Frostatingslagen (FrostL), Eidsivatingslagen (EidsL) och Borgartingslagen (BorgL). Äldst är GulL. Man antar, att upptecknandet av lagarna i Norge skett redan på 1000-talet. Så långt tillbaka går dock inte den bevarade handskriften av GulL, vilken består av två olika redaktioner, den s.k. Olavstexten och den s.k. Magnustexten, som samarbetats. Olavstexten torde kunna föras tillbaka till år 1015. GulL är således den äldsta av de bevarade nordiska landskapslagarna. Endast ett något så när fullständigt manuskript har bevarats. GulL:s giltighetsområde var kustlandet i sydväst.

Frostatingslagen i dess bevarade redaktion är yngre än GulL och anses tillhöra 1200-talet. Lagens texthistoria är intressant. Under senare tid har bara funnits ett något så när fullständigt manuskript bevarat, men detta gick förlorat vid Köpenhamns universitets brand 1728. Det enda man nu har bevarat är sex avskrifter av det förlorade manuskriptet. Därutöver finnas några fragment av originalmanuskript. Dessa fragment innehålla utdrag ur en äldre redaktion av FrostL än det uppbrända manuskriptets. FrostL gällde för fylkena kring Trondheim eller, som staden då hette, Nidaros.

Av EdsL och BorgL äro i huvudsak endast kristenrätterna bevarade (dessa motsvara de svenska lagarnas kyrkobalkar). Eidsivatingets jurisdiktionsområde låg i trakterna kring det nuvarande Oslo. BorgL slutligen gällde i Viken, dvs. Bohuslän.

I de norska köpstäderna gällde en motsvarighet till den svenska bjärköarätten. I Norge kallades denna särskilda köpstadsrätt för bjarköret. De bevarade redaktionerna av denna bjarköret torde alla ha varit avsedda för Nidaros.

Tidigast av de nordiska länderna (bortsett från Island) fick Norge en gemensam lag, nämligen Magnus Lagabötes landslag av 1274. Den följdes av Magnus Lagabötes stadslag, som var en gemensam lag för städerna.

Då Island ju befolkats av norska kolonister, måste den isländska rätten ha utvecklats ur den norska. Enligt isländsk tradition skall en man vid namn Ulvjot ha återvänt till Norge för att skaffa Island en lag. Den lag han vid sin återkomst (930) utarbetade, den s.k. Ulvjotslagen, skall ha haft Gull som förebild. Intet av denna lag är bevarat. Nedtecknandet av lagarna börjar på Island år 1117, då den s.k. Haflidaskrá tillkom, så kallad efter Haflide Marsson, som tog initiativet till nedtecknandet. Hans intresse för rätten var för övrigt av rent akademisk natur: kort efter nedtecknandet sprängde han alltinget med vapenmakt, då en process hotade att gå honom emot. Ej heller av Haflidaskrá finnes något bevarat.

De bevarade isländska rättsuppteckningarna gå under sammelnamnet Grágás, Grågåsen. En av de förnämsta kännarna av den isländska fristatens rätt, Andreas Heusler, har betecknat Grågåsen som "ein Riesenvogel unter den germanischen Rechtsbüchern des Mittelalters". Detta är sant i två bemärkelser. Dels är Grågåsen till omfånget mångdubbelt större än någon av de övriga germanska medeltids-lagarna, dels ger den prov på ett långt drivet juridiskt betraktelse- och uttryckssätt. Det store, olösta och sannolikt olösliga problemet med Grågåsen är frågan, i vad mån den någonsin varit gällande rätt och inte bara är en högt begåvad skrivbords-jurists uppfattning om den intellektuellt mest tillfredsställande lösningen av olika rättsliga problem.

Grågåsens båda huvuddelar äro två manuskript, som gå under namnet Konungsbók (Kbk) resp. Stadarhólsbók (Sthbk). Kbk brukar dateras till 1250-talet och Sthbk till 1260-talet. Delvis stämma de båda manuskripten överens med varandra.

Den isländska fristaten upphörde genom alltingsbeslut 1271-73, då islänningarna efter våldsamma inbördes strider beslöto att giva sig under norske kungen. I samband därmed infördes en ny lag, kallad Jarnsída, som huvudsakligen byggde på norsk rätt (FrostL). Med denna lag visade islänningarna stort missnöje, varför den efter 10 år (1281) ersattes med Jonsbók, som mera tog hänsyn till gammal isländsk rättstradition.

Källor

- Wessén, E. och Jansson, S. B. F. Upplands runinskrifter (1940-1958).
- Schlyter, C. J. Samling av Sweriges gamla lagar. I-XIII (1827-77).
- Holmbäck, Åke och Wessén, Elias Svenska landskapslagar, 1-5 (1933-1946).
- Rudbeck, Johannes Svensk lagbibliografi före 1734 års lag (1915).
- Norborg, Lars-Arne Källor till Sveriges historia (1968).
- Faksimiliutgåvor: Äldre Västgötalagen (cod. Holm, B 59) av A. Börtzell och H. Wieselgren (1888-1889).
Östgötalagen (cod. Holm, B 50) av A. Börtzell (1898).
Flera fotografiska utgåvor ingå i serien Corpus codicum Suecicorum medii ævi, nämligen:
vol. I, Magnus Erikssons landslag (cod. Holm, B 172) m. inl. av H. Cornell (1943).
vol. 4, Magnus Erikssons stadslag (cod. H Holm, B 154) m. inl. av Nils Ahnlund (1944).
vol. 5, Gutalagen (cod. Holm, B 64, B 65) m. inl. av E. Wessén (1945).
vol. 6, Yngre Västgötalagen och Bjärköarätten (cod. Holm, B 58) m. inl. av A. Schück (1946).
vol. 8, Hälsingelagens och Upplandslagens ärvdabalk (cod. Ups. B 49) med inl. av A. Nelson (1948).
vol. 9, Södermannalagen (cod. Holm, B 53) m. inl. av E. Wessén (1948).
vol. 12, Äldre Västgötalagen (cod. Holm, B 59) m. inl. av E. Wessén (1950).
vol. 17, Dalalagen (cod. Holm, B 54) m. inl. av E. Wessén (1964).
vol. 20, Västmannalagen m. inl. av E. Wessén (1967).

De äldsta rättskällorna

Hildebrand, Hans	Forsaringen (Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens häradsblad 1877) s. 542.
Nordén, Arthur	Ett rättsdokument från en fornsvensk offerlund (Fornvännen 1931).
Hafström, Gerhard	Forsaringens lagbud (Hälsingerunor 1954).
" "	Forsaristningens tolkning (SvJT 1957).
Gallén, Jarl	Kring det s.k.Florensdokumentet från omkring 1120 (Historisk tidskrift för Finland 1958).
Wührer, Karl	Die schwedischen Landschaftsrechte und Tacitus' Germania. (Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, 76. Band, Germ. Abt. 1959).

Hednalagen

Läffler, Fr.	Om den fornsvenska hednalagen (Vitterhets-, Historie- och Antiquitets Akademiens Månadsblad 1879).
v.Friesen, O.	Olavus Petris egenhändig afskrift af den s.k. Hednalagen (1902).
Nelson, Alvar	Envig och ära. En studie över ett fornsvenskt lagfragment (Saga och sed. Kung Gustaf Adolfs Akademiens Årsbok 1944).

Landskapslagarna (allmänt)

Sjögren, Wilhelm	De fornsvenska kyrkobalkarna (TfR 17, 1904).
Westman, K. G.	De svenska rättskällornas historia (1912), s.12 ff.
Munktell, H.	Det svenska rättsarvet (1944), s 9 ff.
Ståhle, Carl Ivar	Medeltidens profana litteratur (Ny svensk illustrerad litteraturhistoria, I, 1953).
Ljungfors, Åke	Bidrag till svensk diplomatik före 1350 (Ak. avh. 1955).
Ståhle, Carl Ivar	Syntaktiska och stilistiska studier i fornordiskt lagspråk (1958).
Pettersson, Björn	Stilstudier i de svenska landskapslagarna (Helsingfors 1959).

- Hafström, Gerhard Land och Lag. Det levande förflutna, Svenska historiska föreningens folkskrifter nr 17 (uppl.4, 1970). Rec. av Karl Wührer i Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, 86. Band, Germ. Abt. 1959.
- Wessén, Elias Svenskt lagspråk, Skrifter utg. av Modersmåslärarnas förening 101. (1965).
- Olsson, Henrik A. Den germanska laguppfattningen och några svenska medeltidslagar (Statsv. tidskr. 1967).
- Wessén, Elias Svensk Medeltid. (Vitt., Hist. och Ant. akad:s handlingar. Filologiska serien. Del 9, 1968).
- Åqvist, Gösta Frieden und Eidschwur. Studien zum mittelalterlichen germanischen Recht. Skrifter utg. av Institutet för Rättshistorisk forskning. Ser. I. Band 12, 1968. - Rec. av Göran Inger i SvJT 3/2 1970.

Skånelagen

- Weibull, Lauritz Skånes kyrka från äldsta tid till Jacob Erlandsens död 1274, i Lunds domkyrkas historia, del I (1946), s.305 ff.
- Iuul, Stig Andreas Sunesen som Lovgiver och juridisk Forfatter (SvJT 1948).
- Skov, S. Anders Sunessøns parafrase af Skånske Lov (Scandia 1940).

Västgötalagarna

- Läffler, Fr. Till 700-årsminnet af slaget vid Lena (Fornvännen 1908-09).
- Hjärne, E. Fornsvenska lagstadganden I (1951), s. 16 ff.
- Anners, E. Götalagarnas lekare-rätt - en keltisk influens? (Rättshistoriska Studier II, 1957).
- Wessén, Elias Äldre Västgötalagen (1965).
- Ericsson, Georg J. V. Den kanoniska rätten och äldre Västgötalagens kyrkobalk (Skrifter utg. av Institutet för Rättshistorisk forskning ser. I, band 12, 1967). - Rec. av Alf Åberg i SvD 7.12.1967.

Ruthström, Bo

Fsv."Land" i Äldre Västgötalagens Urbotamål 2. Skrifter utg. av Institutet för Rätthistorisk forskning, ser. II, band 3, Lund 1969.

Östgötalagen

Ljung, Sven

Söderköpings historia (1949) med diskussion av ÖgL:s och Söderköpingsrättens tillkomst, s.78 ff.

Gagnér, Sten

I Knutz kunungs daghum (TJFF 1961).

Tiohäradslagen

Carlsson, Lizzie

Tiohäradslagen och Kristofers landslag (Kyrkohistorisk årsskrift 1960).

Hafström, Gerhard

Tiohäradslagen och Väreन्द्रätten (Kronobergsboken 1965).

Värmlandslagen

Södervall, K. F.

Medeltida rättsuttryck från Värmland, Närke och Småland (Lunds universitets årsskrift 1906).

Ståhle, Carl Ivar

Otte Torbjörnssons lagbok (med en flock ur Värmlandslagen). Naturen och hembygden V (Skriftserie utg. av Värmlands Nation i Uppsala och Föreningen Nationen och Hembygden 1949).

Almquist, Jan Eric

Georg Stiernhielm och Västgötalagarnas handskrifter (SvJT 1958, s. 235 not 1).

Dalalagen

Schück, H.

Bidrag till frågan om Dalelagen. Språkvetensk. sällsk:s förhandlingar 1888-1891 (Uppsala 1891).

Bratt, Arnold

Dalalagen i gammal språkdräkt och i ny (Meddelanden från Dalarnas fornminnesförening VI, 1918).

Hafström, Gerhard

Art. Dalalagen (KHL, band II, 1957).

Wessén, Elias	Dalalagen (Corpus codicum suecicorum medii ævi nr XVII. Köpenhamn 1964).
Hemmer, Ragnar	Yngre straff- och processrättsliga stadganden i Dalalagen (TJFF 1969).

Hälsingelagen

Kjellström, Johannes	Den gamla hälsingelagen (Bollnäs 1911).
Nelson, Axel	Inledning till studiet av Hälsingelagen och dess texthistoria enligt cod. Ups. B 49 (Rättshistoriska studier, band 2. Skrifter utg. av Institutet för Rättshistorisk forskning, ser. II, 1957).
Hafström, Gerhard	Art. Hälsingelagen (KHL, band VII).

Närkeslagen

Carlsson, Einar	Närkeslagens stadfästelse (HT 1946).
Södervall, K. F.	se ovan under <u>Värmlandslagen</u> .

Södermannalagen

Westman, K. G.	Södermannalagens avfattning (Nordiska studier, tillägnade A. Noreen, 1904).
Schück, H.	Stadfästelsbrefven till Upplands- och Södermannalagarna (1918) s. 39.
Jägerstad, Hans	Den äldre och yngre Södermannalagen (SvJT 1952).

Upplandslagen

Läffler, Fr.	Om 1607 års upplaga af Upplandslagen (Upsala universitets årsskrift 1880).
Henning, S.	Upplandslagens revidering och dess handskrifter (Arkiv för nordisk filologi 48, 1932).
Stähle, Carl Ivar	Några frågor rörande den första utgåvan av Upplandslagen och dess förlaga (Arkiv för nordisk filologi 69, 1954).
Sällström, Åke	Bologna och Norden intill Avignon-påve-dömet (1957).

Gutalagen

Skov, S.

Andreas Sunesen og Guterloven (Festskrift
till E. Arup, 1946).

Visby stadslag

Hasselberg, Gösta

Studier rörande Visby stadslag och dess
källor. (Ak. avh. Uppsala 1953). - Anm. av
Ragnar Hemmer i TJFF 1954 och Alvar
Nelson i SvJT 1955.

Borgrätterna

Bergquist, Lars

Om de svenska borgrätternas uppkomst (Rätts-
historiska studier. Band 2. Skrifter utgivna
av Institutet för Rättshistorisk forskning.
Ser. II. 1957).

Danmark

Jørgensen, Poul Johs.

Manddrabsforbrydelsen i den skaanske Ret
fra Valdemarstiden (1922).

Gædeken, Poul

Retsbrudet og Reaktionen derimod i gammel-
dansk og germansk Ret (1934).

Jørgensen, Poul Johs.

Dansk Retshistorie (1940). - Anm. av Åke
Holmbäck i TfR 1941.

Iuul, Stig

Fællig og Hovedlod (1940).

Christensen, Aksel

Kongemagt og Aristokrati (1945).

Norge

Taranger, Absalon

Udsigt over den norske rets historie (Oslo
1898). - Anm. av Wilh. Sjøgren i TfR 1899.

" "

De norske folkelovbøker (før 1263). TfR 1926
och 1928.

Hertzberg, E.

Vore ældste Lovtexters oprindelige nedskri-
velsestid, i Historiske afhandlinger tilegnet
J. E. Sars (1905).

Robberstad, Knut

Fyrelesingar um rettssoga i millomalder og
nytid, I. Stencil.

Hødnebo, Finn

De eldste norske håndskrifter (Forsknings-
nytt nr 1, 1966).

Bø, Olav

Holmganga og einvigi - nordiske tvekamps-
former (NordiskT 1968).

Island

Lárusson, Olof

Yfirlot yfir íslenska rjettarsögu (stencil 1932).

Finland

Kerkkonen, Gunvor

Spår av Hälsingerätt i Finland (TJFF 1966).

Swedlund, R. och
Svenonius, O.

Svenska skriftprov 1464-1828 (2 uppl. 1948).

II. LANDSLAGARNAS TID

§ 4. Samhällsutvecklingens huvudlinjer

Föreliggande framställning begränsas till att framhålla de tilldragelser och förändringar, som mera direkt och i större omfattning återverkat på rättslivets gestaltning under perioden. Till utgångspunkt har valts de olika ståndens växlande öden under detta tidsskede.

Allmogens ställning har undergått en Allmogen alltmer stegrad försämring. Ursprungligen utgjorde ju allmogen kärnan av samhället och framstod direkt såsom bärare av de olika "statsfunktionerna", försvar, lagstiftning, rättsskipning och förvaltning. Ännu under föregående period har allmogen allttjämt framstått såsom utövare av dessa statliga uppgifter, men en ganska tydlig tendens har framträtt i riktning av ett försvagande av allmogens ställning i dessa hänseenden. Under denna period växer denna tendens i väsentlig grad. I samband med krigsledungens (utroddens) avlösning av skatteledungen uppkommo ryttarhärarna, grundade på rusttjänsten, varvid den till fots och till sjöss stridande allmogehären blev av ringa betydelse. I senare tid, då ej sällan omfattande krig fördes i främmande land, begynte man allmänt begagna sig av legotrupper; även i den mån allmogens söner efter utskrivning eller frivilligt gävo sig till krigstjänst blevo de helt enkelt besoldade krigare, soldater. Därmed hade utvecklingen tydligen kommit mycket långt från den gamla germanska folkhären. Med den väsentligt minskade och förändrade betydelse allmogen sålunda kom att inta på krigsväsendets område följde givetvis ett försvagande av allmogens ställning i samhället. Å andra sidan har just allmogens deltagande vid skilda tillfällen i befrielseverk - särskilt Engelbrekts resning - räddat vårt lands allmoge från de hårda öden, som vid motsvarande skeden drabbat allmogen i andra länder. Att utvecklingen dessförinnan varit av den art, att den kunnat leda till för allmogen ödesdigra resultat, är påtagligt. Den lagstiftningsmakt, som allmogen av gammalt utövat på landstingen, har allmogen efter hand upphört att utöva. Sålunda finnes icke något exempel från 1400-talet på att allmogen deltagit i lagstiftning på landstingen i den gamla ordningen. Icke ens KrLL har lysts å tingen, och vid sidan av landslagen bestod lagstiftningen mest av olika stadgor, i regel tillskapade av rådet, i vilket dock väl att märka, oftast allmogens talesmän - lagmännen - hade sitt säte. Efter hand har ock tanken på en riksrepresentation vunnit ut-

bredning och föranlett uppkomsten av den svenska riksdagen. Ehuru denna representation särskilt med avseende å politiska angelägenheter under lång tid haft svårt att hävda sin ställning mot landstingen, har likväl så småningom allmogens lagstiftningsmakt anknutits till riksdagen. Detta har dock skett relativt sent. Landslagarna förutsatte "allmogens samtycke", vilket 1566 förtydligades därhän att i framtiden Kungl. Maj:t ägde fritt med Sveriges rikets ständer förändra Sveriges lag. Detta kom ock till klart uttryck 1614. Allmogens utövning av rättsskipningen har ock undergått betydelsefulla förändringar. Under det att menigheten ursprungligen själv utövat domsrätten under ledning av lagman eller häradshövding har en förskjutning inträtt, i det att menighetens omedelbara deltagande i rättsskipningen upphört. Detta sammanhänger med viktiga förändringar med avseende å själva rättegångsförfarandet; särskilt må erinras om förändringarna med avseende å bevisningen samt om nämndens växande betydelse. Efter hand har det blivit häradshövding resp. lagman, som i förening med nämnden, vilken småningom blivit en del av domstolen, utövat domsrätten; menigheten har nedsjunkit till att bli en åhörare skara. Genom 1614 års rättegångsordning och 1615 års rättegångsprocess hade visserligen försök gjorts att upprätthålla rättsskipning i underrätterna i samband med ordnandet av överrättsproceduren. Men likväl fortsatte rättsskipningens förfall vid underrätterna. Väl innehöll landslagen särskilda föreskrifter om val av lagman och häradshövding, men efter hand har regeringen ansett sig befogad att utnämna lagman och häradshövding. Av synnerlig betydelse var härvid, att man redan tidigt begynt uppfatta dessa ämbeten, med vilka särskilda intäkter voro förenade, såsom ett slags förlänningar, vilka utdelades åt rådsherrar och andra stormän; och dessa hava i regel icke själva utövat sina ämbeten utan anförtrott denna viktiga uppgift åt vikarier. Dessa vikarier voro ofta s.k. lagläsare, understundom kunniga men i regel okunniga och av föga anseende; genom detta system förföll hela den folkliga rättsskipningen på det mest betänkliga sätt. Upprepade försök gjordes under 1500- och 1600-talen att avhjälpa de betänkliga brister, som på detta sätt vidlådde rättsskipningen i underrätterna, men först 1680 förmådde man göra slut på det oeffterrättliga tillståndet uti den folkliga rättsskipningen. I sakens natur låg att med hänsyn till den folkliga rättsskipningens förfall, den kungliga rättsskipningen och överrättsproceduren skulle erhalla en alltmer stegrad betydelse.

Vi se sålunda, hurusom allmogens utövande av de olika statliga uppgifterna på krigsväsendets, lagstiftnings och rättsskipningens områden uppluckrats. Den mest betydelsefulla orsaken till allmogens försvagade ställning i samhällslivet är dock att söka på ett annat område, nämligen allmogens ställning i ekonomiskt hänseende, vilket i sin tur stod i nära samband med utvecklingen av jordbeskattningen. Förut har omnämnts, hurusom redan under förra perioden framvuxit särskilda slag av jordbeskattning. Dessa hava kvarstått under denna period. Men de ständiga krigen

och kronans finansiella nödläge har föranlett, att under detta tidevarv tid efter annan måst påläggas nya skatter, i regel utgående efter mantalet, och på detta sätt utvecklade sig vid sidan av de gamla jordskatterna, sammanförda under namnet jordeboksräntan, en extra ordinarie ränta, sammanförd under beteckningen mantalsräntan. Det tryck, som sålunda genom skatter kom att vila på allmogens jord, skattejorden, var så betydande, att – såsom det plägar sägas – man har att ungå ifrån, att bonden av avkastningen av sin gård fick behålla endast så mycket som kunde åtgå till utsäde och till nödortfigt uppehälle åt bonden och hans familj. Kronans rätt till "ränta" av skattejorden föranledde ock indirekt ganska vittgående inskränkningar uti bondens rådighet och dispositionsfrihet över sin jord. Sålunda möter man förbud mot delning av skattskyldig jord; förbud att slå under sig mera jord än man behövde för att vara fullsutten; förbud för bonden att utlega jord till landbo; syneförrättningar för kontroll av gårdens skötsel; skattevraksbestämmelser, inskränkningar med avseende å rätt till makt m.m.

Under föregående tidevarv har frälse- Frälseståndet ståndet utvecklat sig på grundval av den gamla stormannaklassen i förening med det urgermanska följeväsendet, hirdväsendet. Genom Alsnö stadga (1280) framstod frälserätten såsom vederlag för förpliktelsen och utfästelsen att till häst tjäna och följa konungen i krig. Frälset hade sålunda egenskapen av ett öppet stånd, i det att envar bonde, som såg sig i stånd att till häst tjäna konungen, kunde förvärva frälserätt och omvänt den frälseman, som icke längre måktade fullgöra sin förpliktelse, fick "gå under skatt". Redan 1330 har förordnats om vapensyner, och närmare bestämmelser härom har utfärdats i Tälje stadga 1345 (se s. 60). Någon gradering av rusttjänsten förekom icke, men det var vanligt och förutsattes, att stormännen tjänade konungen icke blott personligen utan med sina väpnade följen, som kunde vara av betydande storlek. Först under Gustaf Vasa (1526) sattes storleken av rusttjänstskyldigheten i proportion till frälsemannens inkomst, och detta system gällde ännu på 1600-talet. Redan under periodens början, särskilt under Albrekt av Mecklenburgs tid, har frälsejorden tillvuxit i omfattning, och vissa reduktionsförsök hava verkställts, det viktigaste var drottning Margaretas år 1396. Efter hand har det blivit allt vanligare att konungen utfärdat särskilda frälsebrev.

Under en lång tid framåt ägde frälset denna nu skildrade karaktär. Det var sålunda en jordägande stormannaklass, pliktig att personligen tjäna konungen och utföra dennes uppdrag, pliktig att fullgöra rusttjänst, berättigad till frälserätt. Genom giftermål ägde en ganska omfattande cirkulation rum ännu under 1500-talet mellan storbönder och det lägre frälsets män. Under Gustaf Vasas söners tid framträdde alltmer frälseståndet såsom ett slutet stånd, vilket särskilt kom till uttryck uti Riddarhusordningen den

6 juni 1626. Vid samma tidsskede inträder en betydelsefull förskjutning i frälsets uppgifter i samhällslivet. Utvecklingen på krigsväsendets område hade fört med sig, att den medeltida, tunga rytthären framstått såsom fullständigt föråldrad; numera låg huvudvikten vid fotfolk, artilleri och det lättare rytteriet. För att skapa en dylik här var man i stor utsträckning hänvisad till att nyttja besoldade legotropper. Vid sådant förhållande erhöll frälset andra uppgifter i samhällslivets tjänst. Särskilt blev det den centrala och lokala förvaltningen, domaretjänster, officerstjänst i hären, som framstod såsom frälsets viktigaste uppgift. Dessa tjänster och uppdrag voro oavlönade, och såsom ett slags vederlag härför torde man hava att betrakta, förutom de direkta donationerna och förläningarna från Kronan, åtminstone i viss mån de frälseprivilegier, som i senare tid utfärdades. De viktigaste voro Johan III:s privilegier av 1569 med förbättring 1590, Gustaf II Adolfs privilegier 1617, vilka sedan bekräftats av Kristina 1644, Karl X 1654 och av Karl XI 1673.

Med avseende å kyrkans ställning inträdde i stort sett icke någon förändring

Kyrkan

under periodens förra del, omfattande senare delen av 1300-talet samt 1400-talet. Kyrkan fortfor att vara "en stat i staten" med sin egen förvaltningsorganisation, lagstiftning, rättsskipning, rättskällor, beskattning (tionde); och kyrkan fortfor att erhålla betydande jordagods genom gåvobrev och testamenten. Kyrkan förde också slutligen i viss omfattning en egen politik uti de mycket invecklade unionsstriderna; och särskilt må härutinnan erinras om ärkebiskop Gustaf Trolles verksamhet.

Efter befrielseverkets genomförande fattade som bekant Gustaf Vasa det dristiga beslutet att genomföra reformationen; och i samband därmed ägde en fullständig uppgörelse rum med kyrkan jämväl i politiskt, administrativt, ekonomiskt och rättsligt avseende (Västerås recess och ordinantia 1527). Härigenom förvandlades kyrkans ställning fullständigt. Från att förut hava intagit ställningen av en "stat i staten" blev kyrkan nu inordnad såsom ett led i det nationella konungadömetns förvaltning med särskild uppgift att omhänderhava omvårdnaden icke blott om rent kyrkliga angelägenheter utan jämväl om skolväsende, sjukvård och fattigvård. Trots denna ofantliga förändring i yttre hänseende kom likväl prästerskapet att spela en betydelsefull roll såsom det "lärdas" ståndet, som handhade undervisningen icke blott på religionens område utan på en mängd andra områden. Politiskt sett framträdde ock prästerskapets betydelse under tiden fram till mitten av 1600-talet dels vid bekännelseskriaternas antagande, dels ock såsom talesmän för de ofrälse i gemen.

Med avseende å kyrkans organisation under tidevarvet må endast nämnas följande. Ehuru Gustaf I gjort ett försök att avskaffa biskopsämbetena, kunde detta icke helt genomföras utan faktiskt kom biskopsämbetena att

bibehållas, därvid dock konungen erhöll utnämningssrätt, låt vara att denna skulle ske på grundval av en valförrättning (1571 års kyrkoordning). Ehuru Gustaf I nästan upplöst domkapitlet, hade de dock i viss mån kvarlevat, och de reorganiserades nu genom nyssnämnda kyrkoordning. Vid sidan av domkapitlet, som närmast handhade den löpande förvaltningen av stiftet, förekommo alltjämt under detta tidevarv särskilda stiftsmöten. Biskopen har utövat ett starkt inflytande såväl i domkapitlet som på stiftsmötet. Den rent lokala kyrkliga förvaltningen leddes av sockenprästen. Beträffande dennes tillsättande gjorde sig växlande intressen gällande och det är svårt att härutinnan angiva några allmänna regler. Principiellt hade socknen valrätt, men anspråk på inflytande i olika former framställdes av såväl konung, biskop som patronus. Under denna period begynna sockemstämorna framträda. Beträffande den centrala styrelsen för kyrkan må erinras om Gustaf II Adolfs förslag till ett consistorium generale, bestående av andliga och världsliga, vilket skulle fungera såsom överstyrelse för kyrka, skola, fattigvård och sjukvård. Detta försök kunde icke bringas till genomförande. I stället synes prästerskapet på riksdagarna hava fungerat såsom ett slags överstyrelse för kyrkan under beteckningen consistorium regni, vilken handlade i synnerhet äktenskaps- och kyrkotuktmål samt kyrkliga disciplinmål (överdomstol för präster). Dessa befogenheter upphävdes av Karl XI. Genom reformationens genomförande och de i samband därmed verkställda indragningarna till Kronan av kyrkogods och kyrkans tionde (med undantag för präsbolet för sockenprästen samt den tredjedel av tionden (tertialtionen), som tillkom sockenprästen), hade kyrkan förlorat de ekonomiska förutsättningar den tidigare ägt för upprätthållande av sin verksamhet icke blott på det kyrkliga området utan även på närliggande områden såsom skola, fattigvård, sjukvård. Det dröjde dock ganska länge, innan någon ordnad lönestat för det protestantiska prästerskapet kunde genomdrivas. Först genom prästernas privilegier, särskilt 1650 års privilegier, lades fasta grundvalar för ordnandet av dessa förhållanden. - Kyrkans rättsskipning upphävdes genom Västerås ordinantia med undantag för frågor rörande ansvar för prästs tjänstefel och äktenskapssaker. I praxis torde dock rättsskipningen sträckt sig vidare; sålunda torde talan mot präster i regel anmälts i domkapitlet och då fråga varit om smärre förseelser där jämväl avdömts. Å andra sidan ha tydligen domkapitlet dömt jämväl lekmän till kyrkoplikt. Några fasta forumsregler för präst, biskop och lekman ha med andra ord icke utvecklat sig. - Kyrkans lagstiftningsmakt upphörde genom reformationen. På egen hand utövade konungen en vidsträckt administrativ och ekonomisk lagstiftning jämväl inom kyrkan. Med avseende å egentlig kyrklig lagstiftning har likväl medverkan från kyrkan ansetts erforderlig, till en början genom kyrkans särskilda representation och senare - från 1600-talets början - genom ständernas medverkan på allmän riksdag. Av synnerlig betydelse för kyrkans rättsliga ställning har varit vid sidan av 1527 års recess och ordinantia, Uppsala mötets beslut 1593, varigenom bekännelseskriterierna antogs, 1572

års kyrkoordning, utformad av Laurentius Petri, och 1650 års privilegier; i slutet av perioden tillkom ock efter långvariga förarbeten en kyrkolag 1686.

Redan under nästföregående period hade Städerna stadsväsendet begynt uppblomma under intrycket av en från Tyskland utgående, märklig kulturströmning. Städernas yttre organisation utformades därför efter tyska förebilder. I spetsen för stadens förvaltning stod konungens fogde, jämte borgmästare och råd-män. Enligt den allmänna stadslagen, som väl närmast tagit sikte på förhållandena i Stockholm, skulle rådet bestå av 6 borgmästare och 30 rådmän, varav 1/3 varje år skulle vara i tjänsteutövning. Ehuru rådet ursprungligen helt visst utsetts genom val av menigheten, har rådet efter hand blivit permanent, varvid vid någons avgång ur rådet dess övriga medlemmar utsett efterträdare. Rådets uppgift avsåg såväl förvaltning av stadens egendom och finanser som ock rättsskipning, exekution, meddelandet av ordningsföreskrifter (burspråk m.m.). Vid sidan av rådet såsom domstolsorganisation fungerade också en lägre domstol för marknadsjurisdiktionen "ute på torget", vilken domstol utvecklade sig till de bekanta Kämnärsrätterna. Såsom biträde åt rådet fungerade stadens skrivare. Anmärkningsvärd var regeln, att hälften av rådet skulle utgöras av tyskar, en bestämmelse, som borttogs 1471 efter den betydelsefulla nationella segern. Stadens fogde fungerade såsom ett slags konungens förtroendeman i staden samt deltog i rådets sammankomster såväl vid handhavandet av rättsskipning som vid handläggning av förvaltningsärenden; speciellt hade han till uppgift att tillvarataga Kronans rätt och intressen. Till en början har stadens menighet sammankommit till möten, s.k. bymot, men mot slutet av medeltiden finner man i de större städerna en menighetens särskilda representation, stadens 24 eller 48. Stadens menighet utgjordes av borgarna; i främsta rummet utgjordes dessa av dem, som ägde fastighet i staden, men jämväl andra kunde ernå "burskap" mot särskild avgift; gäster var beteckning för dem, som i köpensapsärenden tillfälligtvis vistades i staden. En påtaglig skillnad utvecklade sig efter hand mellan hantverkare och köpmän.

Hantverkarna voro sammanslutna uti skråföreningarna. Detta skråväsende hade utvecklat sig till stark blomstring på kontinenten, och skråväsendet har där haft djupa historiska rötter. Skråväsendet i vårt land utgjorde väl närmast en efterbildning av det skråväsende, som sålunda blomstrade i de medeltida tyska städerna. Skråföreningarna hava ganska starkt påverkats av det gamla germanska gillesväsendet. Skråföreningens medlemmar voro mästarna, under dem sorterade gesäller och lärlingar. Särskilda villkor och framförallt särskilda kompetensprov voro uppställda för att bli va gesell resp. mästare. Skråföreningen utövade ett slags monopol, i det att endast medlemmar av skrået ägde rätt att inom staden utöva skråets

hantverk; å andra sidan utövade skråföreningen en befogenhet att bestämma över medlemmarnas tillverkningar med avseende å materialets inköpande, tillverknings garnas form och kvalitet, deras priser, arbetslöner, arbetstid, maximum för tillverkning m.m. varjämte en ingående kontroll utövades över det sätt, varpå medlemmarna utövade sitt yrke. För tillämpningen av alla dessa föreskrifter fungerade skråföreningen såsom en domstol. Ordförande i skråföreningen var åldermannen, vilken vid sin sida hade två eller fyra bisittare. Skråföreningarna voro utan tvivel till en början mycket betydelsefulla för hantverkets höjande; och så länge skråföreningarna voro öppna samt mera patriarkaliska förhållanden voro rådande inom skrået (då t.ex. gesäller och lärlingar voro i mästarens kost) framträdde icke större olägenheter. Från slutet av 1500-talet begynte emellertid skråväsendet antaga andra former och efter hand att förfalla. Skråföreningarna framträdde alltmer såsom slutna skrån med bestämt antal mästare; gesällernas antal steg och deras villkor försämrades, i det att deras förut ganska trygga utsikt till att en gång bliva mästare bortföll, varigenom gesällerna framstodo såsom verkliga arbetare. Emot andra skrån vakade föreningens medlemmar noggrant över sina välfångna privilegier; och handlade sina anspråk uti de ryktbara skråprocesserna. Skråväsendet kom efter hand att medföra ett svårt band för utvecklingen av hantverket, därvid konsumenternas intressen, som till en början i hög grad befrämjats av skråväsendet, så småningom begynte att alltmera eftersättas för tillgodoseende av tillverkarnas intressen skyddade genom skråprivilegierna. Vårt lands äldsta skråhandling är Magnus Erikssons stadga för skråddarna i Stockholm 1356. Från senare hälften av 1400-talet finnas skråordningar bevarade för flera yrken. Såväl under Gustaf I, Karl IX och Gustaf II Adolf utfärdades tid efter annan skråordningar för olika yrken i skilda städer. Den första allmänna skråordningen gavs 1669; den är mera "liberal" än de äldre; sålunda förbjöds slutna skrån, i följd varav envar, som redligt lärt hantverket, ägde tillträde till skrået. I huvudsak liknande bestämmelser upptogos mot periodens slut uti 1720 års skråordning.

Under det föregående skedet har utan tvivel jordbruket varit den dominerande näringsgrenen, låt vara att en ganska rik handel utvecklats uti städerna under tyskarnas ledning, samt bergsbruk i ganska stor omfattning bedrivits i det gamla "Järnbäraland". Vissa förbättringar ha ock redan under föregående skede ägt rum uti jordbruket; särskilt må erinras om treskiftesbrukets genomförande samt trädgårdsodlingens uppkomst under ledning av cistercienserklöster.

Jämväl under nu ifrågavarande skede har helt visst jordbruket varit den huvudsakliga näringsgrenen på landsbygden; och det är anmärkningsvärt, huru ringa framsteg, som kunna skönjas inom jordbruksnäringen under hela den månghundraåriga tidrymd som detta tidevarv omspannar. Av

väsentlig betydelse blir emellertid att under detta tidevarv jämväl andra näringsgrenar utveckla sig till att spela en mycket betydelsefull roll; och särskilt må erinras om den utveckling som bergsbruket, hantverket och handeln undergått under detta tidevarv. I själva verket torde man kunna säga, att det först är under detta tidevarv som en för landet i dess helhet gemensam offentlig hushållning utvecklats på grundval av ett hela riket omspannande näringsliv, fördelat på skilda näringsgrenar för tillvaratagande av landets olika naturtillgångar, för förädling av utvunna produkter och för omsättning av producerade varor såväl inom landet som i förhållande till andra länder.

Enligt sakens natur blev det företrädarna för det nationella konungadömet, som framträdde såsom ledare för denna märkliga utveckling på näringslivets område. Under det nationella konungadömets ledning utvecklade sig alltså ett rikt näringsliv; och alltifrån Gustaf I:s tid fördes från konungamaktens sida en synnerligen kraftfull näringspolitik i enlighet med det system, som uti långt senare tid kommit att betecknas med uttrycket merkantilismen. Detta system vilade på två principer. Å ena sidan avsåg denna politik att sammanföra nationens olika näringsgrenar till ett för nationen såsom sådan gemensamt näringsliv med upphävande av alla de gränser och band, som under feodaltiden landets splittring i en mångfald smärre enheter fört med sig; denna sida av merkantilismen kom dock icke att spela så stor roll i vårt land som i andra länder med hänsyn därtill att feodalismen aldrig egentligen vunnit insteg i vårt land och i varje fall icke medfört en sådan splittring av landet i smärre självständiga territoriella områden som på kontinenten. Å andra sidan åsyftade denna näringspolitik att förstärka nationalstatens makt i politiskt och militärt avseende genom att stärka kronans ekonomiska ställning; och framförallt ur denna synpunkt förklaras den starka näringspolitik, som i vårt land liksom i andra nationalstater fördes för stärkande av statens finansiella ställning. Denna politik framträder i vårt land på en mängd olika områden. Sålunda har konungamakten starkt befrämjat landets alltjämt fortgående kolonisering genom att uppmuntra nyodlingar. I all synnerhet var det emellertid bergsbruket, som blev föremål för statsmaktens särskilda intresse och omvårdnad, vilket tog sig uttryck dels i en omfattande ekonomisk lagstiftning, dels i inkallandet av främlingar för förbättringar uti metoderna för bergsbrukets bedrivande, dels och framförallt uti direkta anslag av betydande skogstillgångar, till en början avgiftsfritt, senare - från 1689 - mot viss låg avgift, s.k. recognitionsavgift, vilka skogstillgångar voro av stor vikt med hänsyn till de metoder, som under denna tid anlidades vid bergsbrukets bedrivande. Det är också såsom ett led uti Kronans kraftiga strävan att stärka näringslivet genom naturtillgångarnas tillvaratagande som man har att betrakta de olika regalitetsanspråk, som framställdes från konungamaktens sida såväl med avseende å de norrlandska obygderna, häradsallmänningarna, gruvorna, större vattendrag

m.fl. Ehuru det är svårt att fastställa, i vilken omfattning de från konungamaktens sida framförda anspråken verkligen utvecklats till regalrätter, måste det likväl erkännas att åtminstone efter hand framvuxit ett skogsregale, såväl med avseende å de stora norrländska skogsvidderna som med avseende å härads- och landsallmänningarna i övriga delar av landet, ett gruvregale, avseende icke blott mineralstreck å kronojord utan jämväl å lands- och häradsallmänningar samt å skattejord, samt slutligen ehuru svagare utbildat ett vattenregal, avseende de större vattendragen i riket. Den närmare framställningen av utvecklingen av dessa regalrätter samt deras egentliga rättsliga innebörd tillhör framställningen av jordrättens utveckling. - Ehuru utan allt tvivel det varit bergsbruket, som stått i centrum för statsmaktens näringspolitik, hava jämväl andra näringsgrenar rönt uppmuntran och erhållit kraftigt understöd från konungamaktens sida. Särskilt må framhållas att stadsmannanärningarna, framförallt handeln och hantverket, erhållit stöd från konungamakten. Ett ganska betydande antal stadsgrundningar äger rum under tidevarvet, och mångfaldiga privilegier utfärdades såväl för dessa nya städer som för de äldre städerna. Konungamakten har jämväl genom donationer av betydande markområden, belägna i städernas närhet, utvidgat stadens område i syfte att befrämja bebyggelsen i städerna och stadsbefolkningens tillväxt. Dessa donationer ha omfattat över sextiotusen hektar, motsvarande i våra dagar bortåt hälften av all stadsjord; och de gåvos i allmänhet icke under fri äganderätt utan under tryggad besittningsrätt under bestämda villkor. På detta sätt kom städernas jord att bestå utav dels gammal stadsjord dels också donationsjord, vartill staden ursprungligen och i allmänhet icke haft full äganderätt. I enlighet med tidevarvets allmänna näringspolitiska system har konungamakten sökt genomföra en planering inom näringslivet, som särskilt kom till uttryck uti strävandena att koncentrera handeln till städerna. Redan i stadslagen möter sålunda det berömda förbudet mot landsköp, i princip innebärande att köp och försäljning av produkter skulle äga rum i staden och ej på landsbygden, så att alltså bonden hade att föra sin spannmål och andra sina produkter till närmaste stad för att där avyttra dem till stadens köpmän samt i staden inköpa sitt behov av förnödenheter av stadens köpmän. Ehuru vissa undantag av ganska betydande omfattning ha ägt rum från förbudet mot landsköp - särskilt må erinras om de av ålder hållna marknaderna samt speciellt under 1600-talet om bergsmans- och bruksförlaget - innefattande likväl sagda förbud ett ganska betydelsefullt privilegium för städernas köpmän. Redan tidigt framträder ock en tendens att koncentrera utrikeshandeln till vissa större städer. Under konungamaktens skydd utvecklade sig också i vårt land liksom tidigare i andra länder stora handelskompanier för bedrivande av handel och sjöfart på fjärran länder. Jämväl hantverket har stått mycket högt under detta tidevarv. Uti städerna var hantverket inordnat under skråväsendets förut skildrade former. I betydande omfattning förekommo hantverkare jämväl på landsbygden uti byarna och särskilt på frälsemännens gods; och

anmärkas må att åtminstone de sistnämnda icke varit underkastade något skråtvång. Även med avseende å hantverket - särskilt guldsmedsyirket - har en tendens gjort sig gällande i den riktningen att man sökt koncentrera hantverket till städerna; men detta har icke genomförts ens tillnärmelsevis i mot svarande grad som handelns koncentration till städerna.

Litteratur

- Forsell, Hans Sveriges inre historia från Gustaf den förste
 (1869-1875).
- Clason, Sam Till reduktionens förhistoria (1895).
- Herdin, K. W. Uppsala på 1600-talet. Rättsväsendet I. -
 Anm. av J. E. Almquist i Tfr 1928.
- Swenne, Hakon Svenska adelns ekonomiska privilegier 1612-
 1651 (1933).
- Munktell, Henrik Kring rättstillståndet vid mitten av 1600-talet
 (SvJT 1943) s.421 ff.
- " " Till frågan om böndernas ställning vid 1600-
 talets mitt (HT 1943) s.61 ff.
- Mickwitz, Gunnar Die Kartellfunktionen der Zünfte und ihre
 Bedeutung bei der Entstehung des Zunftwe-
 sens (1936) s.5 ff.
- Heckscher, Eli Sveriges ekonomiska historia I:1 (1936) s.11 ff.
- Hafström, Gerhard Ledung och marklandsindelning (1949).
- Almquist, Jan Eric Domstolsorganisationen på landsbygden i
 Västergötland under Konung Gustaf I:s senare
 regeringstid. Jämte en källinventering. Skrif-
 ter utg. av Institutet för Rättshistorisk forsk-
 ning. Ser. II. Band 3. Lund 1969.

§ 5. Landslagarna. Stadslagen. Revisionsarbeten. Tillkomsten av 1734 års lag. Kyrkolag.

De former, i vilka rättsbildningen under detta skede framträtt, ha varit i främsta rummet lagstiftning av olika slag, allmän, ekonomisk-administrativ och kyrklig. Vid sidan därav har sedvanerätten särskilt på grundval av rättspraxis under periodens senare del spelat en ganska betydande roll; och denna rättspraxis har i viss utsträckning stått under inflytande av tidevarvets doktrin. En skildring av rättsutvecklingen under tidevarvet bör därför till utgångspunkt hava en framställning av den allmänna, ekonomisk-administrativa och kyrkliga lagstiftningen under perioden, vartill i följande avsnitt en skildring av tidevarvets doktrin och rättspraxis ansluter sig.

A. ALLMÄN LAGSTIFTNING

Tidevarvet inledes med den synnerligen A. Allmän lagstiftning betydelsefulla tilldragelsen, att vårt land erhåller en för hela riket gemensam lag, den äldre landslagen eller Magnus Erikssons allmänna landslag (MELL) och en för alla rikets städer gemensam stadslag, Magnus Erikssons allmänna stadslag (MESTl) båda från mitten av 1300-talet. Den förra har under senare delen av 1400-talet och framförallt under 1500-talet undanträngts i rättslivet av en ny landslag, den yngre landslagen eller Kristoffers allmänna landslag (KrLL), formellt tillkommen år 1442. Vid sidan av dessa lagar har såsom en klar följd av det allmänna näringspolitiska systemet utvecklat sig en synnerligen rik ekonomisk lagstiftning. De brister, som dessa allmänna lagar efter hand måste framstå såsom behäftade med enligt en senare tids samfundsförhållanden och rättsuppfattning, har man med hänsyn till uppkomna svårigheter att åstadkomma en ny, efter senare tids förhållanden lämpad allmän lag sökt upphjälpa och undanröja genom partiella lagstiftningsreformer på processrättens, på straffrättens och - särskilt mot periodens slut - på privaträttens områden. Speciellt framstå de partiella reformerna från periodens senare del såsom föregångare till 1734 års lag, vars tillkomst markerar periodens avslutning.

1. Den äldre landslagen

eller

Magnus Erikssons Allmänna Landslag.¹⁾

1. MELL

Genomförandet av denna lag ingår såsom

ett betydelsefullt led uti den utvecklingsprocess, genom vilken de ursprung-

1) Åke Holmbäck och Elias Wessén, Magnus Erikssons Landslag (1962).

ligen självständiga och oberoende "landen gjetas samman till en riksenhet i politiskt och ekonomiskt avseende, vilken utveckling avslutas med uppkomsten av nationalstaten under det nationella konungadömets ledning. Ehuru tillkomsten av en för landet gemensam lag givetvis starkt befrämjats av alla de faktorer, som samverkat till utvecklingen av riksenheten, så har omvänt just också tillkomsten av den gemensamma lagen varit ett betydelsefullt band för sammansmältningen av de olika landen till en riksenhet – det är med andra ord här fråga om en växelverkan. Såsom mera speciella faktorer, som särskilt böra antagas hava befrämjat tillkomsten av en för landet gemensam lag, må dock framhållas, dels konungamaktens intresse av ett utjämning av de bestående rättsolikheterna mellan "landen", vilka rättsolikheter särskilt i samband med utvecklingen av den kungliga rättsskipningen måste hava framträtt med styrka; dels de olika landens redan tidigt genomförda förening till en enhetlig kyrkoprovins, ingående såsom ett led i den medeltida katolska kyrkans vittomfattande organisation, med egen gemensam representation i concilium provinciale, egen lagstiftning i form av statuta provincialia, egna rättskällor etc; dels den tilltagande rättsliga gemenskapen och samfärdseln mellan landen genom den alltjämt fortskridande inre kolonisationen, viktiga näringsgrenars uppblomstrande samt särskilt uppkomsten av storgodsbesittningarna uti kronans, kyrkans samt andliga och världsliga stormäns händer. Tendenserna till ett utjämning av rättsolikheterna mellan landskapen hade framträtt tydligt redan mot slutet av föregående period. Sålunda vunno ju edsöreslagarna efter hand tillämpning över hela landet, och de mot slutet av perioden allt talrikare stadgorna voro avsedda att vinna tillämpning över landet i dess helhet. Inom hela det omfattande område av rättslivet, som behärskades av kyrkan, gällde på grundvalen av de kyrkliga rättskällorna enhetliga rättsregler; jämväl reglerna i landskapslagarnas kyrkobalkar överensstämde i stort sett med varandra. Upplandslagens tillkomst har utövat ett starkt inflytande jämväl i rättsutjämning riktning. Sålunda innebär på sätt förut anmärkts VmL och SdmL:s handskrift B i stor utsträckning en reception av den uppländska rätten. Vad stadsrätterna beträffar må anmärkas, att i den mån särskilda rättsregler, avvikande från den kringliggande landsbygdens rätt, utvecklats i städerna, dessa regler säkerligen uppburits av den tyska inflyttade befolkning, som varit ledande i stadssamhällena, i följd varav åtminstone rättsuppfattningen i de olika städerna måste hava framstått såsom likartad. Erinras må ock därom, att utvecklingen i vårt land varit inne på samma väg som utvecklingen i andra länder, i det att en mera framstående stadsrätt upptagits till begagnande i andra städer såsom Bjärköarätten kommit till användning i Lödöse och sannolikt någon stad uti Södermanland.

Det är anmärkningsvärt, huru litet vi egentligen veta angående den allmänna landslagens tillkomst. Då lagen varken försetts med företal eller stadfästelse, utgöres den enda källan för vår kännedom om lagens till-

komst av en urkund från år 1347 (DS nr 4148), innehållande en protest, som fem kaniker (från Uppsala, Linköping, Västerås, Strängnäs och Växiö stift) på ett möte i Örebro dels muntligen den 21 februari och dels skriftligen den 8 mars 1347 nedlade inför lagmannen i Tiohärad Ulf Abjörnsson (Sparre av Tofta), lagmannen i Västergötland Algot Bengtsson (Algotssönernas ätt) och underlagmannen i Värmland Torger djäkn., vilka, såsom det hette " av konungen blivit förordnade att rätta, förbättra och till samstämmighet om-arbeta de lagar, som gällde i konungariket Sveriges olika lagmansdömen". I denna skrivelse protesterade klerkerna mot alla förändringar uti den kanoniska lagen, i statuta synodalia et provincialia, samt mot varje som helst intrång uti påvliga, kungliga eller andra privilegier, som förunnats kyrkan uttryckligen eller grundat sig på gammal sedvana; och de överlämnade åt sina förmän att undersöka och bedöma alla de svårigheter och tvivelsmål, som kunde uppkomma i anledning av lagens stadganden.

Av denna skrivelse lär man i varje fall kunna draga den slutsatsen, att konung Magnus Eriksson låtit tillsätta en nämnd för att utforma en för riket gemensam lag samt att åtminstone tre lagmän suttit uti denna nämnd. Angående nämndens sammansättning i övrigt veta vi icke något; det är dock anmärkningsvärt, att i nämnda urkund icke omnämnts lagmännen från Uppland och Östergötland, ehuru landslagen i stort sett är byggd på UL och ÖgL. Måhända ha jämväl dessa lagmän, kanske ock andra, varit medlemmar av lagnämnden, låt vara att vid det möte, då protesten avgivits, endast de tre angivna lagmännen varit närvarande. Det är nämligen anmärkningsvärt, att just dessa lagmäns lagsagor dröjt i det längsta med att godkänna lagförslaget. Sannolikt synes ock vara, att lagnämnden liksom den nämnd, som utformat Södermannalagen, endast bestått av lekmän, icke av några andliga. Åtminstone erhåller man det intrycket av protestskrivelsen, att förslaget till lagen utformats, innan klerkerna blivit hörda där-över och utan klerkernas medverkan. Det synes ock framgå av protestskrivelsen, att vid mötet i Örebro icke blott kyrkorättsliga regler varit utformade utan jämväl regler på andra rättens områden. Kanske har redan vid denna tidpunkt rent av förelegat ett fullständigt lagförslag, jämför slutorden av protesten. Vi veta icke heller, vilken fråga, som egentligen kan hava förorsakat schismen mellan de världsliga och klerkerna på detta möte. Det ligger dock nära att antaga, att det här liksom vid antagandet av SdmL, varit frågan om gävo- och testamentsfrihet, som varit det egentliga tvistefröet. Säkerligen är det denna schism, som föranlett att MELL kommit att sakna kyrkobalk. Möjligen är detta ock förklaringen till att lagen icke blivit försedd med kunglig stadfästelse utan först så småningom blivit genomförd i rättslivet i de olika landskapen.¹⁾

1) Se härom närmare Å. Holmbäck, När började man tillämpa Magnus Erikssons landslag i de särskilda lagsagorna? (Å. Holmbäck och E. Wesséns utgåva av MELL, Bil2, 1962) - Jfr och R. Hemmer, Magnus Erikssons landslags tillämpning i Finland (TJFF 1962).

Tidigast har så skett uti Uppland och Östergötland, vilket är förklarligt med hänsyn därtill, att lagen i främsta rummet utformats på grundval av dessa båda landskaps lagar. Enligt en urkund den 23 april 1352 (DS nr 4805) bortskänker en person såsom morgongåva en gård i Uppland "secundum modum et formam legum per dominum meum carissimum dominum regem nouiter editarum". - Enligt en urkund den 6 december 1352 (DS nr 4875) intygar en häradshövding i Östergötland, att ett jordaköp blivit "laghlekae fastfariit", "sua sum nyæ laghen sighia". Enligt en urkund den 24 februari 1353 (DS nr 4893) förklaras gårdar i Östergötland hava sålts "secundum totem formam legum antiquarum et nouarum". Enligt en urkund den 3 augusti 1354 (DS nr 5043) stadfäster konung Magnus Eriks-som en gåva, given "i gamble laghumen" - "meth fastom ok skiaelum ok al-lom øzgøskom laghum", så att ingen måtte klandra gåvan efter givarens död "forthy at thæt war gyort i gamblo laghumen, før æn the nyo gawos ælla lystos". - Beträffande Södermanland den 11 september 1358 utfärdad brev kan antagas, att landslagen då ansetts gällande såsom "patriæ leges" och tillämplig såsom sådan uti Södermanland. Det må dock anmärkas, att ännu i början av 1400-talet vissa rättsärenden i detta landskap synes ha ägt rum enligt gammal, inhemsk södermanländsk rätt. - Beträffande Västergötland föreligger en urkund från den 9 oktober 1391 (SRP nr 2580), enligt vilken en jordägare avhänder sig sin hustru och deras arvingar lagligen uppbjuden egendom "efter forn och ny västgötsk lag". Ännu den 18 oktober 1399 återopades inför underlagmannen i Västergötland, att vissa pantegods uppbjudits "efter Westgöta lagh utvisar". I judiciellt avseende utgjorde Västergötland med Dal en lagsaga med lagmannen som ledare av landstinget, "alla götars ting", vilket i regel hölls i Skara. Landskapets gamla lagar synas relativt sent ha ersatts av MELL. Enligt Skarastadgan 1416 (DS nr 1975) skedde det först, "när drottning Margareta först fick riket i sverige". "For thy at vi anamadhon sverikis lagh som the hafua i uplandh nær drothning Marghit -, - först fik riktit i sverige" (1389). Ännu 1440 återopade man sig vid en godsöverlåtelse på västgötsk lag. Väpnaren Björn Nilsson, son till riddaren Jöns Nilsson (Svarte skåning) upplåter tre gårdar i Sjöttorp, lovar att "skiöta oc skafftfara" dessa gods "allaledes efter ty såsom Wässgötske Lag wtwijsa" (Ivar Lundahl, Det medeltida Västergötland, Nomina Germanica -Arkiv för germansk namnforskning 12, Lund 1961). Beträffande Hälsingland är det måhända möjligt att uti det förut anmärkta notariatintyget av 1374 (SRP nr 1109) finna stöd för antagandet, att Hälsingelagen ännu vid denna tid varit gällande uti detta landskap. - I Finland synes landslagen snabbt vunnit insteg (1352).

Beträffande landslagens källor märkes följande:¹⁾

1) Beträffande MELL:s källor, se Å. Holmbäcks och E. Wesséns utgåva av MELL (1962), s. XXXIII f.

Konungabalken är så gott som uteslutande byggd på lagstiftning från Magnus Erikssons tid: på valstadgan, Uppsalastadgan 1344 och Täljestadgan 1345. Endast få av flockarna i balken vila på äldre, numera okänd rätt eller äro nyskrivna för landslagen. - I denna får den augustinska statsläran det ståtligaste uttrycket i svensk lagtext genom den i landslagen intagna konungaeden, vilken jämte folkets motsvarande ed gäller som Sveriges första författningsurkund.

De civilrättsliga balkarna - sålunda giftermåls-, ärvda-, jorda-, bygginga- och köpmålabalkarna - äro nästan helt byggda på Östgöta-, Upplands- och Västmannalagarna. Endast i första flocken av jordabalken och i ett par flockar av byggingabalken möta regler, som ansluta till Västgöotalagarna, och blott på några få ställen har man byggt på Södermannalagen. En regel i ärvdabalken är hämtad från Skarastadgan och tre flockar i giftermålsbalken från Täljestadgan 1345. Flera av de civilrättsliga balkarnas 128 flockar vila på för nutiden okända källor eller återge nyskriven rätt.

I den mån rättegångsbalken vilar på äldre, nu kända stadganden, går den tillbaka på Upplands- och Västmannalagarna; på några få ställen möta föreskrifter från Östgöotalagen, Västgöotalagens additament, Uppsalastadgan och Täljestadgan 1345. Nära hälften av balkens flockar går tillbaka på för nutiden okända stadganden eller är nyskriven.

Vid utarbetandet av de sju straffrättsliga balkarna - edsöresbalken, högmålsbalken, dråpamålsbalken I och II, såråmålsbalken I och II samt tjuvabalken - har Östgöotalagen utövat det största inflytandet. Åtskilliga stadganden äro emellertid hämtade från Upplands-, Västmannalagarna samt från Skara-, Uppsala- och Täljestadgorna. Under det att edsöresbalken så gott som helt har hämtats från Östgöotalagen, möta särskilt i dråpamålsbalken I, såråmålsbalken I och tjuvabalken många regler, som icke äro kända från tidigare rättskällor.

De straffrättsliga reglerna skilja mellan viljaverk och vådaverk. Lagens uttryck *drap meþ vilja* och *drap meþ vāpa* motsvara den romerska rättens begrepp *homicidium voluntarium* och *homocidium casuale*. Denna uppdelning är alltså en nyhet i svensk rätt - den äldsta germanska rätten skilde nämligen icke mellan vilja- och vådaverk, vilken skillnad först införts genom kyrkligt inflytande.

Ehuru på sätt ovan anmärkts landslagen redan 1352 vunnit tillämpning i Uppland, synes likväl i visst hänseende, nämligen med avseende å arvsordningen, landslagens regler icke lyckats undantränga den rättsuppfattning, som kommit till uttryck uti UL. Under det att UL erkände istadarrätt såväl i descendentklassen som i första sidolinjen intill femte man,

hade landslagen anslutit sig till den linje, som markerats uti Skara stadga av 1335 (DS nr 3106), enligt vilken istadarätt i begränsad omfattning, nämligen för barnbarn och syskonbarn, införts i götarätten, varest istadarätt tidigare varit okänd. Man finner nu en grupp av handskrifter av MELL - vilken grupp av språkliga grunder synes härröra från Uppland - som icke upptagit landslagens regler utan i utvidgat skick anslutit sig till UL:s regler, i det att istadarätt erkänts intill femte man såväl i descendentklassen som ock i första och andra sidolinjen. Det är denna handskriftsgrupp av landslagar, som plägar kallas den mellersta lagen.¹⁾

Det anförda må vara tillräckligt för att belysa det sätt, varpå landslagen vunnit insteg i rättslivet i de olika landskapen. Det framgår härav, att landslagen icke kan hava blivit föremål för kunglig stadfästelse eller för ett sådant beslut, som utan vidare skulle varit bindande för landstingens menighet. Man får fastmera det intrycket att menigheten på landstingen efter hand antagit lagen vid växlande tidpunkter, kanske ock understundom i växlande omfattning i de olika landskapen. Även där landslagen i dess helhet antagits, har tydligen långt fram i tiden ganska starka inflytelser gjort sig gällande från den nedärvda inhemska rätten uti landskapet.

2. Magnus Erikssons allmänna stadslag. 2. MESTL

Angående tillkomsten av den allmänna stadslagen hava vi, som sagt, ännu mindre kunskap än om tillkomsten av den allmänna landslagen. Enligt forskningens tidigare uppfattning skulle stadslagen ha fått sin avfattning någon gång mellan åren 1342 och 1349. Nils Ahnlund har påpekat, att i ett brev från konung Magnus Eriksson år 1342 stadgas vissa regler till avgörande av en gammal tvistefråga mellan Stockholms och Visbys borgare. De sålunda tillkomna bestämmelserna ha influtit i stadslagen, vilken således bör ha tillkommit efter denna tidpunkt.

Terminus post quem kan emellertid bestämmas närmare.

Den 6 december 1344 (DS nr 3864) utfärdade konung Magnus i Uppsala en stadga i anledning av att i hans barndom uppvuxit mångahanda sedvänjor, av vilka flera voro mera hårda och ogagneliga än gagneliga och goda. Mot-svarande bestämmelser finnas i MESTL (KgB 13:2, EdsB 22 och TjB 18 pr). Stadslagen har alltså med säkerhet tillkommit efter årsskiftet 1344/45.

Det återstår att besvara frågan, när stadslagen tidigast kan ha blivit färdig. Den 11 september 1349 förordnade konung Magnus Eriksson i ett brev

1) N. Beckman, Ett bidrag till den svenska rikslagstiftningens historia (HT 1917) - Jan Eric Almquist, Den s.k. mellersta lagens bestämmelser om istadarätt (1953).

på begäran av invånarna i Jönköping, att de skulle få nyttja de statuter och rättsregler, som kallades byaerkeræett, i allt på samma sätt som det vore känt att de iakttogos av Stockholms invånare. Inom forskningen har uttalats den uppfattningen, att med byaerkeræett skulle åsyftats den nya stadslagen, och att denna sålunda skulle varit färdig redan vid denna tid. Brevets bestämmelser om förbud mot handel på landsbygden kunna dock icke vara sekundära i förhållande till Magnus Erikssons stadslag. Slutsatsen blir alltså, att man vid avfattandet av 1349 års brev icke utgått från den nya stadslagen utan från den gamla Bjärköarätten. I sådant fall bör stadslagen först ha tillkommit på 1350-talet. Arbetet på stadslagen har sannolikt avslutats under tiden 1355-1360.

Beträffande terminus ante quem kan följande anföras.

Frågan om tiden för stadslagens tillkomst har forskningen hittills icke kunnat fastställa. Två utgångspunkter äro dock givna. Från ett härläger utanför Åbo utfärdade nämligen Magnus Erikssons efterträdare, hans syster-son konung Albrekt av Mecklenburg, ett brev den 7 februari 1365 till invånarna i Ulvsby i Satakunda. Genom brevet fingo Ulvsbys invånare rätt att nyttja den stadsrätt, som kallades Byarkö Lagh, d. v. s. den lagbok, som nyligen utgitivs av Albrekts käre morbror konung Magnus till nytta för köpstäderna. Lagen måste därför ha utgivits medan denna obestriddigen var innehavare av regeringsmakten i Sverige, d. v. s. före den 30 november 1363, då borgmästare och råd i Stockholm avlade trohetsed till tronpretendenten Albrekt av Mecklenburg och erkände honom som sin rätte herre.

Det kan slutligen nämnas, att det icke varit möjligt att bestyrka riktigheten av en i äldre litteratur mötande uppgift, att den berömde borgmästaren i Lybeck Thidemann Gustrow skulle hava låtit ombesörja en avskrift av de lybske statuterna, för att dessa skulle komma till användning vid lagarbetet.

Den allmänna stadslagens regler överensstämma i stor utsträckning med reglerna uti den allmänna landslagen. Mångfaldiga äro de källställen uti stadslagen, som ordagrant återkomma uti landslagen. Men vid sidan härav har stadslagens regler varit grundade på åtskilliga andra källor, särskilt äldre inhemsk stadsrätt. Denna har varit icke blott Bjärköarätten för Stockholm, utan jämväl Söderköpingsrätten och sannolikt jämväl andra stadganden och rättsliga föreskrifter, som varit gällande i Stockholm. Ett särskilt spörsmål är, i vilken omfattning hanseatisk rätt, särskilt lybsk rätt, må hava utövat inflytande antingen direkt eller åtminstone indirekt genom förmedling av de äldre svenska stadsrätterna. Att BjR:s regler om bördsrätt, vilka sedan influerat stadslagens regler, äro hämtade från lybska statuter är påtagligt. Mera ovisst är sambandet med avseende å de kända stadsrättsliga grundsatserna på familjerättens område: lika gift-

rätt för man och hustru (jfr de likartade reglerna för de westfaliska sachsarna) samt lika arvsrätt för man och kvinna. Slutligen må anmärkas, att stadslagen säkerligen mycket snabbare vunnit tillämpning i de olika landskapen. Den allmänna stadslagen hade icke att såsom landslagen kämpa mot en sedan sekler nedärvd inhemsk rättstradition – tvärtom uppbars rättslivet uti de olika städerna av gammalt av i stort sett samma rättsåskådning.

3. Den yngre landslagen

eller

Kristoffers allmänna landslag.¹⁾

3. KrLL

Under den kända striden mellan konung

Erik av Pommerns unionella enhetspolitik och de svenska stormännens strävan att inom unionens ram upprätthålla Sveriges självstyrelse uppstod hos de senare helt naturligt tanken att öka skyddet mot alltför vittgående centraliserande tendenser hos unionskonungen genom ändringar i lagboken.

När Kristoffer efter den slutliga brytningen med konung Erik valdes till unionskonung i Sverige, utfärdade han år 1441 ett löftesbrev om sin konungaförsäkran. I detta inrycktes också en utfästelse, att "i vad mån de (Sveriges inbyggare) eller deras efterkommande nu eller i kommande tider kunde förbättra lagen, det ville han fullborda och stadfästa samt på intet sätt vara däremot eller det förhindra". Redan året därpå utkrävdes denna förpliktelse, Konung Kristoffer stadfäste den 2 maj 1442 vid ett viktigt rådsmöte i Stockholm en ny lagavfattning.²⁾

I den nya landslagen fastslogs genom ändringar i konungabalken segern för den svenska rådsaristokratiens krav. De ändringar, som vidtogos i den äldre lagens övriga balkar, voro icke av motsvarande betydelse. De övriga viktigaste avvikelserna avse de processuella förhållandena samt landholegan och arvsordningen. Den nya lagen synes i allmänhet mera än den äldre gynna adelns intressen. Sedan konungens stadfästelse erhållits, förelåg inte längre något behov att förelägga den nya lagredaktionen till antagande på landstingen. Stadfästelsebrevet utgör en ordagrann översättning av påven Gregorius IX:s stadfästelse av den del av Corpus juris canonici, som plägar kallas Liber extra.

1) Åke Holmbäck och Elias Wessén, Magnus Erikssons landslag (1962), s.XLI ff.och bil.3.

2) Angående lagens stadfästelse, se senast Jan Liedgren – Landslagens stadfästelse 1442 och dess besegling, i Holmbäcks och Wesséns utgåva av MELL (1962), bil.3.

Den nya landslagen synes efter kort tid ha på sina håll återopats (Almquist, J. E., Landslagens stadfästelse den 2 maj 1442 och dess tillämpning under konung Kristoffers senare regeringstid. SvJT 1959). Den 14 april 1445 utfärdades i Åsaka prästgård (Skånings härad, Västergötland) ett vittnesintyg av kaniken i Skara Torkel Jonsson, vilken säger sig vara kejserlig notarie och skrivare, samt underhäradshövdingen i Skånings härad Tholf Skrivare. Enligt intyget skulle domprosten i Skara herr Elof trakasserats av sin landbo Sigge Larsson i Vrå. Denne, som hade lagt sistnämnda gård under tre år mot en årlig avgäld av 1 lispund smör, hade nämligen "mot vår nådige herre konungs och riksens lagbok" underlåtit att fullgöra sin byggnadsskyldighet. Då domprosten sände sina tjänare för att hämta en av landbon pantsatt ox, blevo dessa överfallna, misshandlade och frantagna sina armborst. Landbon hade därvid fått hjälp av fyra namngivna personer, som dessutom bedrivit åtskilligt ofog. - Domprosten har tydligen haft kännedom om att den nyligen av konungen stadfästade landslagen, som f.ö. direkt återopas, innehållit föreskrifter om landbos byggnadsskyldighet och begagnat sig härav för att söka tvinga sin landbo till ökade prestationer. När denne okunnig om de nya föreskrifterna, som veterligen aldrig föredragits, än mindre antagits av någon menighet på landstinget i Skara, vägrade att bygga, har väl detta lett till att domprosten med stöd av nämnda föreskrifter i ersättning krävt en ox av landbon. Men när slutligen domprostens drängar kommit för att hämta oxen, har landbon satt sig till motvärn och fått hjälp av likasinnade. Att liknande episoder utspelats på andra håll i riket kan nu utan vidare tagas för givet. Det nationella partiet med Karl Knutsson i spetsen lystrade till klagomålen och gjorde allmogens sak till sin. Karl utlovade, att man skulle återvända till den gamla på landstingen antagna lagtexten, så snart partiet efter konung Kristoffers död kommit till makten. Så skedde också. Som en följd härav skulle det komma att dröja ytterligare ett sekel, innan 1442 års redaktion på sedvanerättslig väg i stort sett lyckades undantränga den äldre texten. Ännu 1587 ljuder ett eko från den medeltida nationella propagandan i ett utkast till en kunglig dom.¹⁾

Vi sakna bevis för att den nya landslagen lysts och antagits av menigheten i de olika landskapen, på de skilda landstingen; och det synes mycket sannolikt, att något dylikt antagande av den nya landslagen icke ägt rum. Då såväl MELL som KrLL förutsatte allmogens medverkan för tillskapande av ny lag, skulle man i första hand vara benägen för att ifrågasätta den stadsrättsliga giltigheten av den nya landslagen. I själva verket torde emellertid genom sedvanerättslig utveckling allmogen under 1400-talet

1) Det omtalas där, att lagen under konung Kristoffers regering, "när många utlämmingar rådde här i riket och gjorde vad de ville", blev förändrad och "utspridd".

upphört att direkt deltaga uti lagstiftningen; sålunda hava vi icke något säkert uttryck för ett dylikt deltagande från allmogens sida under hela 1400-talet. Då man tillika beaktar att de flesta lagmännen - allmogens talesmän - voro medlemmar av rådet, torde man kunna säga, att i kraft av sedvanerätt lagstiftningsmakten faktiskt legat hos konung och råd under denna tid. Med hänsyn härtill lär det icke vara befogat att ifrågasätta den statsrättsliga giltigheten av lagen.

Det var först genom en långvarig sedvanerättslig utveckling, som KrLL lyckades undantränga MELL. Förloppet av denna utveckling kan avläsas ur antalet av de handskrifter av de olika landslagarna, som äro bevarade. Från senare delen av 1400-talet finnas sålunda omkring 50 handskrifter av MELL men endast ett tiotal av KrLL. Efter början av 1500-talet hava vi däremot endast 10 handskrifter av MELL men 140 av KrLL (under tiden 1545-1608 två eller tre resp.130). De båda landslagarna hava tydligen under en ganska vidsträckt övergångsperiod tillämpats vid sidan av varandra, vilket så mycket lättare kunnat ske som de båda landslagarna på sätt förut anmärkts i avsevärd utsträckning överensstämt med varandra. Detta har också underlättats av att många handskrifter försetts med ett tillägg utvisande den yngre landslagens avvikelser från den äldre.

Carl Olov Sommar¹⁾ har i en undersökning klarlagt de närmare omständigheterna under denna övergångsperiod. Efter Kristoffers död och Karl Knutssons trontillträde 1448 har en återgång skett till MELL, vilket bör ses i samband med de politiska förhållandena och en uppgift i Karlskrönikan, enligt vilken den nye konungen kallade till överläggning om rikets bästa, så att de måtte komma "ater til rikens gamla lagha". Från och med 1540-talet sker åter en omsvängning, och efter 1568 är det praktiskt taget uteslutande KrLL, som tillämpas.

Under senare delen av 1400-talet samt under början av 1500-talet hava sålunda handskrifter av två olika landslag varit i bruk. Inom dessa handskriftsgrupper har tillika förekommit mindre grupper, sinsemellan företeende understundom betydelsefulla avvikelser från huvudtexten, t.ex.den s.k.mellersta lagen. Klart är, att dessa förhållanden skulle inverka menligt i rättslivet samt medföra ett ej ringa mått av otrygghet i rättstillämpningen. Ett karakteristiskt uttryck härför utgjorde den omständigheten, att det ej sällan förekommit att vid uppkomna tvister parterna "givit sig under viss lag", d.v.s. genom överenskommelse i rättegången avgjort, vilken lagtext som skulle läggas till grund för tvistens rättsliga avgörande.

1) Till Kristoffers landslags 500-årsjubileum, SvJT 1942.

4. Revisionsförsöket i början av 1600-talet.

Tillkomsten av Magnus Erikssons

allmänna landslag samt av Kristoffers landslag innebar icke - åtminstone i stort sett - något väsentligt avbrott uti rättsutvecklingen; det nya var i själva verket, att man sökt åstadkomma ett system av rättsbud, som kunde anses motsvara rättsuppfattningen i landet i dess helhet, sådan denna rättsuppfattning utvecklat sig på grundval av den nedärvda landskapsrätten.

4. Revisionsförsöket i början av 1600-talet

Klart är emellertid att med den rika utveckling och de betydelsefulla förändringar, som ägt rum såväl inom samhällslivet som på rättslivets skilda områden, landslagarnas regler efter hand skulle framstå såsom skäligen föråldrade. Man finner också uttryck för vissa försök till en revision av lagen. Sålunda har Kristian Tyrann 1521 tagit initiativ till en revision av landslagen, säkerligen närmast i syfte att åstadkomma förändringar i de i konungabalken förekommande statsrättsliga reglerna; och även i början av Gustav Vasas regering omtalas försök till att åvägabringa en lagrevision (1524). Av vida större betydelse blir det initiativ, som härutinnan togs av hertig Karl i början av 1600-talet. Han beklagade sig 1602 över att det vore sådan oreda att näppeligen två lagböcker funnes uti riket, vilke stämde överens. Detta initiativ föranledde ett beslut om lagrevision på riksdagen i Norrköping 1602, varigenom tillsattes en lagkommission. Under ledning av ståthållaren i Östergötland Ture Rosengren utformades lagens regler i den riktningen, att adelns intressen tillvaratogs. Under ledning av konungens hovkansler framlades ett annat förslag, vilket bättre tillvaratog konungens och allmogens intressen. Den sålunda yppade meningsskiljaktigheten föranledde utformandet av två förslag, ett fullständigt, nämligen det s.k. Rosengrenska förslaget samt ett ofullständigt, det s.k. Karl IX:s förslag. Varken det ena eller det andra förslaget medförde emellertid någon revision av lagen. Det politiska läget var av den art, att en dylik åtgärd framstod såsom skäligen utsiktslös för en avsevärd framtid. För den rättshistoriska forskningen äro dessa lagförslag från Karl IX:s tid av stort intresse för belysande av rättsuppfattningen vid 1600-talets början i jämförelse med landslagens oförändrade regler; och då förslagen sedan gammalt varit lätt tillgängliga (tryckta i Historiska handlingar, utgivna av Riksarkivet, 1864) är det sedvanligt att vid framställningen av rättsutvecklingen på skilda områden under perioden återropa och återgiva de regler, som utformats i de nämnda förslagen.

I ändamål att åtminstone i någon mån skapa mera fasta grundvalar för rättslivet lät Karl IX år 1608 utgiva KrLL av trycket, försedd med kunglig stadsfästelse. Härigenom vanns åtminstone så mycket att man för bruket uti rättslivet hade att tillgå en i auktoritativ väg fastställd text av landslagen. Därmed borttogos de ej sällan betydande olägenheter, som under tidigare skede vållats av bruket av olika handskrifter, vilka på sätt förut

anmärkts understundom kunde sinsemellan förete betydelsefulla olikheter. Av viss betydelse var ock den omständigheten, att konungen i samband med utgivandet av KrLL medgav en befogenhet för domstolarna att subsidiärt använda och söka ledning för rättsliga avgöranden genom landskapslagarna. Detta underlättades väsentligt därigenom, att konungen redan året före utgivandet av KrLL låtit utgiva av trycket de två för den senare rättsutvecklingen mest betydelsefulla landskapslagarna, nämligen ÖgL och UL. Det är därför ej ägnat att förvåna, att man uti de rättslärda arbeten från detta tidevarv i avsevärd utsträckning finner landskapslagarnas rättsregler och källställan i dessa landskapslagar återopade.

I stadfästelsebrevet till 1608 års upplaga av KrLL framställs domstolarnas skyldighet att döma efter Guds lag i följande ordalag:

"I lika måtto vele vi ock, att man uti högmåls- och andra sådana grova saker, som är mened, Guds lastande, svärjande, dråp, hor, frändsäm-jospjäll, ocker, falskt vittne och annat sådant, rättar sig efter Guds lag, som i den helig skrift är författat, och här efter skall varda införd";

för detta ändamål äro utdrag av Mose Böcker fogade som ett appendix till landslagen.

I ett postskriptum, tryckt omedelbart efter den från Upplandslagen hämtade kyrkobalken, inskröpte Karl IX ytterligare, att domarna skulle följa den tryckta lagtexten och tillfogade: "Men på det att i medlertid in till dess att kyrkobalken bliver översedd de som i domarämbetet brukade bliva må hava något visst att gå efter, därför hava vi med vårt . . . riksråd för gott ansett, att utav Guds lag uti högmåls och andra sådana grova saker något må varda införd, utav vilken all världslig lag tagen är, dem till rättelse som i sådana saker döma skola, såsom härefter varder givet till känna. Därefter vi ock vele, att alla domar i sådana fall skola avsägas."

Det åsyftade tillägget "Om högmåls- och andra sådana saker av den heliga skrift utdraget" hade alltså samma provisoriska karaktär som lageditionen i sin helhet.

Detta tillägg eller appendix utgör den sista avdelningen av 1608 års lag-edition och har följande rubrik:

"Nu följer om högmåls och andra sådana saker av den heliga Skrift utdraget." De brott, som här upptagas, äro följande:

1. Svordom, mened och annan gudsförsmädelse.
2. Olydnad, missfirmelse och misshandel mot föräldrar.
3. Dråp.

4. Sedlighetsbrott (mökränkning, våldtäkt, hor, blodskam, sodomi och tidelag).
5. Ocker.
6. Falskt vittnesbörd.

Straffbestämmelserna för dessa brott äro hämtade från den mosaiska rätten men försedda med några hänvisningar till gällande svensk lag.

De ifrågavarande sex grupperna hänföra sig till resp. 2, 4, 5, 6, 7 och 8 budet av tio Guds bud. Appendixet innebar i detta avseende ett gammalt, redan av reformatorerna Olaus och Laurentius Petri ställt krav. Det nya och för Karl IX synnerligen karakteristiska äro själva straffbestämmelserna från den mosaiska rätten. I motsats till vad som tidigare uttalats i den rättshistoriska forskningen var, enligt Sven Kjöllnerström¹⁾, motivet för Karl IX att i den första tryckta utgåvan av landslagen införa straffbestämmelser för högmålsbrott hämtade från den mosaiska rätten ett helt annat än att få till stånd ett provisorium för den föråldrade kyrkobalken. Denna innehöll nämligen andra bestämmelser än appendixet av 1608 - den saknade sålunda straffbestämmelser för flera av de i appendixet upptagna brotten.

"Med appendixet i 1608 års edition av landslagen avsåg Karl IX att förverkliga ett gammalt reformatoriskt önskemål och utfylla den lucka, som fanns i lagen. Karl menade verkligen allvar med reformatorernas tal om överheten som vårdare av lagens båda taylor."

Genom att 1608 års och många av de följande tryckta utgåvorna av landslagen sålunda innehöllo straffsatser, hämtade ur Mose lag, har Karl IX banat vägen för Gamla Testamentets dominerande inflytande på svensk rättspraxis under 1600-talet.

Karl IX:s tryckta utgåva av Kristoffers landslag med dess appendix ur den mosaiska rätten kom sålunda att under 1600-talet bli liktydig med "Guds och Sveriges lag". Till en början voro visserligen de lägre domstolarna tveksamma om tillämpningen och dennas konsekvenser. Den år 1614 inrättade Svea hovrätt inskräppte emellertid med kraft domarnas skyldighet att tillämpa även landslagens appendix. Denna ståndpunkt innebar, att underrätterna för de ifrågavarande brotten ofta dömde till döden och att Kungl. Maj:t i stor utsträckning benådade.

Enligt 1614 års rättegångsordinantia, 16 punkten, ålades emellertid landshövdningarna, ståthållarna och befallningsmännen "at rätta öffuer efter-

1) Sven Kjöllnerström, Guds och Sveriges lag under reformationen (1957).

skriffne missgärningar", varefter följde en uppräknig av de grövsta brotten enligt Mose lag "så at ther medh procederas effter föregången egen bekenneelse och doom", Detta innebar, att även dödsstraff skulle exekveras omedelbart efter det att domen blivit fälld, vilket också skedde.

Respekten för den i appendix intagna "gudomliga rätten" kvarlevde långt fram i tiden. Den första ordföranden i den karolinska lagkommissionen Erik Lindschöld uttalade sålunda: "Men det Gudz högheet angår och der klare Gudz bud äro så om brotten som straffet, i de fall synes mig, som kan hwarken konung eller någon annan det ringesta dispensera". Man ansåg sig nämligen här stå inför Guds direkt uttryckta vilja, som "i de fall" satte en gräns jämväl för lagstiftarens handlande (Henrik A. Olsson). Någon principiell förändring härutinnan föreligger icke i 1734 års lag. Det var först genom Gustaf III:s lagstiftning (s. 186), som den mosaiska rätstens reception i svensk rätt avskaffades.

Karl IX vakade över att den nytryckta lagboken lände till efterrättelse. Sålunda framhöll konungen i sin fullmakt av den 6 april 1611¹⁾ för lappfogden Reinhold Steger, att denne "skulle hålla lapparna ur Sveriges lag och rätt alldeles efter den tryckta lagbok, som Vi honom medgivit hava och icke låta dem i någon måtto någon orätt eller övervåld vederfaras".

Till finska språket tillkommo i slutet av 1500- och början av 1600-talet två översättningar av landslagen. Den äldsta är utförd av Herr Mårten, kapellan i Stockholm, vilken vid mitten av 1500-talet varje helgdag predikade på finska språket i Storkyrkan. Den enda uppgiften om att denne översatt landslagen återfinnes i riksarkivarien Johan Bures kända anteckningsbok Sumlen: "Finsk laghboken giordes af gamle Her Mårten finsk Predikant i St: och Her Zachariæ fadher, denne sågh Josephus Georgij i K. Johans Cantzelij 93 han ligger än 1609 i Rijksens Cantzelij". - Den andra översättningen verkställdes omkring år 1600 av landsprosten över Norra Österbotten Ljungo Thomæ. På vintern 1602 besökte hertig Karl under sin resa runt Bottenhavet denne i hans prästgård Kalajoki, varvid säkerligen talats om den finska lagöversättningen. Han lät även översätta stadslagen till finska språket. - Under åren 1645-1648 verkställde magister Abraham Kollanius i Åbo översättningen av landslagen och stadslagen jämte Domarreglerna samt rättegångsordinantian (1614) och rättegångsprocessen (1615).

Anm. Då det svenska statsterritoriet avsevärt utvidgades under 1600-talet, vidgades också området för landslagens giltighet. I Jämtland, Här-

1) Tryckt hos Jacob Fellman, Anteckningar under min vistelse i Lappmarken IV (1906), s.152.

Jedalen och på Gotland vann lagen tillämpning strax efter Brömsebrofreden 1645; i Skåne, Halland och Blekinge, vunna 1658, blev lagen tillämplig efter freden med Danmark i Lund 1679; i Ingermanland hade svensk rätt införts redan under Gustaf II Adolf, i Liffland skulle i stort sett svensk rätt gälla allenast subsidiärt, under det att huvudkällan för rättslivet här var den gamla, närmast för Riga avsedda, av Lybecks statuter starkt påverkade stadsrätten, vilken år 1673 undergått en betydelsefull revision; i Estland var huvudkällan för rätten den i mitten av 1600-talet utformade "Des Herzogthums Esthen Ritter- und Landrecht", vilken likväl aldrig blivit försedd med stadfästelse under den tid, Estland förblev svenskt, men dock synes hava vunnit tillämpning såsom gällande rätt; och liksom Estland hava även de tyska besittningarna behållit sin egen rätt.

5. Hovrätternas tillkomst. Då sålunda försöken att åstadkomma en allmän

revision av landslagen icke lyckats, har det endast återstått att framgå på de partiella lagreformernas väg, därvid i första hand de områden av rättslivet påkallat uppmärksamhet, inom vilka bristerna uti de gamla rättsreglerna framstodo såsom mest påtagliga och besvärande. I främsta rummet har härvid ett starkt försök gjorts att upphjälpa formerna för rättsskipningen, vilken på sätt förut i annat sammanhang skildrats på det mest betänkliga sätt förfallit. Redan under Karl IX:s styrelsetid hade förslag framställts till ordnandet av konungens domsrätt genom en efter de förändrade tidsförhållandena avpassad utveckling av de äldre formerna för den kungliga rättsskipningen, de s.k. lands- eller rättartingen och råfstetingen, men dessa försök hade icke lett till några praktiska resultat. I en proposition till rådet år 1613 framhöll Gustaf II Adolf, att allahanda oskick och oordningar inrotat sig, så att "alle man klagade sig rättlös", varigenom "Kungl. Maj:t med bekymmer och överlopp bleve besvärad" samt förklarade som sin avsikt att inrätta ett översta parlament, vilket rådet gillade. I överensstämmelse härmed framlade konungen till 1614 års riksdag förslag om inrättande i Stockholm av en "konungslig Hofrätt och öfversta dom", vilken domstol, senare kallad Svea Hovrätt, skulle vare sig konungen var närvarande eller ej äga makt att döma konungens dom; och ifrån denna domstol skulle något överklagande icke kunna ske. Detta förslag bifölls av ständerna och i samband därmed utfärdades 1614 års rättegångsordning. Året därpå utfärdades en rättegångsprocess. Genom dessa två synnerligen betydelsefulla förändringar har man sökt åtminstone såtillvida upphjälpa det förfallna rättsväsendet, att överrättsproceduren ordnats efter fasta regler och i tidsenliga former. I dessa förordningar meddelades sålunda ganska utförliga regler om hovrättens organisation och verksamhet, om hovrättens kompetens såsom överinstans över underrätterna (närmast lagmansrätten på landet och rådhusrätten i stad) och såsom första instans i vissa mål, däribland särskilt må erinras om forum privilegium för frälsemännen; om hov-

5. Hovrätternas tillkomst

rättens uppsikt över underrätterna genom en fortlöpande granskning av underrätternas domböcker (en betydelsefull sak med hänsyn till rättsskipningens förfall i underrätterna); om hovrättens befogenhet att verkställa en omprövning i de mål, där dödsstraff ådömts, varigenom utväg bereddes för erhållande av nåd åt den dömda (av betydelse med hänsyn till straffrättens efterblivna tillstånd, då uti landslagen många dödsstraff stodo kvar, helt stridande mot en senare tids uppfattning av den ifrågavarande gärningens straffbarhet, jfr dock punkten 16 ovan angående exekution omedelbart efter domen); om själva rättegångsförfarandet inför hovrätten: parts inställelse, ombuds anlitan, talans utförande skriftligen och muntligen, bevisnings förebringande, doms avkunnande och exekutions verkställande. Tillika har man sökt inskräpa gränsen mellan de rättsskipande organen, domstolarna, och de verkställande organen under ståthållarnas ledning såsom utövare av åklagaremakten och handhavare av domsexekutionen. Ehuru meningen tydligen ursprungligen varit att hovrätten skulle fungera såsom sista instans, har som nyss nämnts en viss förändring härutinnan kommit till uttryck uti 1615 års rättegångsprocess. Det medgavs nämligen den, som funne sig besvärad över hovrättens dom, att "icke genom något vädjande, utan genom ödmjuk böneskrift giva oss sitt besvär till kända och njuta hos oss beneficium revisionis". Härmed var möjligheten lämnad öppen för den utveckling, som senare inträdde, nämligen att hovrätten efter hand kom att förlora sin ursprungligen åsyftade ställning såsom högsta instans, och i stället kom att bli en mellaninstans. 1623 inrättades en ny hovrätt i Åbo för Finland, 1630 en annan hovrätt i Dorpat för Lifland och 1635 en tredje i Jönköping (Göta Hovrätt). Dessa överrätter hava spelat en synnerligen betydelsefull roll uti rättslivet under perioden, i det att hovrätterna i främsta rummet framträdde såsom bärare av de rättsgrundsatser, som hämtade från den tyskromerska rätten genom förmedling av doktrinen blivit kända i vårt land. (Se vidare sid. 137 ff nedan)

Genom tryckningen av Kristoffers landslag (1608), Stadslagen (1618) och flera av landskapslagarna hade en fast grund lagts för ett kommande lagstiftningsarbete.

Stor betydelse för rättsutvecklingen fingo också hovrätterna i Stockholm, Åbo, Dorpat och Jönköping, vilka som nämnts samtliga tillkommo under perioden 1614-1634. Dessa överdomstolar bidro nämligen kraftigt till rättsskipningens stadga genom att åtminstone inom respektive jurisdiktionsområden följa en enhetlig praxis. Hovrätterna genomförde också kontroll över underrätternas domar, vilken utövades genom granskning av de insända renovationerna och vilken ej sällan ledde till åtals anställande mot godtyckliga eller försumliga underdomare. Då emellertid lagstiftningen ej hunnit hålla jämna steg med utvecklingen, stannade hovrätterna stundom i tvekan, hur de skulle döma. Till följd härav brukade dessa domstolar var för sig ingå till Kungl. Maj:t med förfrågningar rörande

lagens rätta tolkning i det ena eller andra avseendet. Den mest bekanta samligen av dylika frågepunkter är den, som ingavs av Åbo hovrätt 1633, och som besvarades av regeringen påföljande år. Frågepunkterna rörde sådana spörsmål som huruvida part ägde rätt att från lagmanssyn vädja till hovrätt, om preskriptionstidens längd, om hur urminnes hävd skulle bevisas m.m. dylikt, om vilket allt lagboken saknade vägledande upplysningar. Det var givetvis meningen, att varje hovrätt skulle hålla de andra underkunniga om de kungliga resolutioner, som utgjorde svaret på förfrågningarna å högsta ort, men i detta avseende brast systemet betänkligt, och praxis kom därför till en början att delvis utveckla sig olika inom skilda hovrättsområden.

Regeringen visade sig emellertid under 1630-talet icke vara något lämpligt högsta organ för rättsskipningen, ty under de ständiga krigen måste dess uppmärksamhet i första hand tagas i anspråk för ekonomiska och administrativa angelägenheter. Därtill kom, att endast ett fåtal av riksrådsledamöterna hade erhållit juridisk utbildning. I verkligheten följde därför riksråden ej sällan den praxis, som tillämpades i Svea hovrätt, och regeringen var t.o.m. betänkt på att låta trycka denna domstols prejudikatsamling till allmän efterrättelse.

6. Partiella lagförslag och lagar 1640-talet - 1734.

Under 1640-talet slog likväl förmyndarstyrelsen in på en ny väg. I stället för att som tidigare på egen hand eller med hjälp av enbart Svea hovrätt söka lösa invecklade rättsspörsmål, beslöt regeringen att låta frågorna grundligt utredas av en delegation från samtliga hovrätterna med undantag av den livländska som i allmänhet blott hade att tillämpa utländsk rätt. Av sparsamhetsskäl företogs till en början dylika utredningar under tiden för ständernas sammankomster, eftersom åtskilliga hovrättsassessorer i egenskap av adelsmän då på egen bekostnad brukade bevista riksdagarna. Första gången den nya metoden praktiserades torde ha varit 1640 på riksdagen i Nyköping. Bevarade handlingar utvisa också, att presidenterna för Svea, Göta och Åbo hovrätter tillsammans med några assessorer från nämnda hovrätter i februari månad samma år utarbetat gemensamma svar på sammanlagt 17 frågepunkter, vilka förelagts dem av regeringen.

6. Partiella lagförslag och lagar 1640-talet - 1734

Vid påföljande riksdag 1642 begagnade sig regeringen av samma metod.

De två försöken 1640 och 1642 hade övertygat regeringen om lämpligheten av att överlämna svårlösta rättsspörsmål åt ett antal hovrättsdelegerade. Kretsen utökades emellertid med några borgmästare, rådmän och lagläsare och kom att bestå av 19 personer.

Beträffande tre av de viktigaste inom kommissionen behandlade rättsfrågorna kom kommissionen av politiska och personliga skäl inte till någon samfällig uppfattning. Dessa tre frågor voro inrättandet av en högsta revisionsrätt, en ny instansordning i Norrland och Värmland och slutligen det brännande spörsmålet om kusinäkterskapen.

Kommissionens Betänkande över några punkter uti justitieväsendet innefattade förslag till omfattande reformer i första rummet på rättsskipningens område (i anslutning till 1640 års förslag) men också inom straffrättens och privaträttens område. På grundval av detta principbetänkande utformades därefter följande år på regeringens uppdrag av en mindre kommission tre lagförslag, nämligen avseende processus judicialis eller tingmålarätt, rättegångsprocess uti missgärningom och högmålom; tillika avgavs ett förslag, utarbetat av en annan medlem av kommissionen, avseende rådstuguprocessen.¹⁾ Sammanställda innefattade dessa lagförslag en systematiskt ordnad process- och straffrätt; till innehållet ansluta sig förslagen ganska nära till den äldre rätten. Dessa förslag hava icke upphöjts till lagar; däremot ha de utövat visst inflytande å rättspraxis under tidevarvet, varjämte förslaget om straff i missgärningom och högmålom delvis lagts till grund för Drottning Kristinas straffordning 1653. Dennas betydelse var, att den upptog de straffsatser, vilka hovrätterna förut tillämpat, och gjorde dem gällande även för underrätterna. Därigenom erkändes sålunda och fastslogs den rättspraxis, som skapats av hovrätterna.

År 1665 tillsattes en ny lagkommission med uppdrag att på grundval av de tidigare förslagen utforma betänkande om erforderliga lagreformer. Ut i tre avgivna betänkanden föreslogos reformer inom processrätt, straffrätt och i fråga om enstaka civilrättsliga rättsinstitut. - På ett flertal riksdagar under tiden 1649-1680 behandlades frågan om en allmän revision av Sveriges lag utan resultat.

Mot slutet av tidevarvet hava ett flertal partiella lagreformer vidtagits, vilka medfört betydelsefulla nydaningar inom åtskilliga områden av rättslivet och i allmänhet framstå såsom föregångare till 1734 års lags regler, i det att ej sällan dessa författningsregler kommit att läggas till grund för 1734 års lags bestämmelser utan större förändringar. På familjerättens område må främst erinras om 1669 års förmyndareförordning, varigenom utförliga regler meddelades om vem som skulle utöva förmynderskap över minderårig eller annan omyndig, om jäv mot eller laga ursäkt för utövning av förmynderskap, om förmyndarens förpliktelse att handhålla den personliga omvårdnaden om den omyndige, om förmynda-

1) C. J. Wahlberg, Åtgärder för lagförbättring 1633-1665 samt J. E. Almqvist, Handlingar rörande 1642 års lagkommission (1937).

rens förvaltning av den omyndiges egendom, om förmyndarens ansvar för förvaltningen, om kontroll över förvaltningen samt om förmyndarens rätt till ersättning. Dessa regler upptogs i stort sett oförändrade uti 1734 års lag, därvid dock må anmärkas, att förmyndarordningen utgått från en myndighetsålder av 15 år för man, vilket år 1721 förändrats till en myndighetsålder av 21 år för man, med det förbehåll att den, som uppnått 15 år, skulle äga råda över självförvärvad egendom; ogift kvinna stod oberoende av ålder under förmynderskap och såsom gift under mannens målsmanskap. Tillika må erinras därom, att enligt en år 1667 utfärdad förordning om förmyndarkammare i Stockholm förvaltning av omyndigs egendom i denna stad anordnats uti särskilda former, innebärande för den omyndige en synnerligen tryggad förvaltning, som varit av stor betydelse för de omyndiga i huvudstaden ända fram till vår egen tid. - På successionsrättens område erinras särskilt om tillkomsten av 1686 års testamentsstadga, varigenom för första gången i svensk rätt meddelades mera utförliga regler om detta betydelsefulla rättsinstitut, under det att den äldre rätten i stort sett icke uppmärksammat annat spörsmål än omfattningen av testamentsfriheten. Då landslagen av skäl, som förut skildrats, kommit att sakna kyrkobalk, har vad landsrätten beträffar särskilda regler saknats angående omfattningen av testamentsfriheten. I den allmänna stadslagen hade däremot sådana regler givits uti ÄB, vilka regler byggde på den för stadsrätten karakteristiska principen att med bortseende från egendomens natur grunda testationsfriheten på systemet med testabla kvoter, utgörande 1/10, 1/3 och 1/2, allteftersom testator hade barn, saknade barn men ägde inländska arvingar, saknade jämväl inländska arvingar men ägde utländska. Beträffande landsrätten gjorde sig växlande uppfattningar gällande i rättslivet. I testamentsstadgan 1686 utformades nu särskilda regler om testationsfriheten jämväl enligt landsrätt; regler meddelades vidare om testamentets form, om testationsförmåga, om bevakning, delgivning och klander av testamente. I stort sett upptogs alla dessa regler uti 1734 års lag, dock må erinras, att de testabla kvoterna enligt stadsrätten ökats till resp 1/6, 1/2, alltsammans. I testamentsstadgan legaliserades också uttryckligen testators befogenhet att upprätta fideikommiss i fast eller i lös egendom, vilken institution särskilt under 1600-talet begynt spela en framträdande roll i rättslivet. Anmärkningsvärt nog har 1734 års lag icke upptagit några regler i detta betydelsefulla ämne, utan till synes nöjt sig med den svaga erinran om denna befogenhet, som må anses ligga uti orden i ÄB 16:1, att testamente kunde upprättas med eller utan villkor. - På bördsrättens område må erinras om den betydelsefulla 1720 års bördsrättsordning, varigenom utförliga regler meddelades angående vem som ägde utöva bördsrätten samt om sättet för bördsrättens utövning. Särskilt må framhållas, att bördemännens krets här begränsats i sidolinjen till fjärde led, att principen paterna paternis, materna maternis hävdats, att de för bördsrättens utövning stadgade frister skulle verka jämväl mot omyndig och frånvarande samt att jämväl på lan-

det bördeskillingen liksom i stad alltifrån BjR:s tid skulle ej erläggas efter värdering men efter det belopp, oskyld köpare bjudit. I stort sett oförändrade upptogs dessa regler uti 1734 års lag. - På fastighetsrättens område må särskilt framhållas 1730 års inteckningsförordning, tillkommen efter vidlyftiga förarbeten, varigenom dels utförliga regler meddelades angående sättet för sökande av fordringsinteckning, dels ock den mycket viktiga grundsatsen fastslagits, att sådan inteckning skulle kunna erhållas endast i den fasta egendom, som tillhörde gäldenären vid det tillfälle, då inteckningen söktes. Genom hävdandet av denna princip avskuros åtskilliga för kreditlivet menliga utväxter på det fordringsinteckningsinstitut, som tidigare vuxit fram på grund av sedvanerättslig utveckling, i det att efter förebilder från den tysk-romerska rätten man i rättslivet begynt söka inteckning icke blott i fast utan även i lös egendom, och icke blott i den egendom, som vid inteckningstillfället tillhörde gäldenären, utan jämväl i den, som framdeles kunde komma att förvärfvas av denne. Tidigare än något annat lands har sålunda genom denna förordning vårt lands lagstiftning tagit avsteg från dessa generella hypotek, vilket avståndstagande varit till avsevärd lättnad för kreditlivets utveckling i vårt land; av utvecklingen på detta område i andra länder kunna vi göra oss en viss föreställning om de faror och skador, som vårt land härutinnan undgått. - På det processuella området är i första hand att erinra om Skipmålalabalken av 1667 års sjölag. Ehuru denna balk avsåg förfarandet allenast uti en viss typ av specialprocess, nämligen sjörättsliga mål, meddelades likväl utförliga regler för rättegångsförfarandet, vilka regler haft stor betydelse vida utöver sjörettens gränser. Här återfinnas sålunda regler om stämning, om parts utevaror och påföljder därav, om parternas inlagor, vittnesmål, skriftliga bevis, om kvarstad och arrest av gods, om domar, rättegångskostnad och skadestånd samt om ändringssökande efter vad. Av stor vikt har ock varit 1669 års exekutionsstadga, som varit av väsentlig betydelse för utvecklingen av lagsökningsförfarandet och exekutionsväsendet. Av särskild betydelse såsom ett förarbete till 1734 års lags regler i ämnet var den år 1695 utfärdade kungliga stadgan till vidlyftigheters avkortande i rättegångar. Denna stadga har utformats inom den stora lagkommission, som på sätt nedan skall skildras alltsedan 1686 varit verksam för åstadkommande av en allmän revision av lagen i dess helhet. När man inom kommissionen år 1695 färdigställt ett förslag till reform på rättegångsväsendets område, har man med hänsyn till det trängande behovet av reformer på detta område ansett sig icke böra eller kunna avbida lagverkets fullbordande i dess helhet utan utbrutit sagda del och såsom en självständig stadga upphöjt ifrågavarande del till lag. Uti denna stadga meddelades nu utförliga föreskrifter i viktiga processuella frågor, såsom om stämning, om parts utevaror med eller utan laga förfall, och de processuella följderna av dylik utevaro, om procuratorer, om målens handläggning, om förlikning i rättegång, om domsavkunnande, rättegångskostnad och exekution. Reglerna i denna stadga lades sedan till grund för motsvarande regler uti 1734 års lag.

I de prästerliga privilegierna av drottning Kristina år 1650, av Karl XI stadfästade år 1675, stadfästades och utvidgades sockensjälvtändigheten.

B. NÄRINGSLAGSTIFTNING OCH RÄTTsutvecklingen PÅ NÄRINGS- LIVETS OMRÅDE

Det är givetvis en synnerligen vansklighet B. Näringsrättens utveckling
uppgift att skildra näringslagstiftningen
under denna period. Den starka näringspolitik, som från Kronans sida
fördes under tidevarvet, föranledde en ofantlig mängd ingripanden genom
lagstiftning av olika slag, och det är svårt att gruppera denna mängd av
författningar och påbud uti någon viss systematisk ordning.

1. Skattejorden. Beträffande skattejor- 1. Skattejorden
den utfärdades ett mångtal författningar,
varigenom allmogens rätt till jorden begränsades och underkastades in-
skränkningar. Det sätt, efter vilket utskylderna till Kronan erlades, för-
anledde ett starkt fiskaliskt intresse för Kronan att erhålla å ena sidan
så många fullsuttna bönder som möjligt och å andra sidan att skapa garan-
tier för att den jord, som skattebonden innehade, också var tillräckligt
stor att bereda honom nödig bärgning och förmåga att utgöra utskylder till
Kronan. Det förra intresset medförde redan i KrLL det bekanta förbudet
för skattebonden att slå under sig mera jord än han var "fullsädes uppå",
vilket förbud upprepades många gånger såsom 1459, 1474, 1483, 1563.
I samband härmed stod ock förbudet för skattebonden att utlega jord till
landbo. År 1437 föreskrevs, att i dylikt fall skattebonden blott skulle få
behålla 1/2 av avraden, 1541 endast 1/3 eller 1/4, och år 1551 förbjöds
överbud skattebonden att utlega sin jord, "enär Sveriges lag icke med-
gäve att bonde borde skatta bonde". Det senare intresset förde med sig
inskränkningar i skattebondens rätt att verkställa sekundära jorddelningar,
d.v.s. delning av hemman i byalaget, exempelvis vid arvskifte. Förbud stad-
gades redan under 1400-talet och senare jämväl under 1500-talet och 1600-
talet mot en klyvning av hemmanet i annat fall än när det var så stort, att
flera kunde börja sig därpå och Kronans intäkt ökas, och medgavs i sam-
band därmed lösningsrätt för störste delägaren i hemmanet (jfr ÅB 12:7
och JB 6:3 i 1734 års lag). - Skattebondens jakträtt kringkars efter hand
väsentligt. Redan mot slutet av medeltiden gjorde frälsemännen anspråk
härpå såsom sitt uteslutande privilegium; skattebonden borde åtnjuta al-
lenast sådana förmåner av jorden, vartill hänsyn tagits vid skattlägg-
ningarna. 1647 års stadga tillerkände adeln jakträtt å egna gods och all-
männingar, vari frälseman hade del; allmogen hade blott rätt att jaga
småvilt med snara å egna ägor; 1664 förbjöds t.o.m. jakt å dylikt villebråd

med snaror. Detta var begynnelsen till den bekanta striden om jakträtten vid 1734 års lag, som blev så betydelsefull därför, att jakträtten uppfattades såsom en i äganderätten liggande ockupationsrätt, i följd varav erkännandet resp.underkännandet av allmogens rätt till jakt indirekt innebar ett erkännande resp.underkännande av skattebondens äganderätt till sin jord. - En annan särskild inskränkning avsåg den rätt, som Kronan hävdade med avseende å vissa trädslag, nämligen s.k.bärande träd (ek, bok, apel, oxel; Kungl. Mandat 20 april 1558, Skogsordningar 1647 och 1664, s. 109 nedan).

2. Kronojorden. Beträffande kronojorden, 2. Kronojorden

vars omfång betydligt ökats genom den stora kyrkliga reduktionen vid reformationens genomförande, minskats genom godsavsöndringen under 1600-talet samt ökats genom Karl XI:s reduktion, må i detta sammanhang endast erinras därom, att denna jord, i den mån den avsåg uppodlad mark, i allmänhet var upplåten till landbo för brukande. I sakens natur låg, att landboförhållandet här skulle bliva av särskilt stabil karaktär, i det att vid den sexåriga stämmodidens utgång landbon i regel fick kvarstanna, varjämte vid landbons frånfälle i regel äldste sonen antogs såsom landbo. Ur landbokkontraktet med avseende å kronojord utvecklade sig därför en ärftlig besittningsrätt, en stadgad åborätt, som visserligen icke innebar en äganderätt men likväl en tryggad rätt att besitta jorden såsom landbo under landbons livstid. Härjämte ägde vid landbons död en hans arvinge inträda före annan såsom landbo enligt särskilda successionsregler, jämväl avsedda att såvitt möjligt sammanhålla landbobolet i en hand. Mot slutet av 1600-talet utfärdades ett flertal författningar, genom vilka åborna i ganska stor utsträckning tillförsäkrades ett skydd för sin besittningsrätt. I syfte att bereda Kronan ökade intäkter har man ock tid efter annan medgivit skatteköp av kronojord, innebärande att - i regel - Kronans landbo mot särskilt vederlag fick förvärva skattemannarätt (samma rätt som skattebonden hade till sin jord). Såsom föregångare till skatteköpen kunna betraktas de s.k.bördsrättsförsäljningarna under Johan III:s tid (Plakat 1584). Med vissa avbrott ägde skatteköp rum under 1600-talet; genom författningar i början av 1700-talet normerades skatteköpen närmare; en allmän skatteköpsförordning utfärdades 1723. - Erinras må ock i detta sammanhang, att Kronan anslagit stora arealer av skogsmark i Bergslagen för gruvdriftens behov. Till en början skedde detta utan att något vederlag krävdes från bergverken, senare - år 1689 - föreskrevs en låg rekognitionsavgift, som undergick höjning år 1747.

3. Byalaget och jordäganderätten. Under hela tidevarvet förblev byalaget ordnat i enlighet med sol- och tegskiftets grundsatser, grundvalen för den enskilda jordäganderätten. Ännu i

3. Byalaget och jordägar- rätten

1734 års lag, som betecknar tidevarvets avslutning, kvarstår sålunda denna skiftesform. Med avseende å avgärda byn gavs i landslagarna bestämmelser om den rätt att utnyttja byns allmänning, som skulle tillkomma avgärda byn: rätt till timmer av icke fruktbärande träd, stängselvirke, vedbrand, däremot icke rätt att utnyttja skogen till avsalu eller upplåta till lån eller legorätt till allmänningens mark. Därest bolbyn påkallades skifte av utmarken lærer avgärda byn tillagts viss andel i utmarken, måhända på sätt Abrahamsson (s. 519) anmärkt i förhållande till avgärda byns skattetal. Under förarbetena till 1734 års lag bestämdes på skäligen godtyckliga grunder, att avgärda byn skulle taga hälften mot bolbyn, då bolbyns delägare ville skifte utmarken; men något skiftesvitsord tillerkändes icke avgärda byn.

För förvaltningen av de stora jordbesittningar, som voro förenade uti Kronans, frälsemännens och - före reformationen - jämväl kyrkans händer, har landbolegan, ordnad på grundval av landslagarnas regler, varit av väsentlig betydelse. Liksom Kronan uppbar avrad från sina landbor såsom vederlag för den upplåtna bruksrätten, uppbar Kronan ränta av skatteböndernas jord. Åtskilliga omständigheter medverkade till uppkomsten av det föreställningssättet, att Kronans rätt till avrad av landbon och till ränta av skattebonden vore av samma natur: skattetryckets stegring å skattejorden, begränsningarna uti skattebondens rätt att nyttja sin jord, dela densamma eller utvidga den utöver visst mått o. s. v. I ekonomiskt hänseende var olikheten icke stor mellan landbo och skattebonde. Juridiskt sett inskränkte sig olikheten praktiskt taget därhän, att skattebonden i olikhet mot landbon ägde rättslig dispositionsrätt över sin jord, vilken ock gick i arv enligt landslagens regler, under det att vid landbons död blott fanns en - efter hand dock rättsligt tryggad - utsikt till att såsom landbo skulle antagas en den avlidnes skyldeman enligt särskilda regler om företräde. Härigenom banades väg för den uppfattningen, att Kronan hade en ränteäganderätt till skattebondens jord, under det att skattebonden hade en bördsrätt till samma jord, det förra innebärande rätt till ränta av jorden, det senare innebärande rätt att, mot erläggande av ränta till Kronan, besitta, nyttja, taga avkastning, rättsligen disponera över jorden, som vid skattebondens frånfälle ärvdes enligt landslagens regler. Med avseende å den kronojord, som var upplåten till landbo, ägde Kronan såväl ränteäganderätt som bördsrätt, under det att landbon i regel hade en rättsligen tryggad ärftlig besittningsrätt mot erläggande av avraden. Kronans offentligrättsliga rätt till ränta av skattejorden uppfattades alltså efter hand såsom av samma slag som Kronans privaträttsliga rätt till avrad av landbor å kronojord, vilket ock kom till uttryck i kameralt hänseende vid redovisningen av ränta och avrad. Denna omständighet var givetvis ägnad att styrka föreställningen om en Kronans ränteäganderätt till skattejorden, vilket i sin mån var uttryck för och medverkade till ett försvagande uti skattebondens ställning.

4. Härads- och landsallmänningar.

Med avseende å de publika allmänningarna (härads- och landsallmänningarna) må erinras, att enligt landslagarna Konungen tillerkänts 1/3 uti

4. Härads- och landsallmänningar

den avrad, som nybyggarna å dessa allmänningar hade att utgöra. Under Gustaf I:s tid skärptes Kronans anspråk särskilt med avseende å den s.k. stubbejorden, d.v.s. de uppodlade delarna av allmänningarna, och väg banades för uppfattningen om en Kronans rätt till dylik jord. Av viss betydelse för denna utveckling var det i rättshistorien ryktbara dokument, som går under namnet Helgeandsholmsbeslutet. Enligt detta skulle ständerna på ett möte i Stockholm 1282 tillerkänt Kronan bl.a. de s.k. grundregalen. Mötet är säkerligen uppdiktat och dokumentet ifråga innehåller en falsk berättelse, som uppgjorts för Johan III:s räkning och för att vinna dennes gunst av godsägaren Palne Eriksson till Ravenäs av en släkt, som senare kallades Rosenstråle; och det inlämnades till konungen den 30 juni 1587. Dokumentet har spelat en viss roll vid utvecklingen av regalrätterna, särskilt enär man länge utgick från dokumentet såsom äkta. I detsamma hette det bl.a. att Kronan tillerkänts "all stubbejord, som av skogar och hedar uppfinnas kan". Märkligt är, att allmogen gjorde föga motstånd mot Kronans anspråk, varemot från frälseståndets sida motstånd gjordes vid upprepade tillfällen. Under 1600-talet, då Kronans ställning försvagats i förhållande till frälseståndet, begynte frälsemännen, vilke genom den avsevärda godsavsöndringen från Kronan förvärvat betydande andelar i allmänningarna, att på ett egenmäktigt sätt göra intrång på och slå under sig allmänningsjord. I skogsordningarna 1647 och 1664 hette det, att allmänningarna fordom avyttrats till landskapens resp. härader och socknarnas tarv och godo. I följd härav skulle de av invånarna få nyttjas till husbehov med bete, fiskande, timmer, vedbrand. Det omtalas alltså här endast en viss rätt för menigheterna att utnyttja allmänningarna, och Kronan förutsattes här såsom berättigad uppbära all ränta och avrad från allmänningarna. I anslutning till dessa författningar igångsattes under 1600-talet efter enväldets genomförande särskilda rannsakingar av tillsatta skogskommissioner, genom vilkas omfattande verksamhet Kronans anspråk på allmänningarna nådde sin höjdpunkt. Utan tvivel lär man här kunna tala om, att Kronans rätt utvecklat sig till en regalrätt. Redan från början av 1700-talet begynte emellertid från allmogens sida anspråk framställas på att få verkställa uppdelning av allmänningarna. Dessa anspråk förutsatte givetvis, att allmogen icke ansåg sig hava förlorat sin ursprungliga rätt till allmänningsjorden. Dessa anspråk avvisades exempelvis vid 1731 och 1734 års riksdagar under åberopande av Kronans regalrätt och under framhållande, att menigheterna blott hade en viss nyttjanderätt till allmänningarna: "Alldenstund -: allmänningarna äro en Kronans tillhörighet, som under allmän uppsikt böra vårdas, men nyttjanderätten därutav undersåtarna på sådant sätt upplåten, att de till deras rätta behov måge sparas och befredas, ty finner Kungl.

Maj:t betänkligt samtycka till allmogens underdåniga ansökning, att häradsallmänningarna måge delas häradsborna emellan".

5. Norrländska skogsvidderna. Med avseende å de norrländska skogsbygderna ha vi förut sett, hurusom redan under föregående tidevarv ett starkt kolonisationsförsök igångsatts, i samband varmed från konungamakts sida anspråk framställt på ett slags höghetsrätt över dessa obygdar. Faktiskt torde konungamakten redan under 1300-talet ha i kolonisationssyfte tillagt sig en dylik makt över all den jord, som ansetts såsom herrelöst land. Under 1400-talet begynte anspråken utsträckas jämväl till skogsvidder, belägna inom landskapens råmärken. I ett vida bekant brev av 1542 förklarade Gustaf I, att alla sådana ägor, som obbyggda ligga höra Gud, Konungen och Sveriges Krona till. Detta anspråk får ses dels i samband med det allmänna kolonisationssträvandet, dels ock i samband med den allmänna principen, att byalagens skattebönder icke borde åtnjuta mera jord än som erfordrades för fullsuttenhet. Utvecklingen fortskrider i denna riktning under 1500- och 1600-talen och skärpes i samband med Kronans stegrade intresse av att kunna få disponera skogsmark för bergsbrukets understödjande. Ett intresse har ock uppstått för att genom ett slags lantmåteriförrättning söka på ett definitivt sätt särskilja Kronans mark från den mark, som skulle tillhöra de enskilda byalagen. För tillgodo-seendet av detta intresse igångsattes det s.k. äldre avvittringsverket 1683, därvid under åberopande av nyssnämnda brev förklarades, att "Allt vad av slika skogar ligger orukat och allt vad som icke på fullgoda skäl kan fulltygas höra någon gård, by, socken eller härad till, det vore ofelbart Vår och Kronans rätta och enskilda egendom". Men detta avvittringsverk fortskred långsamt och avstannade efter hand i åtskilliga län.

6. Gruvorna. Med avseende å rätt till mineralfyndigheter må från början av tidevarvet erinras om dels bestämmelserna i ett additament till KrLL från 1440-talet, dels ock den av Sten Sture d. ä. 1485 utfärdade förordningen om malmberg. Redan i förstnämnda urkund kom den uppfattningen till uttryck, att Kronan skulle äga rätt till gruvor icke blott å Uppsala öd utan jämväl å allmänningjord; däremot skulle frälsemännen ha rätt till gruvor å frälsejord. Å skattejord skulle, därest skattebonden icke var i stånd att utnyttja fyndigheten, Kronan äga rätt att mot annan jord såsom vederlag för bondens jord och malm tillösa sig fyndigheten. Under 1500-talet stegrades emellertid Kronans anspråk. 1551 uttalar Gustaf I i ett brev, att alla malmberg i Sverige lyda till Sveriges krona och ej till något bergsmans- eller bondehemman. Jämväl i Helgeandsholmsbeslutets dokument uttalas, att alla bergverk skulle lyda under Kronan, oavsett på vars ägor de finnas kunna. Från frälseståndets sida gjordes dock starkt motstånd mot dessa Kronans anspråk. I 1612 års privilegier tillförsäkrades frälsemännen sin

rätt till bergverken å frälsejord, dock mot en avgift till Kronan av 1/30 av de utvunna produkterna, vilka bestämmelser upprepades 1617 och 1626. Särskilt mot mitten av 1600-talet (generalprivilegierna 1637, 1643, 1649; bergverksordningen av den 6 juli 1649 § 18) utvecklade sig med avseende å gruvor å skattejord ett Kronans regale närmast av det innehållet, att Kronan i kraft av denna sin rätt förklarade sig befogad tillerkänna gruvan åt upptäckaren av fyndigheten, låt vara mot ersättning till skattebonden, samt förpliktelsen att utgöra utskylder till Kronan. Jämväl med avseende å frälsejorden stegrades Kronans anspråk, i det att genom ett år 1683 utfärdat brev Kronan förbehöll sig att vid sidan av frälsemannen, som skulle äga utnyttja gruvan för eget bruk, antingen själv få deltaga i brytningen eller därtill utse lämpliga deltagare, som i så fall skulle till Kronan utgöra full tionde för gruvan. Efter enväldets fall framträder mot slutet av perioden en gruvlagstiftning av annan typ, grundad på den fria inmutningens system. I en förordning 1723 stadgades sålunda, att om jordägaren själv upptäckt fyndigheten, han skulle äga rätt till att bearbeta gruvan mot avgäld till Kronan - 1/10 å skattejord och 1/30 å frälsejord - men hade annan gjort upptäckten skulle denne icke blott erhålla särskild belöning utan också äga participera i gruvan till högst 1/4 med jordägaren.

7. Vattendragen. Jämväl med avseende

7. Vattendragen

å vattendragen har efter hand allt starkare regalitetsanspråk gjorts gällande från Kronans sida. Från föregående tidevarv erinras om de i VgL:s additament omnämnda allmänningsåar samt de i åtskilliga landskapslagar förekommande regler om båtled och farled. Under 1500-talet och 1600-talet finner man uttryck för regalitetsanspråk från Kronans sida. Sålunda innehöll dokumentet rörande Helgeandsholmsbeslutet långt gående regler om den rätt, som härutinnan skulle ha tillagst Kronan. I bergverksordningen 1649, § 18, hette det ock: "Eftersom alla strömmar i Riket icke mindre än gruvor och bergverk räknas för Kronans regalia, alltså där några strömmar i bergslagen finnas, som äro obbyggda och ägarna själva icke förmå dem bebygga, de skola vara Kronan förbehållna, desamma till andra förpakta låta, som Kronan därför sin rättighet årligen giva kan, på det att vattnet icke må fåfängt löpa sin kos." Huvudintresset var alltså, att vattenkraften skulle tillvaratagas för bergsbrukets behov, vartill anslöt sig Kronans fiskaliska intressen. Efter enväldets genomförande tillsattes år 1697 de s.k. kvarnkommissionerna som särskilt skulle ramsaka, huruvida uti de s.k. allmänningstvatten kunde finnas kvarnar, som ej voro skattlagda, vilka skulle "till Kungl. Maj:t och Kronan skäligen taxeras". En för bedömandet av vattenregalet betydelsefull förklaring avgavs ock år 1698. Dessa kvarnkommissioner erhöilo dock icke så stor betydelse som skogskommissionerna. Ovissheten angående författningarnas tolkning och innebörd föranledde åtskilliga förfrågningar till Kungl. Maj:t eller Kammarkollegium. Svaren dröjde åtskilligt och ej sällan avgavs aldrig svar; i flera län avstannade därför kom-

missionernas arbeten. På grund av de undersökningar, som i senare tid verkstälts angående beskaffenheten av Kronans anspråk på vattendragen samt särskilt rörande kvarnkommissionernas verksamhet, torde böra anses, att det icke utvecklat sig någon verklig äganderätt för Kronan med avseende å vattendragen. Kronans anspråk torde få anses ha avsett endast tillvaratagandet av vattendragen och tillgodoseendet av det fiskaliska intresset (Ekeberg).

Med utgångspunkt från de i nyssnämnda landskapslagar förekommande regler utvecklade sig ock det i svensk vattenrätt så betydelsefulla kungsådreinstitutet. I äldre tid innebar detta i allmänhet, att viss andel (1/3) i större vattendrag skulle lämnas öppen för tillgodoseende av vissa intressen, i främsta rummet samfärdselintresset. I landslagarna omtalas icke några dylika regler, däremot förekommo här regler efter äldre förebilder om allmän farled (12 alnar) och allmän båtled (6 alnar). Kungsådreinstitutet har utvecklat sig på sedvanerättslig väg, därvid inflytande gjort sig gällande dels från utvecklingen av Kronans rätt till allmänningar, dels ock från de regalitetsanspråk, som Kronan på sätt nyss skildrats framställt med avseende å vattendragen. Redan 1442 möter i en urkund termen kungsådra, men först på 1600-talet användes denna term i lagsspråk. Enligt 1734 års lag skulle i de vattendrag, där kungsådra av ålder funnits, 1/3 lämnas öppet i djupaste vattnet. Enligt de undersökningar, som i nutiden verkstälts angående detta rättsinstitut, torde man icke få uppfatta Kronans rätt med avseende å kungsådrans vatten såsom en äganderätt. Fastmera lär man ha rätt att betrakta reglerna om kungsådran såsom begränsningar, förestavade av vissa intressen, uti de enskildes principala rätt till vattnet.

8. Egentlig näringslagstiftning. Beträffande den egentliga näringslagstiftningen under tidevarvet må till fullständiggande

8. Egentlig näringslagstiftning

av vad ovan anförts ytterligare tilläggas följande. Med avseende å jordbruksnärings spelade landbolegan en mycket betydelsefull roll. För dylik upplåtelse tillämpades de i landslagarna givna reglerna, varvid dock må erinras, hurusom KrLL innefattat för landbon mera betungande regler. Då skattebonden icke ägde utlega jord till landbo, var det i regel förutom Kronan blott frälseman, som kunde stå såsom upplåtare, vilket förhållande faktiskt medförde en försämring i landbons ställning. Under 1500- och 1600-talet ålades landbon en betungande dagsverksskyldighet. Landbornas skyldighet att hävda jorden och verkställa förbättringar gjordes till föremål för åtskilliga tid efter annan utfärdade författningar, tills slutligen dessa frågor ordnades genom den betydelsefulla 1681 års husesynsordning. Vid sidan av landbolegan begynner från förra delen av 1600-talet arrendet att vinna insteg i svenskt rättsliv. Detta avtal normerades icke genom landslagens regler utan i första hand genom de mellan parterna

träffade villkoren för upplåtelsen. Föremålet för arrendet utgjordes i regel av "större jordagods". Något subordinationsförhållande, motsvarande förhållandet mellan jordägaren såsom husbonde över landborna, förekom icke vid detta slag av upplåtelse. Anmärkningsvärt är att 1734 års lag icke innehållit några utförliga regler om arrende utan begränsat sig till att antyda, att "särskilda villkor" kunde träffas mellan upplåtare och brukare.

Med avseende å skogshushållningen må främst erinras om skogsordningarna av den 22 mars 1647 och 29 augusti 1664, varest föreskrifter meddelades bl.a. om vård av lands-, härads- och sockenallmänningar, om uppsikt och kontroll över bebyggande och odling på områden inom de stora norrländska och de i Bergslagen belägna skogarna, om jordägares och landbos rätt till skogen, om förbud mot svedjande å mark, som icke kunde uppräjas till åker eller äng, om delägares avverkning på oskiftad skog m.m. Samtidigt med dessa utfärdades särskilda stadgor om jakträtten ävensom förordningar om bärande träd, varjämte under 1600-talet jämväl utfärdades bestämmelser till skydd för mastträd och storverksträd. För att förebygga misshushållning med skogen utfärdades under 1700-talet för skogens bevarande flera författningar, varvid särskilt må erinras om bestämmelserna i 10-16 kap.BB samt i skogsordningen den 12 mars 1734 med förklaring den 5 april 1739. - Beträffande gruvdriften har under perioden till en början utfärdats särskilda privilegier för de olika bergverken, varefter under 1600-talet utfärdades generalprivilegier, avsedda för gruvorna i gemen ävensom särskilda bergverksordningar. Särskilt må framhållas drottning Kristinas generalprivilegier 1637, 1643, 1649 ävensom 1649 års bergverksordning. Av särskild betydelse för bergsbruket blev det rättsinstitut, som under 1600-talet växte fram på sedvanerättslig väg och jämväl blev föremål för lagstiftarens uppmärksamhet, nämligen bergmans- och bruksförlaget (1696 års förlagsordning samt specialresolutioner).

Beträffande stadsmannanäringarna må först erinras om de privilegier, som i stort antal under perioden utfärdades för de nyanlagda städerna samt till förbättrande av privilegierna för de äldre städerna, i samband varmed ej sällan donationsjord tilldelades städerna. Två slag av städer förekommo, nämligen dels stapelstäder, som (från 1636) åtnjöt rätt att idka handel med utlandet, såväl utskeppning som införsel samt att hålla varunederlag i stapel, dels uppstäderna, vilka voro avsedda att ensamma bedriva handel inom omgivande landsbygd och även försäljning till stapelstäderna. Hantverket var, som förut nämnts, inordnat under skråväsendets former, och skråprivilegier utfärdades efter hand för de flesta hantverksyrken redan under 1400-talet. Denna utveckling fortskred i samma riktning under Gustaf I, Karl IX och Gustaf II Adolf. En allmän skråordning utfärdades år 1669, vars stadganden i huvudsak upptogos i 1720 års

skråordning. Beträffande handeln må särskilt erinras om den företrädesrätt, som härutinnan tillkom städernas köpman, ävensom om den företrädesrätt till utrikeshandel, som efter hand tillades vissa städer. Den för handeln betydelsefulla sjörätten reglerades genom den framstående sjölagen av 1667, och den likaledes för handeln viktiga växelrätten reglerades genom 1671 års växelrätt. I detta sammanhang må ock nämnas stadgan om räntan av år 1666, vari stadgades ett räntemaximum av 8 %. Av stor vikt för kreditlivets utveckling var ock tillskapandet av Rikets ständers bank, år 1668, vilken bedrev en alltmer tilltagande utlåning mot inteckningssäkerhet i fast egendom.

C. KYRKLIGA RÄTTSKÄLLOR

Under den förra perioden utgjordes de C. Kyrkliga rättskällor kyrkliga rättskällorna av bibeln, Corpus juris canonici, Statuta provincialia och synodalia ävensom de olika landskapslagarnas kyrkobalkar (s. 52 ovan). Under den del av förevarande tidevarv, som vårt land förblev katolskt, förblevo dessa jämväl under denna period de kyrkliga rättskällorna. Anmärkes må dock, att eftersom landslagarna icke innehöllo någon kyrkobalk, man till en början synes ha anlitat den utvägen att till handskrifter av landslagen foga de för de skilda landskapen gällande kyrkobalkarna i resp. landskaps äldre inhemska lag, varvid dock efter hand Upplandslagens kyrkobalk såsom ärkestiftets kyrkobalk undanträngde de övriga. Efter det att vårt land övergått till protestantismen, blevo åter de kyrkliga rättskällorna:

1. Bibeln. Den protestantiska uppfattningen om Bibeln såsom innefattande "Guds ord" med gudomlig auktoritet, föranledde, att bibelns ställning såsom rättskälla i själva verket blev ännu mera betydelsefull än efter reformationen. Detta kom, som ovan nämnts, särskilt till uttryck i det kungliga stadfästelsebrevet till den första tryckta utgåvan av KrLL år 1608.

2. Den protestantiska kyrkliga lagstiftningen. I detta hänseende må först erinras om de för den protestantiska kyrkans ställning och organisation grundläggande författningarna under tidevarvet, nämligen 1527 års ordnania, den år 1571 tryckta och året därpå antagna kyrkoordningen, Uppsala mötes beslut 1593, varigenom bekännelseskriterierna antogs, samt prästerskapets privilegier av år 1650. KO av år 1571 var ärkebiskop Laurentius Petri testamente till den svenska kyrkan. Han har i denna förenat två viktiga komponenter i den kyrkorättsliga utvecklingen: medeltida tradition och evangelisk tysk doktrin.

Mot slutet av tidevarvet tillkom ock efter långvariga förarbeten en kyrkolag. Försök att reformera kyrkoordningen hade gjorts redan under Johan III (Nova ordinantia ecclesiastica, som hade egenskap av tillägg till 1572 års kyrkoordning och avlystes genom Uppsala mötes beslut), under Karl IX (1608 års förslag) samt under Gustaf II Adolfs tid (1619 års förslag), vilka förslag dock icke lett till några slutliga resultat, Slutligen tillsattes år 1655 en kommitté för att utforma en ny kyrkolag. I anledning av uppkomna meningsskiljaktigheter avslutades denna kommittés arbeten 1659 genom att två förslag avgåvos, det ena utformat av biskop Olof Laurelius, det andra av överhovpredikanten Erik Emporagrius. Efter enväldets genomförande tog konungen initiativet och påbjöd prästerskapet år 1682 att upptaga frågan ånyo. På grundval av nyssnämnda förslag utarbetades ett förslag, som efter överarbetningar antogs av riksdagen år 1686. Genom KF om rättegång i domkapitlen av år 1687 ordnades också den betydelsefulla frågan om förhållandet mellan kyrklig och borgerlig rättsskipning. Slutligen må anmärkas, att vid 1723 års riksdag förslag utformats till en omarbetning av kyrkolagen, vilket förslag framlades för riksdagen 1731, men icke ledde till något slutligt resultat.

Litteratur

A. ALLMÄN LAGSTIFTNING

1. Allmänt

- Bring, Sven (Lagerbring), De Decretio Comituali vulgo Helge And's Holme Beslut. Resp: J. Prawitz (1753).
- Brilioth, Yngve Svensk kyrkokunskap (1933).
- Westman, K. G. De svenska rättskällornas historia (1912) s.37 ff.
- " " Från landskapslagar till rikslag och ämbetsmannamässig rättstillämpning (i Minneskrift tillägnad 1734 års lag, del I, 1934).
- Hafström, Gerhard Land och Lag. Det levande förflutna, Svenska historiska föreningens folkskrifter nr 17 (4 uppl.1970).
- Heckscher, Eli F. Stormaktstidens sociala omvälvningar. Det levande förflutna (Svenska historiska föreningens folkskrifter nr 2, 1943).
- Artikeln Kyrkorätt Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, band X (1965).

2. Den äldre landslagen (Magnus Erikssons allmänna landslag)

- Schlyter, C. J. Corpus juris sueo-gotorum antiqui. Samling af Sweriges Gamla Lagar. Bd 10 (1862).
- Holmbäck, Åke och Wessén, Elias Magnus Erikssons Landslag. Rättshistoriskt Bibliotek. Skrifter utgivna av Institutet för rättshistorisk forskning. Ser. I, band 6 (1962). Anm. av Mons Nygård i TfR 1963. - P. -E. Wallén i Tijdschrift voor Rechtsge-schiedenis 1965. - Gösta Hasselberg i HT 1966.
- Beckman, Nat. Ett bidrag till den svenska rikslagstiftningens historia (HT 1917).

Clsson, Emil	Utdrag ur Magnus Erikssons landslag. Med inledning, anmärkningar och glossarium (4. uppl.1956).
Almquist, J. E.	Den s.k.mellersta lagens bestämmelser om istadarätt. I strödda bidrag till civilrättens historia (1953).
Holmbäck, Åke	När började man tillämpa Magnus Erikssons landslag i de särskilda lagsagorna? I Åke Holmbäck och Elias Wessén, Magnus Erikssons landslag bil. 2 (se ovan).
Hemmer, Ragnar	Magnus Erikssons landslags tillämpning i Finland i belysning av medeltida urkunder ang. köp och byte av fast egendom (TJFF 1962)
" "	Några spørsmål angående svensk rätt i Finland under 1300-talets förra del (TJFF 1965).

3. Magnus Erikssons allmänna stadslag

Arnell, Israel	Swerikes Stadz-Lagh (Stockholm 1930).
Schlyter, C. J.	Corpus juris sueo-gotorum antiqui. Samling av Sweriges Gamla Lagar. Bd 11 (1865).
Rudbeck, Johannes	Svensk lagbibliografi (se ovan).
Corpus codicum suecicorum medii ævi, vol. IV. Lex municipalis regni Sueciæ, "Magnus Erikssons Stadslag" (Hafniae 1944). - Med företal av Nils Ahnlund.	
Holmbäck, Åke och Wessén, Elias	Magnus Erikssons Stadslag. Skrifter utg. av Institutet för rättshistorisk forskning. Ser. I, band 7 (1966). - Rec. av Göran Inger i Kyrkohistorisk Årsskrift 1967. - Dieter Strauch i Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, 85. Band. Germ. Abt. 1968.
Björling, C. G.	Vår äldsta lagkommentar. Till Magnus Erikssons stadslag (1896).
Wolff, Emil	Riksrådet Johan Skyttes kommentar till stadslagen. Med inledning och anmärkningar (1905).
Sjöberg, Sigfrid	Studier kring Magnus Erikssons landslag. Skrifter utg. av Institutet för rättshistorisk forskning. Ser II, band 4 (1974).

- Almquist, J. E. Wolffs edition av Johan Skyttes kommentar till stadslagen. En textkritisk granskning. I Festskrift för K. Schlyter (1949).
- " " Johan Skyttes kommentar till den svenska stadsrätten 1608. Skrifter utg. av Rättsgenetiska Inst. vid Stockholms universitet (1962). - Anm. av Stig Jägerskiöld i SvJT 1964.
- Stähle, C. J. Ett medeltida företal till Magnus Erikssons stadslag (Lychnos 1952).
- Hemmer, Ragnar Fridlysning mellan tvistande parter enligt Magnus Erikssons stadslag Rådstugubalken 14:1. Skrifter utg. av Institutet för Rätts-hist. forskning. Ser. II, band 3, Lund 1969.
- Wessén, Elias Söderköpings lagbok. Skrifter utg. av Institutet för Rätts-hist. forskning. Ser. I. Band XV (1971).

4. Den yngre landslagen (Kristoffers allmänna landslag)

- Abrahamsson, Peter Swerikes Rijkens Lands-lag, 2 uppl. Stockholm 1726, med Orde-Register af H. Drysell 1728.
- Schlyter, C. J. Corpus juris sueo-gotorum antiqui. Samling av Sveriges Gamla Lagar, band 12 (1869).
- Holmbäck, Åke och
Wessén, Elias Magnus Erikssons landslag (se ovan).
- Crusius, B. Vår äldsta kommentar till landslagen. Föreläsningar vid Uppsala universitet hösten 1630. Efter studenternas anteckningar utg. av J. E. Almquist (1927).
- Sommar, Carl Olov Till Kristoffers landslags 500-årsjubileum (SvJT 1942).
- Almquist, J. E. Landslagens stadfästelse den 2 maj 1442 och dess tillämpning under kung Kristoffers senare regeringstid (SvJT 1959).
- Hafström, Gerhard Landslagens tryckning - ett 350-årsminne (SvJT 1959).
- Liedgren, Jan Landslagens stadfästelse 1442 och dess be-segling, i Å. Holmbäck och E. Wessén, Mag-nus Erikssons landslag, bil.3 (se ovan).

Jägerskiöld, Stig	Studier rörande receptionen av främmande rätt i Sverige under den yngre landslagens tid (1963).
Hasselberg, Gösta	De medeltida svenska landslagarna (HT 1966).

5. Revisionsförsöket i början av 1600-talet

Lagförslag i Carl IX:s tid.	Utgiven af Kongl. Riks-Archivet. Handlingar rörande Sveriges historia 2:1 (1864).
Fellman, Jacob	Anteckningar under min vistelse i Lappmarken IV (1906) s.152.
Munktell, Henrik	Mose lag och svensk rättsutveckling. Några huvuddrag (Lychnos 1936).
Beckman, Nils	Den mosaiska straffrätten. Några reflexioner om dess utveckling och betydelse (TJFF 1941).
Almquist, J. E.	Karl IX och den mosaiska rätten (Lychnos 1943). - Anm. av Nils Beckman i SvJT 1943.
Lassen, Bengt	Domareden och Mose lag (SvJT 1943).
Josefsson, Ruben	Guds och Sveriges lag. Studier i den lutherska socialetikens historia (1950). - Anm. av Alvar Nelson i SvJT 1953 och av Hj. Lindroth i KyrkohistT 1954.
Kjöllnerström, Sven	Guds och Sveriges lag under reformationen (1957). - Anm. av Gerhard Hafström i HT 1958.
Hermansson, Å.	Karl IX och ständerna. Tronfrågan och författningsutvecklingen i Sverige 1598-1621. Studia historica Upsaliensia 7 (1962).
Setterkrans, Göran	Konungabalken i Karl IX:s lagförslag. En handskriftsundersökning (HT 1964).

6. Hovrätternas tillkomst

Almquist, J. E.	Bidrag till frågan om Svea Hovrätts uppkomst (SvJT 1940).
Petrén, Sture	Kring Svea Hovrätts tillblivelse (SvJT 1945).
" "	Svea Hovrätt 350 år (SvJT 1964).
Petrén, S., Jägerskiöld, S. och Nordberg, T.	Svea Hovrätt 1614-1964 (1964).

Ekbom, Selim	Berättelse angående Wasa hofrätts stiftelse, öden och verksamhet. Nikolaistad 1876.
Modéer, Kjell Å.	Hovrätten över Skåne och Blekinge. En över- rätts tillkomsthistoria. Malmö 1971. Rec. i Svenska Dagbladet av Gerhard Hafström den 4 juli 1971 (under strecket).

7. Partiella reformer och reformförslag

Wahlberg, C. J.	Åtgärder för lagförbättring 1633-1665. 1-2 (1877-78).
Almquist, J. E.	Förarbeten till Sveriges rikes lag 1666-1686 (1933).
" "	Handlingar rörande 1642 års lagkommission (1937). - Anm. av Gerhard Hafström i SvJT 1938 och Henrik Munktel i Lychnos 1938.

B. MILITÄRSTRAFFRÄTTEN

Anners, E.	Vasatiden och stormaktstidens svenska mili- tärstraffrätt. Några problemställningar (TJFF 1961).
------------	--

C. KYRKLIGA RÄTTSKÄLLOR

Kjöllnerström, Sven	Svenska förarb. till kyrkoordningen av år 1571 (1940).
" "	Kyrkolagsproblemet i Sverige 1571-1682 (1945).
Laurentius Petris handskrivna kyrkoordning av år 1561 utg. med inled- ning av Emil Färnström (1956). - Anm. av Sven Kjöllnerström i HT 1957.	
Lindegård, Sven	Consistorium regni och frågan om kyrklig överstyrelse. En studie i svenska kyrkoför- fattningens teori och praxis 1571-1686 (1957). - Anm. av Hans Cnattingius i HT 1958.

D. FINSKA LAGÖVERSÄTTNINGAR

Tengström, J. J.	Finland och finska lagöversättningar. Suomi II:2 (Helsingfors 1864).
------------------	---

Palmgren, Bo	Den första finska lagöversättningen i ny be- lysning (TJFF 1949).
" "	Herr Mårten eller Herr Jacob? (TJFF 1956).
" "	Herr Mårten återfunnen (TJFF 1962).
Blomstedt, Yrjö	"Finsk laghbok giordes af gamle Her Mårten ..." (TJFF 1964).

E. SVENSK RÄTT I DE ERÖVRAD E LANDSKAPEN

Aubert, L. M. B.	Om svensk rätts insteg i Bohuslän, Jemtland och Herjedalen (NJA II, 1876).
Almquist, J. E.	Svensk rätts införande i de under 1600-talet med Sverige inkorporerade danska och norska provinserna (SvJT 1937).
Rosén, J.	Hur Skåne blev svenskt, Det levande förflutna, nr 3 (1943).
Rosén, J.	Rutger von Aschebergs ämbetsberättelse 1699 (Scandia 1946).
" "	Statsledning och provinspolitik under svensk stormaktstid (Scandia 1946).
" "	Skånska privilegie- och reduktionsfrågor 1658-86 (Skrifter utg. av LHSV XXXVIII, 1944).
Fabricius, K.	Skaanes Overgang fra Danmark till Sverie, band 4 (1958).
Erlandsson, Alf	Tingsfogdar och tingskrivare i skånska ge- neralguvernementet 1658-1683 (Arkivveten- skapliga studier, 4. saml., 1968).

DEN UTLÄNDSKA JURIDISKA DOKTRINEN¹⁾

Under tidevarvets första skede har doktrinen utövat ett visst inflytande genom studiet av den kanoniska rätten, vars regler särskilt på denna väg vunnit insteg i rättslivet.

Av vida större betydelse blev emellertid rättsvetenskapens ställning mot periodens senare del. Den betydelse doktrinen utövade under detta skede måste ses i samband med den rika utveckling, som rättsvetenskapen undergått på kontinenten.

Känt är, hurusom efter folkvandringstidens omstörtningar studiet av den i Corpus juris civilis till eftervärlden bevarade högt utvecklade romerska rätten återupptagits samt gjorts till föremål för djupgående undersökningar och omfattande utläggningar vid de medeltida italienska universiteten. Erinras må här blott om glossatorernas verksamhet under 1100-talet och fram till mitten av 1200-talet: Irnerius (början av 1100-talet) "quattuor doctores", Bulgarus, Martinus, Jacobus och Hugo (mitten av 1100-talet), Azo (början av 1200-talet) och slutligen Accursius, vars glossa ordinaria från mitten av 1200-talet bildar slutpunkten av glossatorernas skede. Huvuduppgiften för dessa glossatorer var att söka intränga i och behärska det mäktiga rättsstoff, som var inneslutet i Corpus juris civilis. Därefter följde postglossatorernas skede, under vilket såsom huvuduppgiften framstod tillskapandet av för det praktiska rättslivets behov tjänliga regler på grundval av den romerska rättens regler. Viktigaste betydelsen i detta hänseende hade Durantis (Speculum juris) från slutet av 1200-talet samt framförallt Bartolus de Sassoferato (förra delen av 1300-talet) samt Baldus de Ubaldis (mitten och senare delen av 1300-talet). Det torde knappast kunna vara en överdrift att säga, att icke några rättslärda utövat en sådan betydelse i den västerländska rättens utveckling som de båda sistnämnda.

På grundval av denna italienska doktrin och i viss mån ock såsom en reaktion mot postglossatorernas skola utvecklade sig i Frankrike under 1500-talet den högtstående s.k. franska historiska skolan, vars främsta namn voro Duarenus, Balduinus, Cujacius, Donellus. Av större betydelse ur svensk synpunkt blev utvecklingen i den tyska doktrinen, vilken utveckling stått i nära samband med rättsstillämpningen vid domstolarna och icke

1) Efter Ivar W. Sjögren, Den svenska rättshistoriens allmänna del, 6 uppl. 1958, s. 88 f.

innefattat någon reaktion mot postglossatorernas skola utan fastmera fullföljt deras verk efter samma riktlinjer. Såsom representanter för denna i nära anslutning till rättspraxis stående doktrin må nämnas dels de s.k. kameralisterna (som voro verksamma vid Reichskammergericht), Mynsinger och Gail, dels ock de s.k. sachsiska praktikerna, genom vars verksamhet i främsta rummet den tysk-romerska rätten utvecklades såsom en Usus modernus pandectarum: Wesenbeck, Hartmann Pistoris, Benedictus Carpzov (Juris prudentia forensis Romano-Saxonica, 1638) m.fl. Under starkt inflytande av Carpzov stod David Mevius (1609-1670), president vid svenska tribunalet i Wismar, vars arbeten: *Commentarii in jus lübecense* (1642-1643) samt *Decisiones summi regii tribunalis Wismariensis* (1653) varit av synnerlig betydelse för den svenska 1600-talsdoktrinen.

DEN SVENSKA JURIDISKA DOKTRINEN UNDER 1600-TALET¹⁾

1600-talet betecknade i yttre måtto höjdpunkten i det svenska väldets utveckling. Denna utveckling var snabb, så snabb, att det uppstod vissa svårigheter för det ålderdomliga, ännu efter medeltida mönster organiserade svenska samhället att anpassa sig efter de nya krav, som ställdes på det. Samtidigt var 1600-talet det sista århundrade, som var hänvisat till den medeltida landslagen och stadslagen för reglerandet av det mänskliga samlivet. Kristoffers allmänna landslag av år 1442 och Magnus Erikssons allmänna stadslag, tillkommen mellan åren 1355 och 1360, voro för sin tid framstående kodifikationer av den gällande rätten, men de voro avsedda att användas i ett föga komplicerat feodalsamhälle, en samhällestyp, som under det expansiva 1600-talet alltmer började tillhöra det förgångna. För att överbygga klyftan mellan av lagen förutsatta och faktiskt existerande samhällsföreteelser utfärdades ett växande antal stadgar och förordningar, men inte heller dessa kunde förutse alla de nya situationer, där behovet av rättslig vägledning kunde komma att uppstå. Således fyllde doktrinen under 1600-talet en utomordentligt viktig uppgift inte bara genom lagtolkning utan även genom uppställande av nya rättsregler i de fall, där lagen inte lämnade någon anvisning. Tyvärr synes doktrinen män inte alltid ha lyckats hålla isär dessa båda uppgifter utan satte likhetstecken mellan faktiskt gällande rätt och det, som enligt deras mening borde vara gällande rätt. En annan brist är, att de rättslärde vid behandlingen av svensk rätt ibland omedvetet och ibland avsiktligt läto sig påverkas av sina kunskaper i främmande rättsläror. När Uppsala universitet återupprättades år 1593, skedde detta för sent, för att det skulle hinna betjäna 1600-talets

1) Jfr Jan Eric Almquist, *Svensk juridisk litteraturhistoria* (1946).

första juristgeneration, vilken i stället utbildats företrädesvis vid tyska universitet, där den undervisats i den tysk-romerska rätten.

Johan Skytte (Schroderus) 1577-1645 studerade juridik vid Marburgs universitet, där han även blev fil.mag. 1598. Han ansågs som sin tids lärdeste jurist. Hans "Kommentar till stadslagen", som skrevs 1608, brukades under århundradet flitigt både i praxis och för vetenskapliga ändamål, trots att den ej trycktes förrän år 1905 av E. Wolff (ny upplaga av J. E. Almquist 1962), varför samtidens jurister voro hänvisade till handskrifter. Verket omfattade endast sex balkar (KonB, ÄB, GB, JB, BB och RådstB). Arbetet stöder sig på Olavus Petri's domarregler och de inhemska lagarna, men även på den justinianska rätten, de tysk-romerska författarna och Mose lag. Enligt K. G. Westmans uppfattning skulle kommentaren ha tillkommit för att användas som lärobok i svensk juridik åt prins Gustaf Adolf, och enligt J. E. Almquist utgjorde den ett förarbete till en föreslagen revision av stadslagen. Kommentaren fullbordades 1620-1621 av borgmästaren i Linköping, Hans Olofsson, men dennes del av arbetet är underlägset Skyttes. 1622 blev Skytte kansler för Uppsala universitet och nedlade som sådan ett storslaget arbete på universitetets utveckling, bl.a.genom instiftandet av den Skytteanska professuren. 1634 blev han president i den då nyinrättade Göta hovrätt.

Johannes Messenius (1579(80)-1636) utnämndes 1609 till den förste juris professorn vid Uppsala universitet. Messenius, som i sin ungdom var katolik, hade studerat vid jesuitseminariet i Braunsberg och universitetet i Ingelstadt i Sydtyskland. Han var främst historisk författare och forskare. Vid utgivandet av Ragvald Ingemundssons latinska översättning av Magnus Erikssons landslag år 1614 fick han tillfälle att förena sina historiska och juridiska kunskaper. I förordet till lagutgåvan påstår Messenius, att våra äldsta lagar upptecknades under konung Inge den yngres regering, som enligt Johannes Magnus' fantasirika svenska regentlängd skulle ha omfattat tiden omkring år 900. Liksom övriga sextonhundredatalshistoriker litade Messenius blint på Johannes Magnus' uppgifter, vilket hos eftervärlden något äventyrar hans anseende som historisk författare. Sommaren 1616 anklagades Messenius för att ha sålt akter ur riksarkivet till Polen och dömdes i augusti samma år till insättning på fästningen Kajaneborg i Finland. Under fängelsetiden utarbetade han sitt huvudverk, "Scandia illustrata", som är en svensk historia.

Benedictus Olai Crusius (1590-talet - 1633) studerade vid tyska universitet och utnämndes år 1625 till professor i svensk rätt vid Uppsala universitet. Till den professur i romersk rätt, som enligt statuterna även skulle finnas, visade det sig omöjligt att uppdriva en kompetent lärare, varför Crusius tillsvidare var universitetets ende juris professor samt även fick i uppdrag att behandla romersk rätt och svensk rätt i jämförelse med den

romerska. Hans undervisning borde i första hand gå ut på att "lära och informera domare i de saker, som bemälda profession vidkommer". Hans första föreläsningar behandlade olika slag av kontrakt och hade huvudsakligen romerskrättslig karaktär; tysk-romerska författare citerades, och endast någon gång hänvisades det till den svenska landslagen. 1627 föreläste Crusius över KonB, GB, ÄB och JB i MESTL. Höstterminen 1630, som var hans sista vid Uppsala universitet, kommenterade han landslagen. Föreläsningarna bestod i att Crusius förklarade ålderdomliga och dunkla ord och uttryck, varvid Olavus Petris glossarium och eventuellt också Ragvald Ingemundssons latinska lagöversättning använts som källor. Dessa föreläsningar äro utgivna av J. E. Almquist (1927) under titeln "Vår äldsta kommentar till landslagen". Denna kommentar är den äldsta vetenskapliga bearbetningen av landslagen. År 1629 förekom den första juridiska doktorspromotionen i vårt land med Crusius som promotor. Det är möjligt, att Crusius även författat den anonymt utgivna "Tractat om morgongåfvor" (1651).

Crusius, som stundom tjänstgjort såsom sakkunnig vid hovrätten, utnämndes 1630 till hovrättsassessor.

Johan Olofsson Stiernhök (1596-1675) studerade i Uppsala men även vid tyska universitet. Han företrädde en självständig svensk linje inom rättsvetenskapen, en linje, som i praxis hade sin starkaste förankring i nämnden vid de lägre domstolarna, och som med tiden kom i motsatsförhållande gentemot de försök att sammansmälta den inhemska och den justinianiska rätten, som inom doktrinen gjordes av Johannes Loccenius och Clas Rålamb och i praxis av de högre domstolarna. Han var fördenskull inte konservativ utan såg rätten som något levande med skyldighet att anpassa sig efter ändrade samhällsförhållanden.

Enligt 1615 års rättegångsprocess innehades högsta domsmakten av konungen och rådet. Rådsherrarna hade emellertid åtskilliga andra uppgifter särskilt under de tätt på varandra följande krigen, och de flesta av dem saknade juridisk utbildning. Behovet av juridisk sakkunskap växte jämsides med högarna av mål, som väntade på behandling. 1644 fick Stiernhök (då ännu kallad Johan Olofsson, adlad Stiernhök 1649) tillsammans med Georg Stiernhielm i uppdrag att förbereda målen, innan de upptogos till behandling inför rådet. I februari 1646 utarbetade Stiernhök, förmodligen på uppmaning av riksdrotsen Per Brahe, förslag till en promemoria för en blivande revisionssekreteraretjänst, och i juni 1647 utnämndes han själv till innehavare av denna tjänst. I hans skyldigheter ingick att inför rådet redogöra för status causæ et controversiæ, att till slutsammanträdet uppsätta förslag till dom, vilken han på utsatt tid uppläste i närvaro av rättens ledamöter och de inkallade parterna, samt att låta utskrivna och småningom även underteckna själva dombrevet. År 1663 blev Stiernhök,

trots att han sedan omkring 1660 var blind, ledamot av det revisionskansli, vars namn senare skulle bli Nedre justitierevisionen. Där kom han att fungera som ett slags levande register till revisionsprotokollen. Tre år senare utnämndes han till hovråd, men hans uppgifter förblevo desamma.

År 1666 började Stiernhöök på kunglig befallning översätta lands- och stads-lagarna till dåtida svenska. Då dessa lagar emellertid till stora delar inte längre följdes, insåg han snart det meningslösa i översättningsarbetet och utarbetade till att börja med ett utförligt motiverat förslag till en ny ärvdabalk på grundval av sin inom revisionen förvärvade stora förtrogenhet med rättspraxis. Arbetet på ärvdabalken tog två år, och efter ytterligare ett år förelåg ett liknande förslag till ny giftermålsbalk (tryckta 1933). Några flera balkar författade inte Stiernhöök. Ett förslag till jordabalk uppgjordes av Olof Bärling.

Stiernhöök var åren 1640-1647 juris professor vid Åbo Akademi, och med de föreläsningar han höll där, lade han grunden till det verk, som skulle bli hans huvudarbete. I trettio år skrev han på det, tills det slutligen trycktes år 1672 med titeln "De jure Sveonum et Gothorum vetusto".¹⁾ Verket indelas i två böcker. Den första innehåller en framställning av den yttre laghistorien, domstolsorganisationen, det processuella förfarandet i allmänhet och exekutionen. Den andra boken består av två avdelningar. I den första behandlas familjerätten, obligationsrätten och jordrätten, i den andra den speciella kriminalprocessen, straffrätten och kyrkorätten.

Stiernhöök inleder kapitlet om laghistorien med att avliva den för stormaktstidens svenskar så kära tesen om Sverige som de västeuropeiska folkens urhem. Denna hans bedrift var dock inte så enastående inom svensk historievetenskap, som traditionell uppfattning velat göra gällande. Redan Olavus Petri hade dristat sig att tvivla på detta högpatriotiska evangelium. Däremot erkänner Stiernhöök, också denna gång i överensstämmelse med Olavus Petris uppfattning, de skandinaviska folkens nära släktskap med det tyska och håller för troligt, att de äldsta svenska och tyska lagarna och sedvänjorna kunna föras tillbaka på gemensamma källor. Även i sin förklaring av lagarnas uppkomst följer han i Olavus Petris fotspår. Tidigare hade den åsikten härskat, att ett folk genom en enda lagstiftares försorg omedelbart stigit från laglöshet till civilisation. Så tidigt som i Upplandslagens stadfästelsebrev av år 1296 uttalas emellertid tesen, att lagreglerna så småningom vuxit fram ur sedvänjan, vilken tanke Olavus Petri upptog i sin krönika. Stiernhöök uttrycker den så, att somliga folks lagar

1) Ny upplaga utgiven av Institutet för Rättshistorisk forskning, Ser. I, band 1 (1962).

tillkommit genom en bestämd upphovsman, medan "de flesta lagars ursprung är dunkelt".

Beträffande landslagens tillkomst redogör Stiernhöök för Örebro-urkunden av år 1347, vilken återfunnits av Johan Hadorph. Dess bakgrund och innebörd förklarar han sålunda: Konung Magnus Eriksson bestämde vid den tiden, att riket skulle ha en allmän lag, men landskapen övergävo först så småningom sina egna lagar, och fullständig likformighet på rättskipningens område genomfördes först, när konung Kristoffer granskade och förbättrade den gamla landslagen och utgav den på nytt år 1442.

Den allmänna stadslagen anser Stiernhöök ha tillkommit i samband med Stockholms grundläggning på initiativ av Birger Jarl. Denna hans åsikt delades av bl.a. Loccenius och Hans Olofsson. Dessutom fanns det särskilda lagar för de olika städerna; Stiernhöök hade sett Söderköpingsrätten och staden Viborgs privilegier, som gav Viborg tillstånd att använda den i Uppsala gällande stadsrätten.

Avslutningsvis redogör Stiernhöök för de försök att revidera landslagen, som gjorts under 1600-talet.

"De jure" är författad på latin och var under flera sekler det viktigaste arbetet för utlänningar, som önskade lära känna den äldre svenska rätten. Stiernhöök hänvisar emellertid förvånansvärt sällan till den rättspraxis, som han var så förtrogen med. Denna omständighet kan möjligen förklaras så, att de prejudikat, som ursprungligen funnits medtagna, senare strukits och i stället införts i förslaget till ärvda- och giftermålsbalk.

För framtiden lika betydelsefullt som "De jure" blev Stiernhööks upptäckt och identifiering av Dalalagen. Som skäl för sin åsikt, att handskriften innehöll en Dalalag, angav Stiernhöök i sitt företal till lagen dels att arvsreglerna uppgåvos ha varit gällande "sedan Dala byggdes", dels att BB:s första kapitel överensstämde med ett ålderdomligt handskrivet citat ur Dalalagen. Handskriftens egenskap av Dalalag har av senare forskning ifrågasatts, men nutida doktrin ger Stiernhöök rätt.

År 1674 sändes Dalalagen till tryckning. Följande år dog Stiernhöök, och lagen jämte Stiernhööks företal utgavs år 1676.

Johan Hadorph (1630-1693). Han var fornforskare, handskriftssamlare och urkundsutgivare. När Antikvitetskollegiet tillkom 1667 för vården av landets antikviteter och fornminnen, blev Hadorph redan från början dess främsta kraft och senare riksantikvarie. Han utgav flera svenska medeltida krönikor, kungliga brev, plakat och förordningar. Som de första i sitt slag ha hans urkundspublikationer haft stor betydelse för den histo-

riska vetenskapen. Han utgav ytterligare följande lagar, nämligen Skånelagen, Gotlandslagen och Bjärköarätten jämte "Några gamla stadgar 1280-1514" innehållande kungliga stadgar, recesser, gårdsrätter och förordningar samt Visby stadslag.

Johannes Loccenius (1598-1677) var holsteinare till börden och studerade vid universiteten i Helmstedt, Rostock samt Leyden, där han promoverades till jur.dr. Genom Skyttes förmedling kallades han i oktober 1625 av Gustaf II Adolf till professor i historia vid Uppsala universitet, där han även innehade den skytteanska professuren. 1634 utnämndes han till professor i romersk rätt, och åren 1636-1639 skötte han dessutom även undervisningen i svensk rätt, medan den ordinarie professorn, Daniel Sidenius, tjänstgjorde i Svea hovrätt. Under sin tid som professor i romersk rätt utgav Loccenius år 1639 en handbok i detta ämne: "Exercitationes juris, in quibus præter aliarum gentium leges cum jure Svecano jus Romanum... confertur", som även innehöll jämförelser med svensk rätt. I ytterligare ett verk "De jure maritimo et navali libri III" behandlas den isländska rätten. Första upplagan av denna bok publicerade Loccenius år 1651, då han avgått som professor.

Med tiden fann Loccenius undervisningen alltför hindrande för sin vetenskapliga verksamhet. År 1648 antog han en utnämning till universitetsbibliotekarie och fick nu tillfälle att mera ingående studera den svenska rätten. Vid sidan av sin tjänstgöring som bibliotekarie gav han enskilda kollegier över tolkningen av svensk lag. Han fick även tid över för sitt arbete att deltaga som ledamot i 1649 års lagkommission, där han satt till 1655, och författade på svenska ett lagförslag rörande lån (commodatium) och ett rörande försträckning (mutuum). Åren 1666-1669 föreläste han över svensk rätt som professor honorarius juris Svecani vid Uppsala universitet.

År 1648 utkom första upplagan av Loccenius' viktigaste arbete "Synopsis juris ad leges Svueticas accomodata", som utgjorde den första större läroboken i svensk privaträtt (inklusive straff- och processrätt). Han eftersträvade att ge en så sann och riktig bild som möjligt av den svenska rätten, men hans under studietiden i Tyskland förvärvade tysk-romerska grundåskådning hindrade honom att rätt helt förstå den svenska rättstraditionen. Hans framställning är upplagd efter det tysk-romerska systemet, och han använder begrepp, vilka i många fall äro den svenska rätten helt främmande. Genom Loccenius har det romerskrättsliga servitutsbegreppet och troligen också några obligationsrättsliga institut införts i den svenska doktrinen och därifrån till rättspraxis. "Synopsis juris" innehåller också anvisningar om hur juridiken i allmänhet borde inläras. Man borde börja med att skaffa sig en överblick över gångna tiders och kulturers lagkomplex. Begynnelsen göres lämpligen med Mose lag, och där-

efter arbetar man sig norrut via de grekiska, romerska och tyska lagarna. I samtliga fall anställas jämförelser med den svenska lagen. De svenska domstolarna fingo visserligen inte döma en svensk undersåte efter utländsk lag, men Loccenius ansåg, att en domare väl kunde låta sig vägledas av tysk-romersk rätt, när denna i det enskilda fallet stod i bättre överensstämmelse med den naturliga billighetens krav. Först borde dock höga vederbörandes tillåtelse inhämtas.

"Synopsis juris" utkom i många upplagor, den sista år 1673. I denna upplaga hade ett omfattande nytt material införts, och arbetet är fördensköll uppdelat på två böcker. Den ena innehåller den gamla "Synopsis juris" i utökad och förbättrad form. Vid omarbetningen hade Loccenius haft hjälp av Daniel Sidenius och hovrättsassessorn Olof Bärling, och flera tysk-romersk-inspirerade misstag ha bortrensats. Den andra boken innehåller det nya materialet, bl.a. den första systematiska översikten av Sveriges då gällande statsrätt. Efter denna tid brukar man därför tala om "Synopsis juris privati ad leges Svecanas accomodata" och "Synopsis juris publici Svecani".

Loccenius utarbetade vidare ett svenskt-latinskt lexikon "Lexikon juris Sveo-Gothici", där han översätter, respektive söker förklara svårtydda ord och begrepp i den svenska lagen. Det utgavs i tre upplagor (1651, 1665 och 1674).

För att göra de svenska lagarna tillgängliga för utländska rättslärda översatte och utgav Loccenius en serie svenska lagkodifikationer på latin, nämligen: lands- och stadslagarna. Västgötalagen och Upplandslagen samt 1667 års sjölag och 1671 års växellag.

Loccenius var även verksam som historisk forskare och författare.

Claudius Kloot (omkring 1612-1690)¹⁾ studerade i Uppsala och Franecker i Nederländerna, blev år 1636 stadssekreterare i Göteborg och var under åren 1647-1655 rådman därstädes. 1651 utgav Kloot "Synopsis causarum criminalium", som var det första försöket att vetenskapligt framställa det svenska straffsystemet, och som skrevs med utgångspunkt från Tio Guds bud. Samma år utkom även hans "Processus criminalis", vilket var den första systematiseringen av den svenska kriminalprocessen. Båda arbetena trycktes i nya upplagor år 1676.

1) Jfr B. Hallberg, Claudius Kloot. Biografiska anteckningar om en svensk rättslärare från 1600-talet. Jfr J. E. Almquists recension i Personhistorisk tidskrift 1934.

1655 avsattes Kloot från sitt ämbete under skandalösa omständigheter, men synes ha blivit tagen till nåder fem år senare, då han utnämndes till justitieborgmästare i Vänersborg. Från 1676 var han tjänstledig från denna befattning. Detta år publicerade han en kortfattad översikt över den dåtida svenska privaträtten "Then swenska lagfarenheetz spegel". Arbetet kan emellertid ej mäta sig med Loccenius' eller Rålamb's.

Claes Rålamb (1622-1698) studerade i Uppsala, vid universitetet i Leyden samt högskolorna i Saumur och Paris. Därefter anlitas han som diplomat och deltog bl.a. vid fredsförhandlingarna i Brömsebro och Osnabrück samt gjorde 1657-1658 en diplomatisk resa till Konstantinopel, varom han utgivit en intressant skildring. Under återstoden av drottning Kristinas regering höll han sig borta från det offentliga livet och ägnade sig åt att sköta sina jordagods. Möjligen berodde hans långa pastoralala mellanspel på ovänskap med drottningen, ty genast efter Karl X Gustafs trontillträde återupptog han sin politiska karriär. Den mångåriga överksamheten på landet hade emellertid gjort det möjligt för honom att ägna sig åt rättsvetenskapliga studier, vilka resulterade i sextonhundraålets troligen flitigast brukade juridiska handbok: "Observationes juris practicæ". Thet är, Åthskillige påminnelser vthi rättegångssaker".

Liksom titeln är boken i övrigt skriven på både latin och svenska men med övervikt för det senare språket. Därigenom kunde den användas även av de många icke latinkunniga domarna i Sverige. Arbetet är indelat i fyra böcker. Den första behandlar "äganderätt och dess besittande", den andra den allmänna rättegångsprocessen, den tredje "kontrakter och avsked" och den fjärde testamente, arv och förmynderskap. Vid tiden för författandet av boken, som enligt företalet skulle förelegat färdig 1652, överensstämmer ofta inte Rålamb's lagtolkning med den i praxis gängse. I de fall, där lagtexten inte ger något entydigt besked, är hans uttydning den för adeln förmånligaste, och till stöd för sin uppfattning åberopar han den tysk-romerska rätten, till vilken han hänvisar i en omfattande notapparat. På det hela taget avslöjar han en större förtrogenhet med denna rätt än med den samtida svenska, sådan den gestaltade sig i praxis. Vid avgörandet av frågor av mindre omfattning, där lagtexten inte gav någon anvisning, söker han också lösningen i den tysk-romerska rättsvetenskapen och ej i svensk rättspraxis.

När "Observationes" slutligen år 1674 utgavs av antikvitetskollegiet i en förmodligen endast obetydligt reviderad upplaga, hade rättspraxis hunnit anpassa sig efter de principer Rålamb förfäktat redan 1652. Förmyndar-regeringens Sverige var givetvis ett samhälle med aristokratiskt styrelsesätt, och Rålamb var en av dem, som bar huvudansvaret för, att utvecklingen gynnat adelns önskemål. Fram till 1682 innehade han ett flertal av rikets förnämsta poster, bl.a. var han riksråd 1664-1682, kammar-

råd 1664-1673, överståthållare i Stockholm 1673-1678 och president i Göta hovrätt 1678-1680. Genom Stora kommissionens domar och reduktionen miste han sin egendom, bl.a. beslagtogs hans dyrbara boksamling (nu i Kungl. Biblioteket).

Förutom "Observationes", som utkom i ny upplaga 1679, har Rålamb författat flera skrifter med huvudsakligen politiskt innehåll. Dessa ha dock aldrig blivit tryckta.

Carl Lundius d. y. (1638-1715)¹⁾ studerade i Uppsala och vid olika universitet i Tyskland, Frankrike och Holland samt knöts efter hemkomsten till Uppsala universitet, där han verkade som professor både i romersk rätt (1674-1678) och i svensk rätt (1678-1715). Åren 1675-1683 var han dessutom vice lagman i Uppland.

Lundius var svåger med Olof Rudbeck och delade fullständigt dennes åsikt om den svenska kulturens urgamla anor och grundläggande betydelse för samtliga övriga västerländska kulturkretsar. På så sätt kom det sig, att den avart inom svensk historieforskning, som går under benämningen rudbeckianismen, genom Lundius kom att drabba även den rättsvetenskapliga forskningen.

I det 1687 publicerade arbetet "Zamolxis primus Getarum legislator" försöker Lundius bevisa, att Greklands och Roms lagstiftare bygger på impulser, som förmedlats från Sverige av de utvandrade göterna. Bemålde Zamolxis, vars existens givetvis är tvivelaktig, skulle ha levat omkring år 500 före Kristus och varit göternas förste lagman. För att Lundius' bevisföring skall gå ihop kräves ytterligare, att det folk Zamolxis uppgives ha tillhört, nämligen geterna, var identiskt med göterna, och att dessa, då de utvandrade från Sverige, medförde en viss kultur, som de genom århundradena höllo fast vid.

År 1700 utgav Lundius på regeringens uppdrag Loccenius' latinska översättning av Upplandslagen. I företalet till denna lag angives den härstamma från Viger spa. Lundius hade låtit förstå, att han hade i besittning ett fragment av Viger spas lag. Av det fragmentet skulle framgå, att grekerna fått religion, kultur och lagstiftning från göterna. Nu väntade man sig, att han tillsammans med Upplandslagen skulle låta publicera det märkliga dokumentet. Endast sex ord av det citerades i företalet, men det var tillräckligt för att eftervärlden skulle kunna avslöja dem som förfalskade. Branden i Uppsala 1702 räddade Lundius från att behöva publicera hela fragmentet, antingen nu hans tvekan därvidlag berodde på, att det var för-

1) Jan Eric Almquist, Carl Lundius d. y. (SvJT 1944).

falskat, eller på, att det var obefintligt. I företalet förekommer också kung Birgers företal i original, även detta förmodligen en förfalskning utförd av hovpredikanten Nils Rabenius, medan Lundius antagligen varit i god tro.

Även som domare gjorde sig Lundius till förespråkare för Rudbecks teorier, i det han ville återuppliva nämndens gamla ställning. Under 1600-talet hade det blivit vanligt, att domaren och nämnden tillsammans avgjorde både sakfrågan och rättsfrågan. Lundius överlät i sin beundran för det fornsvenska ofta åt nämnden att ensam bestämma i både sakfråga och rättsfråga och gav den därigenom större befogenheter, än den någonsin haft. I de "Observationes" han författade till lagkommissionens hjälp, klagar han över, att den svenska lagen ej helt står i överensstämmelse med Guds lag, men i sin domargärning synes han inte ha hållit alltför strängt på denna lagsamling. Han satt nämligen i flera häxkommissioner och utmärkte sig där för en för tiden ovanligt human uppfattning.

Lundius fick inte säte i 1686 års lagkommission, men han ville ändå göra sig nyttig inom lagstiftningsarbetet. Härfor avfattade han sina "General-specialobservationer öfwer Sveriges rijkes lands- och stadslag". Specialobservationerna följa lagtexten kapitel för kapitel och ange, i vad mån den ersatts av senare författningar. I generalobservationerna uppställer han de principer, som varit bestämmande för den gamla lagredigeringen. Generalobservationerna synas inte ha inverkat på kommissionens arbete, men Lundius fick ytterligare ett tillfälle att sätta sin prägel på lagstiftningsarbetet. Till honom överlämnades nämligen år 1712 uppgiften att ur språklig synpunkt granska de olika balkarna samt därvid tillse, att ordvalet blev enhetligt, och att utländska uttryckt så vitt möjligt ersattes av svenska. Lundius gick ivrigt in för att införa ett så ursvenskt språk som möjligt, varvid han höll särskilt styvt på de fornsvenska dativändelserna. Efter hans död vidtogos emellertid under Cronhielms ledning grundliga omarbetningar av de föreliggande lagförslagen, och i 1734 års lag kan man endast spåra honom i lagens begynnelseord: "Vill man hjonlag bygga" och i rubriken "Utsökningsbalk", som på hans inrådan ersatte det ursprungligen föreslagna "Exekutionsstadga".

Petter Abrahamsson (1668–1741).¹⁾ Han avlade juridisk examen vid Uppsala universitet med utmärkta betyg och skötte sig i Svea hovrätt så väl, att han efter rekommendation därifrån erhöll ett häradshövdingsämbete utanför Stockholm före 25 års ålder. På grund av oförstånd i ämbetet blev han emellertid snart avsatt av Svea hovrätt. I sina förklaringar till

1) C. W. U. Kuylenstierna, Petter Abrahamsson, i Svenskt Bibliografiskt Lexikon, band 1, 1918.

hovrätten hade han i många stycken bestritt själva lagens och kungl. förordningarnas rätta förstånd och mening.

Domen gick Abrahamsson djupt till sinnes, och han strävade efter att återupprätta sin ställning. Han reste först utomlands för studieändamål. Efter återkomsten utgav han en kommenterad upplaga av landslagen. I förordet framhålls såsom bokens särskilda syfte att påvisa, i vilka avseenden nyare författningar ändrat den gamla lagen. I kommentaren citerar han flerstädes (ÄB 17, Tjuv. B 24 och 27) Svea hovrätts ovannämnda dom. Efter några år fick Abrahamsson åter sin forna häradshövdingeställning "i anseende till dess skicklighet och erfarenhet uti de stycken, vilka till en sådan beställning höra". År 1719 tog han avsked, emedan han vore "av den beställningen uttröttad" samt för att erhålla mera tid för sina "laganmärkningar". Han erhöll i avskedet det vitsordet, att han förvaltat sin domsage "med dess förmäns nöje samt allas goda lovord".

Efter tillstyrkan av kanslikollegium, som fann hans lagkommentar "mycket nyttig och vacker", erhöll han privilegium att utgiva en ny kommentar till landslagen, varmed han, när den år 1726 utkom, arbetat i över 20 år.¹⁾ Genom detta verk har Abrahamsson skapat sig ett framstående namn i vår rättsvetenskap. Ett oerhört arbete måste hava fordrats för att samla och ordna den mångfald av författningar och stadgar, som Abrahamsson anför under varje lagrum. Även ur praxis har han hämtat en rik skörd, och knappast något svenskt juridiskt verk giver som detta en bild av sin tids från doktrinen i viss grad frigjorda rättsuppfattning. Även hos Abrahamsson, som ej nöjt sig med att citera utan jämväl framställt egna lagtolkningar, skönjer man väl skarpa reflexer av den tysk-romerska rättsåskådning, som behärskat det föregående seklets teori, men det bör be-
sinnas, att denna teori då i ej ringa mån genomträngt t.o.m. underdomstolarnas praxis. Abrahamsson har i högre grad än sina föregångare sökt stöd för samtidens och sin egen rättsuppfattning i äldre och nyare inhem-ska författningar. Men just i denna omständighet ligger Abrahamssons begränsning. Han tolkar nämligen stundom även äldre författningar i enlighet med sin tids romerskfärgade åskådning. Abrahamsson var sålunda en framstående rättslärd men icke en kritisk rätthistoriker. Hans inflytande på rättsvetenskapen har varit betydande. Genom sitt rika källmaterial har han skapat en vid grundval, varpå kommande tiders jurister kun-nat bygga sina specialforskningar. Väl har denna utgångspunkt någon gång visat sig skev, emedan Abrahamsson betraktats som auktoritet även för äldre tiders rätt. Men han har likvisst i högsta grad gjort sig förtjänt av eftervärldens tacksamhet genom att klarlägga rättstillståndet under den

1) Arbetet är försett med ett år 1728 av Hindrich Drysell tryckt register.

gamla landslagens sista giltighetstid och därmed den bakgrund, mot vilken 1734 års nya lagverk måste betraktas (C.W.U.Kuylenstierna).

Sedan Abrahamsson adlats 1727, deltog han på riksdagshuset i debatten om den nya lagen. Till 1731 års riksdag avfattade Abrahamsson i form av ett memorial ett särskilt lagstiftningsprogram. Enligt detta borde en god lag överensstämma med den naturliga lagen och verkligheten. Tillräcklig måste den vara, så att de rättssökandes välfärd ej måtte bero på domarens godtycke, och slutligen borde den undvika vidlyftigheter i rättegången. Abrahamsson framställde en mångfald skriftliga ändringsförslag mot Lagkommissionens förslag. Abrahamssons ändringsförslag föranledde en närmare utveckling av motiven till ifrågavarande lagbud, men de vunno föga framgång i riksdagen. Långt senare genomfördes emellertid en stor del av de reformer - såsom kämnars- och lagmansrätternas slopande - vilka Abrahamsson utan framgång förfäktat. I detta sammanhang bör nämnas den av borgmästaren Israel Arnell år 1730 utgivna kommentaren till stadslagen. Denna kommentar, vilken utgivits med landslagskommentaren som mönster, är den enda tryckta källa, som belyser rättsskipningen i städerna före 1734 års lag. Den innehåller en mångfald hänvisningar till specialförfattningarna, rättslitteratur och praxis.

Den främste företrädaren för doktrinen närmast efter tillkomsten av 1734 års lag var David Nehrman, adl. Ehrenstråhle (1695-1769).¹⁾ Han studerade först vid utländska universitet, varvid han i Halle mottog starka impulser från naturrättsligt håll. Han disputerade i Lund och förordnades redan vid 25 års ålder till professor i svensk och romersk rätt. Under mera än trettio år skötte han praktiskt taget ensam den juridiska undervisningen vid Lunds universitet. Enligt egen utsago brukade han i början av sin professorstid undervisa sju timmar om dagen. Hans förmåga som lärare var utomordentligt stor. Hans föreläsningar, som delvis utgivits genom trycket och delvis äro bevarade i form av studenters anteckningar, utmärka sig för en sällsynt förening av grundlighet och klarhet. Även om undervisningen följts av en student blott beträffande några balkar, skulle denne tillika lära att rätt förstå alla de övriga. Vid sina s.k.collegia examinatoria sökte Nehrman "vänja dem att tänka och tala". Nehrman var den förste, som tillämpade de från kontinenten härstammande naturrättsliga åskådningarna vid behandlingen av svensk privaträtt och tog därvid medvetet avstånd från den svenska rättsvetenskapens tidigare beroende av den tysk-romerska rättsskolastiken. I ett bevarat brev från 1738 säger Nehrman sig ha hunnit bli "rätt ledsen vid att lära ungdomen stava i lagfarenheten", och att han ej orkar "slita tunga på detta sättet längre".

1) J. E. Almquist, Artikeln David Ehrenstråhle, i Svenskt Biografiskt Lexikon, del 12, 1949.

Nehrmans tryckta skrifter, av vilken den år 1729 utgivna "Inledning til then swenska jurisprudentiam civilem" är den vetenskapligt sett förnämligaste, ha utvisat ett mäktigt inflytande på samtidens rättsutveckling. Det nämnda arbetet är en kommentar till den då gällande Kristoffers landslag. År 1746 utkom en andra upplaga såsom kommentar till 1734 års lag.

I de fall Nehrman i dessa två arbeten uttalat olika uppfattningar, exempelvis om den rättsliga naturen av urminnes hävd, beror detta i allmänhet på, att en kommentar av landslagen återfinnes i den första upplagan och av 1734 års lag i den andra upplagan.

Hans viktigaste övriga av trycket utgivna arbeten äro: "Inledning til then swenska processum civilem" (1732 ny uppl. 1751), "Inledning til then swenska jurisprudentiam criminalem" (1756), "Inledning til then swenska processum criminalem" (1759), "Föreläsningar öfwer giftermålsbalken" (1747), "Föreläsningar öfwer ärfdebalken" (1752).

Under Nehrmans presidium har vidare en mängd latinska disputationer utgivits. De äro visserligen pro forma författade av respektive respondenter, men samtidigt äro de ett uttryck för Nehrmans egen uppfattning. (Jfr P. A. Östergren "Om författarskapet till de nehrmanska disputationerna".)

På grund av den föråldrade lagstiftningen spelade sålunda doktrinen under 1600-talet en vida större roll än den gör i våra dagar. Den var dock inte det enda medel man tillgrep, när lagarna visade sig sakna föreskrifter i rättsfall, som voro okända i ett medeltida samhälle. I ett försök att trots allt hålla fast vid den inhemska rätten utgavos landskapslagarna som komplement till landslagen. De högre domstolarnas prejudikat fingo stor betydelse, men ledamöterna i dessa domstolar voro mer än de i underrätterna påverkade av doktrinen, som i sin tur var påverkad av den tysk-romerska rätten.

Inom doktrinen kan man urskilja två riktningar: en nationell svensk och en tysk-romersk. Den svenska, som stöddes av de icke juridiskt skolade medlemmarna av de högre samhällsklasserna i den unga, stolta, svenska stormakten, ville genom forskning i gamla svenska rättsurkunder utveckla den svenska rätten med bibehållande av inhemsk rättstradition och hade en ivrig förespråkare i Stiernhöök. Den tysk-romerska riktningen, vilkens främsta män var Loccenius och Rålamb, försökte konstruera den svenska rätten enligt tyskt-romerskt mönster och vände sig överhuvudtaget till den tysk-romerska rätten, när de svenska lagarna voro ofullständiga eller dunkla. Att den utländska rättstraditionen fick ett så starkt inflytande i Sverige (dock ej så starkt som på de flesta andra håll i Europa), berodde utom på de ålderdomliga lagkodifikationerna även på att åt-

minstone de under förra delen av 1600-talet verksamma rättsvetenskapsmännen under sin studietid voro hänvisade till tyska universitet, då undervisningen i Uppsala låg nere. Även när juridiska studier kunde förläggas till det svenska universitetet, voro ju lärarna skolade i den tysk-romerska rättens anda, och detta förhållande satte givetvis sina spår i undervisningen.

Alltsedan de första laguppteckningarna har det inom svensk lagstiftning varit sed att inte ge några definitioner på de rättsinstitut man rörde sig med. Denna uppgift överlämnades helt åt doktrinen. I det medeltida bondesamhället hade instituten varit tämligen fåtaliga och enkla. Sedan, när Sverige kom i livligare förbindelse med kontinenten, blevo rättsförhållandena mera komplicerade. Behovet av en tillförlitlig systematisering och bestämning av gamla och nya rättstermer växte. Ibland infördes från det tysk-romerska rättssystemet helt nya begrepp, som saknade motsvarighet inom svensk rätt, t.ex. servitut och förmånsrättsordning. Andra gånger överfördes utländska benämningar på existerande svenska rättsförhållanden, stundom med mindre lyckligt resultat, t.ex. när rättsinstitut inom det fria svenska bondesamhället tvingades in under rättsbegrepp hämtade från livegenskapens Tyskland.

När slutligen 1734 års lag trädde i kraft, kunde doktrinen åtminstone för en tid överge sin lagkompletterande uppgift och helt ägna sig åt lagtolkning. Den svenska rätten hade vunnit den sekellånga dragkampen och räddades i relativt oblandat skick från att uppslukas av den romerska.

Om sålunda den svenska doktrinen aldrig ens tillnärmelsevis kommit att intaga den dominerande ställning i rättsbildningen, som den tysk-romerska rättsvetenskapen intagit, återstår likväl att erinra, att doktrinen under detta skede gjort betydelsefulla insatser uti rättsbildningen. Framförallt har i viktiga hänseenden rättspraxis i överrätterna rönt inflytande av doktrинens läror. Det viktigaste resultatet av detta inflytande torde få anses vara den åtminstone partiella receptionen av den tysk-romerska förmånsrättsordningen, vilken sannolikt främst genom doktrinen blivit känd i vårt land och utövat inflytande från rättspraxis, där efter hand olika, från den tysk-romerska rätten hämtade förmånsrätter vunnit erkännande genom utslagen i de s.k. preferentietvisterna; och det var på grundval av denna praxis som sedan förmånsrättsordningen i 1734 års lag HB kap. 17 - grundvalen för hela kreditväsendet - utformades. Doktrinen har jämväl utövat inflytande med avseende å partiella lagreformer, som genomförts under tidevarvet, exempelvis Kungl. Res. 28 maj 1687 om cessio bonorum.

Doktrinen har emellertid också varit av betydelse i ett annat än viktigare hänseende. Detta sammanhänger med det förut i annat sammanhang påpekade förhållandet, att de lagar, som tillskapats under skilda skeden av

den svenska rättens utveckling, på grund av deras folkliga karaktär aldrig hängivits åt den metoden att utforma abstrakta rättsbud; ända från våra landskapslagar och jämväl ännu uti 1734 års lag har man ställt sig främmande för denna metod. Härav blev en följd att de lagar, på vilka det svenska rättslivet vilade, rörde sig med de olika rättsinstituten (såsom äganderätt, panträtt, nyttjanderätt etc) och de olika rättsärendena (såsom köp, byte, gåva, pantsättning, lån etc) såsom till sin huvudsakliga innebörd kända rättsliga företeelser. Det blev därför en betydelsefull uppgift för doktrinen att fastställa den egentliga innebörden av de olika rättsinstituten och rättsärendena. Härtill kom att lagarna nöjt sig med att reglera allenast de huvudsakligaste rättsverkningarna av de olika rättsärendena. I flera särskilda hänseenden hade alltså rättsverkningarna av rättsärendena icke blivit fullt bestämda, t.ex. faran för godset vid köp av lösöre, rätt till avkastning, ersättning för kostnader etc. Då nu den svenska doktrinen ställdes inför denna uppgift, var det naturligt, att man hämtade ledning uti den tysk-romerska doktrinen och ytterst sålunda i den romerska rätten. Belysande för det sagda är exempelvis servitutsrätten. En dylik rätt hade förekommit i det svenska rättslivet redan under medeltiden, men det talades aldrig om ett visst begrepp "servitut", utan man rörde sig med mera direkta beteckningar: besvär, last, fönster etc. Och det var aldrig direkt angivet själva innebörden av detta begrepp eller bestämt de förutsättningar, som skulle vara för handen för att ett servitut skulle kunna föreligga. Genom doktrinen - särskilt Loccenius - blev det nu efter romersk-rättsliga förebilder fastslaget själva innebörden av servitutsrätten och dess förutsättningar. Ett annat exempel erbjuder institutet viss tids hävd. Ett sådant institut hade vuxit fram redan under medeltiden och sedan upptagits i landslagarna. Men själva begreppet och dess rättsliga förutsättningar voro icke fastställda uti lagarna. Det blev även här doktrinen, som efter romersk-rättsliga förebilder (usucapio, longi temporis præscriptio) fick utforma hävdebegreppet och förutsättningarna för vinnande av hävd (res habilis, titulus, fides, possessio, tempus). Efter hand ha doktrinens lärar härutinnan vunnit erkännande i rättstillämpningen. Dessa äro emellertid icke att uppfatta såsom några fullgiltiga vittnesbörd om vad som varit att anse såsom gällande rätt utan äro snarast uttryck för den rättslärdes övertygelse om vad som i detta hänseende borde gälla, vilket efter hand i senare tid vinner erkännande i rättspraxis och slutligen jämväl i lagstiftningen.

Redan under medeltiden fanns i Sverige Domarereglerna en kortfattad samling domareregler, som fogades till handskrifter av flera lagar. Dessa voro starkt påverkade av kanonisk rätt. Efter reformationen fanns det därför ett stort behov av nya domareregler. Olaus Petri har i sin samling sammanfört material från vitt skilda håll. Där finnas satser med härstamning från i sista hand romersk och kanonisk rätt, juridiska sentenssamlingar, tysk rätt, svenska

lagar och svensk sedvanerätt, uttryck för författarens egen rättsliga erfarenhet. Samlingen präglas genomgående av den lutherska rättsåskådningens grundprincip. Domarereglerna har karakteriserats som "en av de märkligaste insatser, som gjorts i svensk rättsutveckling i modern riktning" (K. G. Westman). De trycktes första gången år 1619 av E. Schroderus och äro sedan år 1635 som regel införda i de tryckta lagutgåvorna. Domarereglerna åberopades ofta som domskäl liksom i doktrinen och i lagarnas förarbeten, varjämte vissa av dem recipierats i lagstiftningen.

Domarereglerna återgå i stor omfattning direkt på den justinianska rätten, klassisk litteratur eller på de "regulæ juris", som Liber sextus i Corpus juris innehåller, vilka i sin tur till större delen, men icke i alla fall, återgiva satser ur Dig. 50. 17. Några regler i Liber sextus sammanhånga nämligen med den senare medeltida rättsutvecklingen. De i domarereglerna ingående satserna ha, liksom även många där ej upptagna rättssatser ur Corpus juris civilis eller canonici eller från medeltida doktrin, hos oss kunna äga karaktär av gällande rätt. Därmed har det justinianska arvet gjort sig gällande på ytterligare andra vägar även i tider, då ett ökat motstånd mot reception av en mera tydlig innebörd fjort sig gällande.¹⁾

Under senare delen av denna period Naturrätten²⁾ framträdde på kontinenten en riktning inom rättsvetenskapen, som efter hand skulle komma att bli av väsentlig betydelse uti samhällsutvecklingen och uti rättsutvecklingen. Det är den naturrättsliga doktrinen. Såsom lärofader för denna doktrin hade framträtt Hugo Grotius (1583-1645), särskilt uti arbetet "De jure belli ac pacis" (1625). I första hand har naturrätten utövat ett ofantligt inflytande på samhällslivet genom de nya läror den genomförde med avseende å förhållandet mellan individ och stat. Dess läror i detta hänseende utgöra i själva verket utgångspunkten för de olika åskådningar rörande statens uppkomst och natur, som senare kommo att verka revolutionerande på samhällslivets område. Med utgångspunkt från den offentliga rättens område vann emellertid efter hand den naturrättsliga doktrinen allt starkare inflytande jämväl inom privaträtten. Även på detta område överfördes läran om förefintligheten av en utanför statssamfundet - i naturtillståndet - existerande rättsordning, vars regler icke vuxit fram såsom resultat av ett historiskt utvecklingsförlopp utan direkt voro givna av och härledda ur det mänskliga förnuftet såsom sådant. I detta hänseende framstår naturrättens doktrin såsom en arvtagare till den medeltida skolastiken, vilken till en bör-

1) Stig Jägerskiöld, Studier rörande receptionen av främmande rätt i Sverige under den yngre landslagens tid (1963) s. 207 ff.

2) Det följande intill s. 147 in fine är hämtat ur Ivar W. Sjögren, Den svenska rättshistoriens allmänna del, 6 uppl. 1958, s. 92-101.

jan utvecklad uti Frankrike inom den teologiska vetenskapen, under senare delen av medeltiden begynt vinna insteg jämväl uti rättsvetenskapen vid de italienska universiteten. Det är den medeltida skolastikens särägna öfvervärdering av det hos de enskilda individerna givna mänskliga förnuftets betydelse i jämförelse med den uti erfarenheten grundade vetenskapen om verkligheten, som här återkommer uti den naturrättsliga doktrinen.

Anm. Redan under antiken möter föreställningen om en dylik "naturlig" rättsordning; jfr begreppet *jus naturale* i den romerska rätten. Under medeltiden möter åter föreställningen av Bibeln såsom innefattande en av Gud given, över tider, folk och statliga samhällen upphöjd rättsordning. Man kan betrakta den senare doktrinen naturrätt såsom en ytterligare utveckling av denna åskådning på grundval av föreställningen av den i förnuftet givna rättsordningen såsom en gudomlig rättsordning, enär Gud givit människan det förnuft, ur vilket rättens regler ansågos härflyta. Ut i naturrätten skulle slutligen det religiösa elementet bliva undanträngt, så att slutligen det mänskliga förnuftet såsom sådant framstått som den källa, ur vilken rättsbuden härflöto.

Beträffande utvecklingen på kontinenten må anmärkas, att efter hand det naturrättsliga åskådningssättet vunnit allt fastare fäste. För förståelsen härav är det av vikt att erinra därom, att rättstillståndet uti Tyskland under detta skede var synnerligen invecklat, enär detsamma måste röra sig uti rättsliga former, grundade på helt och hållet föråldrade rättskällor. Feodalismen hade medfört den kända och djupt gående politiska splittringen i Tyskland, vilket i sin mån förhindrat genomförandet av en kodifiering, varigenom nya ändamålsenliga, för dåtida förhållanden lämpade rättsregler skulle kunna utformas. Dessa förhållanden hade tidigare varit en av grundorsakerna till att den romerska rätten vunnit insteg i tyskt rättsliv. Dessa förhållanden ha senare medverkat till utbredningen av den naturrättsliga doktrinen i Tyskland. Inom denna gjordes sålunda gällande rättsatser, grundade på naturrättsliga öfverväganden och uppfattningssätt. Det var naturligt, att, då rättskällorna voro synnerligen föråldrade och förhållandena i rättslivet framstodo såsom i hög grad bristfälliga och invecklade, den naturrättsliga doktrinen män särskilt med sin utgångspunkt om det mänskliga förnuftet såsom källan för rättsordningen, skulle göra gällande rättsatser och läror, vilka, ehuru de närmast bort framföras såsom uttryck för vad som borde gälla, likväl framfördes såsom uttryck för positivt gällande rätt. Av särskild betydelse blev under 1700-talet de krav på en ändamålsenlig kodifikation, som framfördes från representanter för den naturrättsliga skolan. Men jämväl härutinnan har man på grundvalen av anmärkta utgångspunkter helt undervärderat betydelsen därav, att de i lagform tillskapade rättsbuden böra stå i ett nära samband med de äldre rättsregler, som vuxit fram under rättsutvecklingens historiska förlopp.

Med avseende å den naturrättsliga doktrinen i vårt land må erinras där-
om att jämväl inom svensk rättsvetenskap de naturrättsliga läroarna varit
kända och utövat visst inflytande. Redan den omständigheten, att Hugo
Grotius under en lång tid varit i svensk tjänst såsom diplomat, var ju en
viss yttre anledning till studiet av hans över hela den lärda världen vitt-
berömda verk. Ut i lundaprofessorn Samuel Pufendorf (1632-1694), vars
huvudarbete var "*De jure naturæ et gentium*" (1672), hava vi dock en klar
representant för den naturrättsliga doktrinen. Men inflytandet av denna
doktrin stannar givetvis icke vid detta. Fastmera har man att utgå ifrån,
att rättsvetenskapens företrädare i vårt land liksom i andra länder med
nit studerat de verk, som voro byggda på naturrättslig grund. Det lär
ock kunna antagas, att de svenska rättslärde själva i större eller mindre
utsträckning begynt omfatta de naturrättsliga läroarna. Det är emellertid
ännu icke närmare undersökt, i vilken omfattning naturrättsliga resone-
mang och föreställningssätt kommit till uttryck i deras verk. Måhända
skall en dylik undersökning ådagalägga, att de naturrättsliga läroarna
spelat en större roll inom svensk doktrin än man enligt den traditionella
uppfattningen varit benägen att anse. Då doktrinen under detta tidevarv
utgjort utgångspunkten för den följande doktrinen i vårt land, är en dylik
undersöknings verkställande av synnerlig vikt jämväl för bedömandet av
en senare tids inställning i förevarande hänseende.

Jämväl i detta sammanhang må erinras om betydelsen av tillkomsten av
1734 års lag. Under det att i Tyskland strävandena efter en kodifiering i
främsta rummet uppbars av den naturrättsliga doktrinens representanter,
ha i vårt land kodifikationssträvandena uppburits av andra faktorer. I vårt
land hade rättslivet att bygga på en kodifierad rätt redan från mitten av
1300-talet. De strävanden, som under tidevarvet gjorde sig gällande i
detta hänseende, fingo därför helt naturligt egenskapen av önskemål om
revision av den gamla landslagen. Vid dessa revisionsförsök har det al-
drig varit ifrågasatt annat än en revision på grundval av de förut gällande
rättsgrundsatserna. Man har stått helt främmande för tanken att obunden
av de rättsliga grundvalar, som lagts för rättslivet under en sekellång ut-
veckling, utforma rättsregler och rättsinstitut efter vad för en senare tids
förnuftsåskådning framstod såsom rationellt. Då man omsider lyckades
genomföra revisionen genom tillskapandet av 1734 års lag, var denna lag
uttryck just för en revision i nära anslutning till de under rättsutvecklingens
förlopp lagda grundvalarna för rättslivet i vårt land - något tvärt avbrott
med en mängd nya reformer på rättslivets olika områden medförde såsom
nedan anmärkts icke 1734 års lag. Med hänsyn till det särskilda läge, vari
kodifieringssträvandena befunno sig i vårt land i jämförelse med förhål-
landet i Tyskland och då revisionen genomförts redan i början av 1700-
talet, blev den naturrättsliga doktrinens betydelse i detta hänseende icke
av någon vikt. Därför torde man kunna säga, att naturrättens inflytande
varit begränsat till doktrinen, därvid det måste - med hänsyn till att

dessas frågor ännu icke undersökts med avseende å äldre doktrin - tillsvidare lämnas öppet i vilken omfattning naturrättsliga föreställningssätt vunnit insteg inom den svenska doktrinen.¹⁾

Rättspraxis och sedvanerätt ha också under ifrågavarande period varit av väsentlig betydelse för rättsutvecklingen. Man synes härutinnan böra särskilja ett äldre och ett yngre skede under tidevarvet.

Beträffande förhållandena under det äldre Äldre skedet av perioden skedet av tidevarvet må i detta sammanhang erinras om det som förut anförts angående sättet för landslagarnas tillkomst och deras genomförande uti rättslivet. Vi hava funnit, hurusom MELL först efter en ganska avsevärd tidrymd blivit antagen uti olika landskap, varvid understundom äldre rättsregler från landskapsrättens tid bevarats i rättstillämpningen. Tillika må erinras om att det efter allt att döma varit på sedvanerättslig väg som KrLL efter hand lyckats undantränga MELL.

Synnerligen belysande för den betydelse rättspraxis haft under detta skede av tidevarvet är historien om den s.k. mellersta lagen. I detta sammanhang kunna blott några huvudpunkter omnämnas. Härvid må erinras, hurusom å ena sidan götarätten icke erkänt istadarätt och å andra sidan UL efter förebild av den justinianska arvsordningen medgivit istadarätt "intill femte man" i descendentklassen samt första sidolinjen, varjämte genom Skara stadga 1335 istadarätt erkänts i viss omfattning jämväl i denna del av landet, nämligen för barnbarn och syskonbarn. MELL anslöt sig till den kompromiss mellan äldre götarätt och UL, som markerades av Skara stadga, och erkände sålunda istadarätt för barnbarn och syskonbarn, men icke i vidsträcktare omfattning. Då landslagens huvudtext sålunda anslöt sig till Skara stadga, var det naturligt, att denna textform skulle lätt vinna insteg i rättslivet i götalandskapen, och det lär av språkliga grunder kunna antagas, att denna text blivit på sätt förut omnämnts antagen och tillämpats i Östergötland redan från år 1352. Då emellertid landslagens huvudtext i berörda hänseende avvek från UL:s regler, vill det synas som om rättstillämpningen skulle i detta hänseende ha vägrat att följa landslagens huvudtext. På detta sätt skulle det förklaras, att i det uppländska bygderna en särskild texttyp av handskriften kommit i omlöpp. Denna företedde med avseende å arvsordningen den väsentliga avvikelsen från landslagens huvudtext, att i anslutning till UL:s regler

1) Jfr Axel Hägerström, Nehrman - Ehrenstråhles uppfattning av grunden för ett löftes juridiskt bindande kraft, belyst genom å ena sidan romersk, å andra sidan naturrättslig rättsåskådning (Minnesskrift ägnad 1734 års lag, II, 1934).

istadarätt erkändes "intill femte man" uti descendentklassen och första sidolinjen, varjämte - egendomligt nog - istadarätt i denna handskriftsgrupp t.o.m. erkänts uti en vidsträcktare omfattning än i UL, i det att sådant rätt också vunnit erkännande uti andra sidolinjen. Det är denna uppländska handskriftsgrupp av landslagen, som senare blivit kallad den mellersta lagen.

Det inträffade nu det märkliga, att uti viss uppkommen tvist denna mellersta lag blivit uttrycklingen godkänd av rådet, under det att landslagens huvudtext med avseende å arvsordningen underkändes. År 1506 hade tvist uppkommit angående kvarlåtenskapen efter Anders Knutssons till Sjögerås dotter Bengta. Arvspretendenter voro å ena sidan en son till en syster till den avlidna, å andra sidan en dotterdotter till en broder till den avlidna. Detta mål, som genom brev den 13 juli 1506 underställts rådets prövning, upptogs inom rådet till avgörande den 10 november 1507, varvid i enlighet med den mellersta lagen pretendenterna förklarades samarva. Märkligt är, att det tillika uttrycklingen ålades domarna för framtiden att döma på samma sätt i likartade fall. Ehuru det givetvis icke är möjligt att härutinnan avgiva ett bestämt omdöme, synes det dock kunna antagas, att man i rättstillämpningen under 1500-talet ställt sig detta påbud till efterrättelse.

Ett första avsteg från den mellersta lagens regler gjordes dock i den ryktbara sparreska processen under senare delen av 1500-talet, däri tvisten gällde, huruvida kvarlåtenskapen efter fru Görvel Abrahamsdotter Gyllenstierna skulle enbart tillfalla en hennes kusin å fädernet eller denna skulle vara pliktig att dela med sig av arvet till sina avlidna kusiners avkomlingar i första och andra led, d. v. s. huruvida i enlighet med mellersta lagen istadarätt skulle tillämpas i andra sidolinjen. Uti en av en särskilt tillsatt kommissarialrätt den 28 januari 1579 avkunnad dom godkändes istadarätten i andra sidolinjen. Men käranden lyckades få saken dragen under konungens prövning, därvid år 1587 en särskild domstol tillsatts för avkunnandet av dom i målet. Någon verklig dom lärer icke hava utgivits, men det förekommer ett dokument, kallat konung Johans dom, vari det hette, "att den mellersta lagen måste hava tillkommit genom en avskrivares tilltagsenhet, enär densamma icke överensstämde med lagens anda och för övrigt endast vore tillfinnandes i ett fåtal lagböcker och i de, som ofullkomligast äro". Man underkände sålunda här den mellersta lagen.

När KrLL år 1608 utgavs från trycket, försedd med kunglig stadfästelse, har man fullt medvetet följt huvudtexten av landslagen och sålunda icke upptagit den mellersta lagens regler om istadarätt. Uti en dom av år 1633 vari tvisten avsåg, huruvida arvlåtarens systerson skulle dela med sig av arvet med arvlåtarens syskons barnbarn, d. v. s. huruvida istadarätt skulle erkännas i första sidolinjen för andra än syskons barn, följde man huvud-

texten och underkände alltså jämväl på denna punkt den mellersta lagens regel.

Beträffande rättstillämpningen under senare skedet av perioden må i första hand erinras om överrätternas inrättande. Vi erhålla på sätt förut anmärkts Svea Hovrätt 1614, Åbo Hovrätt 1623, Hovrätten i Dorpat 1630 och Göta Hovrätt 1635. Ehuru det först varit meningen, att Svea Hovrätt skulle fungera såsom högsta instans, gjordes likväl redan 1615 förbehåll om att mål skulle kunna dragas under konungens egen prövning genom "beneficium revisionis". I följd härav kom efter hand Svea Hovrätt att bli en mellaninstans, vilken utveckling sannolikt påverkats av de övriga hovrätternas inrättande. På grund härav kommer rådet under periodens senare del att utöva en alltmer omfattande dömande verksamhet, varvid tillika en "nedre justitierevision" begynner framträda såsom ett organ för målens förberedande till avgörande i rådet (se s. 125 ovan).

Med avseende på frågan om de insatser, som rättspraxis under periodens senare skede gjort i rättsutvecklingen, synes det vara av vikt att särskilja insatserna på privaträttens och straffrättens område.

På privaträttens område har rättspraxis utövat inflytande i flera betydelsefulla hänseenden. I främsta rummet må nämnas, att det varit genom en samverkan mellan rättstillämpningen vid städernas domstolar och överrätterna, som det mycket betydelsefulla institut utvecklats, vilket kallas inteckning för fordran i fast egendom, med andra ord den hypotekariska panträtten med avseende å fast egendom, vilken panträttsform efter hand blivit av allt större betydelse och slutligen i senare tid blivit den enda formen för utnyttjande av fast egendom såsom kreditobjekt. I nära samband härmed står den partiella receptionen av den tysk-romerska förmånsrättsordningen. I ett mångtal tvister om "preferentien" godkändes i rättspraxis särskilda förmånsrätter, ej sällan efter förebilder från den tysk-romerska rätten. På grundval av denna praxis utformades förmånsrättsordningen i 1734 års lag. Bland de i denna upptagna förmånsrätter, som haft motsvarigheter i den tysk-romerska rätten, må nämnas: förmånsrätt för begravningskostnad och tjänares löner m.m. hyresvärdens förmånsrätt, förmånsrätt för förlag (versio in rem), för hypotekarisk panträtt, för ogulden köpeskillning för fast egendom, för omyndigs redovisningsfordran. Å andra sidan finnas inom förmånsrättsordningen vissa förmånsrätter av äldre, inhemskt germanskt ursprung, t.ex. förmånsrätt för avrad, ränta och tionde av jord, vartill kommer att jämväl beträffande åtskilliga andra förmånsrätter vissa äldre rättsregler kunna påvisas, åsyftande att bereda ett förhöjt skydd åt ifrågavarande betalningsanspråk. - Vidare har genom rättspraxis på 1600-talet i anslutning till den sannolikt jämväl i vårt land av ålder gällande rättsgrundsatsen "Hand wahre

Hand" närmare regler utformats rörande begränsningen i klandertalan beträffande lösöre, vilka regler sedan legat till grund för de viktiga bestämmelserna i HB 11:4 och 12:4 i 1734 års lag, varigenom de för omsättningens säkerhet så betydelsefulla godtroshetens förvärfven vunnit erkännande. - Inom familjerätten må nämnas, att rättspraxis varit av väsentlig betydelse för utvecklingen av reglerna om betalningsansvar för makes gäld. I främsta rummet genom rättspraxis har sålunda en ytterligare differentiering vuxit fram mellan olika gäldslag, så att man vid slutet av perioden liksom i 1734 års lag har att skilja mellan vardera makens enskilda gäld, samfärd gäld och inbragt gäld, d.v.s. gäld gjord av endera maken före äktenskapet. För varje särskilt gäldslag ha växlande regler utbildats rörande den betalningsrätt, som bör tillkomma gälden ur makarnas olika tillgångar, så att för åvägabringande av en rättvis fördelning av gäldansvaret endast vissa tillgångar, resp. tillgångar endast i viss bestämd ordning, förklarats skola tagas i anspråk för betalning av de olika gäldslagen. - Jämväl för testamentsrätten har rättstillämpningen varit av betydelse, i det att genom avgöranden i praxis de regler förberetts, som senare blivit lagfästade i 1686 års testamentsstadga. - Slutligen har rättspraxis varit av stor vikt för utvecklingen av rättsinstitutet cessio bonorum svarande mot vårt konkursförfarande.

På straffrättens område har rättstillämpningen under denna period varit av ännu större betydelse än på privaträttens område. Detta sammanhänger därmed, att straffbuden uti den allmänna landslagen och stads-lagen mot senare delen av perioden framstodo såsom i stort sett föråldrade. För en senare tids uppfattning innefattade i allmänhet dessa straffbud alldeles för stränga straff. Från denna allmänna regel gävos dock betydande undantag, nämligen med avseende å alla de stränga straffbud, som förekommo i Bibeln. Utgångsläget i rättspraxis torde sålunda kunna betecknas på det sättet, att visserligen i allmänhet straffbuden framstodo såsom alltför stränga men likväl inom ett bestämt område, nämligen för de brott, för vilka i Bibeln straffbud utformats, dessa Bibelns straffbud, huru stränga de än voro, likväl ansågos böra tillämpas efter bokstaven.

Utanför det område, som var bestämt genom Bibelns straffbud, sökte man i rättspraxis tillgodose den allmänna rättsuppfattningen genom att tillämpa benådningsinstitutet. Av stor vikt för den följande utvecklingen synes härvid hava varit bestämmelsen i pkt 16 av 1614 års rättegångsordinantia samt den däremot svarande pkt 11 i 1615 års rättegångsprocess. Genom dessa bestämmelser erhöill nämligen hovrätten fullmakt att i konungens frånvaro utöva den honom eljest tillkommande benådningsrätten. Härtill må ock erinras, att hovrätten ålagts genomgå underrätternas domböcker och särskilt i fråga om livssaker anmärka, huruvida straffet borde mildras genom benådning av konungen, vilken benådningsrätt konungen på sätt nyss anmärkts i fall av sin frånvaro uppdragit åt hovrätten. Mot bakgrun-

den av dessa förhållanden bör man betrakta det förhållandet, att hovrätterna begynte arbitrera i brottmål, d.v.s. att tillämpa andra och mildra straff än de straff, som lagen hade uppställt. Detta skedde dels i de brottmål, som hovrätten hade att avdöma i första instans, dels också genom utövning av nyss nämnda benådningsmakt. Efter hand gjorde hovrätten gällande, att de mildare straffbud, som sålunda vunno tillämpning i överrättspraxis också börde lända till efterrättelse i underrätterna. Dessa borde nämligen ställa sig till efterrättelse den uppfattning, som kommit till uttryck i hovrätterna. Denna uppfattning kom klart till uttryck uti den år 1643 tillsatta lagkommissionen. Betecknande för det motsatsförhållande, som här rådde mellan praxis i underrätterna, vilka följde den allmänna lagen, och hovrätten, som arbitrerade och mildrade underrätternas straffdomar, är särskilt ingressen till drottning Kristinas straffordning 1653, där det såsom motiv för dess utfärdande anges, att "underrätterna --: uti deras myndighet avtaga, i det de måste uti alla Criminalsaker utan åtskillnad stricte döma efter lagboken, vilken dock praxis forensis och Kongl. Resolutioner hafwa till en god del nu på någon lång tid tillgörandes förändrat --:" Straffordningens betydelse var, att den upptog de grundsatser, vilka hovrätterna förut tillämpat och gjorde dem gällande även för underrätterna. Den erkände alltså och fastslog den rättspraxis, som skapats av hovrätterna. En bestämd reaktion mot den frimodighet, varmed domstolarna utövade sin straffrättskipning under tidevarvet, inträdde emellertid under det karolinska enväldet. Betecknande är Karl XI:s resolution till Svea Hovrätt 1674, däri det bl.a.heter: "Ty hava vi för en nödtorft erachtat Eder härom i tid att påminna med nådig vilja och åtvarning att I icke allenast intet tillåta och indulgeren underrätterna det missbruk, som hos dem sig inriktat haver utan ock själve där factum är notorium och lagen klar intet understån Eder utan Wårt nådiga tillstånd och särdeles lov och minne att gå ifrån det straff, som lag och laga Stadgar Eder dictera och föreskriva; låtandes dess mitigation och lindring på Wår Kongl. nåd och godtfinnande bero och ankomma". Och i en resolution av 1684 heter det, att konungen anser det betänkligt "att låta ankomma på samveten utan att domaren i Civil och Criminalärenden stricte rätter sig efter lagen och våra förordningar warandes ibland något äventyrligt med samweten".

På sätt förut anmärkts gjorde sig en helt annan tendens gällande inom ramen för det ganska omfattande område av straffrätten, där straffbud förekomma i Bibeln. Redan under den katolska tiden hade Bibeln haft karaktären av en rättskälla, men efter reformationen erhöll Bibeln i ännu högre grad prägeln av rättskälla såsom en konsekvens av den protestantiska uppfattningen av Bibeln såsom innefattande Guds ord, som i dess renhet skulle tillämpas utan någon förändring av världslig makt. Redan i Erik XIV:s patent 1563 finnes dödsstraff stadgat för vissa sedlighetsbortt, enär "Gud allsmäktigt så haver befallt i sin heliga lag". Förut har ock omnämnts

det mycket betydelsefulla påbud, som Karl IX härutinnan givit vid stadfästelsen av KrLL 1608. I rättspraxis följde man sålunda Bibelns stränga straffbud utan avseende å, huruvida de för dåtida uppfattning framstodo såsom stränga. Ännu mot slutet av perioden finner man tillika uttryck för den uppfattningen att i dessa fall icke ens skulle kunna utverkas nåd eller genom lagstiftning kunna stadgas mildare straff, enär världslig myndighet icke skulle kunna göra någon ändring i straffbud, givna av Gud i Bibeln.

En ur många synpunkter märklig företeelse i rättstillämpningen äro de många häxprocesser, som i vårt land togo fart under Karl XI:s regering. I Dalarna tillsattes år 1668 en kommission, som dömde 17 personer till bålet för häxeri. Såsom ett slags andlig smitta spred sig sedan föreställningarna om trolldom och vidskepelse över landet; i de flesta landskap bildades trolldomskommissioner. Det var här som Gustaf Rosenhane och Urban Hjärne gjorde sina betydelsefulla insatser genom sina krav på upplysning och förnuftig förklaring. Fanatismen avslocknade efter hand och det sista dödsstraffet för häxeri verkställdes 1704, ehuru vissa uttryck för äldre tiders åskådning bröto fram jämväl långt senare. Sålunda avkunnades år 1763 dom i en häxprocess i Dalarna. Ännu i 1734 års lag stod dödsstraffet kvar för trolldom: "Får någon död därav då skall man steglas och kvinna halshuggas och å båle brännas". Lagbestämmelserna härom borttogos icke förrän 1779 av Gustaf III.

Dessa häxprocesser voro icke en säregen företeelse för vårt land; de ingingo såsom ett led uti ett vittomfattande världshistoriskt utvecklings-sammanhang. Anmärkas må här blott, att redan under hednatiden en klar skillnad efter hand framträtt mellan å ena sidan så att säga den av de ledande kulturkretsarna uppburna officiella hedniska religionen och å andra sidan det mera folkliga, av vidskepelse och vantro genomsyrade religiösa föreställningssättet. Det senare kvarstod därvid såsom en kvarleva av uppfattningen under den mest primitiva tiden. Med kristendomens genombrott utbyttes väl den hedniska gudaläran mot den kristna läran, men bland menigheten i de i kulturellt hänseende mindre framskridna bygderna kvardröjde länge primitiva föreställningar. Av väsentlig betydelse blev härvid att under det att i hednatiden de primitiva människorna betraktat sig såsom omgivna av onda makter, som kunda bringa dem fördärv, i den kristna tiden alla dessa dunkla vidskepliga föreställningssätt koncentrerades uti uppfattningen om djävulen såsom det ondas manifestation. Måhända skulle man hava väntat sig, att den kristna kyrkan på upplysningens väg skulle ha sökt utrota de från hednatiden kvardröjande vidskepliga föreställningarna. Så skedde likväl icke. Tiden var ännu icke mogen för dylik upplysning. Förklaringen härtill är väl ytterst att finna däri, att naturvetenskapen ännu icke lyckats avlocka naturen dess många hemligheter. Det är ett anmärkningsvärt förhållande, att, medan den teologiska

vetenskapen såväl under den katolska som den protestantiska tiden uppnått en hög blomstring samt rättsvetenskapen på sätt förut skildrats lyckats göra betydelsefulla insatser, naturvetenskapen begynt framträda först under 1600-talet. Därvid är särskilt att märka dels att naturvetenskapen då ännu icke erhållit någon praktisk inriktning, dels att den förblivit en kunskap enbart för vetenskapsmännen själva, i det att de naturvetenskapliga upptäckterna och rönen ännu icke under denna tid begynt bringas till menige mans kunskap genom upplysningsverksamhet. Följden härav blev, att såväl lärda som olärda i stort sett stodo frågande inför naturens sammanhang, varvid det förelåg öppet spelrum för vidskepelse och vantrö. Både lärd och olärd trodde sålunda på möjligheten av att olyckor, som inträffade (t.ex. att kreatur dog av sjukdom), kunde vara förorsakade av trolldom. Det låg då nära att antaga, att denna trolldom utövats av någon fientligt sinnad person, som kunde öva trolldom såsom stående i förbund med det ondas företrädare, djävulen. Först efter det naturvetenskapen lyckats klarlägga naturens sammanhang och genom upplysning dessa sammanhang blivit bragda till menige mans kunskap, fanns möjlighet att övervinna denna äldre tids vidskepelse och vantrö. Detta skedde först under "upplysningstidevarvet", d. v. s. under förra delen av nästföljande period.

Enligt Svea Hovrätts protokoll har förutsättningarna för rättsutvecklingen och särskilt för upptagandet av främmande rätt under tiden närmast före antagandet av 1734 års lag varit följande.¹⁾

Corpus juris har i många olika hänseenden utövat ett mäktigt inflytande å svensk rättsbildning under 1600-talet. De svenska juristerna ha vid denna tid liksom sina utländska kolleger följt humanisternas allmänna uppmaning att söka ledning direkt av Corpus juris, ej längre av de medeltida glossatorerna. Det framgår av Svea Hovrätts praxis under 1600-talets andra hälft dels att speciella regler överförts till svensk rätt, dels ock att allmänna satser och begrepp införts i den svenska rättsbildningen. Den klassiska romerska och den justinianska rättens regler om avtal och köp, om ränta, pant och borgen, om bolag, konkurs och förmånsrätt ha i en oanat hög grad påverkat vår utveckling, ofta genom att de upptagits såsom svensk rätt, i andra fall genom att de påverkat utformningen av svensk rätt och slutligen även genom att ha - förr eller senare - föranlett en inhemsk reaktion, som lett till skapandet av avvikande regler. Tekniken att utnyttja allmänna satser, hämtade från Corpus juris eller från senare kommentatorer, har varit allmänt nyttjad. Genom den ha så väsentliga grundsatser som hänsyn till god tro, beaktande av culpa, av vaksamhet eller försummelse funnit sin form, avtalshelgd och avtalsfrihet blivit teoretiskt moti-

1) För det följande se Stig Jägerskiöld, Studier rörande receptionen av främmande rätt i Sverige under den yngre landslagens tid (Lund 1963).

verade, tolknings- och bevisvärderingsregler godtagits, romerskrättsliga åskådningar om äganderätt och besittning upptagits m.m. De allmänna romerska satserna ha med tiden trängt djupt ned och försvenskats. Med en senare utvecklad, mera stram rättskällelära försvinner denna teknik hos våra domstolar, medan den ännu i dag i viss mån nyttjas i anglo-amerikansk rättspraxis. Det är emellertid väl bekant, att Corpus juris på 1600-talet redan under många sekler utövat ett intensivt inflytande på de europeiska ländernas rättsutveckling. Åberopandet av Corpus juris hos en svensk 1600-talsdomstol kan därför betyda, att en regel visserligen då hämtats från Corpus juris, men likväl redan tidigare, direkt eller över någon annan rättsordning, ingått i svensk rätt. Receptionen av klassisk romersk och justiniansk rätt hos oss är därför i vissa fall ett invecklat förlopp. Även kanonisk rätt har varit en förmedlare.

Söka vi närmare förstå orsaken till det stora inflytande, som Corpus juris civilis ägt hos oss, ligger det närmast till hands att peka på den auktoritet, som den kejsrerliga lagboken allmänt och sedan länge åtnjöt i hela kristenheten. På kontinenten framstod Corpus juris ännu under 1500-talet såsom lagen, lex. Endast Corpus juris åtnjöt lags auktoritet, medan övriga regelsamlingar, även de nationella statuta, icke tillades samme vikt. Inom det tysk-romerska riket, däri inbegripet Nederländerna och de baltiska provinserna, kunde även en statsrättslig grund härför anföras, som gjorde det möjligt att ännu under en senare tid av strängare lagpositivism uppfatta Corpus juris civilis som inhemsk lag.

Corpus juris framstod emellertid ock som uppenbarelse av en högre rättsordning, som kunde sättas framför de inhemska lagarna. Den ansågs då uttrycka förnuftets lag eller naturens lag eller den allmänna rättskänslan, billigheten eller folkens allmänna sedvänja. Av dylika grunder kunde Corpus juris då åberopas även av domstolar i Sverige, ett land, där kejsarlagen omöjligen kunde äga en genuint statsrättslig grund, liksom bibelns ord här ock - av andra grunder - kunde äga karaktär av gällande rätt.

Corpus juris civilis innehåller emellertid olika satser, vilka kunna läggas till grund för en rättskällelära. Olika uttalanden i Corpus juris i detta ämne äro emellertid icke överensstämmande utan ha kunnat tagas till intäkt för rent av motsatta ståndpunkter, delvis beroende därav, att satserna i Corpus juris olika delar stamma från vitt skilda epoker och samhällssystem.

I främsta rummet märkes emellertid, att sedvanerätt i hög grad kunde stödjas på regler, som upptagits i Digesterna. Sedvanerätten har otvivelaktigt under medeltid och fram mot slutet av 1600-talet i hela Europa erkänts som en betydande rättskälla. Detta var desto naturligare, som sedvanerätt väsentligen erkändes med hänsyn till att folken godtagit rätten

ifråga, varför grunden för godtagandet var densamma som ifråga om de nationella lagarna, statuta. Även dessa uppfattades nämligen som beroende av folkens accepterande. Samtycke till lag skulle föreligga från därav berörda. Tankegången äger en viss likhet med den, som vanligen åberopas som grund för avtalshelgd och avtalsfrihet: Människorna ha själva stiftat lag för sig, och de äro därför senare bundna av denna lag. D. 50. 17. 23.

För 1600-talets Sverige var sedvanerätten otvivelaktigt en väsentligt rättskälla. Den kunde givetvis åberopas, när den skrivna rätten saknade tillämplig regel, men ofta åberopades sedvanerätt jämväl mot skriven lag, som sades ha gått "in desuetudinem". För sedvanerätten ställdes dock understundom en gräns av samma innebörd som den för lagrätten proklamerade, nämligen att sedvanan icke finge kränka normer av högre valör, såsom Guds lag, förnuftets lag m.m. Ur dylik synpunkt kunde en skillnad vara att göra mellan god och dålig sedvanerätt, varvid den senare kunde underkännas.

Med en mera framträdande känsla för statsmaktens rättsbildande betydelse ställdes sedvanerätten naturligtvis under debatt. Man kunde vid fastställandet av de kriterier, som gällde för sedvanerätt - lång tids bruk m.m. - även kräva statligt godkännande. Detta kunde anses följa av en domstols avgöranden, varvid man kunde vinna ett samband mellan de eljest åtskilda rättskällorna, sedvana och prejudikat. Enligt en mening kunde sålunda sedvanerätt beaktas, därest denna bekräftats med dom. Det var t.ex. Stiernhööks ståndpunkt. Motsvarande mening, att en dom måste visa, att sedvanan bragt en regel i skriven rätt "in desuetudinem", var i Europa allmän och stöddes på C. 8. 52. 2.

Med tiden trängdes emellertid sedvanerätten ytterligare tillbaka. Den skrivna rätten blir hos oss liksom på kontinenten i princip allenarådande. Åsikten möter hos Bodin och senare franska jurister, hos Hobbes i England, hos Thomasius i Halle och Bynkershoek i Holland samt hos Nehrman-Ehrenstråle hos oss. I Svea hovrätt framstår brytningen mellan de båda ståndpunkterna klart markerad i vissa rättsfall. Skulle sedvana beaktas, måste detta ske genom att åberopa uttryckliga eller fingerade stadganden av lagnatur, att sedvana var rättskälla. Ett dylikt stöd kunde man hos oss finna i domareeden och domarereglerna, medan man på kontinenten åberopade D. 1. 3. 24.

Prejudikaträttens betydelse har likaså hos oss under 1600-talet varit mycket stor. Ett stort antal exempel visa, att domare känt sig bundna av tidigare avgöranden såväl konungens som rättens egna och andra domstolars. Här är det egentligen icke undersåtarnas rättsbildande förmåga, som bär upp detta led i rättskälleläran, utan snarare strävan efter lik-

formig och därmed rättvis behandling. Domare betonade ofta, att de måste vara "mihi par" eller följa tidigare avgöranden av andra domare. Förutsebarheten ur allmänhetens synpunkt ansågs härvid ävenledes vara ett viktigt moment att beakta. Det var därför ej här det långa bruket, som skapade rätt, utan det enstaka domaravgörandet. En förutsättning var dock, att frågan i det aktuella målet var om "similis causa" som i prejudikatet. En ofta nyttjad möjlighet att undgå ett prejudikats betydelse låg redan däri, att en rättsfråga eller en omständighet i målet förklarades vara skiljaktig från prejudikatets. Några närmare regler för denna metod ha dock knappast hunnit bli utformade, innan prejudikaträtten redan kommit i bakgrunden.

Även för prejudikaträtten blev nämligen den ökande respekten för den statliga, särskilt den kungliga rättsbildningen genom lag ödesdiger. Visserligen kunde man hävda, att även domar voro uttryck för konungens eller statens rättsbildning, främst ifråga om avgöranden av Kungl. Maj:t. Gränsen mellan lagstiftning och prejudikaträtt var därför länge flytande, särskilt om konungens avgöranden i bestämda mål ansågos vara lagförklaringar. Domstolarnas skyldighet - markerad särskilt starkt av Karl XI - att vid luckor i lagen inhämta konungens förklaring bidrog i hög grad till domstolarnas beroende av konungens prövning.

Trots dessa påtagliga likheter mellan lagstiftning och prejudikaträtt markerades med tiden den skrivna rättens betydelse allt starkare. Man fann, som här ofta anförts, ett stöd härför särskilt i satsen "legibus, non exemplis, judicandum est".

För den mera fria rättskälleläran var billigheten, hänsynen till æquitas, en viktig faktor. Billigheten kan tillerkännas karaktär av överordnad norm, stående ovan såväl skriven lag som sedvanerätt, vilka i följd därav ej må tillämpas i strid mot billighetens krav. Billigheten kan ock vara en väsentlig tolkningsfaktor vid oklarhet i rättsbildningen. Att billigheten kunde vara en omedelbar rättskälla, därför lämnade texter i Corpus juris ofta anförd grund. Domarna ansågo sig länge kunna med hänsyn till särskilda omständigheter gå ifrån skriven lag, arbitra, såväl civil- som straffrättsligt. Civilrättsligt förbjöds detta under Karl XI, straffrättsligt ersattes arbitrerandet med olika regler, vilka möjliggjorde en mera nyanserad bedömning inom den skrivna rättens ram. Billigheten kunde emellertid ock anses vara uttryckt i Corpus juris, varför billighetsöverväganden kunde vara en ingångsport för en reception.

Billigheten spelade sålunda länge en viktig roll som tolkningsdatum, men härvid och i sak även som rättskälla framför skriven rätt. Med den ökande respekten för skriven rätt, som framträder under karolinsk tid, skjutes dock till sist denna handlingsnorm i bakgrunden hos oss liksom på konti-

nenten. Medan inom Svea hovrätt ännu år 1676 en lag föreslogs åsidosatt till förmån för en billighetsregel, framträder år 1689 den skrivna rätten som hinder mot ett dömande ex æquo et bono. Det blir nu den dock även i Corpus juris ingående satsen om plikt att följa "lex scripta sed dura", som blir normerande. Denna åskådning behärskade Nehrman-Ehrenstråle.

Men ej endast billigheten, æquitas, ifrågakom som en högre norm framför lagrätten eller som en tolkningsnorm inom denna. Den frågeställningen var av central betydelse, om den skrivna rätten, lagarna, kunde kompletteras med ledning av andra rättskällor eller rent av var underordnad rättskällor av högre valör.

För den kristet troende gällde lagarna, liksom all rätt, därför att de härleddes från Guds ord, Guds lag. Denna hade först upptecknats för Guds egendomsfolk judarna men gällde för alla folk. Tankegången är givetvis universell och bar t.ex. upp Carpzovs straffrättsliga tänkande. Många rättsregler härleddes sålunda ur bibeln, särskilt det gamla testamentet. Med tiden vunno domarna dock under den av spanska lärde och Grotius utvecklade fria och samfundsmässigt betingade naturrätten allt större oberoende av Guds lag i denna mening. En tankelinje var att begränsa bibelns bud eller vissa av dem till att utgöra allenast nationell judisk lag, icke Guds lag för alla folk. Även denna hos oss förekommande åsikt har varit beroende av utländsk rättslig doktrin; sålunda äga de svenska uttalandena av denna innebörd sin motsvarighet i 1600-talets Tyskland.

Naturens lag eller förnuftets lag intager, ur den här anlagda synpunkten, en i viss mån motsvarande ställning. Här är visserligen ursprungligen fråga om en metod att ur rationella, samfundspolitiska eller andra motiv konstruera rättsregler, som kunna tjäna sina upphovsmäns syften och bereda domarna frihet från bunden rätt, religiöst betingad eller annan. Men de regelsystem, vilka på sådan grund ofta hävdats, kunde just sättas vid sidan av eller framom den justinianska rätten, om ock i den mån denna ansetts som en även nationell rätt i ett land. Under 1600-talets senare del vunno naturrättsliga tänkesätt ökat insteg i vårt land. Men även förnuftsrettens herravälde var en för västerlandet gemensam tanke, tidigt i kanonisk rätt uttryckt i språket "ratio anima legis". Ej endast av tyska, franska och holländska författare utan även i engelsk doktrin har från mitten av 1600-talet det krav på lagrätten ställts, att den skall överensstämma med förnuftet.

Ur konstitutionalistisk synpunkt underordnades slutligen rätten i stigande omfattning regler, som ansågos vara grundläggande för samhällslivet och statsorganisationen, ofta kallade fundamentallagar. Denna konstruktion kunde återföras även på de tankar, som nyss nämnts, att rätten uttryckte billighet, naturrätt eller förnufts rätt. Om fursten handlade i strid mot de

konstitutionalistiska grundprinciperna, handlade han ej endast i strid mot fundamentallag, samhällsfördrag eller konungaed, utan även obilligt, ja, han trädde ur rättsordningen och dess skydd.

Man har ofta framhållit, hurusom rättslivet inom de europeiska staterna ännu under 1500-talet och det börjande 1600-talet var internationellt. Problemen ställdes på ofta enahanda sätt, och allmängiltiga lösningar söktes under beaktande även av andra staters praxis och utländsk doktrin. Såväl i lagstiftning som rättspraxis var denna strävan - betingad av arvet från den katolska kyrkan men ock av humanismen - framträdande. Den bröts först mot 1600-talets slut, ej minst under den starkare furstemaktens utbildning och de religiösa motsättningarnas tryck, men även av doktrinära skäl. Hos oss är fram till karolinsk tid samma andliga klimat rådande som på kontinenten.

Även möjligheten att beakta utländsk rätt kunde grundas å satser ur *Corpus juris*, där andra folks regler tillsammans utgjorde *jus gentium*. Man kunde ock uppfatta de olika ländernas rätt som olika uttryck för en gemensam högre rättsordning och av denna grund söka i ett aktuellt fall välja den norm, som bäst uttryckte den högre rätten. Särskilt vid en lucka i den inhemska rättsordningen eller vid tolkning av ett oklart stadgande låg det med denna utgångspunkt nära till hands att söka vägledning i andra folks lagar. Härvid ha särskilt den sachsiska och den lybska rätten hos oss uppmärksammats men ock den danska, den holländska och den italienska, ja, i enstaka fall än ytterligare andra länders rätt. Från en dylik utgångspunkt har den offentliga internationella rätten ock kunnat motiveras som en mellanstatlig sedvanerätt eller avtalsvis utbildad rättsordning.

Den kanoniska rättens roll - som tidigare varit utomordentligt stor - var däremot i övrigt efter reformationen väsentligen utspelad. Förutom att de allmänna satserna, särskilt regulæ juris, alljämt varit levande i svenskt rättsliv, och ägt ej minst civilrättslig betydelse, ha dock tidigare återverkningar på familjerättens, arvsrättens, straff- och processrättens ävensom den offentliga rättens områden i stor omfattning förblivit bestående.

Mot bakgrund av den rättsskälrelära, som förelegat före lagpositivismens seger, är det sålunda tydligt, att en gynnsam jordmån under 1600-talet funnits även hos oss för upptagandet av främmande rättsregler i rättsordningen. Härvid har särskilt *Corpus juris civilis* kommit att äga betydelse. I denna riktning ha då även de nyssnämnda faktorerna verkat, den allmänna klassiska bildningsorienteringen, den långvariga, stora receptionen på kontinenten, uppfattningen att *Corpus juris* var det främsta uttrycket för de normer av allmänt erkänd natur, vilka förnuftets rätt eller naturrätten innehöllo eller billigheten kunde bjuda. Det ökade inflytande på rättsut-

vecklingen, som utom eller inom landet teoretiskt skolade jurister vunno, särskilt i hovrätterna, har ock i hög grad underlättat detta inträngande av främmande rätts regler, av juristrätt, av ett teoretiskt genomtänkt rätts-system.

Det framgår tydligt, att den svenska rättsutvecklingen under 1600-talet i hög grad var influerad av samtida doktrin. I synnerhet Carpzovs och Mevius, Grotius och Pufendorfs arbeten ha ofta citerats, liksom de inhemska lärde Loccenius, Rålamb och Kloot. Mot denna iakttagelse svarar, att man av tillgängligt material kan skönja, att de svenska juristerna ägt tillgång till betydande bibliotek, rymmande tidens internationellt observerade arbeten.¹⁾

Receptionen av främmande rätt har emellertid hos oss före år 1734 icke endast varit en auktoritetsreception utan varit betingad även av behov, av avsaknaden av tidsenlig rätt. Kritiken av den mera fria rättsbildning, som skedde genom domstolarna och deras "arbitrerande" på civil- som straffrättsligt område, kompletterades ock med krav på ny lagstiftning, såsom när Johan Gyllenstierna under 1664 års riksdag dels krävde, att domarna skulle förpliktas följa lagen, dels ock att de mål, för vilka tillämplig lag saknades, skulle få vila i avbidan på ständernas lagstiftning.

Det framgår av vad ovan anförts, att väsentliga förändringar i rättskällslärorna inträtt under karolinsk tid i vårt land. Till en början betingades de av den ökade respekten för den skrivna rätten under åsidosättande av hänsyn till sedvanerätt, prejudikat, främmande rätt, billighet m.m. Med tiden ledde den mer intensifierade naturrättsliga spekulationen till samma resultat. Den svenska utvecklingen på detta område - som framstår som i stort sett avslutad hos Nehrman-Ehrenstråle - är emellertid ingalunda originell utan följde en allmäneuropeisk linje.

Särskilt härigenom, att domarereglerna alltjämt ägde karaktär av gällande rätt, mildrades dock utvecklingen och bevarades ett samband med äldre rättsliv.

Denna utveckling hör ju nära samman med det karolinska statsskickets utformning. Här framträdde även sidor av det antika och medeltida rättsarvet, som väl även förut kunnat märkas men som få en annan betoning i Karl XI:s stat än förut. Distinktionen mellan jus publicum och jus privatum, som ursprungligen är romersk-rättslig, utnyttjas alltmer till förmån för monarken och förvaltningen, ehuru den även förut varit gängse.

1) Se härom S. Jägerskiöld, Juristbibliotek från stormaktstiden (SvJT 1963).

Samma roll har sentensen "salus publica, suprema lex", fått spela, ehuru även det länge varit allmängods liksom satsen, att monarken innehade "plenitudo potestatis".

Det var ock i den karolinska miljön, som lagkodifikationen inleddes och till stora delar genomfördes. Även om denna lämnade stora områden av rättslivet oreglerade, verkade den hämmande på en fortsatt rättsutveckling inom domstolarna. Tydligt var kodifikationen även ett uttryck för de även socialt betonade politiska strävanden, vilka pfalzare, Skyttar och Gyllenstiernor främjat och som till sist mynnade ut i enväldet, reduktionen och den karolinska byråkratin, även om kravet på kodifikation jämväl förts fram även från andra håll och burits upp av andra ideal och intressen.

Med den karolinska åsiktsutvecklingen sammanhängde slutligen den understundom¹⁾ betonade obenägenheten att beakta doktrinen meningar, som likväl icke under tiden före 1736 lett till något radikalt avsteg från den traditionella hänsynen till de stora verk, som nyss nämndes.

Åskådningarna om lagens natur och innebörd voro emellertid icke enhetliga. Lagen tillkom enligt den härskande konstitutionalistiska doktrinen med undersåtarnas medverkan och normerade samhällslivet. Den band då även konungen. För lagstiftningen kunde gälla begränsade, högre normer, statsrättsligt sett fundamentallagar, mot vilka lagarna icke fingo strida. Från andra utgångspunkter kunde lagarna förklaras vara konungens bud, av vilka konungen icke själv var bunden. Dylika regler kunde stödjas även på de absolutistiska satserna i Corpus juris, såsom att "princeps legibus solutus" eller "quod principi placuit legis habet vigorem". Närmast härleddes emellertid de absolutistiska lagstiftningsbegreppen från Bodin och Hobbes, vilkas verk voro väl bekanta även för svensk spekulation. Med dylika utgångspunkter fick lagen närmast karaktär av furstens befallning till undersåtarna, icke av norm för samhällslivet i dess helhet.

Den lagpositivism, som är ett element i denna tankevärld, var emellertid även den en internationell företeelse. Den är uttryck för samma tanke, som Bynkershoek vid 1700-talets början utvecklade i Hollands högsta domstol: "Leges, solæ leges, senatorum animos regunt".

Med utvecklingen av denna lagpositivism sammanhängde nära vissa förändringar i tilkningsläran. En mer eller mindre fri rekonstruktion av lag-

1) Lagkommissionen den 11 maj 1699 ansåg, att det ej var majestätsbrott, om domare, professor och slike komma att tala om lagens mening, Sjögren, Förarbetena 2, s.124.

stiftarens vilja - intentio legis - gav åt domaren en jämförelsevis stor handlingsfrihet, särskilt om lagstiftaren presumeras alltid vilja det billiga. Denna extensiva lagtolkningsmetod tillämpades ej endast civilrättsligt utan även straffrättsligt. Ett större beaktande av vad lagstiftaren, objektivt sett, verkligen påbjudit, leder däremot till större bundenhet, något som straffrättsligt sett kom att påyrkas även ur medborgerlig rättssäkerhetssynpunkt. Denna linje kan leda till en plikt för domare att vid tolknings-svårigheter inhämta lagförklaring, medan de tidigare medgivits rätt att själva - såväl civil- som straffrättsligt - arbitrerar. Samma tankelinje kan till sist föranleda krav på en sträng bokstavstolkning, antingen ur rättsskyddssynpunkt eller enär den bokstavsenliga tolkningen kan presumeras sannolikt sammanfalla med lagstiftarens vilja.

Denna lagtolkningsgrundsats vann ock redan nu hemvist inom den under utveckling varande konstitutionella rätten, där den långt senare proklamerats i RF § 84. Redan vid 1664 års riksdag möter nämligen i en viktig, men i analysen av tolkningsreglerna aldrig uppmärksammas debatt - enligt tidens sed avsiktligt i form av pro et contra - å ena sidan en subjektiv tolkningsgrund, legis intention, förfäktad av Johan Gyllenstierna, å den andra sidan kravet på strikt tolkning inom statsrätten, framfört av Claes Rålamb: Reglerna i regeringsformen vore "strictissimi juris, som tåhla hvarken intentionem eller extensionem" (RoAP 1664, s.75). Medan tidigare påbud att vid lagtillämpning följa texten allenast torde inneburit ett mera allmänt förbud mot fri rättsbildning - "glossa" - möter här en medveten distinktion mellan strikt tolkning och ett efterforskande av "ratio". Grundsatsen, att på statsrättens område skall tillämpas skriven lag och denna tolkas efter dess lydelse, ägde en nära motsvarighet på avtalsrättens område, och den kom under karolinsk tid att på straffrättens fält såtillvida omsättas som förbud utfärdades mot domstolarnas "arbitrerande". En skärpt tillämpning av redan länge välkända satser av typen "Nulla poena sine lege" motiverade krav på tydlig lagtext, men hindrade ännu icke en tolkning efter lagens "mening" (intentio) på straffrättens fält.

Den utvecklingslinje, som inleddes med den strängare rättskälleläran under karolinsk tid, förde senare till en allt mera utpräglad nationell positivism, där lagarna framstå som de ende rättskällorna. Under denna utvecklings gång ha även domarereglerna - och därmed jämställda språk - förlorat den karaktär av rättsregler, de tidigare ägt. Till en del ha de emellertid bevarats såtillvida, som de ersatts av lagstiftning, till en del återigen leva de vidare eller återkomma såsom allmänna rättsgrundsatser, i vissa fall tydligare formulerade i senare skeden, medan de blott i mindre omfattning kommit att förlora all betydelse såsom helt stridande mot gällande rätt. Slutligen har domarens uppgift reducerats till att mekaniskt å aktuella fall tillämpa ett fullständigt och fast regelsystems bud. Denna utveckling, vilken markeras av namn såsom Montesquieu, Blackstone och

Wolff samt hos oss främst Calonijs, leder med tiden vidare till de skolor, vilka begränsa rättstillämpningen till en logisk deduktion ur rättsbud, såsom i Frankrike den exegetiska skolan och i England den analytiska (Austin). Först med den historiska skolan, Puchta och Savigny, med Jhering, Stammler, Gény och andra, som givit rättslivet nya impulser, har uppmärksamheten åter riktats mot rättskällor utanför lagrätten, mot sedvanerätt och prejudikat samt mot friare rättstillämpningsmetoder.

Det överraskande rika material, som hovrätternas protokoll och handlingar rymma, giver oss en möjlighet att skönja metoderna för rättsbildning i vårt land under det betydelsefulla tidsskede, som föregår antagandet av 1734 års lag. I detta lagverk mynnar i verkligheten tidigare rättspraxis ut. De trådar, som förbinda vår rättsutveckling med den allmänt-europeiska ha visat sig vara många. I främsta rummet har det rättsarv, som från Rom förmedlats av kejsar Justinianus med Corpus juris civilis, verkat befruktande även på den svenska rättsbildningen under stormaktstiden. Allmänna grundsatser och speciella regler, normer för rättsbildning, tolkning och metod ha kunnat hämtas från de rika skatter av juridiskt tänkande, som den bysantinske kejsaren bevarat åt västerlandet. Kritiskt har detta av Goethe kunnat uttryckas med orden, att "es erben sich Gesetz und Rechte wie eine ewige Krankheit fort". Men av världshistorisk betydelse har varit, att arvet från Rom väl utnyttjats i Europas länder och genom deras förmedling även fått verka utanför den europeiska kontinenten. Därigenom har i betydande mån en rättskulturell gemenskap skapats. Även vårt land har en plats i denna. Även hos oss ha doktrin och rättspraxis varit nära förbundna. Utvecklingen i teori och praktik ha sålunda nära följts åt.

För vinnande av kunskap om rättspraxis Domböcker
under denna period stå oss viktiga källor

till buds. Dessa källor äro av synnerlig vikt för den rättshistoriska forskningen. Studiet av rättspraxis under perioden ger oss nämligen en sannare bild av rättslivets verkliga gestaltning under perioden än studiet av andra rättskällor från tidevarvet såsom lagstiftning och doktrin. Vad lagstiftningen angår var ju den huvudsakliga källan allttjämt landslagarna och den allmänna stadslagen. Då dessa lagars regler tillkommit redan i början av perioden, var det ju naturligt, att rättslivet utvecklats till ett mera framskridet tillstånd än det som avspeglade sig i nämnda lagar. Beträffande doktrinen såsom kunskapskälla för rättstillståndet gäller såsom förut anmärkts, att den stått under starkt inflytande av den tysk-romerska rättsvetenskapen, vars regler återgävos på ett ganska okritiskt sätt och utan någon närmare anknytning till svenska lagregler eller svensk rättspraxis. Med hänsyn härtill blir i själva verket rättspraxis den mest tillförlitliga källan för kunskapen om rättstillståndet i vårt land under denna period.

De källor vi ha att tillgå för utforskande av rättspraxis under tidevarvet äro av växlande slag¹⁾:

a) Vid underrätterna på landet har under perioden begynt att föras domböcker. Liksom konungen pläгат utfärda en urkund över den av honom avkunnade domen, "konungens dombrev", ha ock efter hand lagmän och häradshövdingar begynt utfärda dombrev i av dem avdömda mål. I Sverige förekommo dombrev²⁾ redan i början av 1200-talet, men de omnämnas ej i landskapslagarna utan först i MELL, som stadgar, att häradshövding skall utfärda sitt brev på alla jordaköp, som gjorts och att lagman skall utfärda sitt brev på alla domar, som han fällt i vädjade mål och andra samt att sådana brev av konung, lagman eller häradshövding skulle skrivas på svenska. För bevarandet av minnet av domen för framtiden verkställdes anteckning om domen i ett protokoll, kallat rättens dombok³⁾. I denna förekom icke blott själva domens innehåll utan jämväl uppgifter rörande parterna och tvistens huvudsakliga innehåll. Dessa blevo så småningom allt vidlyftigare, så att slutligen domboken blev ett verkligt protokoll över förhandlingarna inför rätten vid dennas olika sammanträden. Redan under medeltiden ha dylika domböcker i enstaka fall begynt föras. Sålunda finnas exempelvis bevarade en dombok för sydöstra Tavastland 1443-1502, en dombok för sydvästra Tavastland 1506-1510, en lagmansdombok för Uppland 1490-1494. 1541 års formulär till domared förpliktade häradshövdingen att föra dombrev. Det uppgavs då vara en gammal sedvana i riket, att såväl lagmän som häradshövdingar "bör och plega holle clare register eller domböcker vtöffuer all the ärender, och saker, som the döme wtöffuer". Från mitten av 1500-talet bli domböckerna allt vanligare. Denna utveckling har utan tvivel starkt befrämjats därav, att Gustaf I genom brev den 9 januari 1549 påbjudit, att domböckerna skulle insändas till Kungl. Maj:t, därvid syfter varit att åvägabringa en fiskalisk kontroll över uppbörden av sakören, vari Kronan i regel hade en andel, utgörande en betydelsefull statsintäkt. Vi ha ock sett, hurusom i samband med hovrättens tillskapande förpliktelsen för underrätterna att insända domböckerna upprätthållits. Numera uppbars denna förpliktelse sålunda icke längre i första hand av den fiskaliska synpunkten utan av synpunkten att söka åstadkomma en fortlöpande kontroll över det sätt, varpå rättstillämpningen ägde rum i underrätterna. Tillika banade denna kontroll väg för möjligheten av en mildring i benädningsväg i de fall, då underrätt ge-

1) Ivar W. Sjögren, Den svenska rättshistoriens allmänna del. 6 uppl. 1958, s.101-103.

2) Art. Dombrev i Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, band III (1958).

3) Art. Dombok i Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, band III (1958).

nom en strikt lagtillämpning i brottmål utdömt alltför stränga straff. Redan i ett kungl. brev den 20 mars 1593 hade föreskrivits, att en kopia av domboken skulle förvaras i häradskistan. Sålunda finns det dels till Kung. Maj:t insända exemplaret och dels nämnda kopia. Detta upprätthölls senare, då efter hovrättens inrättande domboken skulle insändas till hovrätten. I ganska stort antal ha vi domböcker bevarade, som i sammanhängande serier gå tillbaka till 1500-talets sista år.

b) I städerna fördes redan tidigare än på landet allmänna protokoll, här kallade tänkeböcker. Man byggde härutinnan på förebilder uti de medeltida tyska städerna. I tänkeböckerna antecknades icke blott de av rätten avkunnade domarna utan jämväl i huvudsak de rättegångsförhandlingar, som föregingo domens avkunnande. Tillika antecknades där alla de ärenden i övrigt av växlande slag, som kunde förekomma inför rätten: uppbud och försäljning, pantsättning av fast egendom, tredjepenningsavtal (ett slags inbördes testamente mellan äkta makar, som icke ägde bröstarvingar) m.m. Från Stockholms stad finnas dylika tänkeböcker bevarade från 1474, från Arboga från år 1451, från Jönköping från år 1456, från Strängnäs från år 1531, från Enköping från år 1540 etc. I många städer begynna dock tänkeböckerna först på mitten av 1600-talet eller rentav senare. Anmärkningsvärt är, att ehuru tänkeböckerna i princip avsågo att innehålla uppgifter om alla de saker, som förekommo inför rätten, man redan under medeltiden i Stockholm finner ett specialprotokoll, kallat jordebok. I princip är denna avsedd att upptaga mera noggranna uppgifter om rättsärenden rörande fast egendom i stad såsom avyttring och pantsättning av dylik egendom. Läget var sålunda det, att uppgifter om dylika rättsärenden förekommo såväl uti tänkeboken som i jordeboken. Uppgifterna i jordeboken äro mera utförliga och mera noggranna med avseende å dylika ärenden än uppgifterna i tänkeboken. Närmast har väl förandet av en dylik jordebok föranletts av den allmänna stadslagens regel om att jordavhändelse skulle skrivas "i stadens bok", en föreskrift som måhända hämtats från Hamburgs statuter. Från Stockholm ha vi bevarad en jordebok från tiden 1420-1474, vilken upplagts efter det att en äldre jordebok förstörts genom en eldsvåda. Jämväl fortsättningen av densamma från tiden 1474-1498 är bevarad.

c) Hovrätternas arkivmaterial förvaras i regel i vederbörande hovrätts eget arkiv, dock att de synnerligen betydelsefulla Svea hovrätts rättegångshandlingar och protokoll förvaras i Riksarkivet. Bland Svea hovrätts ifrågakommande material är att särskilt framhålla domböckerna från 1615 och libri causarum, omfattande samtliga rättegångshandlingar i målen från år 1614.

d) Äldre protokoll och handlingar från den rättsskipning som utövats av Kungl. Maj:t finnas i Riksarkivet.

Svea hocrätts arkiv har under tidernas lopp av olika anledningar lidit stora förluster.¹⁾ Genom en stor eldsvåda år 1802 ödelades delar av hovrättens på Riddarholmen förvarade arkiv. Därvid förstördes de för straffrättshistorien viktiga serierna med resolutioner i brottmål ävensom de speciella protokollsserierna i brottmål. Under 1800-talet genomfördes stora gallringar, vilka i synnerhet drabbade den stora serien Liber causarum, det är processakterna, samt supplikationerna under 1600-talets senare år. Viktiga källor finnas emellertid kvar.

Beträffande straffrättshistorien bör beaktas, att i de civila protokollen redovisats brottmål, i vilka hovrätten av någon anledning icke slutligt resolverat. Även av andra orsaker ha bland de civila - och ännu bevarade - handlingarna straffrättsligt relevant material kommit att ingå. Av stor betydelse äro de bevarade prejudikatsamlingarna, bland dem mest känd den av Magnus Beckius-Palmerantz upprättade samt ett inom hovrätten upplagt s.k.promptuarium.

Av stor betydelse är emellertid, att Svea hovrätts resolutioner i brottmål i en mycket stor omfattning äro bevarade i andra arkiv än hovrättens eget. Sådana finnas i flera samlingar i Uppsala universitets handskrifts-avdelning, nämligen i den s.k.B-samlingen samt i de Nordiska, Palm-skiöldska och Westinska samlingarna. Resolutionerna finnas emellertid såsom originalurkunder bevarade hos de myndigheter, till vilka Svea hovrätt vänt sig för resolutionernas verkställande, i första hand länsstyrelserna, och bland dem särskilt länsstyrelsearkiven i Uppsala, Örebro, Falun och Hedemora. Detta material torde ersätta den allra största delen av den förlorade serien resolutioner i brottmål i Svea hovrätt. I resolutionerna intill 1682 angivas emellertid i allmänhet icke domskälen, vilket däremot är fallet med de senare.

1) S. Jägerskiöld, Nyfunna källor till svensk straffrättshistoria (SvJT 1964).

Litteratur

Stjernberg, Nils	Om straff och strafftillämpning i Europa före upplysningstidevarvet (TfR 1904).
Bergman, C.G.	Testamentet i 1600-talets rättsbildning (1918) s.12 ff.
Kuylenstierna, C.W.U.	Petter Abrahamsson (SBL, band 1, 1918).
Benckert, Karl	Bidrag till inteckningsinstitutets historia (1920).
" "	Om exstinktiva förvärv av lös egendom i god tro, I. (1925) s.107 ff.
" "	Drag ur inteckningsinstitutets historia, i En bok om Mälarlandskapen (1953).
Munktell, Henrik	Brott och straff i svensk rättsutveckling (1943) s.22 ff.
Almquist, Jan Eric	Svensk juridisk litteraturhistoria (1946).
" "	Strödda bidrag till civilrättens historia (1953).
" "	Johan Stiernhöök, vår förste rättshistoriker. Skrifter utgivna av Institutet för Rättshistorisk forskning, ser. II, Rättshistoriska studier, band 2 (1957).
Anners, Eric	Hand wahre Hand. Skrifter utgivna av Institutet för rättshistorisk forskning, ser. I, Rättshistoriskt Bibliotek, band 3 (1952).
Petrén, Sture	Notice sur Stiernhöök, i nyutgåvan av Joh. O. Stiernhöök, De jure sveonum et gothorum vetusto. Skrifter utgivna av Institutet för Rättshistorisk forskning, ser. I, Rättshistoriskt Bibliotek, band 1 (1962).
Jägerskiöld, Stig	Studier rörande receptionen av främmande rätt i Sverige, under den yngre landslagens tid, Lund 1963. - Rec. av Ole Fenger i TfR 1965.
" "	Nyfunna källor till svensk straffrättshistoria, (SvJT 1964).
" "	Utländsk juridisk litteratur i svenska juristbibliotek (1936).

- Jägerskiöld, Stig Handelsbalkens utländska källor (1967). - Rec. av Stig Strömholm i SvD 18.12.1967.
- Suomalaisen Sven Leijonmarckin Osuus Vuoden 1734 Lain Naimiskaaren laadinnassa.
- Kaaren Tärkeimpien Säännöstöjen Muokkautuminen 1689-1694.
- Referat, Der Anteil des Finnen Sven Leijonmark an der Ausarbeitung des Eherechts im allgemeinen Gesetzes vom Jahre 1734 (1967).
- Olsson, Henrik A. Laguppfattningen i Sverige under 1600- och det tidiga 1700-talet (Karolinska förbundets årsbok 1968).
- Palmgren, Bo David Nehrman-Ehrenstråle inför nutiden. Högtidsföreläsning i Lunds universitets aula 2.5.1969 och där anf. arb. (Festskrift utg. av Juridiska Föreningen i Finland, Borgå 1969).
- Wallén, Per-Edvin Reminiscenser av processen mot den döde i 1600-talets rättspraxis. Skrifter utg. av Inst. för Rättshist. forskn. ser. 2, band III (1969).
- Ankarloo, Bengt Trolldomsprocesserna i Sverige. Skr. utg. av Inst. för rättshist. forskn. Ser. 1. Band XVII (1971). - Rec av Kjell Å. Modéer i SvJT 1972, S. Waller i Kyrkohistorisk årsskrift 1972
- Jägerskiöld, Stig Johan Stiernhöök och den romerska rätten. Skrifter utg. av Institutet för rättshist. forskning. Ser 2. Rättshistoriska studier ser II, band 4 (1974).
- Domarereglerna
- Almquist, Jan Eric Domarereglernas slutord (SvJT 1936) s.186, även i Svensk juridisk litteraturhistoria (1946) s.104 - Domareregler från den yngre landslagens tid. Med inledning och kommentar (1937; 2 uppl. 1951, 81 s). Anm. av Åke Holmbäck (Lychnos 1937) s.498, Birger Wedberg (SvJT 1937) s.510 - Om domarereglerna i lagboken (SvJT 1940) s.813. Härtill Birger Wedberg (ibm 1941) s.519 - Almquist, Om de senare domarereglerna (Lychnos 1952) s.1, även sep. (1952, 20 s). Härtill Sture Petrén, Ett nytt bidrag till frågan om författarskapet till de yngre domarereglerna (SvJT 1953) s.119, Almquist s.123.

Beckman. Nat.	Våra medeltida domareregler (Arkiv för nordisk filologi 1917) s.156.
Holmbäck, Åke	Våra domareregler (Festskrift för Hägerström 1928) s.265.
Munktell, Henrik	Domarereglerna i praxis före 1734 års lag (SvJT 1939) s.516.
Wedberg, Birger	Gustaf Cronhielm och domarereglerna (SvJT 1942) s.632.
Sahlgren, Jöran	Olavi Petri domareregler. Några iakttagelser (1953, 30 s) även i Arv (1951) s.129 - <u>Nils Edling</u> (ibm 1952) s.140.
Schmidt, Gerhard	Die Richterregeln des Olavi Petri (1966). - Rec. av Jan Eric Almquist i SvJT 1967.

Tryckta domböcker

Kungliga

Svenska riksrådets protokoll ... utgivet af Kongl. riks-archivet genom N. A. Kullberg och Sverin Bergh i Handlingar rörande Sveriges historia ... Ser. 3.	
Silfverstolpe, Carl	Konung Erik XIV:s nämnds dombok 1561-1568 (1884).
Ödberg, F.	Förteckning över räfstetingsdombrev från Västergötland under medeltiden (Västergötlands fornminnesförenings tidskrift 1889).
Edling, Nils	Instans- och protokollsfusion i äldre tider (SvJT 1932).
" "	Ur de svenska råds-kammarprotokollen i justitieärenden vid slutet av 1600-talet (Minnesskrift ägnad 1734 års lag II, 1934) s.992. - Jfr ock nedan.
Almquist, Daniel	Om konungsdomarna på Stockholms rådhus 1592-1595 (HT 1940) s.31.
Rosén, Jerker	Studier kring Erik XIV:s höga nämnd (1955).
Setterkrans, Göran	Karl IX:s högsta domstol (Scandia 1962).
" "	Några märkliga rättegångsprotokoll från 1607 (SvJT 1962) s.586.

Allmänt

- Westman, K. G. Regalrättsutredningen. Aktsamling till kungs-
ådreinstitutets historia (1920).
- Wedberg, Birger "Och allt sådant med rätta" (SvJT 1938).
- Almquist, Jan Eric Kungl. Maj:t som revisionsrätt 1614-1632. En
orientering med särskild hänsyn till källma-
teriet (SvJT 1941).
- " " Häradsprotokollen före 1614. Inventering och
proveniensundersökning (1945). - Snm. av
Sture Petrén (Rig 1947) s.99.
- " " Våra äldsta häradstingsprotokoll (SvJT 1946)
s.114.
- Sleman, Folke Svenskt domboksmaterial före 1615 (Svenska
arkivsamfundets skriftserie nr 6. Arkiv, sam-
hälle och forskning 1962).
- Anners, Erik Anm. av Lübecker Ratsurteile Göttingen
1955 (SvJT 1956).
- Lönnroth, E. F. Ur gamla domböcker (NJA II 1881 nr 2).
- Rättegångshandlingar förtecknade av Samuel E. Bring, 259 s. (Uppsala 1958).

Härads- och lagmansdomböcker m.m.

1. Uppland

- Upplands lagmansdombok 1490-1494, utg. av K.H. Karlsson, 1907 (Sam-
lingar utg. av Svenska fornkriftsällsk., H.
132).
- Berg, G. O. Huru rätt skipades i Sverige för trehundra år
sedan. Utdrag ur uppländska domböcker för
år 1608 (1908). (Utdrag ur domstolsprotokoll
från Åkers och Värmdö skeppslag, Sollentuna,
Vallentuna, Lagunda och Sjuhundra härader,
alla från 1608.)
- " " Wermdö Domboock 1600-1612 (Upplands forn-
minnesförenings tidskrift 5).
- Uppländska domböcker, utg. av humanistiska vetenskapssamfundet i Upp-
sala genom Nils Edling samt (7,8) Olof Sve-
nonius och (9) Walter Ljusterdal, jämte in-
ledning, förklaringar m.m.

1. Vendels sockens dombok 1615-1645 (1925).
Anm. av K.G. Westman (SvJT 1930) s.261, Gabriel Thulin (TfR 1927) s.320.
2. Upplands lagmansdombok 1578-1579 (1929).
Anm. av K.G. Westman (SvJT 1930) s.261, Å. Holmbäck (TfR 1930) s.466.
3. Uppländska konungsdomar från Vasatiden intill Svea hovrätts inrättande (1933).
Anm. Åke Holmbäck (SvJT 1934) s.362.
Jfr Daniel Almquist, Om konungsdomarna på Stockholms rådhus 1592-1595 (HT 1940) s.31, jfr s.257 ff.
4. Lagläsaren Per Larssons dombok 1638 (1937).
Anm. Åke Holmbäck (SvJT 1938) s.487.
- 5-6. Uppländska häradsdomböcker från 1500-talet (1941-42).
Anm. Henrik Munktel (Lychnos 1942) s.346, Birger Wedberg (SvJT 1941) s.482, (1942) s.412.
7. Långhundra härads dombok 1545-1570 (1946).
Anm. Sture Petrén (HT 1947) s.278.
8. Upplands lagmansdombok 1581 och 1586 (1950).
Anm. Jan Eric Almquist och Bengt Lassen (SvJT 1951) s.680, Sture Petrén i Rättshistoriska studier (1951) s.257.
9. Vendels sockens domböcker 1736-1737 (1956).
Anm. Erik Anners (HT 1957) s.378, Gerhard Hafström (SvJT 1957) s.402, 644, Knut Robberstad (TfR 1957) s.163.

Edling, Nils

Några drag ur våra äldsta häradsrättsdomböcker (Domsagorna i Sverige 1944).

2. Ångermanland

Ångermanlands landstingsakter 1628-1644, utg. av J. Nordlander (Norrländska samlingar 10, 1923).

3. Södermanland

Sörmländska härads domböcker från 1500-talet (Sörmländska handlingar, nr 16, utg. av M. Collmar, 1953).

Collmar, M.

Västerrekarne häradstings protokoll 1565 och 1566 (Eskilstunamuseets årsbok 1966).

4. Närke

Berg, G. O.

Örebro härads äldsta kända domböcker (Meddelanden från Örebro läns museum, 6, 1916).

- Rådets i Westergötland förhandlingar åren 1540-1542, utg. av C. G. Styffe.
Handlingar rörande Skandinaviens historia, band 29 (1848).
Innehåller "regementsrådets" dombok, Väster-
götland 1540:10, 1542:7. Jfr Bror Karlsson,
Regementsformen för Västergötland 1540,
Rättshistoriska studier II (1957) s.116. - Åke
Andrén, Tillkomsten av Regementsordningen
för Västergötland den 9 april 1540 (Festskrift
till A. Thomson 1961).
- Djurklou, N. G. Livet i Kinds härad i Västergötland i början
av sjuttonde århundradet. Anteckningar ur
häradets domböcker (1885).
- Pettersson, M. Kinds härad (3 uppl.1960).
- Ljungström, C. J. Kinne fjärdings och Kållands hänader samt
staden Lidköping (1861).
- " " Beskrifning öfver Redvägs härad samt staden
Ulricehamn (1861).
- Hjort, R. Beskrifning öfver Barne härad i Skaraborgs
län (1899).
- " " Beskrifning öfver Åse härad i Skaraborgs län
(1902).
- " " Beskrifning öfver Wiste härad i Skaraborgs
län (1902).
- " " Beskrifning öfver Läske härad i Skaraborgs
län (1903).
- Ödberg, F. Förteckning över räfstetingsdombrev från
Västergötland under medeltiden (Västergöt-
lands fornminnesförenings tidskrift 1889).
- Barck-Holst, Ulf Brätte stad och dombok (1944).
- Lagmans- och landstingsprotokoll för Västergötland 1550, 1552. Utgivning
i registform förberedes av J. E. Almquist.
Detsamma gäller för protokollen för Viste
härad 1544-1548, Kullings härad 1551-1552
och Åse härad 1557-1558.

9. Värmland

En värmländsk dombok från 1550, utg. av A. Eklund (Nationen och hembygden 7, 1957).

Löf, A. E. Ölme härads dombok 1629-1650 jämte andra handlingar (1921).

Kallstenius, Gottfrid Ur värmländska domböcker från 1600-talets förra hälft (SvJT 1938) s.681.

10. Jämtland

Jämtlands domböcker och landstingsprotokoll 1. Jämtlands domböcker 1621-1628 (1933). 2. Jämtlands domböcker 1634-1643 (1934). Anm. av Nils Edling (SvJT 1933) s. 447. 2. Jämtlands landstingsprotokoll 1621-1643 (1939).

(Samtliga ovanstående skrifter ingå i Skrifter utg. av Jämtlands läns fornskriftsällskap, såsom nr 3-5.)

11. Halland

Andersson, Aksel David Svenssons Brevarium juridicum Hallandicum (1895).

Sandklef, Albert Kyrka och prästerskap i 1630-talets halländska tingsprotokoll (Vår bygd, årg. 35, 1950).

Svedenfors, Folke Urkundsfoliant på villovägar. Om Hallands landstings dombok 1647 (Vår bygd, årg. 36, 1951).

1500-talets halländska tingböcker (Institut för västsvensk kulturforskning. Skrifter 5). - Utg. av Albert Sandklef (1959) efter handskrifter i danska riksarkivet. - Rec. av K. Robberstad i TtR 1960.

Tingböcker för Faurås härad 1629-31, 1637-39 och för Fjäre härad 1633-35 kommer att utges av Alberg Sandklef i mån av tillgång till anslag.

Hägge, Eric I lagens namn. Hallands södra domsaga 1645-1970. (1970).

12. Blekinge

Holmberg, Ernst A.V. Hvad gamla domböcker förtälja. Strödda anteckningar ur Amiralitetsrättens arkiv, 1-39 (Karlskrona veckoblad 1907 & 1908, Karlskrona-Tidningen 1909-1911).

13. Åland

- Stiernhöök, Johan Åländska domböcker 1641-1643, utg. av John E. Roos (Föreningen för Ålands vänner nr 11).
- Anm. av Sture Petrén (TfR 1947) s. 338.
- Ålands saköreslängder från 1500-talet, utg. av R. Hausen i Bidrag till Finlands Historia.

14. Finland

- Wrede, R. A. Tvenne domböcker från medeltidens sista skede (TfR 1933).
- Ignatius, K. Häradsnämndens utveckling från Christoffers landslags tid till 1734 års lags tillkomst enligt finska domböcker (Minnesskrift tillägnad 1734 års lag II, 1934).

Dombok för sydöstra Tavastland 1443-1502.

Dombok för sydöstra Tavastland 1506-1510.

Dombok för sydvästra Tavastland 1506-1510, jemte fragment af en dombok af 1464 samt en skatteräkenskap, begge för delar af Egentliga Finland.

Samtliga utg. av R. Hausen i Bidrag till Finlands historia 1881-1917.

Dombok för Nedre Satakunda 1446.

Dombok för Masku härad den 3 och 5 juli 1464.

Savolax domböcker 1559 och 1561-1565, utg. av K. Pirinen (1954).
Jfr Patrik Enckell, Domböcker för Savolax 1559 och 1561-1565, Rättshistoriska studier 2 (1957).

Dombok för Nedre Satakunda 1550-1552, utg. av John E. Roos (1962).

Finlands äldsta domböcker, II (1964), utg. av Riksarkivet genom John E. Roos.

Stadsdomböcker

Stockholms stads tänkeböcker 1474-1483 samt burspråk, utg. gen. E. Hildebrand (1917).

Stockholms stads tänkeböcker 1483-1492, utg. genom G. Carlsson (1921-1944) 4 bd.

Stockholms stads tänkeböcker 1492-1520 jämte utdrag ur de förlorade årgångarna 1520-1524, utg. genom Joh. Ax. Almqvist (1930-1933) 3 bd.

Stockholms stads tänkebok 1524-1529 av M:r Olaus Petri Phase.

- Stockholms stads tänkeböcker 1544-1591, utg. av Joh. Ax. Almquist (1936-1948) 8 bd.
- Stockholms stads tänkeböcker från 1592 - D 1-9, 1592-1617, redig. av D. Almquist m.fl. (1939-66).
- Strängnäs stads tänkebok för 1590-talet (1590-1599), utg. av I. Fehr (Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria 12, 1903).
- Södertälje stads äldsta kända domböcker för 1638 och 1639, utg. av G. O. Berg (1911).
- Jönköpings stads tänkebok 1456-1548, utg. av C. M. Kjellberg och A. Ramm (Bilagor till Meddelanden från Norra Smålands fornminnesförening, häfte 1-5, 1916).
- Privilegie- och frihetsbrev samt andra urkunder rörande Jönköpings stad 1284-1785, utg. av C. M. Kjellberg (1930).
- Nya Lödöse tänkeböcker 1586-1621, utg. av Sven Grauers (Skrifter utgivna till Göteborgs stads trehundraårsjubileum 6, 1923).
- Arboga stads tänkebok 1-4 (1451-1568), utg. av Erik Noreen och Torsten Wennström (Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet, bd 48:1-4, 1935-1950).
- Haugard, J. Ur Askersunds äldsta domböcker (1943).
- Kalmar stads tänkebok 1381-1560, utg. av I. Modéer och Sten Engström (Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet 54, 1945-1949).
- Vadstena stads äldsta tänkeböcker ("Domboken") 1577-1610, utg. av Georg J. V. Ericsson (1945-1952).
- Gävle stads tänkebok 1573-1659, utg. av Percy Elfstrand (1955).
- Enköpings stads tänkeböcker 1540-1595, utg. av Sven Ljung. (Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet, bd 65:1). - Jfr förf. Enköpings stads historia I. Tiden till och med 1718 (1963).
- Uddrag ur Borgmesteres og Raads Byesting i Halmstad 1607-1613. Meddeladt af C. M. Culin (Hallands fornminnesförenings årsskrift 1868, s. 29-46).
- Möller, A. F. Från Falkenbergs rådstuguarkiv (1927).
- Halmstads domböcker, utg. av Märta Hähnel. 1-7 i Föreningen Gamla Halmstads årsbok (1948-1959).

Halmstads domböcker, Rådhusprotokoll 1681-1683, utg. av Märta Hähnel.
(Institutet för västsvensk kulturforskning, se
ser. 3, 1961). - Anm. av Per-Edwin Wallén
i SvJT 1963, s.732.

Halmstads domböcker, Rådstuguprotokoll, utg. av Märta Hähnel (Lund
1967).

Malmö rådstueprotokol (stadsbok) 1503-1548, utg. ved Erik Kroman i
samarbeide med Leif Ljungberg og Einar
Bager (1965). (Ældre danske rådstueproto-
koller og bytingbøger.)

Göteborg. Utgivning av stadens äldsta domböcker (från 1630-talet) förbe-
redes av Institutionen för nordiska språk vid
Göteborgs universitet.

Kungälv. Domboken fr.o.m.1615 under utgivning av Institutionen för Nor-
diska språk vid Göteborgs universitet.

Domböcker från Finlands städer

Ekenäs stads dombok 1623-1675, utg. av Emmy Hultman i två band (Hel-
singfors 1913-1924).

Åbo stads dombok 1623-1624.

Utdrag ur Åbo stads dombok 1624-1632.

Samtliga utgivna av C. von Bonsdorff i Bidrag till Åbo stads historia
II-IV (1885-1887).

Utdrag ur Åbo stads dombok 1632-1634, utg. av G. Granfelt i Bidrag till
Åbo stads historia VI (1890).

Utdrag ur Åbo stads dombok 1635-1637, utg. av T. Hartman i Bidrag till
Åbo stads historia VII-IX (1891, 1896 och
1898).

Utdrag ur Åbo stads dombok 1638, utg. av Alb. Hästesko i Bidrag till Åbo
stads historia XIII (1905).

Rådhusrättens i Helsingfors domböcker 1623-1643, utg. av P. Nordmann
i "Skrifter utgivna af Svenska litteratursäll-
skapet i Finland" (1905-1906). Efter 1639
dock blott i form av utdrag.

III. TILLKOMSTEN AV 1734 ÅRS LAG OCH UTVECKLINGEN DÄREFTER TILL 1809

§ 7. Förarbetena till 1734 års lag

Ehuru på sätt förut skildrats 1665 års lagkommission icke lett till åsyftat resultat, hade tanken på att åstadkomma en omfattande lagrevision icke uppgivits. Vid riksdagarna gjordes från ständernas sida upprepade framställningar härutinnan. Vid 1672 års riksdag anmärkte sålunda riksrådet Rosenhane, att lagen hade utseendet av en sönderbruten marmorvägg, lappad med små gråstenar. Det avgörande initiativet togs emellertid först efter enväldets genomförande, närmare bestämt 1686. Formellt togs initiativet av ständerna, som genom skrivelse till konungen anhöllo, att "lagen måtte överses, förbättras och bringas i god ordning på det för tiden brukliga svenska språket"; det obrukliga borde utelämnas och i stället borde i lagen införas det, som blivit förändrat genom konungars och riksdagars beslut eller genom landets långvariga och skäliga sedvänja. Ehuru sålunda ständerna formellt stodo såsom initiativtagare måste dock anses, att i verkligheten initiativet utgått från enväldige konungen, vilken genom sin förtroendeman lantmarskalken Erik Lindsköld låtit underrätta ständerna om sin plan att igångsätta en revision av lagen. Med anledning av sagda skrivelse tillsattes den berömda lagkommission, som efter decenniernas arbete lyckades bringa revisionsarbetet till ett slutligt resultat genom tillskapandet av 1734 års lag; förordnande för denna kommission utfärdades den 6 december 1686.

Då en mera utförlig skildring av den understundom ganska invecklade gången av revisionsarbetet inom kommissionen synes vara av begränsad vikt, må här endast i största korthet nämnas några huvudpunkter av förloppet av LK:s arbete för åstadkommande av en ny lag.¹⁾ Lagkommissionen har under den tid detta arbete pågick haft tre ordförande, nämligen lantmarskalken Erik Lindsköld (1686-1690); kungliga rådet Nils Gyldenstolpe (1690-1709) samt riksrådet Gustaf Cronhielm²⁾ (tillsatt såsom ordförande först 1711).

1) Se närmare K. G. Westman, De svenska rättskällornas historia, s.60.

2) Åke Holmbäck, Cronhielm och 1734 års lag. Minnesskrift ägnad 1734 års lag, del I (1934).

Från lagkommissionens första tid finnes bevarad en promemoria, sannolikt avfattad av Lindsköld, i vilken betydelsefulla riktlinjer uppdragits för revisionsarbetet; och i stort sett har arbetet bedrivits efter dessa principer. Revisionsarbetet har begynt med avseende å familjerätten. År 1693 hade GB, ÄB, BB och en Byggnadsordning slutligt utformats inom kommissionen samt blivit särskilda gånger föredragna i rådet och slutligen blivit efter verkställda ändringar stadfästa av Kungl. Maj:t. Därefter övergick LK till processrätten, och arbetet på detta område gav till resultat 1695 års stadga om vidlyftigheters avkortande. Sedan jämväl en JB och KonB färdigstälts, övergick LK till den vidlyftiga straffrättens reformerande, därvid år 1700 Högmåls-, Lägersmåls- och Edsöresbalkarna voro färdiga, år 1706 Tjuvabalken samt år 1708 Dråps- och Såramálsbalkarna. Vid denna tidpunkt, då Cronhielm tillträdde ordförandeskapet (1711), voro sålunda alla till privaträtten hörande balkar utom HB samt alla brottmålsbalkar ävensom KonB slutredigerade, endast HB och RB återstodo.

På initiativ av Cronhielm begärde emellertid LK, att professorn vid Uppsala universitet Karl Lundius samt assessorn i hovrätten i Dorpat Johan Enander skulle tillkallas för att överse de utarbetade förslagen, närmast för språkliga förbättringar och sammanjämkningar. Ehuru konungen i sitt medgivande härtill utgått från att revisionen icke skulle ha vidsträcktare omfattning samt gjort förbehåll om att revisionen icke skulle avse de förut fastställda balkarna, utvidgades likväl på ett självrådigt sätt uppdraget att avse en saklig revision av samtliga balkar; och denna revision, som verkställdes av Lundius, blev färdig 1714. Enander sysselsattes med utformandet av en processordning och en exekutionsstadga. År 1717 voro alla balkar färdiga utom HB, som nu utformades av rådmän Aulævill, och KB, som man beslutat icke borde intagas i lagen. Emellertid underkastades förslagen ytterligare granskningar under tiden 1717-1723, därvid särskilt Cronhielm inlade betydande förtjänster om utformandet av en ren, klar, kärnfull och tidsenlig lagstil.

Inför 1723 års riksdag framlades ett lagförslag, omfattande GB, ÄB, JB, BB och HB, Byggnadsordning för städerna, sex brottmålsbalkar, Straffmålsbalk, UB och RB, däremot icke KonB. Med hänsyn till de stora uppgifter denna riksdag hade att lösa på andra områden av rättslivet, blev förslaget icke föremål för saklig prövning utan återförvisades till LK, närmast för utformandet av en KonB. Av brist på anslag trädde LK icke ånyo i verksamhet förrän 1725 och av brist på tid fortskred arbetet så långsamt, att revisionen blev färdig först till 1731 års riksdag.

Det förslag, som framlades för denna riksdag, omfattade GB, ÄB, JB, BB, HB, MB och SB, däremot icke UB och RB. Vid genomgången av GB, ÄB och JB mötte icke några större svårigheter, men vid BB kap. 23, som

handlade om jakträtten, uppstod en strid, som är synnerligen bekant i den svenska rättshistorien. Denna strid kunde lätt ha förorsakat hela lagens fall. I överensstämmelse med äldre rätt hade föreslagits, att endast adeln skulle äga jakträtt, vare sig å större eller mindre villebråd, under det att de ofrälse ville erhålla jakträtt åtminstone på det mindre villebrådet. När frågan om jakträtten behandlades i ridderskapet och adeln, fällde en av Karl XII:s gamla krigare följande replik, då prästerna fordrade jakträtt under åberopande av Guds och naturens lag: "Kristus utskickade inte sina lärjungar att löpa med bössan i skogen utan till att fiska". Högvärdiga prästeståndet vägrade därvid att deltaga i förhandlingar, som fördes i sådan form. På grund av sådana utmanande uttalanden av olika adliga talare uppstod starkt missnöje hos prästerståndet och borgarståndet, vilka hotade att helt och hållet avbryta förslagens behandling, men en viss försoning bragtes till stånd, varvid beslöts, att reglerna om jakträtten skulle ånyo granskas av lagkommissionen.

Riksdagen medhann dock icke att granska förslaget i dess helhet. Den del av förslaget, som genomgått, utgjordes av GB, ÄB, JB, BB och MB, därvid förutom frågan om jakträtten jämväl ett flertal smärre spörsmål återstodo. I riksdagsbeslutet bestämdes dock, att de genomgångna balkarna skulle stå fast och anses slutligt antagna, låt vara att de ännu icke skulle vinna tillämpning uti rättslivet. Granskningen skulle alltså fortsättas följande riksdag med återstående balkar, därvid jämväl RB och UB borde framläggas, samt slutliga beslut fattas i de uppkomna tvistefrågorna.

Vid 1734 års riksdag framlades i enlighet härmed jämväl förslag till RB och UB, Man genomgick nu SB, UB, HB och RB samt upptog slutligen de därunder och tidigare yppade tvistefrågorna till behandling. Även vid denna riksdag uppstod en strid om jakträtten, och denna strid blev i själva verket ännu mera elakartad vid denna riksdag än vid den föregående. Det var ganska nära, att hela det stora och betydelsefulla lagverket skulle ha fallit enbart på frågan om jakträtten. Slutet blev emellertid, att man enade sig om att det omtvistade kapitlet om jakträtten, BB:23, skulle utgå ur lagen. Därmed var från ständernas sida lagverket färdigt, varvid dock må nämnas, att en deputation tillsattes för att med biträde av bl.a. Cronhielm jämka de olika bötesbeloppen med varandra, vilka förekommo på mångfaldiga ställen i lagen.

LK fick därefter i uppdrag att slutredigera texten. Sedan ett av rikshistoriegrafen Jakob Wilde utarbetat företal "Sveriges beskrivna lagars grundart och upprinnelse" befunnits alltför lärt och vidlyftigt, utformades ett kortfattat företal av riksrådet greve Gustaf Bonde. Slutligen utformades en särskild stadfästelse, innehållande en översikt av lagrevisionens historia och en redogörelse för den nya lagens plan och omfattning. Stadfästelsebrevet är dagtecknat den 23 januari 1736 och lagen trädde i kraft den 1 september 1736.

Den lag som sålunda tillkommit, innefattade regler på privaträttens, straff- och processrättens områden, ävensom delvis på näringsrättens område (BB).

a) Härav framgår först, att man icke i lagen låtit inflyta några statsrättsliga regler. Visserligen innehöll landslagen en KonB och visserligen har man under kommissionens första tid utformat ett förslag till sådan balk, men 1715 hade LK beslutat att ej upptaga någon dylik balk i förslaget och så skedde icke heller i det följande, ehuru ständerna 1723 begärt, att en KonB skulle utformas på grundval av de då gällande grundlagarna, 1720 års valakt och 1720 års regeringsform. Känt är, hurusom man i det följande fasthållit grundsatsen att lämna de statsrättsliga reglerna utanför den allmänna lagen (Stadfästelseresolutionen, punkten 1).

b) Vidare framgår härav, att den nya lagen åsyftade att gälla såväl för landet som för städerna. Det blev sålunda icke längre såsom tidigare, att man hade en allmän landslag och en allmän stadslag. Emellertid innebar detta icke något upphävande av de på viktiga punkter alltjämt rådande rättsolikheterna mellan landsrätt och stadsrätt, exempelvis med avseende å giftorätt, arvsrätt, testationsfrihet etc., utan förändringen var mera formell än reel (Stadfästelseresolutionen punkten 3).

c) Lagen innehöll icke heller rättsregler, grundade på de olika ståndsprivilegierna, utan dessa höllos, liksom de statsrättsliga reglerna, utanför den allmänna lagen (Stadfästelseresolutionen punkten 2).

d) Frånsett BB med dess regler med avseende å byalaget och därmed sammanhängande rättsförhållanden intogs icke i lagen regler, avsedda att normera särskilda näringar eller yrken. Näringslagstiftningen, som enligt sakens natur är vida mera underkastad reformer och ändringar, ansågs alltså icke böra intagas i den allmänna lagen. Anmärkas må ock, att icke heller den av LK utformade Byggnadsordningen för städerna intogs uti lagen (Stadfästelseresolutionen punkten 4).

1734 års lag innefattade icke några mera ingripande reformer uti rättslivet. Sambandet mellan lagens regler och den äldre rättens regler har i hög grad bevarats, särskilt gäller detta omdöme på privaträttens område. Den av ålder genomförda balkindelningen lades alltjämt till grund för reglernas ordnande. Likaså har lagen i enlighet med hävdvunnet bruk avhållit sig från att meddela abstrakta rättssatser rörande rättsinstitut och rättsärenden samt rörande deras rättsverkningar. I stället har lagen givit kasuistiska regler, d. v. s. regler före mera konkret beskrivna, praktiska fall. Lagen ger icke några abstrakta bestämmelser och definitioner beträffande de olika rättsinstituten (ägenderätt, nyttjanderätt, servitut, panträtt etc.) eller rättsärendena (köp, byte, gåva, försträckning, lån, laga inlag

o.s.v.), utan har utgått från dessa rättsliga företeelser såsom kända och överlämnat åt doktrin och rättspraxis den betydelsefulla uppgiften att analysera och fastställa innebörden av dessa olika rättsinstitut och rättsärenden. I språkligt hänseende är lagen i främsta rummet tack vare Cronhielms insats utan tvekan att beteckna såsom det mest framstående mästerverk, som svenska språket under sekler har att uppvisa, och lagverket väcker än i dag till sin språkliga form odelad beundran.

Förarbetena till 1734 års lag äro utgivna av professorn i rättshistoria vid Uppsala universitet, sedermera justitierådet Wilhelm Sjögren, "Förarbetena till Sveriges Rikes Lag 1686-1736", Band I-VIII (1900-1909). De innehålla Lagkommissionens protokoll, lagförslagen till de olika balkarna, remissutlåtanden samt utdrag av riksdagsprotokollen. Att märka är, att stora delar av originalprotokollen icke äro bevarade, utan dessa ha rekonstruerats med hjälp av bevarade excerpter av protokollen beträffande lagkommissionens diskussion av de olika balkförslagen. Sådana excerpter saknas emellertid beträffande exempelvis Jordabalken.

Kommentarer till 1734 års lag - alltså motstycken till Abrahamssons och Arnells ovannämnda kommentarer till lands- och stadslagarna - ha utgivits av Emanuel Drangel och Andreas Westdahl.

Litteratur

- Sjögren, Wilhelm Förarbeten till Sveriges rikets lag 1686-1736,
I-VIII (Uppsala 1900-1909).
- " " Förarbetena till Sveriges rikets lag. Tfr 1902.
- Wedberg, Birger 1634 års regeringsreform och 1734 års lag
(SvJT 1935).
- Holmbäck, Åke Lagkommissionen under Gyldenstolpe I-II
(Uppsala Universitets årsskrift 1953:9).
- Minnesskrift ägnad 1734 års lag I-III (Stockholm 1934).

§ 8. Samhällsidéer och lagstiftningsarbete från 1700-talets mitt till 1900-talets första decennier

Vid 1700-talets mit framträder sam- Samhällsidéerna
hällslivet uti former, som kunna karak-
teriseras såsom en mäktig byggnad av korporativa samfälligheter av skil-
da slag och växlande omfattning. På samhällslivets område kvarstod så-
lunde den ur historiska förhållanden utvecklade organisationen med de
fyra stånden, frälseståndet, prästeståndet, borgareståndet och bonde-
ståndet. Dessa fyra stånd hade sin särskilda representation på ständs-
riksdagarna. För frälseståndet och prästeståndet gällde särskilda före-
trädesrättigheter, säkerställda genom privilegier, vartill en viss mot-
svarighet också kunde anses föreligga för borgareståndets vidkommande
uti de olika stadsprivilegierna och de föreskrifter, som reglerade stads-
mannanäringarna, handeln och hantverket. Ståndssamhället hade också
avsatt märkliga resultat på jordrättens område genom utvecklingen av
jord av växlande kameral jordnatur, skattejord, frälsejord och kronojord.
Härjämte hade jämväl jordäganderätten i städerna rönt inflytande av den
allmänna, på stadsmannanäringarnas upphjälpande inriktade näringspoli-
tiken. - På näringslivets område var jordbruket alltjämt inordnat uti det
redan under medeltiden lagfästade byalagets former enligt de gamla för-
det s.k. sol- och tegskiftet gällande principerna. Handeln var genom för-
budet mot landsköp alltjämt i stort sett koncentrerad till städerna, varvid
jämväl en viss fördelning av handeln blivit genomförd mellan olika grupper
av städer, i det att särskilt den betydelsefulla utrikes handeln i större
eller mindre utsträckning blivit förbehållen vissa städer. Hantverket var
inordnat i skräväsendets former, och någon annan form för förädlings-
verksamhet än hantverket hade i stort sett ännu icke begynt framträda.
Bergsbruket var och utsatt för en långt gående tvångsreglering. Den mer-
kantilistiska näringspolitikens rikt utvecklade tvångsreglering av näringar
och yrken satte alltså sin prägel på näringslivets olika områden. - I rätts-
livet framträdde alltjämt rättsliga institutioner och rättsregler, ursprung-
ligen präglade av den urgamla germanska ätteförfattningen. Särskilt må
erinnas om den rätt att utöva giftomanna- och förmynderskap, som i be-
stämd ordning tillkom ättemännen; om den i princip alltjämt oinskränkta,
åtminstone i första hand på skyldskapsbandet grundade arvsordningen; om
de lagbestämda inskränkningarna uti den enskildes befogenhet att genom
gäva eller testamente avhända sig egendom till förfång för ättemännen;
om skyldemännens bördsrätt, varigenom dessa kunde genom utövning av
sin lösningsrätt förhindra, att jordavhändelse ägde rum till oskyld man.
Slutligen är att märka, hurusom inom den trängsta gemenskapen i sam-
hällsliget, inom familjen, mannen på ett patriarkaliskt sätt utövade rå-
digheten över barnen samt målsmanskapet över hustru. Han representera-
de henne utåt icke blott i rättegång utan även eljest uti hennes rättsliga

angelägenheter. Han förvaltade ock enligt lag icke blott sin egen enskilda egendom och hela det samfälliga boet utan jämväl hustruns enskilda egendom, låt vara att i sistnämnda hänseende vissa begränsningar voro uppställda såsom beträffande avhändelse och pantsättning av hustruns enskilda fasta egendom. Under det att den gifta kvinnan sålunda stod under sin mans målsmanskap, var den ogifta kvinnan oberoende av sin ålder omyndig och stod likaledes oberoende av ålder under giftoman. Vad landsrätten beträffar voro kvinnor tillbakasatta såväl med avseende å giftorätt som arvsrätt, i det att enligt landsrätt hustrun endast hade giftorätt till en tredjedel i samfälld egendom och i arvshänseende kvinna endast tog arv till hälften mot lika närbesläktad manlig skyldeman.

Under detta tidevarv ske nu djupgående omdaningar av alla dessa förhållanden. Vissa av de nämnda korporativa gemenskaperna försvinna helt och hållet, andra försvagas, andra åter omdanas. Denna utveckling har ägt rum på grundval av vissa mäktiga kulturströmningar i Europa, nämligen under 1700-talet upplysningen och dess ekonomiska skola, den s.k. fysiokratiska skolan, och under 1800-talet liberalismen och dess ekonomiska skola. Här skall i några huvuddrag erinras om dessa betydelsefulla kulturströmningar.

Upplysningsfilosofien sökte genom åberopandet av det sunda förnuftet (*sens commun*) utrota fördomar, vidskepelse samt sociala och politiska missförhållanden. Den ledde sitt ursprung från England (Locke), men blev av världshistorisk betydelse först efter det att dess läror vunnit insteg i Frankrike på mitten av 1700-talet, i vilket land bristerna uti rådande kyrkliga och samhällliga förhållanden voro mycket starkt framträdande. Genom den franska litteraturen spreds också upplysningens idéer över hela Europa. Om också vissa ledande grundsatser voro gemensamma för upplysningsfilosofiens representanter, inrymde dock densamma inom sin ram vitt skilda åsiktsriktningar. Nämnas må blott namnen Montesquieu, Voltaire, Rousseau och encyclopedisterna. Åtskilliga av tidevarvets furstar och ledande statsmän anslöto sig till de nya idéerna och verkade för deras genomförande i de av dem ledda staterna. På detta sätt utvecklade sig den s.k. upplysta despotismen, grundad på den kända principen allt för folket, intet genom folket. Såsom representanter för denna upplysta despotism må nämnas Josef II i Österrike, Fredrik II i Preussen, Katarina II i Ryssland och Gustaf III i Sverige. Genom dessa "filosofer på tronen" åvägbragtes en mängd reformer och förbättringar inom samhället. Bland de många resultat, som härutinnan ernåddes i olika länder på kontinenten, må särskilt framhållas: utrensning av vantro och vidskepelse, genomförande av tankefrihet, trosfrihet, tryckfrihet, skolväsendets förbättrande och dess lösgörande från beroendet av kyrkan, den praktiska naturvetenskapens rön begynte spridas till menige man, förbättringar inom näringsliv och samfärdsel, reformerande av föråldrade lagbud och straffbestäm-

melser, förbättringar inom rättegångsväsendet (tortyrens avskaffande), och sist men icke minst bondeståndets frigörelse i Mellaneuropa. Tack vare de förbättringar, som genom den upplysta despotismens representer sålunda genomfördes i olika länder, avtrubbades här de rådande missförhållandena, varigenom mera djupgående revolutionära omstörtningar i dessa stater i stort sett undgingos. I Frankrike, där de rådande missförhållandena voro särskilt starkt framträdande, genomfördes emellertid icke några dylika reformer. Då missförhållandena nått bristningsgränsen, lösgjordes även de mäktiga krafter, som utnynnade i den franska revolutionen, vilkens verkningar spredo sig vida omkring i Europa.

Upplysningstidens ekonomiska skola var den s.k. fysiokratiska skolan, vilkens egentlige upphovsman var Quesnay. Denna skola framträdde i Frankrike under senare delen av 1700-talet. Utgångspunkten för denna lära var att liksom i naturen jämväl inom samhällslivet och det ekonomiska livet härskade vissa oföränderliga lagar, som icke borde genom särskilda åtgärder rubbas. Närmast såsom en reaktion mot den merkantilistiska näringspolitikens övervärdering av bergsbrukets och handelsn betydelse i det ekonomiska livet, hävdade den fysiokratiska skolan på ett ensidigt sätt jordbrukets betydelse inom produktionen. Endast jordbruket vore i själva verket i stånd att skapa ett verkligt nettoutbyte (produit net), enär här naturen arbetade tillsammans med människan, under det att andra näringar strängt taget icke voro i stånd att lämna något dylikt utbyte, utan endast ett utbyte svarande mot de i sagda näringar gjorda insatser och kostnader. Staten borde i enlighet härmed avhålla sig från varje åtgärd, som kunde minska nettoutbytet av jordbruket. Åtgärder, som vidtogos för att på jordbrukets bekostnad uppmuntra andra näringar, voro principiellt förkastliga. Tvärtom vore ett blomstrande jordbruk förutsättningen för andra näringars utveckling och förkovran. Det rätta medlet att nå detta mål var att rakt i strid mot den merkantilistiska näringspolitiken låta full frihet råda inom det ekonomiska livet. *Laissez faire et laissez passer* borde vara den ledande grundsatsen för det allmännas näringspolitik.

Liberalismens grundåskådning var den rena individualismen. Den enskilde individen uppfattades såsom det primära, samhället såsom det sekundära. Statens uppgift vore att bereda största möjliga lycka åt det största antalet enskilda individer. Man utgick härvid från den förutsättningen, att den enskilde individen bäst själv kunde bedöma, vad som vore för honom mest tjänligt och ändamålsenligt. Det allmänna borde därför lämna ett så stort utrymme som möjligt åt de olika individernas handlingsfrihet. Statens verksamhet borde begränsas till upprätthållandet av yttre ordning, trygghet och rättssäkerhet. Den skulle fungera såsom en rättsstat, men varje därutöver gående ställt ingripande uti de enskilda individernas frihetssfär vore principiellt förkastligt. Då utrymme sålunda i största möjliga utsträckning gavs åt individernas egna krafter, samt dessa förutsattes

själva bäst inse vad som vore för dem mest ändamålsenligt, var just denna begränsning av statsverksamheten en garanti för förverkligandet av önskemålet om största möjliga lycka för det största antalet enskilda individer.

I Frankrike bröt liberalismen slutligt igenom uti julirevolutionen 1830. Den uppbars här av det högre borgareståndet, bourgeoisien. Februari-revolutionen 1848 betecknade också ett betydelsefullt led uti liberalismens historia. Genom denna revolution och dess efterdyningar genomfördes de liberala kraven på politisk frihet, näringsfrihet och privilegieväsendets avskaffande i större eller mindre utsträckning i de flesta europeiska länder. I England uppburos de liberala idéerna av whigpartiet, som förde dessa idéer till seger genom 1832 års parlamentsreform. I vårt land växte ett liberalt parti fram på 1820-talet och fick betydelse genom den av Anckarsvärd ledda oppositionen mot Karl XIV Johan, efter vars död flera liberala reformer genomfördes. Den mest framträdande representanten för liberalismen i vårt land var Johan Gabriel Richert, och denne stod liksom andra svenska liberaler under ett omisskännligt inflytande av den liberale engelske filosofen Bentham.

Det ekonomiska liberalismen innebar ett överförande på det ekonomiska livets område av liberalismens allmänna grundåskådningar angående förhållandet mellan staten och den enskilde individen. Den enskilde individen förutsattes bäst själv vara i stånd att inse, vad som vore för honom mest ändamålsenligt i det ekonomiska livet. Då varje enskild individ inom samhället strävade att ernå bästa möjliga resultat av sitt handlande på det ekonomiska livets område, måste också det samfällida utbytet av de olika individernas insatser giva ett maximalt resultat för nationen som sådan. Förutsättningen härför vore, att staten lämnade största möjliga utrymme åt de olika individernas handlingsfrihet på det ekonomiska livets område. Varje statligt ingripande på detta område vore ägnat att störa det naturliga, lagbundna förloppet av individernas fria krafter och insatser uti näringslivet, varigenom utbytet av dessa insatser måste bli försämrat. Envar individ borde äga frihet att utöva vilket yrke eller vilken näring, som han ville och ansåg sig bäst lämpad till, och envar borde äga frihet att utöva sitt näringsyrke på det sätt han ville och ansåg mest ändamålsenligt. Något särskilt företräde för vissa grupper medborgare, såsom för städernas borgerskap med avseende å handeln eller vissa slag av handel, eller för skräföreningarnas medlemmar med avseende å hantverket borde icke förekomma. Näringslivet borde heller icke inordnas under något statligt förmynderskap på det sätt, som ägt rum under inflytandet av den merkanlistiska näringspolitiken. Då sålunda rättsliga och statliga regleringar på näringslivets område undanträngdes, skapades förutsättningen för en fri konkurrens mellan de enskilda inom näringslivet. Denna fria konkurrens borde medföra en garanti för att de billigaste och bästa varor-

na och produkterna tillhandahöllös konsumenterna, i det att endast de producenter, som voro i stånd att tillhandahålla de bästa produkterna till billigaste priser skulle förmå hävda sig uti konkurrensen. Denna fria konkurrens skulle därför också vara en starkt pådrivande kraft för ett förbättrande av framställningsmetoder och ett nedbringande av framställningskostnaderna, vilket skulle komma konsumenterna till godo och därmed också öka samhällets ekonomiska styrka. Överförd på förhållandet mellan olika stater, innebar denna lära, att produkter och varor borde framställas i det land, där de kunde framställas bäst och till lägsta kostnader. Varje land skulle därför fritt kunna köpa varor och produkter i det land, där de bäst och billigast kunde framställas, och det köpande landet skulle i sin tur framställa andra varor och produkter, som detta land kunde göra bäst och till lägre kostnad än andra länder. På detta sätt skulle utbytet av de olika ländernas produktion bliva det bästa möjliga samt varje enskild stats ekonomiska styrka den bästa möjliga. Konsumenternas intressen skulle därmed vara tillgodosedda i största möjliga utsträckning. Denna liberala tankegång låg bakom inställningen till tullar och andra hinder för det fria varuutbytet mellan de olika länderna. Varje sådant hinder vore ett ingrepp uti det ekonomiska livets fria förlopp, som måste medföra en försämring av näringslivets resultat. - Då i enlighet med den liberala ekonomiska åskådningen individernas egna krafter gävos fritt spelrum, medförde emellertid detta till en början betänkliga konsekvenser, i det att genom dessa krafters mäktiga tryck arbetarklassens ekonomiska och sociala ställning starkt försämrades. Då nämligen envar företagare strävade att nedbringa produktionskostnaderna till ett minimum, medförde detta ett nedpressande av arbetslönerna, stegrande av kravet på arbetsprestationer och användning av billigast möjliga arbetskraft såsom kvinnor och barn. Den pauperism, som sålunda till en början utvecklades såsom ett resultat av lössläppandet av individernas krafter på det ekonomiska livets område, övernanns först så småningom genom en begynnande lagstiftning av socialt slag. I detta sammanhang var det ock, som vissa sammanslutningar för tillvaratagandet av arbetarnas intressen i olika hänseenden begynte växa fram. Särskilt erinras om den s.k.konsumentkorporationens framträdande i England samt efter hand fackföreningarnas utveckling. Då emellertid med fabriksdriftens överhandtagande över hantverket arbetarnas villkor utsattes för ökade faror i socialt hänseende, föranledde detta, att nya samhällsåskådningar vuxo fram, åsyftande att realisera andra former för produktionen än de hittills rådande.

Dessa växlande åskådningar ha satt sin prägel på lagstiftningsarbetet under detta skede.

Litteratur

Anners, Erik

Humanitet och rationalism. Skrifter utg. av
Institutet för Rättshistorisk forskning, ser. I,
Rättshistorisk bibliotek, band 10 (1966). -
Rec. av Ivar Strahl i SvJT 1967 s.555 och av
Trygve Leivestad i TtR 1967.

Perioden 1736-1809 uppvisar inte några genomgripande nydaningar av hela den allmänna lagens system. Förklaringen härtill är givetvis den nytillkomna kodifikationen, även om denna var utpräglad konservativ. Nya idé-historiska strömningar gjorde sig emellertid snart alltmera märkbara. Från och med den gustavianska tidens inbrott inträdde sålunda en livaktig och betydelsefull rättsutveckling på flera områden, främst inom jordrätten, där skiftesreformerna begynte redan under frihetstiden, och straffrätten. Den senare hälften av den nu ifrågavarande perioden står knappast tillbaka för de närmast följande decennierna efter 1809.

Den institution, som främst bar upp arbetet i rättsutvecklingens tjänst, var lagkommissionen. Denna upphörde nämligen icke i och med fullbordandet av 1734 års lag, utan bibehölls som en central rådgivare och utredande instans. Med undantag för åren 1785-1791 fungerade kommissionen fram till 1808 och deltog därunder i lagstiftningsarbetet och delvis - genom avgivna utlåtanden i tveksamma fall - i rättsskipningen i högsta instans och fyllde på så sätt en betydelsefull uppgift i det svenska rättslivet.

Beträffande formerna för lagstiftningen bör erinras om den särskilt under Gustaf IV Adolfs regeringstid flerfaldiga gånger och även i viktiga frågor tillgripna lagförklaringsformen, varigenom under skenet av lagtolkning i realiteten åstadkoms ny lagstiftning utan ständernas medverkan (Kungl. förklaringsarna av den 7 oktober 1801, den 14 maj 1805 och den 23 mars 1807).

Mot periodens slut utgavs år 1807 en officiell lagsamling, vari under lagens balkar, kapitel och paragrafer angavs respektive kompletterande lag-tolkning. Den yttre anledningen till denna samplings utarbetande var Gustaf IV Adolfs pommerska reformplaner. I. K. K. av den 26 juni 1806 - ett av huvuddokumenterna i konungens s.k.pommerska statskupp 1806 - stadgades nämligen, att jämte de svenska grundlagarna även Sveriges rikets lag skulle införas i de svenska besittningarna i Tyskland. Den av krigshändelserna föranledda franska ockupationen och den snart därpå följande definitiva förlusten av Sveriges pommerska besittningar åstadkom emellertid, att samlingen icke fick någon egentlig praktisk betydelse.¹⁾

1) Om själva tillkomsten se Birger Wedberg, Gabriel Poppius (1934), s.36-50 och 436 f.

Härefter skall lämnas en kortfattad översikt av den speciella rättsutvecklingen under perioden 1736-1809.

a) Vad först beträffar äktenskapsrätten förblev lagens äktenskapsrättsliga system i princip orubbat under perioden. Vad angår trolovningen sattes genom K.Br. den 11 november 1747 realiter det bötesansvar ur funktion, som enligt GB 3:7 stadgades för upplösning av trolovning.

Lagens stadganden om äktenskapsålder modifierades genom några under perioden utfärdade författningar. För borgarynglingar nedsattes åldern till 17 år och för allmogeynglingar - enligt K. F. av den 8 december 1756 - till 18 år, under förutsättning att ynglingen innehade någon stadig tjänst eller idkade arbete och handel. Anledningen var att minska de dittillsvarande dispensansökningarna samt en önskan om "folkhopens förökande".

Beträffande äktenskapshinder utfärdades genom K.Br. av den 25 november 1756 ett uttryckligt förbud att ingå äktenskap, när kontrahent led av "den rätta fallandesoten eller epilepsia idiopathica".

När under Gustaf III judar fingo tillträde till Stockholm, Göteborg och Norrköping, tillkom förbud för dem att ingå giftermål med andra än sina religionsförvanter (Kommerskollegii reglemente av den 27 maj 1782, § 23). Genom konungens religionsfrihetslagstiftning, K.K. av den 24 januari 1781, fingo främmande kristna trosbekännare rätt att låta viga sig inom sitt samfund.

Beträffande äktenskaps upplösning genom äktenskapsskillnad beviljade K. Maj:t i anslutning till en redan före 1734 utbildad praxis i dispensväg skillnad i äktenskap av andra grunder än hor och egenvilligt förlöpande. Denna praxis lagfästes genom K. F. av den 27 april 1810.

Den av ålder i Värend bestående lika giftorätten för hustrun och lika arvsrätten för dotter bekräftades genom K. F. av den 26 juni 1772.

b) På föräldrarättens område är av betydelse de åtgärder, som medförde lindring i de ogifta mödrarnas och de oäkta barnens ställning. Redan genom K. F. av den 18 november 1741 ersattes den uppenbara skriften och avlösningen eller den s.k. pliktepallen för den, som begått lönskaläge och enfalt hor, av enskild skrift och avlösning. För att minska den alltjämt oroande frekvensen av barnamord utfärdade Gustaf III K.Br. av den 17 oktober 1778 angående några författningar till förekommande av barnamord. Härigenom fick kvinna möjlighet att å okänd ort framföda sitt barn. Brevet bevarade sin giltighet ända in på 1900-talet.¹⁾ Vidare infördes påföljande år strafflindringar för barnamord.

1) Se närmare Gerhard Hafström, Om insemination (1951) s.42 ff.

c) Beträffande arvs- och testamentsrätten har förut nämnts lagfästandet av den lika arvsrätten för kvinnor i Varend. - I stad utvidgades testationsfriheten såtillvida, att genom K. F. av den 19 augusti 1762 medgavs full frihet att i testamente bortgiva avlingejord och lösören. - Bröstarvingarna bibehöllos dock vid sin rätt till laglott, vilken enligt ÄB 17:5 uppgick till 5/6 av kvarlåtenskapen. - I praxis förekom bland adeln i allt större utsträckning fideikommissstiftandet. Först revolutionsriksdagen 1809-1810 inskred häremot och mot återvinningsförbehållen vid fastighetsöverlåtelser (K. F. av den 27 april och den 1 maj 1810).

d) Beträffande jordrätten är främst att märka den viktiga K. F. av den 21 februari 1789, kallad ett bondens frihetsbrev, varigenom skatteköpen på nytt tillätos samt skatte- och skattefrälsebönderna tillförsäkrades "uti allt lika orubbelig ägande- och lika fri dispositionsrätt, som frelseman öfwer frelsehemman". Samtidigt upphävdes uttryckligen den i JB 4:5 stadgade skyldigheten att vid försäljning utom börd hembjuda kronoskattejord till kronan, vilket innebar, att själva lösningsrätten för Kronan försvann. Likaså avskaffades bestämmelserna om skattevrak, begränsades regalrätten till bärande träd, tryggades åborätten till kronohemman m.m.

Genom själva Förenings- och säkerhetsakten 1789 raserades större delen av adelns privilegierade ställning med avseende på frälsejord: alla stånd fingo lika rätt att förvärva och besitta jord, med undantag för adelns räkning endast säterier samt rå och rör och s.k.insockne hemman. Förenings- och säkerhetsakten gav själv den motiveringen, att "ett lika fritt folk bör äga lika rätt", och vissa häremot stridande undantag kunde helt naturligt icke längre hålla sig kvar. De föllo vid den stora privilegieutjämningen efter statsvälningen 1809 (K. K. den 6 april 1810).

Genom K. F. av den 13 juni 1803 om lagfart och börd av jord på landet förkastades den långa lagfarts- och bördstiden på landet, vilken ansågs ha haft menliga återverkningar på jordbruksdriften. Viss lagfartsfrist föreskrevs, tre månader i stad och vid tinget näst efter sex månader på landet. Slutligen påbjödos vissa åtgärder ägnade att öka publiciteten vid uppbudet. Vidare medgavs i fråga om jord på landet inteckning av nyttjanderätt, varigenom en sålunda intecknad rätt skulle bestå även mot ny ägare. Slutligen infördes maximigränser för nyttjanderättens bestånd, nämligen 50 år beträffande avlingejord och 5 år efter ägarens död beträffande arvejord.

Den i doktrinen omdiskuterade frågan om tiden för anställande av klander-talan rörande fast egendom löstes genom Kungl.Förklaringen av den 14 maj 1805. Man utgick därvid från det antagandet, att lagen saknade direkt föreskrift om bestämda gränser för klander i jordafång och införde dels en 1-årspreskription - tempus scientiæ - och dels en tjuogoårspreskription, säkrad från rätter ägares död. Förklaringen innehöll vidare den viktiga

regeln, att när lagfart söktes, skulle förre ägarens åtkomsthandlingar ovillkorligen uppvisas och innehållet av desamme korteligen antecknas i lagfartsprotokollet.

Under perioden voro förändringarna särskilt betydande på skiftesrättens område genom storskiftes- (K. F. 1747, 1752, 1757 och 1762) och enskiftesförfattningarna (1803 och följande år). Genom dessa påbörjades bondens frigörande från den hävdvunna ägofördelningens band och inleddes det gamla bysystemets rasering. Ekonomiskt medförde hela denna väldiga omdaningsprocess en väsentlig höjning av jordbruket.

Beträffande det dittillsvarande restriktiva jordstyckningssystemet innebar K. F. av den 30 juni 1747 angående hemmansklyvning ett första steg i friare riktning. Det sedermera så betydelsefulla jordavsöndringsinstitutet uppkom i anslutning till enskiftet genom bestämmelser i 1807 års enskiftesförordning. Under perioden tilldrog sig vidare avvitringsverket ett betydande intresse. Beträffande fisket utfärdades den viktiga fiskeristadgan av den 14 november 1766. Angående jakträtten märkes stadgan om jakt och djurfång av den 13 april 1808, vilken rörande skattemans jakträtt byggde på den 1789 fastslagna principiella grundvalen.

e) Beträffande förmögenhetsrätten i övrigt bör följande beaktas. Den allmänna fordringspreskriptionen, i HB 9:12 fixerad till tjugo år, nedsattes genom K. F. av den 13 juni 1800 till tio år. Förmånsrättsordningen i HB:s 17 kap. fick sin närmare utfyllning genom en rad specialförfattningar. Beträffande bolagsrätten utvecklades bestämmelserna om handelsbolag i HB:s 15 kap. genom en K. F. av den 28 juni 1798. Under perioden hunno emellertid icke de under 1600-talet upprättade handelskompanierna att utvecklas till den moderna aktiebolagsformen. På näringslivets område blev av särskild betydelse 1782 års tillstånd för judar att bosätta sig i Stockholm, Göteborg och Norrköping.

f) På straffrättens område voro förändringarna av stor betydelse. Den viktiga s.k. leuterationsrätten, d.v.s. rätten för hovrätten att efter skälighetsprövning nedsätta de i lagen angivna straffen, bekräftades genom åtskilliga författningar. Gustaf III:s personliga initiativ voro på detta område betydande. Några dagar efter 1772 års statsvälkning inskred hand genom K. Br. av den 27 augusti 1772 angående pinorums avskaffande, och mot allt vidare bruk av tortyr. Vidare föreskrevs genom K. Br. av den 1 november 1778, att dödsdomar alltid skulle underställas K. Maj:t. Det store steget togs, då för 1778-1779 års riksdag framlades omfattande förslag till reformer inom straffrätten och närgränsande områden, vilka resulterade i K. F. av den 20 januari 1779 angående ändring uti allmänna lagens stadganden i åtskilliga rum, epokgörande genom sin humaniserings-tendens och sitt medvetna brytande med inflytande från Mose lag. Sålunda

upphävdes helt MB 2:1 om trolldom, vars kvarstående "vanhedrar Nationen och dess lagstiftning". Vidare avskaffades dödsstraffet för en lång rad brott. Så skulle dödsstraff bl.a. icke längre kunna följa på tvegitte, våldtäkt, tredje resan stöld, om den steg till hundra daler, fjärde resan stöld, kyrkotjuvnad och hor. Dess användning vid barnamord inskränktes. I den mån dödsstraffet sålunda fick sitt användningsområde minskat, betydde detta i stället ökad användning av kroppsplikt och frihetsstraff. Vidare sönderbröt förordningen i det väsentliga brottsgruppen edsöresbrott. Vidare inskränktes användningen av ärans förlust. Till slut infördes en två-årig åtalspreskription för brottmål i RB 17:32 med undantag för grövre brott. Reformen genomfördes trots prästeståndets försvar för straffbuden enligt Mose lag. Kungl. Maj:t hade föreslagit avskaffandet av dödsstraffet för betydligt flera brott än som återfinnes i förordningen, men mötte avslag hos ständerna. Gustaf III försökte på 1786 års riksdag gå vidare på den inslagna vägen genom att föreslå avskaffandet av dödsstraffet även för uppsåtligt barnamord, men propositionen förkastades av ständerna.

g) Vad slutligen beträffar rättegångsväsendets område blev den allmänna domstolsorganisationen under perioden i flera avseenden ändrad. Hovrätterna utökades 1776 genom Vasa hovrätt. Vidare bör nämnas Gustaf III:s räfst med Göta hovrätt 1773-1775. Efter statsvälningen 1772 fastslogs, att rådets ena avdelning, justitierevisionen, uteslutande skulle handlägga justitiesaker och bestå av lagkunniga medlemmar. Justitierevisionen ersattes 1789 av konungens högsta domstol, bestående av tolv på förordnande tillsatta ledamöter, sex frälse och sex ofrälse, varjämte konungen behöll sina två röster.

Vissa nya specialdomstolar tillkommo eller fingo sin ställning befästa. Vid lagmans- och de större rådhusrätterna liksom vid hovrätterna utvecklades skriftligheten alltmera på muntlighetens bekostnad. Slutligen bör nämnas, att genom K.Br. av den 16 juli 1776 reglerades domstolarnas skyldighet att föra s.k. småprotokoll.

Av stor betydelse blev det som en följd av den legala bevisteorien uppkomna institutet "insättning på bekännelse", senast reglerat genom K.Br. av den 22 mars 1803.

Litteratur

- Naumann, Christian Tidskrift för lagstiftning, lagskipning
förvaltning (1864-1888).
- Malmström, Åke Rättsutvecklingen 1736-1809. Minnesskrift
ägnad 1734 års lag, del I (1934).
- Colliander, Elof Sveriges Rikes lag 1734-1934, bibliografisk
förteckning. Minnesskrift ägnad 1734 års lag
I (1934).
- Almquist, Jan Eric Till frågan om skattebondens jordägarerätt
under perioden 1719-1789. Minnesskrift ägnad
1734 års lag II (1934).
- Herlitz, Nils Rättegångsbalkens betydelse på stats- och
förvaltningsrättens område. Minnesskrift
ägnad 1734 års lag II (1934).
- Thulin, Gabriel Om delningsgrund vid skifte. Minnesskrift
ägnad 1734 års lag II (1934).
- Wetter, Folke Om beräkning av laga tid enligt 1734 års lag.
Minnesskrift ägnad 1734 års lag II (1934).
- Wildte, Sigurd Förhandlingsformens utveckling i hovrätterna.
Minnesskrift ägnad 1734 års lag II (1934).
- Willgren, Karl Bidrag till kännedomen om tillämpningen i
Finland av Byggningsbalkens kamerala be-
stämmelser. Minnesskrift ägnad 1734 års
lag II (1934).
- Anners, Erik Humanitet och rationalism (1966), se ovan
s.182.
- Nylander, Ivar Om den Stora Lagkommissionen och dess
verksamhet 1736-1784. Skrifter utgivna av
Institutet för Rättshistorisk forskning, ser.II,
band 3, Lund 1969.

IV. RÄTTsutvecklingen efter 1809 - Vår tid

Källor

Karl Warburg	Johan Gabriel Richert. Hans lefnad och uttalanden, del II (1905).
E. Marks von Würtemberg	Blick på den svenska lagstiftningen alltifrån adertonhundredalets början. Minnesskrift ägnad 1734 års lag, del I (1934).

Statsvälvningen år 1809 inledde ett nytt viktigt utvecklingsskede i den svenska lagstiftningens historia. Vid den grundlagsstiftande riksdagen väcktes motionsvägen frågan om 1734 års lags mer eller mindre fullständiga omarbetande. Lagutskottet, vars sekreterare vid riksdagarna 1809 och 1810 var sedermera juris professorn i Lund Johan Holmbergson, framhöll i sitt betänkande, att lagarna otvivelaktigt tarvade förenkling i den yttre formen och några av dem även förbättring till innehållet genom närmare efter tidens skick avpassade bestämmelser, tillägg och förändringar. En saklig omarbetning borde emellertid enligt utskottets mening föregås av utredningar om deras historia och inbördes sammanhang, byggd på allmänna, filosofiska och praktiska grunder. En kommitté borde tillsättas med uppdrag att arbeta på lagars och författningars redaktion och förenkling.

I den skrivelse från följande årets riksdag 1810, vari framställning gjordes om arbetets företagande, angavs såsom huvudsyftet därmed "att sammandraga de spridda lagförklaringarna och författningarna i den koncisa och rediga ordning, som ämnas natur och omständigheterna medgåvo, varigenom även möjligheten av deras verkliga förbättring, där den tarvades, i märklig mån skulle befordras". I november 1810 tillsattes en kommitté, som skulle utforma en plan för lagarbetets bedrivande. I dess betänkande avgivet i februari 1811 lämnades en översikt av den omfattning, lagarbetet skulle erhålla jämte ett förslag till instruktion för den kommitté, som skulle utföra arbetet.

På riksdagens hemställan tillsatte Kungl. Maj:t därefter den 14 februari 1811 den stora s.k. lagkommittén, som i enlighet med det avgivna förslaget erhöll en instruktion för arbetets bedrivande. Enligt denna instruktion

skulle den nya lagen innehålla endast sådana rättsregler, som voro att hänföra till allmän lag, under det att ekonomiska och administrativa bestämmelser, som enligt sakens natur voro underkastade snabba förändringar, icke skulle medtagas. Den allmänna lagen förutsattes skola uppdelas på två huvudavdelningar, nämligen civillag och kriminallag. Formellt skulle emellertid den urgamla balkindelningen bibehållas. Med iakttagande härav skulle likväl en omsorgsfull systematisering äga rum, varjämte de gamla lagreglerna, i den mån så prövades lämpligt, skulle underkastas förändringar, förtydliganden och fullständiganden (jfr Code Napoleon i Frankrike 1804); enligt instruktionen framstod reformeringen av straffrätten såsom den mest angelägna uppgiften. Denna del av lagen hade kommit att framstå såsom särskilt föråldrad med hänsyn till de omvälvningar, som ägt rum under inflytande av upplysningsfilosofien och det liberala åskådningssättet. Reformen borde ske i humanistisk anda, i det straffen borde avvägas med hänsyn till bl. a. "upplysningen, mänskligheten och den brottsliga förbättring". Jämväl rättegångsväsendet skulle reformeras. Särskilt borde processförfarandet förenklas och förkortas samt antalet privilegierade och extra ordinarie domstolar minskas. Arbetet inom kommittén skulle sålunda fortsätta i den anda, som varit utmärkande för reformerna under Gustaf III:s tid. Det förutsattes, att processrätten borde uppdelas på två avdelningar, den ena avseende rättegången i tvistemål i anslutning till civillagen, och den andra avseende rättegången i brottmål i anslutning till kriminallagen.

Till ordförande i lagkommittén utsågs justitiestatsministern greve Fr. Gyllenberg. Medlemmarna utgjordes av dels arbetande, dels granskande ledamöter.¹⁾

År 1814 tillkallades såsom ledamot en ung jurist, Johan Gabriel Richert, som kom att bliva den störste lagstiftaren under adertonhundratalet. Han hade redan då hunnit fästa uppmärksamheten vid sig genom ett - på initiativ av Zenius utformat - betänkande, kallat Försök om strafflagarna.²⁾

-
- 1) De arbetande ledamöterna voro: lagmannen i Skåne Magnus Flinck, häradshövdingen, sedermera justitiestatsministern C. P. Törneblad, professorn i Uppsala L. G. Rabenius, assessorn i kommerskollegium Olof Zenius och advokatfiskalen Per Staaff.
De granskande ledamöterna voro: statsrådet friherre Mathias Rosenblad, justitieråden G. Poppius och J. R. Blom, justitiekanslern H. G. Trolle Wachtmeister och justitieombudsmannen L. A. Mannerheim samt några ytterligare ämbetsmän ur olika verk.
 - 2) Samtidigt med Richert inträdde jämväl en annan betydande kraft i LK nämligen juris adjunkten vid Uppsala universitet A. E. Afzelius, vilken emellertid snart lämnade kommittén.

År 1815 avgav LK ett Betänkande angående inrättandet av nya straff- och korrektionshus, vari föreslogs, att de gamla och alltjämt kvarstående kroppsstraffer skulle avskaffas och ersättas med frihetsstraff uti straffanstalter, som svarade mot de vid denna tid förhärskande humanitära åskådningarna. Någon fullständig och sammanhängande plan eller något allmänt kostnadsförslag kunde emellertid kommittén ej framlägga utan inskränkte sig till en rekommendation av dessa straffanstalters fullbordande, innan införandet av en ny brottmålslagstiftning påkallade deras användande. Genom insamling av medel i de olika länen åvägabragtes också, att man år 1819 erhöll dylika s.k.korrektionshus i tolv län. De kommo dock icke till användning för det syfte, som förutsatts utan användes mest till förvaring av lösdrivare (sysslolösa) och personer, som redan utstått straff, under det att de i ringa utsträckning kommo till användning för förvaring av brottslingar.

År 1815 avgav LK även ett Betänkande angående en ny domstolsorganisation. Det var emellertid först senare som de framlagde förslagen blevo genomförda i lagstiftningen. Det var sålunda först senare som resultatet av de framkomna förslagen kunde redovisas i partiella reformer (se nedan).

Från år 1815 arbetade LK huvudsakligen på en reform av civillagen, däri inbegripet rättegångsbalk och utskökningsbalk i tvistemål. I den mån de olika balkarna blevo färdiga, utgavos de av trycket 1815-1822. Med anledning av framkomna anmärkningar av hovrätterna och Högsta domstolen samt särskilt att nämna några kritiska inlägg av två yngre jurister, jur. dr. sedermera professor C. O. Delldén och C. J. Schlyter, framdeles professor och berömd lagutgivare, båda tillhöriga den historiska skolan, blevo de föremål för omarbetning av kommittén och trycktes därefter ett sammanhang år 1826 under titeln Förslag till allmän civillag. Förslaget var till väsentlig del byggt på den gällande rätten. Det var emellertid samtidigt präglad av tidevarvets liberalism och individualism och starkt påverkat av Code civil (1804). Civillagsförslaget utsändes på remiss till de två juridiska fakulteterna samt till rikets tre hovrätter - av vilka dock endast Göta hovrätt och Hovrätten över Skåne och Blekinge avgåvo sina utlåtanden - varefter det slutligen granskades av Högsta domstolen.

Efter arbetet med civillagsförslaget övergick LK till att utforma ett förslag till kriminallag, som år 1832 var färdigt och utgavs av trycket under titeln Förslag till allmän kriminallag. Det innehöll dels en straffbalk, dels en rättegångsbalk, avseende rättegångsordning i brottmål. Allmänheten inbjöds att inkomma med anmärkningar över förslaget, varjämte utlåtanden införskaffades från juridiska fakulteterna i Uppsala och Lund. Med anledning av de inkomna anmärkningarna utgav LK år 1834 av trycket "Utlåtande med anledning av inkomna anmärkningar vid förslaget till allmän

kriminallag". De viktigaste av de föreslagna reformerna avsågo de olika straffarterna, vilka utformades i överensstämmelse med Johan Gabriel Richerts kristna människouppfattning. Enligt reformförslaget avskaffades sålunda spöstraff, landsförvisning, ärelöshet, konfiskation och schavottering såsom straffarter, vartill kom att dödsstraffets användning ytterligare skulle begränsas. Vissa inflytelser förelägo, antagligen från de bayerska och hannoveranska lagförslagen och strafflagarna.

Vid 1828-1830 års riksdag var visserligen förslaget till allmän civillag färdigt, men det framlades icke för riksdagen. Som motiv anförde Kungl. Maj:t, att det först borde överlämnas till sakkunniga och andra upplysta mäns granskning, emedan all förändring av denna art borde med yttersta noggrannhet övervägas såsom enda utvägen att övertyga sig om allmänna tänkesättet. Åren 1832-1833 verkställde HD en granskning av förslaget med resultat, att det icke kunde anses vara av beskaffenhet att i sitt då föreliggande skick kunna antagas. Följden härav blev, att förslaget icke heller kom att behandlas av 1834-1835 års riksdag utan blott överlämnades till ständernas granskning.

Efter långvariga diskussioner om förslagets fortsatta behandling begärde riksdagen, att en kommitté skulle tillsättas med uppdrag att till den näst följande riksdagen utarbeta en översikt av förslagen till civillag och till kriminallag med en överskådlig jämförelse mellan förslagen och den gällande rättens regler. Med anledning härav tillsattes den s.k. "Tablåkommittén", som lät uppgöra sammanställningar, tablåer, över den allmänna civillagen, varav de föreslagna förändringarnas räckvidd skulle framgå genom en sammanställning mellan förslaget och den gällande rättens bestämmelser. Till den därpå följande riksdagen 1840-1841 hade emellertid sådana tablåer hunnit uppgöras endast över civillagen. Härtill kom, att HD vid denna tidpunkt ännu icke hunnit yttra sig över förslaget till kriminallag. Med anledning härav och under framhållande, att tiden ej medgivit regeringen att granska förslaget till civillag, avgavs endast det meddelandet till riksdagen, att förslaget icke kunde framläggas för densamma förrän möjligen till den därpå följande riksdagen. Inom riksdagen funnos emellertid många anhängare till de föreslagna reformerna, bland dem den kände publicisten Lars Johan Hierta och ledamoten av borgarståndet bruksägaren Thore Petré, vilka kraftigt opponerade sig emot de ständiga under växlande förevändningar framtvingna uppskoven med den store lagreformen. Under inverkan härav, beslöt riksdagen slutligen ingå med begäran, att en ny "lagberedning" skulle tillsättas.

Med anledning av riksdagens begäran tillsattes år 1841 den s.k. Gamla Lag-

beredningen, vilken fungerade under tiden fram till 1851.¹⁾ För att delta i denna lagberedning ställde Richert i ett berömt brev villkoret, att två personer med vilka han ej ansåg det lönt att söka förtroendefullt samarbeta, nämligen landshövdingen C. U. Nerman och revisionssekreteraren L. Boije, icke skulle utnämnas. Detta föranledde kungen till ett kärvt yttrande till statsrådsprotokollet, och mot statsrådets enhälliga förslag utnämnde han icke Richert men väl den för honom misshaglige Boije. Bland övriga arbetande ledamöter bör nämnas hovrättsrådet C. Schmidt, utgivare av Juridiskt Arkiv.

Kungen hade vid denna tid blivit uppenbar motståndare till lagreformen, och samtliga ledamöter utom Boije reagerade genom att avsäga sig sina uppdrag under formellt förebarande av olika skäl. Kungen utnämnde då omedelbart två nya ledamöter nämligen häradshövdingarna J. M. Spens och S. L. Theorell. Sedan Boije avlidit kompletterades lagberedningen slutgiltigt med revisionssekreterarna A. Netzel och J. A. Dahlström samt hovrättsrådet i Svea hovrätt J. Wretman.

När Oskar I uppstigit på tronen lät han i maj 1844 förstärka lagberedningen med tre nya ledamöter nämligen J. G. Richert, C. J. Schlyter och professorn P. E. Bergfalk, den lärde uppsalajuristen och varme anhängaren av liberalismens grundsatser. Schlyter var ju känd för sina konservativa åsikter och hade i vissa avseenden skarpt kritiserat lagkommitténs förslag, men på grund av hans dokumenterade laghistoriska lärdom voro såväl Richert som Bergfalk positivt inställda till hans inkallande. I första hand ägnade sig Lagberedningen åt arbete på straffrättens område. Sålunda utformades dels ett förslag till straffbalk, dels också ett förslag till lag om verkställighet av fängelsestraff, vilka trycktes år 1844. Dessa förslag vilade till väsentlig del på det tidigare av Lagkommittén uppgjorda förslaget, men Lagberedningen hade ock tagit hänsyn till den utveckling, som senare ägt rum utomlands, särskilt i Tyskland. I avseende på straffsystemet erinras om att Lagkommittén 1833 i valet mellan Auburnesystemet (gemensamt arbete under tystnad) och Filadelfiasystemet (inneslutande i enrum under hela strafftiden) ansett det förra lämpligast för vårt land. Det senare var då föga prövat, men dess företräden hade sedan visat sig. Det hade tillstyrkts

1) Den bestod av följande ledamöter: justitieministern C. Törnebladh, ordförande, justitieråden C. E. Isberg och G. A. Sparre, justitiekanslern A. Faxé och justitieombudsmannen C. L. Landin, vartill kommo fem andra lagfarna män, vilkas tillsättande vållade Kungl. Maj:t icke så litet huvudbry.

av HD 1839, och Lagberedningen hade i sitt betänkande av år 1842 instämt däri, en ståndpunkt som man ej heller funnit skäl att frångå. Då detta straffsystem fordrade såväl lång tid som stora kostnader att genomföra, ansåg emellertid Lagberedningen lämpligt, att endast själva grundsatsen bleve antagen men att man för övrigt borde avvakta utvecklingen i utlandet. Enär en snar reform av brottmålslagstiftningen vore påkallad, föreslogs dock, att Filadelfiasystemet till en början och i mån av medel måtte användas för de två lägsta fängelsesegraderna. Beaktansvärt var Richerts uttalande i Lagberedningen beträffande dödsstraffet, till vilket han var principiell motståndare. Av hänsyn till folkopinionen nödgades han dock tillstyrka dess bibehållande i lagen tills vidare. Hans förslag formulerades sålunda: På alla de ställen, där det i straffbestämmelserna heter: "miste lifvet", sättes "miste lifvet eller straffes med fängelse i första grad". Vid 1844-1845 års riksdag framlades nu ovannämnda två förslag, men resultatet blev endast, att riksdagen i ett principuttalande förklarade sig godkänna huvudgrunderna. Uppskovet visade sig vara ödesdigert, ty vid påföljande riksdag 1847-1848 kunde förslagen på grund av ständernas oenighet ej genomföras.

Under åren 1845-1851 pågick inom Lagberedningen arbetet med att utforma reformförslag på privaträttens och processrättens områden. I början av år 1845 skedde en omvälvning inom densamma åsyftande att avlägsna de ledamöter med rent avog inställning till viktiga grundprinciper i reformarbetet, vilka blivit inkallade under Karl XIV Johans tid. Detta skedde helt enkelt på det sättet, att Lagberedningen formellt upplöstes den 31 januari 1845 samt en ny Lagberedning samma dag tillsattes, varvid de icke önskvärda medlemmarna uteslöts, medan Richert, Schlyter och Bergfalk övergingo till den nya beredningen. Kungl. Maj:ts tillvägagångssätt väckte emellertid betydande ovilja ute i landet och sporrade motståndarna till förnyade ansträngningar, vilket till en del medverkade till att den stora straffrättsreformen föll vid 1847 års riksdag. Den nya Lagberedningens uppgift var att omarbeta LK:s förslag till civillag och till rättegångsordning. Dessa förslag omarbetades nu balkvis, och de olika balkarna befordrades efter hand allteftersom de blevo färdiga till trycket under tiden 1847-1850. Med hänsyn till det rådande politiska läget blevo emellertid dessa förslag aldrig framlagda för riksdagen. Läget hade nu hunnit utveckla sig därhän, att det framstod såsom utsiktslöst att bringa den stora liberala lagreformen till genomförande. Frånsett särskilda politiska förhållanden var grunden till det stora misslyckandet att söka i det förhållandet, att de reformförslag, som utformats, i mångt och mycket hade varit alltför långt gående och sålunda icke stått i samklang med den inom landet i allmänhet alltjämt förhärskande samhälls- och rättsåskådningen. Under det att naturrätten enligt sin grundåskådning starkt ivrat för lagreformer för att ersätta den föråldrade rätten med nya ändamålsenliga regler, vilka borde genomföras utan hänsyn till de historiskt givna förhållan-

dena, hävdade åter den historiska skolan, att rättsutvecklingen icke borde påskyndas genom tillskapandet av lagreformer utan hänsyn till de i varje land givna historiska betingelserna. Den historiska skolan var sålunda oppositionellt inställd gentemot alla lagreformer, vilka så att säga voro före sin tid och genom sitt inflytande på den kontinentala rättsåskådningen har den påverkat de konservativa krafter i vårt land, som ställde sig mot den stora liberala lagreformens genomförande.

Här nedan återges en översiktlig sammanställning av Lagkommitténs (resp. Äldre Lagberedningens) viktigaste lagförslag, dessas successiva införande i svensk rätt samt motsvarande lagrum i gällande rätt.

LK:s REFORMFÖRSLAG OCH DESS GENOMFÖRANDE

Principer i Richerts sammanfattning av LK:s förslag till civillag

- 1:o Fästning till äktenskap har icke någon juridisk verkan, utan vilar på ära och tro allena hos fästehjonen, innan den blivit offentliggjord genom anmälan till lysning.
- 2:o Skillnad i äktenskap kan vinnas hos domstol i vissa fall, där den antingen alls icke varit tillåten eller skolat sökas i nådeväg.
- 3:o Hustru och man njuta lika giftorätt i samfällt bo, utan skillnad emellan lands- och stadsrätt.
- 4:o Son och dotter ärva lika.
- 5:o Hela det så kallade arvejordssystemet försvinner i avseende på arvs- och testamentsrätten.
- 6:o Testamentsfriheten sträcker sig således till allt slags egendom å landet, liksom i stad, och inskränkes endast till bibehållande av en viss del för bröstarvinge (laglotten).
- 7:o Kvinna är myndig, likasåväl som man, vid en viss ålder (25 år för den förra) utan mellankomst av kunglig nåd (dispens).

Första genomförande

Gällande rätt

1:o	Lag 12/11 1915 om äktenskaps ingående och upplösning (i vad angår trolovnings jur. verkan).		
2:o	Lag 12/11 1915 om äktenskaps ingående och upplösning kap. 6.	2:o	Giftermålsbalken 11/6 1920 kap. 11.
3:o	Lag 19/5 1845 ang. förändring i vissa delar av lagens stadganden om giftorätt och arvsrätt.	3:o	Giftermålsbalken 11/6 1920 kap. 13.
4:o	Lag 19/5 1845 ang. förändring i vissa delar av lagens stadganden om giftorätt och arvsrätt.	4:o	Ärvdabalken 12/12 1958 kap. 2 § 1.
5:o	KF 21/12 1857 ang. vad i testamente givas må så ock om gåva av fast egendom.		
6:o	KF 21/12 1857 ang. vad i testamente givas må så ock om gåva av fast egendom.	6:o	Ärvdabalken 12/12 1958 kap. 7 och kap. 9 § 1.
7:o	<u>Ogift kvinna:</u>
KF 15/6 1858 ang. ogift kvinnas rätt att vid viss ålder vara myndig: Kvinna som fyllt 25 år kunde av domstol förklaras myndig. KF 16/11 1863: Myndig vid 25 års ålder, men med rätt att efter anmälan hos domstol kvarstå som omyndig.
Lag 5/7 1884: 21 år.
Möjligheten att kunna avsäga sig myndigheten upphörde 1921.
<u>Gift kvinna:</u>
Först genom Giftermålsbalken 11/6 1920 upphävdes mannens målsmansskap för kvinnan. Dock viss egen förvaltningsrätt redan tidigare.	7:o	Föräldrabalken 10/6 1949 kap. 9 § 1 (18 år).

- 8:o All rätt till fast egendom skall offentliggöras, äganderätt genom lagfart och nyttjanderätt genom inteckning för att gälla mot tredje man, på det att ingen må kunna bedragas genom hemliga avhandlingar, fideikommissstiftelser, undantagsöverenskommelser och mera dylikt.
- 9:o Räntefoten beror på fritt avtal.
- 10:o Bolagsfirma må ej begagna andra namn än de verkliga bolagsmännens.
- 11:o Ansökan om egendomsavträde utan bouppteckning eller andra formaliteter avvärjer bysättning, förut bysatt gäldenär är fri, så snart bouppteckning skett och han besvurit densamma; och bysättning äger ej rum för fordran som blivit bevakad i konkurs, där ej skäl visas, att gäldenären, efter konkursens slut, undandöljer tillgång för utmätning.
- 12:o Alla privilegierade domstolar och privilegierade utsökningsauktoriteter skola försvinna.
- 13:o Domstolarna å landet skola bliva mera permanenta, det vill säga sammanträda nio gånger om året i stället för tre.
- 14:o Lagmansrätt å landet och ena instansen i städerna skola upphöra.
- 15:o Andra än bönder kunna sitta i nämnd på landet.

8:o	KF 16/6 1875 ang. lagfart å fång till fast egendom.	8:o	Jordabalken 17/12 1970, 20 och 22 kap.
9:o	Lag 28/9 1907 om upphävande av vissa §§ i 9 kap. handelsbalken jämte förordningen angående ränta vid försträckning på viss kort tid utan säkerhet i fast egendom den 13/9 1864.	9:o	Lag 11/6 1915 om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område (avtalslagen) §§ 31 och 37.
10:o	Lag 13/7 1887 ang. handelsregister, firma och prokura.	10:o	Lag 13/7 1887 ang. handelsregister, firma och prokura kap. 2.
11:o	Genom KF 1/5 1868 ang. förändrade föreskrifter i fråga om bysättning blev bysättningens användande betydligt inskränkt och fick endast äga rum, sedan gäldenären vid utmätning funnits sakna fulla tillgångar till gäldande av skulden. I och med utsökningslagen 10/8 1877, vilken trädde i kraft fr.o.m. 1 januari 1879, upphörde bysättningen.	11:o	Utsökningslag 10/8 1877.
13:o	KF 17/5 1872 ang. ändring i vissa fall av gällande bestämmelser om häradsting (6 gånger under vårtinget och 4 gånger under hösttinget).	13:o	Rättegångsbalken 18/7 1942 kap. 1 § 7. (I princip varje vecka.)
14:o	KF 18/4 1849 ang. upphörande av Kämners-, Lagmans- och Riddaresynerätter.		
15:o	Genom KF 19/7 1872 ang. ändring i vissa delar av rättegångsbalken 1 kap. borttogs bestämmelsen.	15:o	Rättegångsbalken 18/7 1942 kap. 4 § 6.

- 16:o Protokoll skall kontrolleras genom ordentlig justering.
- 17:o Man skall ej hindras att söka rättvisa, genom vad- och revisions-
skillingen, än mindre såsom nu därigenom, att man från hovrät-
ten nödgas köpa tillbaka desamma handlingar man själv ingivit
och vilka man förut löst vid underrätterna.
- 18:o Offentlig och till en del även muntlig rättegång skall föras även
inför överrätterna och Högsta Domstolen.
- 19:o Åtskilliga tvister skola avgöras genom särskild nämnd (jury).
- 20:o Rättegångskostnad skall ej kvittas i de många fall, där sådant
förut kunnat ske.

- 16:o Protokoll skall kontrolleras genom ordentlig justering
- 16:o Rättegångsbalken 18/7 1942 kap. 6 § 8 st. 1, som lyder: Protokollet över förhandling skall, innan förhandlingen avslutas, erhålla slutlig avfattning. Då protokollet är uppsatt, skall ordföranden å protokollet göra anteckning därom.
- 17:o Lag 14/6 1901 om ändring i vissa delar av rättegångsbalken fastslår 300 daler (= 150 kronor).
- 18:o Lag 29/5 1936 om ändrad lydelse av vissa stadganden i rättegångsbalken stadgar, att vad bestämts genom KF 22/4 1881 om rättegång vid allmän underrätt skall gälla, då förhör äger rum inför hovrätt.
- 18:o Rättegångsbalken 18/7 1942 kap. 5 § 1. Dessutom har genom nya RB införts muntlig förhandling även i Högsta Domstolen. Kap. 55 § 15.
- 20:o Rättegångsbalken 18/7 1942 kap. 18 § 4. (Om i flera mål flera yrkanden och parterna vinna ömsom kan jämkat be-
lopp utgå.)

Justitiedepartementet 1851-1875

Sedan Lagberedningen år 1851 upplöstes, omhänderhades lagstiftningsarbetet under en tid av ungefär 20 år av justitiedepartementet eller av särskilda mindre kommittéer. Det viktigaste resultatet av lagstiftningsarbetet under detta skede föll inom straffrättens område, varvid man kunde tillgodogöra sig det betydelsefulla förarbete, som förut verkstälts av LK och LB. Man slog därvid i första hand in på de partiella reformernas väg. Vid riksdagarna 1853-1854, 1856-1858 och 1859-1860 antogos sålunda ett flertal viktiga författningar, varigenom olika delar av straffrätten reformerades. Den 4 maj 1855 utfärdades förordningen om stöld, snatteri och rån, vilken innehöll en genomgående tillämpning av latitudsystemet och fastställde straffarbete såsom den huvudsakliga påföljden vid stöld och rån. Därefter följde den 21 dec. 1857 förordningen ang. straffarbets och fängelsestraffs verkställande i enrum och den 7 sept. 1858 förordningen om förfalskning, så ock om bedrägeri och annan oredlighet. År 1861 utfärdades vidare en förordning angående mord, dråp och annan misshandel. Sedan detta lagarbete utförts, hade vägen jämnats för ett genomförande av straffreformen. Vid 1862 års riksdag framlades ett förslag till ny strafflag, i allt väsentligt svarande mot de av LK och LB utformade förslagen och nu först blev detta förslag antaget, varefter den nya strafflagen utfärdades den 16 februari 1864.

Jämväl på privaträttens område genomfördes undet detta skede partiella reformer av olika slag, vilka även de byggde på de förslag, som tidigare voro innefattade i de stora lagförslagen från LK och LB. Det viktigaste resultatet utgjorde här KF av den 21 december 1857 angående vad i testamente givas må så ock om gåva av fast egendom, varigenom det urgamla och betydelsefulla arvejordssystemet i detta avseende upphävdes. År 1861 genomfördes nya bestämmelser om vården av död mans bo. Följande år utfärdades en ny preskriptionsförordning samt en ny konkurslag jämte förordningar om boskillnad, urarvtagelse och ändringar i förmånsrättsordningen. Åren 1858 och 1863 genomfördes principen om ogift kvinnas myndighet och sistnämnda år avskaffades bördsrätten till arvejord på landet. Då lagstiftningsarbetet efter hand begynte tilltaga i omfattning, fann man sig föranlåten att inom justitiedepartementet inrätta en särskild lagbyrå år 1872, vilken var i verksamhet till år 1875. Det var denna lagbyrå, som utformade de viktiga förordningarna av den 16 juni 1875 om lagfart och om inteckning i fast egendom, varigenom inskrivningsväsendet på fastighetsrättens område nydanades.

Nya lagberedningen 1875-1884

År 1874 begärde riksdagen i särskild skrivelse till Kungl. Maj:t, att ett

lagarbete i större skala skulle upptagas. Med anledning härav tillsattes år 1875 den s.k. Nya Lagberedningen, som utgjorde en motsvarighet till de båda äldre stora lagkommittéerna, nämligen Lagkommittén och den äldre Lagberedningen. Ordförande blev presidenten i Svea hovrätt K. J. Berg och ledamöterna voro till antalet fyra. Beredningens uppgift skulle huvudsakligen bestå i reformering av civillagen och rättegångsordningen.

Det första resultatet av beredningens verksamhet utgjordes av ett förslag till utsökningslag, vilket upphöjdes till lag: Utsökningslagen den 10 augusti 1877, vilket var ett mycket högt stående lagverk. Därefter vidtog arbetet med en rad vattenrättsliga frågor, som sedan gav till resultat lagen den 20 juni 1879 om dikning och annan vattenavledning samt de vattenrättsliga författningarna av den 30 december 1880. Därefter utformade beredningen ett förslag till lag om tioårig och tjugoårig hävd, vilket gav till resultat den alltjämt gällande hävdeförordningen av den 22 april 1881. De därpå följande åren ägnade beredningen åt arbetet på processrättens reformering, vilket utmynnade i ett mycket omfattande år 1884 avgivet Betänkande angående rättegångsväsendets ombildning i fyra delar. Detta hade karaktären av ett principbetänkande, som angav huvudgrunderna för den tilltänkta processreformen men icke i detalj utformade lagförslag. Meningen var, att detsamma skulle tjäna såsom grundval för det följande lagstiftningsarbetet på processrättens reformering.

Förstärkta Lagberedningen 1884-1895

Den 5 december 1884 tillsattes den s.k. Förstärkta Lagberedningen i syfte att ytterligare granska det sålunda avgivna principbetänkandet. Den stod under ledning av justitieministern såsom ordförande och räknade bland sina ledamöter medlemmar av HD, presidenterna i hovrätterna, underdomare, advokater och riksdagsmän. I dess betänkande, som fortfarande präglades av konflikten mellan de historiskt givna förhållandena och de abstrakta reformprinciperna, offrades i många fall de senare för de förra, varigenom den enhetliga åskådning, som uppbar principbetänkandet, i mångt och mycket gick förlorad. Därefter erhöLL LB i uppdrag att utarbeta partiella reformförslag, och i enlighet härmed utformades först ett Förslag till lag om skiljemän, vilket utfärdades som lag år 1887. Sedan följde ett Förslag till lag om bevisning inför rätta, som blev färdigt 1889. Detta förslag innefattade en reformering av bevisningsreglerna i rättegång, vilka regler uti 1734 års lag i stort sett voro uttryck för den s.k. legala bevisprövningen, innebärande att domaren icke skulle äga frihet att själv värdera den i rättegången förebragta bevisningen och på grundval härav söka skaffa sig en övertygelse om vad som vore att anse såsom sant i målet utan band honom med avseende å bevisvärderingen vid fasta av lagen

själv uppställda normer, exempelvis: två vittnen är fullt bevis, däri de samman stämma, ett vittne är halvt bevis o. s. v. Utvecklingen hade efter hand fört med sig, att detta system med legala regler för bevisvärderingen framstod såsom föråldrat och icke överensstämmande med den rådande rättsuppfattningen, vilken ville bereda domaren större frihet att på objektiva grunder skapa sig en övertygelse om sanningen i saken, s. k. fri bevisvärdering. När emellertid förslaget framlades inför riksdagen, visade det sig, att andra kammaren icke utan vidare ville godtaga detta nya system för bevisvärderingen, med mindre en garanti mot subjektivitet vid bevisvärderingen tillskapades, varvid man närmast tänkte sig att bereda häradsnämnden större inflytande. Emellertid förde detta med sig, att förslaget icke blev genomfört. Man kom till den uppfattningen, att tiden ännu icke vore mogen för någon omfattande rättegångsreform och i följd härav lät man LB övergiva arbetet på processreformens genomförande.

I stället fick LB nu taga itu med en reformering av straffrätten. Visserligen hade en ny strafflag tillskapats år 1864, men i vissa delar framstod denna redan såsom föråldrad. LB utarbetade då förslag till reformering av vissa delar av strafflagen, vilket förslag sedan gav till resultat lagen den 20 juni 1890 om ändring i vissa delar av strafflagen, som härvid reformerades.

LB utarbetade slutligen vissa betydelsefulla förslag på civilrättens område och hade sålunda år 1892 utformat ett förslag till lag om vad som skulle vara att hänföra till fast egendom, vilket ligger till grund för lagen den 24 maj 1895. Vidare avgav LB år 1894 ett förslag till lag om köp och byte, vilket visserligen icke omedelbart ledde till någon lagstiftning men som blev grundvalen för det senare lagstiftningsarbetet rörande detta betydelsefulla ämne. Därmed avslutade LB sin verksamhet.

Lagbyrå 1895-1902

Under de närmast därpå följande åren handhades lagstiftningsarbetet av en år 1895 inom justitiedepartementet inrättad Lagbyrå. Inom denna utarbetades ett flertal betydelsefulla lagförslag, bl. a. de, som lågo till grund för lagstiftningen om äkta makars egendomsförhållanden den 1 juli 1898. Härigenom utjämndes de i viktiga hänseenden alltjämt kvarstående rättsolikheterna mellan lands- och stadsrätt samt underkastades reglerna om makes gäld en i själva verket ganska djupgående revision. Vidare är att nämna lagarna om ändring i vissa delar av rättegångsbalken och utsökningsslagen den 14 juni 1901 samt 1904 års lag om samäganderätt.

Lagberedningen

Tanken på en revision av den allmänna lagen i dess helhet återupptogs emellertid i början av 1900-talet. En viss yttre impuls härtill utgjorde utan tvivel den omständigheten, att i Tyskland genomförts en omfattande lagreform, varigenom en ny för hela tyska riket gällande civillag, den berömda Bürgerliches Gesetzbuch, blivit genomförd och trätt i kraft från sekelskiftet. År 1902 tillsattes för detta ändamål en Lagberedning, vilken alltså är i verksamhet och som handhar revisionen av 1734 års lag med slutligt mål att skapa en helt ny lagbok, avsedd att träda i stället för denna. I det anförande, vari dåvarande justitieministern Hjalmar Hammar-skjöld redogjorde för beredningens arbetsuppgifter, framhöll han, att man syntes böra - i avvaktan på lämplig tidpunkt för upptagande av frågan om en mera genomgripande processreform - snarast möjligt tillgodose det trängande behovet av revision i större sammanhang av vår civillagstiftnings huvuddelar. Äldre bestämmelser, som icke längre svarade mot rättsuppfattningen eller tidsförhållandena, borde utmönstras, kännbara lyckor fyllas, det nutida samfundslivets krav tillfredsställas samt reda och ordning bringas i den stundom nästan förvirrande mångfalden av stadganden, som tillkommit å vitt skilda tider och uppburits av vitt skilda syften. Vid detta reformarbete har man valt den metoden att med bibehållande av den hävdvunna balkindelningen efter hand upptaga till revision särskilda delar av lagen, vilka framstodo såsom mest föråldrade. Sedan en viss del sålunda blivit föremål för omarbetning, har den framlagts för riksdagen för granskning och godkännande, varefter man övergått till ett annat avsnitt av lagen och på detta sätt har reformarbetet fortskridit över hela privaträttens område. Lagberedningens förste ordförande blev presidenten i Svea hovrätt Ivar Afzelius. Under dennes ledning utformade LB först ett omfattande förslag till ny jordabalk 1905-1909. En del av detta förslag har upphöjts till lag, nämligen lagen om nyttjanderätt till fast egendom 1907 och lagen om servitut 1907. Beaktas böra också de viktiga förändringar, som ägde rum år 1912 med avseende å fordringsinteckningsinstitutet och med avseende å reglerna för exekutiv försäljning av fast egendom. I övrigt har emellertid detta lagförslag ännu icke upphöjts till lag.

Under ledning av presidenten i Svea hovrätt Hjalmar Westring övergick sedan LB till revision av giftermålsbalken. Sedan olika delar därav reformerats genom särskilda lagar om äktenskaps ingående och upplösning samt om äktenskapets rättsverkningar, har en helt ny giftermålsbalk blivit antagen 1920, vilken trätt i kraft den 1 januari 1921. Denna balk har sålunda trätt i stället för giftermålsbalken i 1734 års lag.

Under ledning av justitierådet Wilhelm Sjögren samt därefter presidenterna i Svea hovrätt Birger Ekeberg och Wilhelm Marks von Würtemberg upp-

togs arbetet på en revision av ärvdabalken, varvid på motsvarande sätt först olika delar reformerades genom särskilda lagar: Lag om förmynderskap, lag om arv, lag om testamente samt lag om boutredning och arvskifte. Slutresultatet, en ny ärvdabalk, förelåg färdigt 1958. Lagberedningen har vidare utarbetat förslag till en föräldrabalk, vilken antogs år 1949, och dess senaste arbete har varit ett nytt, omarbetat förslag till ny jordabalk, vilken antogs år 1970.

Den 1 januari 1970 trädde i kraft vissa ändringar i GB liksom en lag om vidgad arvsrätt för barn utom äktenskap.

År 1969 tillsattes en ny utredning, "1969 års Familjelagssakkunniga", vilken avgivit ett förslag "Familj och äktenskap I (SOU 1972:421). Efter sedvanlig remissbehandling har från och med den 1 januari 1974 genomförts vissa ändringar av rättsreglerna beträffande äktenskaps ingående och upplösning, tyvärr utan beaktande av den hittillsvarande samnordiska lagstiftningen inom äktenskapsrätten.

Sedan Lagberedningen slutfört sitt arbete på revisionen av GB och ÄB, övergick densamma under ledning av presidenten Marks von Würtemberg till reformering av skuldebrevsläran, jämväl detta liksom i fråga om familjerättslagstiftningen i samarbete med de andra nordiska länderna. Resultatet härav blev den nya skuldebrevslagen (1936). Därefter fortsatte arbetet med en reformering av aktiebolagslagstiftningen, likaledes under samverkan med den övriga Norden. Efter den nya aktiebolagslagens tillkomst (1944) har Lagberedningen upptagit revisionen av jordabalken.

På straffrättens område är att erinra om hurusom missgärnings- och straffbalkarna i 1734 års lag - på sätt förut skildrats år 1864 ersattes med en ny strafflag, vilken år 1890 undergick betydande revision. Emellertid befanns med tiden en ny revision av straffrätten erforderlig. I följd därav erhöi år 1909 professorn vid juridiska fakulteten i Lund Johan C.V. Thyrén i uppdrag att verkställa en utredning rörande reformer på detta område, vilket efter hand gav till resultat det stora betänkandet angående principerna för en straffreform, ävensom betänkanden rörande reformer inom den speciella delen av straffrätten. Från slutet av 1930-talet omhänderhades det förberedande utredningsarbetet av två kommittéer, nämligen straffrättskommittén, vilken behandlade bestämmelserna om de särskilda brotten och strafflagberedningen, vilken övervägde utformningen av reaktionssystemet. Sedan en mångfald partiella reformer ägt rum på detta område, antogs vid 1962 års riksdag förslaget till Brottsbalk, vilken trädde i kraft den 1 januari 1965.

Beträffande processrätten må till en början nämnas, att vissa partiella reformer, såsom tidigare angivits, genomfördes vid sekelskiftet. År 1909 upptogs emellertid tanken på en genomgripande processreform, och sagda år väcktes därför förslag om att för detta ändamål tillsätta en särskild kommission. Två år senare beslöts, att en mindre kommitté skulle tillsättas för att utarbeta ett principbetänkande angående en processreform. Kommittén, som sedermera fungerade under namnet Processkommissionen, avgav slutligen den 15 december år 1926 ett stort principbetänkande i tre delar, den första avseende inledning och domstolsförfattningen, den andra förfarandet i brottmål och den tredje förfarandet i tvistemål. På grundval av sagda principbetänkande framlade en särskild kommitté, Processlagberedningen, ett förslag, som i något ändrat skick antagits som ny Rättegångsbalk 1942, vilken trädde i kraft den 1 januari 1948.

Även utsökningslagen har undergått en högst betydande revision senast genom lag den 12 maj 1967.

Efter denna översikt av lagstiftningsarbetets yttre former under tidevarvet må tillika framhållas, att jämväl sedvanerätten, förmedlad genom en rik rättspraxis, utövat ett betydelsefullt inflytande. Det säger sig själv att så måste ha varit förhållandet, enär å ena sidan en rik utveckling ägt rum på det ekonomiska livets område, vilket givetvis fört med sig, att jämväl rättslivet måste förete motsvarande bild av en rikhaltig utveckling med framträdandet av mångahanda rättsliga spörsmål, som icke beaktas i den gamla 1734 års lag, och å andra sidan de stora tid efter annan framlagda lagförslagen på sätt förut skildrats icke förrän i vår egen tid kommit att avsätta resultat i positiva lagstiftningsåtgärder. Det var också naturligt, att rättspraxis under tidevarvet skulle komma att stå under ett omissskänt inflytande av de rättsgrundsatser, som kommit till uttryck uti de stora framlagda lagförslagen. Särskilt belysande är härutinnan dels reglerna om fastighetsköpet, vilka regler i 1734 års lag voro ytterst knapphändiga och med den under tidevarvet alltmera tilltagande fastighetsomsättningen framstodo såsom helt och hållet otillräckliga för de i rättslivet uppkommande rättsliga spörsmålen, särskilt angående köparens och säljarens inbördes rättigheter och skyldigheter, dels ock reglerna om köp av lös egendom, vilka i 1734 års lag icke blott voro ytterst knapphändiga utan jämväl anmärkningsvärt ålderdomligt färgade, i följd varav med den alltmera tilltagande varuhandeln en mångfald rättsliga spörsmål mellan säljare och köpare måste finna sin lösning genom avgöranden uti rättspraxis. Och de nu nämnda exemplen skulle kunna mångfaldigas. För studiet av denna rättspraxis ha vi att tillgå de olika domstolarnas protokoll och domböcker, från senare tid också de stora prejudikatsamlingarna: C. Schmidt, Juridiskt arkiv 1830-1862; C. Naumann, Tidskrift för lagstiftning, lagskipning och förvaltning 1864-1888, samt slutligen G. B. A. Holm, Nytt Juridiskt Arkiv från 1874 fram till vår egen tid.

Litteratur

- Östergren, P. A. Om författarskapet till de nehrmanska disputationerna (TJFF 1900).
- Warburg, Karl Johan Gabriel Richert, hans lefnad och uttalanden, del 1 och 2 (1905).
- Sjögren, W. Richert som lagförfattare (HT 1905).
- Bååth, J. L. Johan Gabriel Richert. Några anmärkningar rörande svensk lagstiftningspolitik (1906).
- Westman, K. G. De svenska rättskällornas historia (1912).
- Westring, Hjalmar Om revisionen av vår allmänna lag (SvJT 1919).
- Westman, K. G. Utvecklingsidén i den svenska rättens historia (Nordiska Juriststämman 1926).
- Holmbäck, Åke Cronhielm och 1734 års lag (Minnesskrift ägnad 1734 års lag, del I, 1934).
- " " Sveriges Rikes Lag, gillad och antagen på riksdagen år 1734 (Minnesskrift ägnad 1734 års lag, del III, 1934).
- Malmström, Åke Rättsutvecklingen 1736-1809 (Minnesskrift ägnad 1734 års lag, del I. 1934).
- Marks von Würtemberg, E. Blick på den svenska lagstiftningen alltifrån adertonhundratalets början (Minnesskrift ägnad 1734 års lag, del I. 1934).
- Sabine, George H. A history of political theory (1941) s.542 ff.
- Almquist, Jan Eric Svensk juridisk litteraturhistoria (1946) s.37 ff.
- Hafström, Marie Om straff och straffanstalter - den s.k.Gula Boken. En undersökning om tillkomsten av en betydande fångvårdsskrift. Skrifter utg. av Institutet för Rättshistorisk forskning. Ser. II, band 3, Lund 1969.
- Rudstedt, Gunnar Långholmen. Spinnhuset och fängelset under två sekler. Skrifter utg. av Inst. för Rättshist. forskn. Ser I, Band 18. Lund 1972. - Anm. av Göran Inger, SvJT 1973.
- Falk, Sara Några anteckningar vid nedre justitierevisionens upphörande, SvJT 1973.

Doktrinen

Slutligen är att erinra, att jämväl doktrinen under denna tid är av betydelse för den rättshistoriska forskningen. De viktigaste äldre företrädarna av denna doktrin äro följande.

Olof Ingelson Rabenius (1730–1772). Han utnämndes vid 27 års ålder till juris practicus professor vid Uppsala universitet. Han har fått eftermälet att ha varit Uppsala universitets "störste jurist under 1700-talet" och "den mest framstående praktiske juristen i Sverige" samt "en av de yppersta skriftställare, som vårt land någonsin haft att uppvisa". Han har efterlämnat huvudsakligen ett antal dissertationer, men av dessa äro åtskilliga författade av hans lärjungar i egenskap av respondenter. Som hans egna arbeten kunna främst betraktas följande:

1. Utdrag af de om rättegångens förkortande i Sverige utkomna skrifter med anmärkningar (1760).
2. De factis litteraturæ juridicæ in Svecia commentio (1770). Arbetet utgör ett första försök att åstadkomma en svensk juridisk litteraturhistoria.
3. Tankar om lagfarenhetens nuvarande tillstånd i Svea rike (1772).

Mathias Calonius (1738–1817). Han utnämndes 1778 till juris professor vid Åbo akademi. Fr.o.m.1780 utgav han på latinska språket ett stort antal juridiska arbeten i form av akademiska dissertationer. Under större delen av sin professorstid var han ensam ledamot av den juridiska fakulteten, och föreläste över praktiskt taget alla delar av den inhemska rätten. "Denna uppgift fullgjorde han på ett utomordenligt sätt, och som åhörare räknade han ej endast studenter utan även mognade ämbetsmän. Hans vetenskapliga arbeten äro berömda för sin grundlighet i behandlingen och för klarheten i framställningen. Det är särskilt hans undersökning och bearbetning av den inhemska rättens källor, en på hans tid nästan obruten mark, som givit hans skrifter deras bestående värde" (J. E. Almquist). Han hade en naturrättslig uppfattning, men hans insikter i den svenska rättshistorien lämnade honom en motvikt mot naturrättens överdrifter. Calonius var under tiden 1793–1800 ledamot av Högsta Domstolen. Hans viktigaste arbete var Prælectiones in jurisprudentiam civilem, föreläsningar i Åbo 1810, tryckta först 1908; övriga arbeten sammanförda i Opera omnia (1829–1836).

Jakob Albrekt Flintberg (1751–1804), kommerserråd med lagmans titel. Hans viktigaste arbete är Lagfarenhets-bibliotek (6 band 1796–1807), i vilket samtliga balkar utom JB och BB äro kommenterade. I ett mycket stort

antal fall har han redovisat för Justitierevisionens praxis. Då vi sakna en tryckt prejudikatsamling från 1700-talet är detta verk tillsvidare den enda källa, som i någon mån kan ersätta denna brist. Särskilt värdefullt har arbetet visat sig vara för straffrättshistorien, från vilket område de flesta rättsfallen hänföra sig.

Johan Gabriel Richert (1784-1864). Han invaldes i Lagkommittén år 1814, sedan han skrivit sin beryktade PM om straffsatserna. Han författade en stor del av dess utlåtanden och reformförslag. År 1844 blev han ledamot av den s.k. Äldre lagberedningen, där hans verksamhet likaledes blev av central betydelse. Sedan år 1821 var han häradshövding i Skaraborgs län och bosatt på sin gård Truve. Senare fick han titeln expeditionschef.

Richert är en av 1800-talsliberalismens främste. Han vägrade att emottaga många höga ämbeten, bl.a. ledamotskap i regeringen. Han anses med fog vara det förra seklets främste svenske lagstiftare. Han tillerkändes av riksdagen en livstidspension.

Tidigt framträdde hos Richert en känsla för humanitet i rättsskipningen och oppositionell inställning gentemot de privilegierade i samhället. Han arbetade sålunda på skråväsendets och specialdomstolarnas upphävande samt införandet av en representationsreform. Såväl teoretiskt som i fråga om praktiskt-politiska spörsmål tog Richert upp kampen med konservatismen och den historiska skolan. Som "häradshövdingen på Truve" var han älskad och ärad av sin domsagas befolkning.

Hans "levnad och uttalanden" ha ingående belysts av K. Warburg (1905). Jfr W. Sjögren "Richert som lagförfattare" (HT 1905).

Carl Johan Schlyter (1795-1888). Han fick genom J. Holmbergson intresse för utgivandet av landskapslagarna och stöddes härutinnan av sin frände Johan Gabriel Richert. År 1822 erhöll han av Kungl. Maj:t uppdrag att jämte juris adjunkten vid Uppsala universitet H. S. Collin utgiva Samling af Sveriges Gamla Lagar. Sedan Collin 1833 avlidit, fortsatte Schlyter ensam detta jättearbete, som utkom i tretton band 1827-1877. År 1835 utnämndes Schlyter till professor i laghistoria vid Uppsala universitet och fem år senare i samma ämne i Lund. Mellan åren 1852-1876 åtnjöt Schlyter emellertid ständig tjänstledighet för utgivandet av de medeltida lagarna. Utgivningsarbetet grundades på sammanlagt omkring åttahundra handskrifter. Handskrifterna redovisades med noggrann beskrivning i respektive lagutgåvas företal. Lagtexten utgavs sedermera på grundval av den tillförlitligaste källan, och andra källskrifters avvikelser redovisades med noggrannhet och fullständighet i noter. Till varje lag finns ett "glossarium" med svensk och latinsk översättning, varjämte i ett särskilt band utgivits ett glossarium för hela verket.

I Schlyters livsverk återgivnas samtliga då kända svenska medeltida handskrifter med osviklig noggrannhet. Den enda anmärkningen, som kan riktas mot utgåvorna, är att flera av dem blivit av utgivaren paragraferade, även i det fall då handskrifterna icke varit paragraferade. I några fall är utgivarens paragrafering felaktig, så exempelvis av UL, Kg B 10 och HL WB 14. Den felaktiga paragraferingen av det sistnämnda lagrummet har lett till, att doktrinen (W. Sjögren och därmed Lagberedningen 1907) felaktigt tolkat innebörden av den viktiga rättsregeln "Den äger vatten som äger land".

Här skall slutligen göras en allmän anmärkning angående den väsentliga olikheten mellan doktrинens ställning under detta tidevarv i jämförelse med den äldre svenska doktrинens ställning. Den äldre doktrinen har i stort sett intagit den ståndpunkten, att densamma utan avseende å de positivt gällande rättsbuden sådana de framträdde uti givna lagbud och rätts-tillämpning skulle utan vidare kunna angiva de rättsregler, som enligt doktrинens representanters åsikt borde vinna tillämpning uti rättslivet, varvid dessa rättsregler framställdes icke såsom regler, vilka borde läggas till grund för ny lagstiftning eller förändrad rättstillämpning, utan som om de voro de verkliga i rättslivet realiserade rättsnormerna. Det var förklarligt, att doktrinen i sitt första framträdande skulle intaga en dylik ståndpunkt. De gamla nedärvda rättsbuden framstodo nämligen såsom helt och hållet föråldrade samt lämnade i övrigt en mängd spörsmål helt ore-glerade. Utrymme förefanns sålunda att framföra nya, ej sällan från den rikt utbildade tysk-romerska doktrinen hämtade rättsgrundsatser på ett sådant sätt som om de voro uttryck för den gällande rätten. Beaktas bör dock, att denna äldre doktrin likväl aldrig kom att intaga samma betydelsefulla ställning såsom faktor i rättsbildningen, som den utländska doktrinen i främmande länder kom att intaga. Det är med andra ord endast en viss tendens till en utveckling i sådan riktning, som härutinnan fram-trätt i den äldre svenska doktrinen. Under nu ifrågavarande tidevarv har doktrинens ställning också undergått en förändring, i det att det efter hand kommit att framstå såsom doktrинens uppgift att på grundval av de rätts-regler, som kommit till uttryck i den givna lagen eller kommit till uttryck uti fast utbildad rättspraxis närmare analysera och systematisera den verkligt gällande rättens innehåll. Man har sålunda efter hand alltmera kommit till insikt om den betydelsefulla skillnaden mellan framställningen av rätten de lege lata å ena sidan och de lege ferenda å andra sidan. Dock torde här en viss modifikation av den berörda motsättningen vara på sin plats, då ju den nutida doktrinen dels trots allt spelar en större roll än doktrinen under 1800- och början av 1900-talet och dels obehindrad av den växande lagstiftningen känner sig mindre bunden av skillnaden mellan de lege lata och de lege ferenda än man gjorde tidigare; regler "förordas" ofta (med resultat i praxis), där det förr skulle dekreteras, att de voro "gällande rätt".

T. J. A. Tengwall. Tvistemålslagfarenheten 1794, ny upplaga 1802. Lagfrågor anonymt utgivna i Lund 1797-1798, Avhandling om fideikommissar (1790), om bordsrätten (1792), Anmärkningar till giftermålsbalken (1794, 1802).

Johan Holmbergson utövade en betydelsefull verksamhet genom sin många-åriga undervisning vid Lunds universitet. De flesta av hans arbeten utgavos under beteckningen Juridiska skrifter (1845).

Fredrik Schrevelius. Lärobok i Sveriges allmänna nu gällande civilrätt (1844-1849, ny upplaga 1851-1858 och en tredje upplaga 1872), Lärobok i Sveriges allmänna nu gällande civilprocess (1853).

Knut Olivercrona. Om lagbestämd gifterätt i bo (1848), Bidrag till den svenska konkurslagstiftningens historia (1862), Om dödsstraffet (1866, ny upplaga 1891), Testamentsrätten enligt svensk lagstiftning (1880, ny upplaga 1898).

Victor Nordling. Om servituter enligt svensk lag (1859, 1868), Om präskription enligt allmän svensk förmögenhetsrätt (1877), De nya lagfarts- och inteckningslagarna (1877, 1888), Anteckningar efter professor E. V. Nordlings föreläsningar i svensk civilrätt, allmänna delen (1882, 1891, 1913), Anteckningar efter professor E. V. Nordlings föreläsningar om bo-skillnad och om behandlingen av död mans bo (1875, 1883, 1892).

Alfred Winroth. Anteckningar efter professor Winroths rättshistoriska föreläsningar i straffrätt (1889), Äktenskapshindren (1890), Äktenskaps ingående (1892), Svensk civilrätt (1898, 1910).

Det nordiska lagstiftningssamarbetet

Litteratur: Se litteraturförteckning sid 228 ff.

Ehuru de nordiska folkens levnadsbetingelser och den samhällsmiljö, ur vilken lagarna växte fram, hade så många väsentliga drag gemensamma, gingo lagstiftarna i viss mån skilda vägar även på områden, där en enhetlig lösning legat inom räckhåll. De politiska förhållandena medförde därvid, att folken i väster länge följde en i stort sett gemensam linje, Sverige och Finland en annan. Från 1389 till 1814 voro Danmark, Norge och Island förenade till ett rike och Kristian V:s i allt väsentligt likalydande danska och norska lagböcker av 1683 och 1687 befäste rättsenheten för lång tid framåt. Den svensk-finländska rättsgemenskapens historia går lika långt tillbaka i tiden, som de båda folkens gemensamma historia, och Sveriges rikets lag har här spelat en roll, motsvarande den dansk-norska lagbokens.

Då 1809 de straffrättsliga föreningsbanden mellan Sverige och Finland avklipptes och de konstitutionella garantierna för framtida rättsenhet därmed gingo förlorade, innebar detta dess bättre icke att det gemensamma rättsarvet förspillades. Sveriges rikets lag bibehöll under den ryska parentesen sin giltighet i Finland, den utgjorde alltså den fasta grunden för landets rättsliv och för motståndet mot trycket från öster. Finlands folk strävade även under denna tid målmedvetet att på lagstiftningens område följa utvecklingen i det gamla moderlandet.

1. Norges förenig med Sverige föranledde ej tillskapandet av gemensamma organ för lagstiftning och rättsskipning. Efter 1809 års statsvälkning framträdde i både Sverige och Norge strävanden att få till stånd nya lagböcker, och i båda länderna tillsattes lagkommittéer med uppgift att utarbeta förslag till fullständiga modifikation av såväl civil- som kriminalrätten. År 1824 bestämde de svenska och norska regeringarna under medverkan av Norges storting, att då strafflagstiftningen komme under egentlig behandling, de båda kommittéerna skulle sammanträda till gemensamma överläggningar, vilket beslut realiserades några år senare (1830). Av detta samarbete framkom åren 1831 och 1832 såväl ett norskt som ett svenskt förslag till kriminallag jämte motiv. Dessa förslag voro visserligen icke till form och innehåll helt överensstämmande, men de visade dock en mycket nära likhet både i fråga om allmänna principer och detaljer. Den danske store rättslärde Ørsted hade i viss mån tagits till råd från svensk sida.

I båda länderna möttes förslagen av stark kritik. Det norska förslaget blev i åtskilligt ändrat skick antaget såsom lag år 1842. Ur det svenska förslaget framgick - ehuru i väsentligt ändrat skick - 1864 års svenska strafflag. Under de följande fyra årtiondena företedde de båda ländernas kriminallagstiftning en mycket nära frändskap.

Ett på 1850-talet inlett samarbete på konkursrättens område blev däremot resultatlöst liksom även det försök, som samtidigt gjordes att samordna de svenska och norska reglerna om verkställighet av domar. I sistnämnda ämne kom däremot år 1861 en svensk-dansk överenskommelse till stånd av samma innehåll som den föreslagna svensk-norska.

Ej heller skandinavismen, som stod i sitt flor under decennierna omkring mitten av 1800-talet, framkallade några fruktbärande initiativ på rättslivets område. Det var först efter skandinavismens sammanbrott, som idén om samverkan på detta fält spirade och satte frukt.

2. Det var 1872, som ett antal framstående svenska jurister - bland vilka märkas justitiestatsministern Axel Adlercreutz, förre justitiestatsministern Louis De Geer samt landshövdingarna Axel Bergström och Erik Sparre -

vände sig till några framstående danska jurister med förfrågan om utsikterna att anordna ett allmänt nordiskt juristmöte i Köpenhamn. Vad man åsyftade var att, efter mönstret av Tysklands juristdagar, få till stånd periodiskt återkommande sammankomster mellan Nordens jurister, avsedda att dryfta rättsfrågor av intresse för de tre länderna, och framförallt frågor om legislativ samverkan. Förslaget upptogs välvilligt och danskarna läto framställningen gå vidare till ett antal betydande norska jurister, vilka också beredvilligt anslöto sig till tanken. Det föreslagna mötet kom till stånd i Köpenhamn på eftersommaren 1872 och ledde till den stadigvarande sammanslutning, som har namn av "De nordiska juristmötena". Dessas uppgift är, som det heter i stadgarna, att verka för utbildande av ett på sakkunskap grundat och så vitt möjligt sammanställande omdöme angående rätts- och lagstiftningsfrågor, som äro av vikt för de nordiska länderna. Denna sin uppgift ha de hittills hållna 23 mötena fyllt på ett sätt, som gjort dem till en högst betydelsefull faktor i de nordiska folkens rättsliv. De grundliga förberedande utredningar och sakrika diskussioner, som där ha ägnats de behandlade frågorna, utgöra i många fall värdefulla hållpunkter för de särskilda ländernas rättsvetenskap, domstolspraxis och framförallt lagstiftning. Vid det första juristmötet fattades därjämte en formlig resolution om lämpligheten av en ensartad lagstiftning av växelrätten.

Efter impulser från de båda första juristmötena väckte landshövding Axel Bergström i svenska riksdagen förslag om utarbetande av en handelslagbok för Sverige under samarbete med Danmark och Norge, vilket förslag antogs av riksdagen. Den svenska regeringen sade sig visserligen dela riksdagens uppfattning om önskvärdheten av överensstämmande handelslagar för de tre rikena, men den fann det dock vara bäst att försöksvis göra början med en mindre del av arbetet. Regeringen ansåg, att växelrätten då vore det ämne, som främst borde komma ifråga. I anledning härav riktade den svenska regeringen en framställning om samarbete till de två andra regeringarna. Denna framställning fick gynnsamt mottagande. Kommittéer tillsattes med uppgift att samarbeta för en sådan lagstiftning, vilket resulterade i de likalydande skandinaviska växellagarna av den 7 maj 1880. Den följdes av andra inom handelsrättens område fallande gemensamma lagstiftningsprodukter, nämligen lagarna om varumärken samt om handelsregister, firma och prokura. Under åren 1891 och 1893 gjorde det gemensamma lagstiftningsarbetet en betydande landvinning. Då tillkommo nämligen efter ingående förberedelser de nordiska sjölagarna, det mest omfattande lagverk, som byggts upp med förenade krafter. På 1890-talet utfärdades även checklagarna och, utanför handelsrättens område, svenska och danska lagar om medborgarrätt.

Vidare pågick under denna tid ett danskt-norskt samarbete beträffande preskriptionslagstiftningen och auktorrätten, vilket resulterade i nära överensstämmande lagstiftning. Sverige hade i dessa fall avböjt samarbete.

3. Det förslag till lag om köp och byte av löseegendom, som år 1894 utformats av den svenska Lagberedningen blev föremål för en mycket välvillig anmälan av den kände danske rättslärde Julius Lassen i Tidsskrift for Retsvidenskab 1898. Denne framhöll därvid, att detta förslag skulle vara ägnat att utgöra en lämplig grundval för gemensamt skandinaviskt arbete - "et fortrinligt grundlag for nordisk fællesret". I ett tal, som Lassen höll påföljande år i egenskap av rektor vid Köpenhamns universitet vid dettas reformationsfest, gjorde han gällande, att den danska privaträtten av flera grunder borde göras till föremål för en fullständig kodifikation.

Enligt Lassen borde dock uppgiften ställas högre, och en nordisk lagbok borde vara målet. En för alla skandinaviska riken gemensam, genom förenade danska, norska och svenska krafter skapad lagbok skulle säkrare och kraftigare ge uttryck åt de egenartade nordiska rättstankarna. En nordisk lagbok skulle stå med en auktoritet, som den danska, norska och svenska var för sig skulle sakna och skulle i förening med en därtill knuten gemensam skandinavisk rättsvetenskap kunna fylla den skandinaviska rättens mission i den allmänna borgerliga rättens utveckling som medlare mellan den romanistisk-tyska rätten och den engelsk-amerikanska. Skulle denna väg visa sig farbar, borde den följas.

Det djärva uppslaget kom att inleda en ny epok i den nordiska lagstiftningens historia. I den svenska riksdagens andra kammare framlade år 1901 borgmästaren Carl Lindhagen förslag om officiellt svenskt initiativ till utarbetandet av nya såvitt möjligt överensstämmande civillagar för de tre länderna. Riksdagen fann goda grunder kunna anföras för att eftersträva vittgående överensstämmelse mellan dessa länders lagstiftning. Den hyste emellertid betänkligheter mot en samfällad lagstiftning i det föreslagna omfånget och inskränkte sig därför till att hos regeringen hemställa, att det måtte tagas under övervägande i vilken omfattning lagstiftningen på obligationsrättens område kunde bli föremål för samarbete.

I anledning härav vände sig den svenska regeringen omedelbart till de båda andra med förfrågan om deras villighet att deltaga i det ifrågasatta samarbetet. Från Danmark avgavs omedelbart jakande svar, medan Norge tills vidare ställde sig avböjande. Härefter tillsattes svenska och danska kommittéer med uppdrag att medelst inbördes samarbete uppgöra förslag till lagstiftning om köp och byte av lös egendom samt avslutande av avtal, och de bemyndigades även att eventuellt upptaga till behandling andra delar av obligationsrätten.

Vid kommittéernas första grundläggande sammaträde i slutet av år 1901 enades man om ett program, som vid sidan om frågorna om ingående av avtal och om köp upptog vissa andra spørsmål. Vid detta sammanträde var en av norska regeringen utsänd "observatör" närvarande och sedan

under sammanträdet planen för arbetet erhållit någorlunda klar begränsning, beslöt norska regeringen, att även Norge skulle ansluta sig till samarbetet.

Vid det förberedande arbetet på förslag till köplagen fick professor Lassen i uppdrag att göra upp en förhandlingsgrundval, vilken innefattade en långt driven detaljuppdelning av de föreliggande problemen, redogörelse för lagstiftning, litteratur och domstolspraxis samt också antydningar om tänkbara lösningar. Lassens arbete härvidlag utgjorde ett mästerverk ifråga om koncentrerad sakrikiedom, reda och klarhet. Härigenom kom denne i hög grad att sätta sin prägel på de senare antagna köplagarna.

Ur detta arbete framgick i allt väsentligt överensstämmande förslag till lagstiftning om köp av lös egendom. Över det svenska förslaget avgav HD utlåtande år 1904, och sedan i anledning därav delegerade från Sverige, Norge och Danmark ånyo sammanträtt och enats om vissa ändringar i förslagen, framlades för 1905 års riksdag ett förslag till ny köplag jämte vissa därav föranledda ändringar i andra delar av lagstiftningen. Propositionen med obetydliga ändringar antogs av riksdagen och därefter utfärdades Lagen den 20 juni 1905 om köp och byte av lös egendom. Den danska motsvarigheten, Lov om Køb, utfärdades den 6 april 1906 och den norska Lov om kjøb den 24 maj 1907. Trots unionsupplösningen kunde alltså köplagen föras i hamn även i Norge.

Därmed avstannade emellertid för lång tid på grund av unionsupplösningen de internordiska kulturella förbindelserna. Bland annat inställdes juristmötena, som hittills sammanträtt vart tredje år, och återupptogs icke förrän år 1919.

Emellertid framstod nu liksom efter krisen 1863-1864 ett återupptagande av lagstiftningssamarbetet som en särskilt angelägen uppgift och det dröjde icke länge innan isoleringen bröts.

4. Redan år 1909 väckte nämligen borgmästaren Carl Lindhagen i svenska riksdagen förslag om samarbetets återupptagande. Han föreslog, att samarbetet skulle utvidgas att omfatta även familjerätten. Förslaget avlogs av första kammaren, medan andra kammaren ställde sig positiv härtill. Regeringen följde andra kammaren och inledde förhandlingar med Danmark och Norge, och innan årets slut hade delegerade för de tre länderna tillsatts och utarbetat ett program, som utsträcktes att omfatta även familjerätt. En ny period var inledd.

Följande år, 1910, tillsattes i vart och ett av länderna två särskilda kommittéer, dels en obligationsrättslig och dels en familjerättslig. Sedan Finland år 1918 blivit självständigt anslöt sig även detta land till kommit-

téerna. Island, som samma år också blev ett självständigt rike, har emellertid oftast avstått från direkt representation, vilket icke hindrat, att islänningarna till större delen införlivat de av kommittéerna utarbetade lagarna i den isländska rätten.

Den första frukten av obligationsrättskommittéernas samarbete blev Lagen av 1914 om kommission, handelsagentur och handelsresande, vars motsvarighet utfärdades i Norge 1916 och i Danmark 1917. Vidare antogs i Sverige år 1915 en lag om avbetalningsköp, vars nordiska motsvarighet utfärdades de följande åren.

Redan Nya Lagberedningens år 1894 avgivna förslag till lag om köp och byte innehöll åtskilliga allmänna bestämmelser om slutande av köpeavtal och om betydelsen av misstag, tvång och förledande vid sådana avtal. Vid granskningen av detta framhöll HD, att, om dylika allmänna bestämmelser skulle införas i svensk rätt, det ingalunda vore lämpligt att giva dem direkt tillämpning endast å ett visst slags avtal utan att de i så fall borde utsträckas att gälla avtal i allmänhet. Denna erinran fick till följd, att bestämmelser angående slutande av förmögenhetsrättsliga avtal i allmänhet avskiljdes och ej kom att ingå i de ovan omtalade köplagarna. För de år 1910 tillsatta obligationsrättskommittéerna återstod nu detta arbete, och förslag till lag om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område framlades i de tre länderna. Lagstiftning i ämnet kom först till stånd i Sverige, där den viktiga Lagen om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område utfärdades den 11 juni 1915. I Danmark utfärdades den 8 maj 1917 en lag med samma rubrik, därefter följde en norsk "Lov om avslutning av avtaler, om fuldmagt og om ugyldige viljeserklæringer" av den 31 maj 1918. Dessa båda senare lagar överensstämma i allt väsentligt med varandra och med den svenska lagen.

I april 1920 uppdrog Finlands regering åt lagberedningen i Finland att göra upp förslag till lag om avtal och andra obligationsrättsliga rättshandlingar. Såsom skäl för åtgärden anfördes, att för beredandet av en med de skandinaviska länderna enhetlig lagstiftning på obligationsrättens område, i vilket arbete Finland toge del, vore nödvändigt att få till stånd en lag rörande det angivna ämnet. Den 13 juni 1929 utfärdades en "lag om rättshandlingar på förmögenhetsrättens område", i huvudsak överensstämmande med ett av lagberedningen avgivet förslag. Lagen ansluter sig beträffande såväl innehåll som form nära till motsvarande lagar i de övriga nordiska länderna. På en punkt går emellertid 1929 års finska lag utanför de tidigare lagarnas ram, då den också upptagit särskilda regler om avtal, som slutas vid auktion.

Ett annat ämne, som ingick i det år 1909 fastställda programmet för samarbete, var lagstiftning om försäkringsavtal. År 1915 träffades överens-

kommelse att nästa ämne för samarbetet skulle vara just försäkringsavtal. Ett ingående samarbete skedde härvidlag och resultatet blev den svenska Lagen av den 8 april 1927 om försäkringsavtal och dess motsvarigheter i Danmark och Norge år 1930 och i Finland år 1933.

5. Vid organiserandet av samarbetet på familjerättens område gick man till väga med största försiktighet. Man hänvisade till att familjerätten, som i det allra närmaste berör hela folket i dess privata levnadsförhållanden, i motsats till den mera universella obligationsrätten, måste noga lämpa sig efter det särskilda folkets vanor och föreställningssätt. Det uppdrag, som 1910 gavs familjerättskommissionen, begränsades sålunda mycket snävt och innefattade till en början endast lagstiftning om äktenskapshinder och återgång av äktenskap, som oaktat sådant hinder har kommit till stånd. De utarbetade förslagen voro i de delar, som blev föremål för samarbete, med varandra nära överensstämmande. På grundval av dessa förslag antogs lagar om äktenskaps ingående och upplösning i Sverige 1915, i Norge 1918 och i Danmark 1922. Finland och Island deltog icke i detta arbete men ha tillgodogjort sig detta genom att antaga nya lagar, som i stor utsträckning överensstämma med de övriga nordiska ländernas.

Omsider tillkommo emellertid nya ämnen, som funnos stå i så nära samband med förut upptagna, att de ansågos böra behandlas i sammanhang med dem och man kom därvidlag att gå väsentligt utom det ursprungliga programmet. Slutet blev att praktiskt taget hela äktenskapsrätten upptogs till behandling, och flera viktiga överensstämmande lagar utfärdades. Särskilt kan nämnas den viktiga delen av äktenskapsrätten, som avhandlar äktenskapets rättsverkningar. I Sverige, Norge och Danmark framlades år 1918 särskilda förslag till bestämmelser om makars rättsförhållanden. Dessa bestämmelser arbetades i Sverige samman med 1915 års bestämmelser om äktenskapets ingående och upplösning till en Giftermålsbalk år 1920. Den danska lagen om äktenskapets rättsverkningar antogs 1925 och den norska motsvarigheten 1927. I Finland behandlas liksom i Sverige frågorna om äktenskapets ingående och upplösning samt om äktenskapets rättsverkningar i en enda lag, den på samnordisk grund vilande äktenskapslagen av 1929.

Som framgått överträffade resultatet av arbetet på familjerättens område förväntningarna vid arbetets början. Vid närmare prövning visade det sig nämligen, att svårigheterna att komma till enhetlig lagstiftning på området icke vore så stora, som man föreställt sig. De nordiska folkens allmänna kulturståndpunkt är så likartad och rättsuppfattningen så pass överensstämmande, att hinder ej synes möta för skapande av en enhetlig ordning i detta ämne, ehuru lagstiftningen i denna del, såsom förut framhållits, måste mer än annan lagstiftning lämpas efter folkets vanor och föreställ-

ningssätt. Erfarenheterna av ifrågavarande arbete gåvo också vid handen hur svårt det är att få till stånd en tillfredsställande lagstiftning, om ämnet är alltför begränsat, ty vid behandlingen av de speciella frågor, som först skulle utgöra arbetets föremål, fann man snart, att med dessa frågor sammanhänge andra närstående, som borde behandlas samtidigt. Så blev alltså nödvändigt att steg för steg utvidga ämnet, så att det slutligen kom att omfatta hela äktenskapsrätten.

Redan i samband med 1909 års program uttalade de delegerade, att ändrade tidsförhållanden kunde ge anledning till omkastningar i programmet och framhöllo som önskemål, att ändringar i lagar, som tillkommit under samnordiskt arbete, ej måtte genomföras i ett land utan samråd med de övriga. Snart visade sig också, att flera av de samnordiska lagarna krävde revision. Sålunda utfärdades efter samarbete ändringar av de på 1890-talet antagna sjölagarna. Den svenska Lagen om ändringar i vissa delar av sjölagen tillkom 1923 och följdes av ytterligare ändringar på 30-talet. - De ävenledes i slutet av 1800-talet antagna växel- och checklagarna visade sig likaledes kräva revision. Under Nationernas Förbunds ledning hade här, liksom inom sjörätten, ett flertal allmänna internationella konventioner kommit till stånd, biträdda och påverkade av de nordiska länderna, vilka härvidlag tack vare en intim samverkan kommo att utöva ett avsevärt inflytande på innehållet i konventionerna. Dessa konventioner gåvo anledning till en nordisk revision av den gamla växel- och checkrätten, en revision, som mynnade i de nya väsentligt överensstämmande växel- och checklagarna av 1932.

Växellagstiftningens omgestaltning blev den direkta anledningen till att ett annat närliggande ämne, som också ingick i 1909 års plan, nämligen lagstiftning om skuldebrev, togs upp till behandling. Initiativet därtill togs av den danska regeringen. Sverige och Finland ställde sig genast positiva och även Norge beslöt, efter någon tids betänksamhet, att medverka. Resultatet av samarbetet blev väsentligt överensstämmande förslag, och den svenska Lagen om skuldebrev utfärdades 1936. Att genomförandet av en likartad lagstiftning på detta centrala område av obligationsrätten var en viktig etapp i arbetet för nordisk rättsenhet är uppenbart.

Av andra under gemensamt arbete tillkomna lagar under 1930-talet kan framhållas lagar om erkännande och verkställighet av dom, som meddelats i något av de andra länderna, den svenska av år 1932, vidare vissa konventioner på konkursrättens område, liksom den gemensamma lagen om befordran med luftfartyg, utfärdad i Danmark, Finland och Sverige år 1937 och i Norge 1936.

Emellertid finnas stora områden av rätten, som i motsats till de ovan nämnda icke ge de stora fördelar, som konstaterats vid annat nordiskt

lagstiftningssamarbete och ej heller lämpa sig för en sådan gemensam lagstiftning. Vad sålunda beträffar lagstiftning om fast egendom och därmed sammanhängande ämnen skapa måhända naturförhållandena, historisk och ekonomisk utveckling, social struktur hos de särskilda samhällsgrupper, som beröras av denna lagstiftning m.m. en differentiering som blir till hinder för en samfällid rättslig reglering. I många fall, speciellt vid lagstiftning om arrende och hyra, uppkomma ofta intressestrider, vilkas utgång i viss mån komma att bero på politiska maktförhållanden, och dylika kraftmätningar böra helst utspelas inom varje särskilt land. Att indraga den nordiska enhetstanken i sådana strider vore alltför riskabelt. Detta gäller icke blott fastighetsrätten. Även om vissa andra obligationsrättsliga ämnen, som icke alls ha med fastighetsrätten att skaffa, exempelvis reglering av tjänsteavtalet, kan sägas detsamma, liksom om stora delar av arvs- och testamentsrätten och den offentliga rätten.

Inom dessa områden kan väl sägas, att förmånen att känna sig hemmastadd i ett nordiskt grannland betalas med ett orimligt högt pris, om den vinnes på bekostnad av trivseln i hemlandet, genom lagstiftning, som gör hårt våld på nationella vanor och tänkesätt. Detta gäller dock icke undantagslöst. Inom lagstiftning, som på något vis sysselsätter sig med samfärdseln, finnas områden som väl lämpa sig för samnordiskt arbete, såsom frågor om medborgarrätt, näringsfrihet, socialpolitik och arbetsmarknadsproblem för att taga några exempel. Lagstiftningen om medborgarrätt har också reviderats, och ett flertal konventioner ha slutits, avsedda att lösa internationellt privaträttsliga frågor, särskilt sådana, som föranledas av motsättningar mellan nationalitets- och domicilprinciperna. Konventioner ha också slutits i syfte att främja en gemensam arbetsmarknad genom att så långt lämpligen kan ske tillförsäkra medborgare i ett av de nordiska länderna, vilken söker sin utkomst i ett annat, samma sociala förmåner som detta lands medborgare äga. Redan före första världskrigets utbrott inleddes samarbete på det socialpolitiska området i syfte att utbyta erfarenheter och verka för en utjämning av bestående olikheter. Särskilt kan nämnas de nordiska socialministermötena, som påbörjades under mellankrigstiden och sedan 1945 hållits vartannat år. Det gäller här att noga väga invändningar för och emot och även om många hinder för fullständig samverkan på dessa områden kunna uppstå, behöver det icke medföra att tanken på likformighet helt uppgives. Ett samarbete kan bli betydelsefullt, även om det icke på långt när siktar till att i alla stycken göra lagarna likalydande.

I slutet av 1930-talet utvidgades arbetet till att omfatta även bolagsrätten, där ett för den svenska lagstiftningen fruktbarande samarbete ägt rum. Under denna tid hölls också straffrättsliga överläggningar av mera principiell art, vilka delvis varit officiella, delvis anordnade av de olika ländernas kriminalistföreningar. Vidare inleddes under denna tid samarbete dels inom patenträtten, dels inom auktorrätten.

6. Medan det första världskriget i stort sett lämnade det nordiska lagstiftningsarbetet oberört, hade det tyska överfallet mot Danmark och Norge en förlamande verkan, och man räknade med att arbetet icke skulle kunna återupptagas förrän fred åter rådde. Man försökte dock upprätthålla de personliga kontakterna och slog in på två vägar, nämligen besök av föreläsare i juridiska ämnen och anordnande av en blygsam motsvarighet till fredstidens juristmöten. Redan i juni 1941 togs ytterligare ett steg, då den nordiska auktoritetskommittén, som börjat sitt arbete i maj 1939, sammanträdde i Köpenhamn. Tyvärr voro de norska delegerade förhindrade att närvara. Senare hölls även ett möte i Finland. Det allt starkare tyska trycket över Danmark lade emellertid hinder i vägen för fortsatta förhandlingar, och först efter fredsslutet kunde man åter samlas, då i fulltaligt skick.

Även samarbetet på patentlagstiftningen fullföljdes. Ett möte hölls i Helsingfors 1941, dock utan norsk medverkan. Därefter avstannade även detta arbete. Helt resultatlöst blev det likväl icke, då det kom att sätta sin prägel på Finlands patentlag av 1943 samt 1944 års ändringar i den svenska patentlagen.

Under auktoritetskommitténs förutnämnda möte i Finland hade intresse väckts för en revision av de i Finland gällande ålderdomliga reglerna om köp av lös egendom i samband med en översyn av den skandinaviska köplagen, och detta betydelsefulla arbete upptogs sedermera på det för de nordiska länderna gemensamma lagstiftningsprogrammet. I Finland arbetar f.n.(1968) en kommitté med uppgift att åstadkomma en köplag med anknytning till de nordiska lagarna.

Efter andra världskrigets slut visade det sig, att intresset för det gemensamma lagstiftningsarbetet alltså var mycket stort, och snart var man beredd att återupptaga samarbetet. I början av 1946 sammanträdde de danska, norska och svenska justitieministerna till ett möte i Köpenhamn, varvid man uttalade sig för ökad planmässighet och fastare organisation. En kommitté med två delegerade från varje land tillsattes, och inom kort anslö sig delegerade även från Finland och Island. Någon instruktion för dem utfärdades icke, men det förutsattes att de, under fast och regelbunden kontakt, skulle föra en fortlöpande uppsikt över lagstiftningsarbetet och tillse, att lämpliga tillfällen till samarbete tillvaratogs och att uppnådd rättsenhet såvitt möjligt vidmakthölls. De kunde på så sätt på en gång fungera som fem rådgivande organ i de särskilda länderna och som ett gemensamt nordiskt lagstiftningsråd.

Under de år, som gått sedan de delegerade utsågos, ha de årligen sammanträtt och diskuterat redogörelser för fortgången av det på skilda områden inledde samarbetet, liksom givit översikter av övriga lagstiftnings-

frågor, som i vart och ett av länderna äro aktuella, och i varje särskilt fall öfvervägt, huruvida dessa frågor lämpligen böra upptagas till gemensam prövning. Genom protokoll och muntliga överläggningar ha sedan dessa resultat kommit de olika ländernas regeringar till godo.

Flera betydelsefulla resultat ha efter andra världskriget på detta sätt kunnat uppnås. Sålunda kan nämnas de nya svenska, danska och norska lagarna om medborgarskap, den svenska av den 22 juni 1950. Vidare kunna konventioner om verkställighet av domar i brottmål och därav föranledd lagstiftning nämnas. Auktoritetskommittén har avslutat sitt arbete, vilket mynnat i nya lagar på detta område. Den svenska Lagen om upphovsrätt till litteratur och konstnärliga verk utfärdades den 30 december 1960. Förslag till lagstiftning om avbetalningsköp har utarbetats, liksom revision av sjömanslagarna. På vidsträckta områden av den privata och offentliga rätten pågår parallellt med de internationella konventionsförhandlingarna nordiskt samarbete. På barnlagstiftningens område ha flera betydelsefulla förslag utarbetats, såsom en utomäktenskapliga barns arvsrätt. Inom skadeståndsrätten har ett betydande samarbete ägt rum och revision av lagstiftningen om varumärke och firma har företagits. Möjligheterna av gemensamma regler för patentlagstiftning ha under lång tid varit föremål för gemensam utredning och samarbetande kommittéer i de nordiska länderna väntas inom en icke alltför avlägsen framtid komma att framlägga förslag om en gemensam patentlagstiftning och ett system med gemensamma nordiska patent.

7. Det nordiska lagstiftningsarbetet främjades genom tillkomsten av Nordiska rådet år 1952.¹⁾ Rådet har till uppgift att "dryfta frågor av gemensamt intresse för länderna och att besluta om rekommendationer (framställningar) till regeringarna i sådana frågor," (§ 14). Rådet kan sålunda t.ex. uttala sig om enskildheterna i ett lagförslag eller ett konventionsförslag. Rådet kan inskränka sig till att uttala sig om principerna i ett föreliggande lagförslag. Det kan även rekommendera regeringarna att igångsätta utredningar eller undersökningar i ett av rådet angivet syfte.

Vid Nordiska rådets sjunde session 1959 meddelades, att verksamheten inom de ovannämnda delegerade för nordiskt samarbete på lagstiftningens område (NUL) numera upphört. Det arbete av koordinerande och initiativtagande art som tidigare utförts av detta organ, skulle övertagas av justitieministrarna. Det är i öfrigt meningen, att en fyramannagrupp, bestående av toptjänstemännen i ländernas justitiedepartement, skola omhänderha erforderliga koordineringsuppgifter (SvJT 1959, s.108).

1) Jfr N. Herlitz, Nordiska Rådet (Nordisk tidskrift 1953).

Påföljande år, 1960, beslöto de nordiska justitieministrarna att inleda ett samarbete på vissa områden av aktiebolagsrätten.

Vid Nordiska rådets tionde session i Helsingfors år 1962 rekommenderade rådet de fem regeringarna att ingå en allmän nordiska samarbetsöverenskommelse (art. 3-7), som skulle sammanfatta hittills uppnådde resultat i det nordiska samarbetet och anvisa riktlinjer för framtiden. Enligt denna överenskommelse förplikta länderna sig att fortsätta arbetet att ernå största möjliga rättsliga likställighet mellan å ena sidan medborgare i nordiskt land, som vistas i annat nordiskt land än det egna, och å andra sidan vistelselandets medborgare. Härmed fullföljes en linje, som under efterkrigsåren varit en kungstanke i det nordiska lagstiftningssamarbetet. I en följande artikel behandlas medborgarskapslagstiftningen, inom vilket område länderna förbundit sig att söka underlätta för medborgare i ett nordiskt land att förvärva medborgarskap i annat nordiskt land.

På de gamla markerna inom privaträtten skall lagsamarbete fortsättas i syfte att uppnå största möjliga överensstämmelse. En viktig nyhet är, att straffrätten nu också definitivt inmutats för det nordiska samarbetet. Länderna skola enligt överenskommelsen eftersträva enhetliga bestämmelser om brott och brottspåföljder. Genom denna programförklaring har hela brottsbalken dragits in i den nordiska samarbetssfären. Vidare ha länderna förbundit sig att beträffande brott, som begåtts i ett nordiskt land, låta utredning och lagföring i största möjliga utsträckning kunna ske även i annat nordiskt land.

Stor principiell betydelse har artikel 37 i överenskommelsen. Däri stadgas att bestämmelser, som tillkommit efter samarbete mellan två eller flera av de nordiska länderna, ej får ändras utan att övriga länder underrättats därom. Genom detta stadgande ha de nordiska regeringarna förbundit sig att även i fortsättningen söka bibehålla den redan uppnådda rättsenheten.

Inom övriga rättsområden, d.v.s. framförallt inom den offentliga rätten, skall inbördes samordning eftersträvas, där detta ter sig ändamålsenligt. I en sista artikel, som täcker verkställigheten på såväl det civil- och straffprocessuella som det offentlighetsrättsliga området, stadgas helt allmänt, att varje land bör verka för genomförandet av sådana regler, att beslut av domstol eller annan myndighet i annat nordiskt land kan verkställas jämväl inom landets område. Däremot var man på regeringshåll ej beredd att komplettera detta avsnitt i överenskommelsen med ett stadgande om att länderna skola verka för att tillämpningen av samfällid lagstiftning blir i möjligaste mån enhetlig.

Överenskommelsen har efter ratifikation trätt i kraft den 1 juli 1962.

Vid Nordiska rådets sammanträde 1962 rekommenderade rådet en revision av lagstiftningen om kommission, handelsagentur och handelsresande (från 1914-1917).

Nordiska rådet tillstyrkte vidare 1962 lagstiftning rörande internordisk verkställighet av straffdomar. Enligt förslagets huvudprinciper skulle det bli möjligt att verkställa straff ådömt i ett nordiskt land i ett annat land.

Den 1 januari 1968 har en ny patentlag trätt i kraft, vilken tillkommit efter nordisk samverkan.

Den samnordiska lagstiftningen har främst motiverats ur följande synpunkt: "Medborgaren i den ena staten rör sig med en helt annan känsla av trygghet på den andra sidan gränsen, om han vet, att han där lever under nära nog sin egen lag. Men icke blott för den, som bosätter sig i grannlandet, är rättslikheten av högt värde. Den är det för varje medborgare i det ena landet, som vill ingå rättshandlingar med någon av det andra landets innebyggare." (Birger Ekeberg). Det brukar vidare framhållas, att lagutformningen får en högre kvalitet, då den utföres i samarbete, "Genom anlitan- den av sakkunskap och erfarenhet från hela Norden ha lagstiftningsfrågorna erhållit en mångsidigare belysning. Vid strävandet efter rättsenhet framträda också de stora principiella linjerna med en klarhet och skärpa, som verkar fördjupande och befruktande." (Birger Ekeberg).

"Såväl då förslagen utarbetas av de nordiska kommissionerna som då de sedan prövas av de lagstiftande myndigheterna i varje särskilt land, kunna avvikelser mellan ländernas lagtexter finnas påkallade. Och även i de delar, där överenskommelse en gång kommit till stånd, står det i allmänhet varje land fritt att företaga ändringar. Samarbetet innebär sålunda ingalunda, att de särskilda nordiska staterna uppgivit sin självbestämmanderätt. Garantien för att den en gång vunna rättslikheten upprätthålles ligger sålunda främst i uppställningen av lagens värde i och för sig och av rättsgemenskapens betydelse." (Birger Ekeberg).

Det ökade europeiska lagsamarbetet måste inom den närmaste tiden komma att verka sporrande på det nordiska lagsamarbetet. Då Norden utåt framstår som en enhet, är det helt naturligt, att man på det nordiska planet söker nå fram till största möjliga likformighet för att sedan i internationella sammanhang verka för en ur nordisk synpunkt önskvärd lösning.

Svenska lagar tillkomna efter nordiskt samarbete

Statsrätt

(Lag 1.10.1894 om förvärvande och förlust av medborgarerätt.)¹⁾

(Lag 23.5.1924 om förvärvande och förlust av svenskt medborgarskap.)

Lag 22.6.1950 om svenskt medborgarskap.

Familje- och arvsrätt

(Lag 12.11.1915 om äktenskaps ingående och upplösning.)

(Lag 14.6.1917 om adoption.)

Giftermålsbalk 11.6.1920.

(Lag 11.6.1920 om makes arvsrätt, avlöst genom lag 8.2.1928 om arv, 2 kap., numera i Ärvdabalken 3 kap.)

(Lag 27.6.1924 om förmynderskap; ang. myndighetsåldern (1974.))

(Lag 25.4.1930 om testamente.)

(Lag 29.5.1931 om indrivning i Sverige av underhållsbidrag, fastställda i Danmark, Finland, Island eller Norge.)

KF 31.12.1931 om vissa internationella rättsförhållanden rörande äktenskap, adoption och förmynderskap.

(Lag 9.6.1933 om boutredning och arvskifte.)

Lag 1.3.1935 om dödsbo efter dansk, finsk, isländsk eller norsk medborgare, som hade hemvist här i riket, m.m. lag s.d.om kvarlåtenskap efter den som hade hemvist i Danmark, Finland, Island eller Norge samt lag s.d.om tillsyn i vissa fall å oskiftat dödsbo efter medborgare i Danmark, Finland, Island eller Norge.

Ärvdabalk 12.12.1958.

Lag 21.9.1962 om indrivning i Sverige av underhållsbidrag, fastställda i Danmark, Finland, Island eller Norge.

1) Parentes kring en lagtitel anger, att lagen ej längre är i kraft.

Obligationsrätt m.m.

Lag 2.6.1905 om köp och byte av lös egendom.

Lag 18.4.1914 om kommission, handelsagentur och handelsresande.

Lag 11.6.1915 om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område.

Lag 11.6.1915 om avbetalningsköp.

Lag 27.3.1936 om skuldebrev.

Lag 14.9.1944 om aktiebolag.

Speciell privaträtt

(Växellag 7.5.1880.)

Lag 13.7.1887 angående handelsregister, firma och prokura.

Sjölag 12.6.1891; vissa ändringar 18.5.1928 och 5.6.1936.

(Checklag 24.3.1898.)

(Lag 27.7.1903 om försäkringsrörelse.)

(KF 26.5.1922 om luftfart.)

Lag 26.5.1922 angående ansvarighet för skada i följd av luftfart.

(Sjömanslag 15.6.1922.)

Lag 8.4.1927 om försäkringsavtal.

Lag 21.5.1931 om upplagshus och upplagsbevis.

Växellag 13.5.1932.

Checklag 13.5.1932.

Lag 5.6.1936 i anledning av Sveriges tillträde till 1924 års internationella konvention rörande konossement.

(Lag 5.3.1937 om befordran med luftfartyg.)

Sjömanslag 30.6.1952.

Immaterialrätt

(Lag 5.7.1884 om skydd för varumärken, ändrad genom bl.a.lag 23.3.1934.)

Lag 13.7.1887 ang. handelsregister, firma och prokura.

Varumärkeslag 2.12.1960.

Lag 30.12.1960 om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk.

Namnlag 11.10.1963.

Patentlag 1.12.1967.

Straff- och processrätt

(KF 15.6.1861 om verkställighet i Sverige av domar och utslag i Konungariket Danmark.)

Lag 2.12.1932 om erkännande och verkställighet av dom, som meddelats i Danmark, Finland, Island och Norge.

Lag 6.4.1934 med bestämmelser om konkurs, som omfattar egendom i Danmark, Finland, Island eller Norge, lag s.d.om verkan av konkurs, som inträffat i Danmark, Finland, Island eller Norge samt lag s.d.om erkännande och verkställighet av vissa, i anledning av konkurs meddelade utländska domar.

Lag 4.1.1939 om frihet från kvarstad och skingringsförbud för vissa luftfartyg.

Lag 5.6.1959 om utlämning för brott till Danmark, Finland, Island och Norge.

Lag 22.5.1963 om samarbete med Danmark, Finland, Island och Norge ang.verkställighet av straff m.m.(nordiska verkställighetslagen).

•

Litteratur

Almén, Tore	Skandinaviskt lagstiftningsarbete angående köp (TfR 1904).
Westring, Hjalmar	Gemensamt lagstiftningsarbete för de tre nordiska länderna (TfR 1910 s.150, NJA II 1910).
" "	Om den nordiska rättsgemenskapen (Elfte nordiska juristmötet 1919).
Bentzon, Viggo	Fællesnordisk lovgivning i Bidrag till frågan om ett ekonomiskt närmande mellan de skandinaviska länderna (1917) s.1.
" "	Nordisk fælleslovgivning med efterföljande diskussion om den nordiska rättsgemenskapen (Nord. Juristm. 1919, bil. IV och s.143 ff).
Löfgren, Eliel	Finland och det skandinaviska lagarbetet (1918).
" "	Den skandinaviska lagstiftningen och dess framtidsuppgifter (SvJT 1919 s.1).
Lassen, Julius	En nordisk borgerlig lovbog (SvJT 1919 s.231).
Stang, Fredrik	Bør de nordiske land gaa til en kodifikation av sin privatret? (Nord. Juristm. 1922, bil. II och s.71 ff).
Engströmer, Thore	Nordisk rättsgemenskap (Ergo 1926).
Ekeberg, Birger	Die gemeinsame nordische Gesetzgebungsarbeit (Rigasche Zeitschr. f.Rechtswissenschaft 1929).
" "	Nordisk rättsgemenskap (Nordens kalender 1937).
" "	Die nordische Zusammenarbeit auf dem Gebiet der Gesetzgebung (Le Nord (Kbhvn) 1938).
" "	Det nordiska samarbetet på lagstiftningsens område (SvJT 1939 s.5).
" "	Svensk och nordisk lagstiftning (Nordisk tidskr. 1940, s.546).
" "	Nordisk rättsgemenskap (Festskrift för Henry Ussing 1951, s.11).
Marks von Würtemberg, Erik	Die gemeinsame nordische Gesetzgebung (Zeitschr. f. ausländisches under internationales Privatrecht (Berlin 1936) s.705.

Marks von Würtemberg, Erik	Samnordisk lagstiftning (NordiskT 1936, s. 423).
Westman, K. G.	Nordiskt samarbete på rättslivets område (Tidsskrift for Retsvidenskab 1938).
Lie, Tryggve	Nordiskt lovsamarbeid (SvJT 1939, s. 305).
Thulin, Gabriel	Rättsutvecklingen i Norden. Verkan därå av senare tids ökade nordiska samarbete på lag- stiftningens område (NordAdmT 1942, s. 98).
Alten, Edvin	Den nordiske felleslovsgivnings fremtid og nærmeste arbeidsopgaver (SvJT 1946, s. 81).
Zetterberg, Herman	Planläggningen av det nordiska lagstiftnings- arbetet (SvJT 1947, s. 561, 774).
Kruse, Vinding	En nordisk lovbog. Udkast til en fælles bor- gerlig lovbog for Danmark, Finland, Island, Norge och Sverrig (Kbhvn 1948).
Elmér, Åke	Socialpolitiken i Norden. Ett framgångsrikt fält för nordiskt samarbete (1950; 2 uppl. 1955, 50 s).
Herlitz, Nils	Nordiskt samarbete inom offentlig rätt (Fest- skrift för Birger Ekeberg 1950, s. 267).
" "	Nordiska rådet (Statsvetenskaplig tidskrift 1953).
Malmström, Åke	Europäische Zusammenarbeit im Rechtswesen (Tübingen 1955).
Petrén, Gustaf	Nordiska rådets sessioner (SvJT 1953, s. 524; 1955, s. 74, 210; 1956, s. 367; 1960, s. 703; 1963, s. 307; 1964, s. 384).
" "	Lagstiftningsfrågor vid Nordiska rådets femte session (SvJT 1957).
" "	Ändrad stadga för Nordiska rådet (Statsveten- skaplig tidskrift 1957).
" "	Nordiska rådet. Ett egenartat folkrättssubjekt (N. T. f. Int. Ret. 1959).
" "	Juridiska frågor vid Nordiska rådets sjätte- tolfte sessioner (SvJT 1959-1964).
" "	Nordiska rådets verksamhet 1951-1961 (N. U. 1962:8). - Anm. av Bertil Wennergren, Stats- vetenskaplig tidskrift 1964, s. 154.

Falk, Sara	Nordiskt lagsamarbete (SvJT 1958).
" "	Ett nordiskt rådgivande domstolsorgan (SvJT 1958), jfr TSA 1958.
Ellilä, Tauno	Om behovet av ett nordiskt rådgivande domstolsorgan (SvJT 1959).
von Eyben, W. E.	Krise i nordisk lovsamarbeide (TfR 1960). Även i översättning: Inter-nordic legislative cooperation (Scand. studies 6, 1962).
Eek, Hilding	Evolution et structure du droit scandinave (Athen 1961).
Wallmén, Olof	Nordiska rådet och nordiskt samarbete (1966, s. 32 ff).
Wendt, Frantz	Helsingforsavtalets tillkomst (Föreningen Norden 3, 1965).
Malmström, Åke	De nordiska juristmötena 100 år (TfR 1972).
Smith, Carsten	De nordiske studentjuriststevner femti år (TfR 1969).
" "	1872-1972 (TfR 1972).
Lidbom, Carl	Den nordiska rättsenhetens problem i dag. SvJT 1973.
Koktvedgaard, Mogens, Olsson, Curt och Seip, Helge	Den nordiska rättsenhetens problem i dag - repliker till Lidbom. SvJT 1973.
Översikt över lagar tillkomna genom nordiskt samarbete. Nordisk utredningsserie 1965:2 (Stockholm 1966).	
Hultin, Eiler	Det nordiska lagsamarbetet och Finland (Nord. tidskr. 1967).
Petrén, Sture	Nordic and international lawmaking. Acta universitatis Stockholmiensis (Studia Juridica Stockholmiensia 31 samt i Scandinavian Studies in Law 1968).
Sandblad, Henrik	Medeltidens nordiska studieresor till Paris (Finsk Tidskrift H. 7-8, 1968).

PERSONREGISTER

- Abrahamsson, Petter, 132f, 175
 Accursius, 122
 Adam av Bremen, 21
 Adlercreutz, Axel, 213
 Afzelius, A. E., 190
 Afzelius, Ivar, 205
 Ahnlund, Nils, 91
 Albrekt av Mecklenburg, 77, 92
 Algot, (Bengtsson), 88
 Algot, (Karles son), 23
 Algot, (Sigtryggsson). 23
 Alle, 22
 Almquist, J.E., 42, 91, 94, 123f, 129f, 209
 Amira, Karl von, 9
 Anckarsvärd, Carl Henric, 180
 And, Andreas, 48f
 Anders Knutsson till Sjögerås, 142
 Andersson, Th., 15
 Andreas Sunesen, 39f, 49f, 64f
 Anund Jonsson, 47, 49f
 Arnell, Israel, 134, 175
 Assur, 22
 Aulaevill, Peter, 172
 Austin, John, 156
 Azo, 122, 134
 Balduinus, 122
 Baldus de Ubaldis, 122
 Bartolus de Sassoferrato, 122
 Beckius-Palmcrantz, Magnus, 159
 Beckman, Nat, 37, 91
 Bengt, Biskop, 39
 Bentham, Jeremy, 180
 Berg, K.J., 203
 Bergfalk, P.E., 193f
 Bergström, Axel, 213f
 Birger Jarl, 37, 40, 50, 58f, 127
 Birger Magnusson, 27, 43, 48, 54, 58, 132
 Birger Persson till Finsta, 44, 48
 Birgitta (den heliga), 48
 Björn Nilsson, 89
 Blackstone, William, Sir, 155
 Blom, J.R., 190
 Blot-Sven, 21
 Bodin, Jean, 149, 154
 Boije, L., 193f
 Bonde, Gustaf, 173
 Bonifatius VIII, 57
 Brahe, Per, 125
 Brynolf, Biskop, 27, 38
 Bulgarus, 122
 Bure, Johan, 99
 Bureus, Johannes, 40, 54
 Bynkershoek, C. 149, 154
 Bärling, Olof, 126, 129
 Calonius, Mathias, 156, 209
 Carpzov, Benedictus, 123, 151, 153
 Chappius, Joh., 57
 Clemens V, 57
 Collin, H.S., 210
 Cronhielm, Gustaf, 132, 171f, 175
 Crusius, Benedictus Olai, 124f
 Cujacius, Jacques, 122
 Dahlström, J.A., 193
 De Geer, Louis, 213
 Delldén, C.O., 191
 Donellus, 122
 Drangel, Emanuel, 175
 Dryssel, Hindrich, 133

- Duarenus, 122
 Durantis, 122

 Ekeberg, Birger, 205, 224
 Ekbo, Sven, 15
 Elof, domprost, 94
 Emporagrius, Erik, 115
 Enander, Johan, 172
 Erik, Hertig, 54
 Erik av Pommern, 61, 93f
 Erik XIV, 61, 145
 Erlandi, Carolus, 48

 Faxe, J.A., 193
 Fellman, Jacob, 99
 Filip Röde, 48
 Flinck, Magnus, 190
 Flintberg, Jakob Albrekt, 209
 Folke, lagman, 23
 Fredrik II, 178
 v. Friesen, O., 37

 Gagnér, Sten, 58
 Gail, Andreas, 123
 Gallén, Jarl, 25
 de la Gardie, Magnus Gabriel, 41
 Gény, François, 156
 Goethe, Johan Wolfram, 156
 Gratianus, 56
 Gregorius IX, 39, 56, 93
 Gregorius XIII, 57
 Grotius, Hugo, 138, 140, 151, 153
 Gustaf I, 17, 43f, 61, 44f, 96, 109f, 157
 Gustaf II Adolf, 78f, 100, 115, 124, 128
 Gustaf III, 99, 146, 178, 184f, 186f, 190
 Gustaf IV Adolf, 183
 Gustaf, lagman, 23
 Gustrow, Thidemann, 92
 Gyldenstolpe, Nils, 171
 Gyllenborg, Fr., 190
 Gyllenstierna, Görvel A:dotter, 142

 Gyllenstierna, Johan, 153, 155

 Hadorph, Johan, 127f
 Haflide Marsson, 67
 Hafström, Gerhard, 17, 33, 40, 43f, 184
 Hallborg, B., 129
 Hammarskjöld, Hjalmar, 205
 Hasselberg, Gösta, 54f
 Hemmer, Ragnar, 87
 Henrik Lejonet, 54
 Herlitz, B., 222
 Heusler, Andreas, 67
 Hierta, Lars Johan, 192
 Hjärne, Urban, 146
 Hobbes, Thomas, 149, 154
 Holm, G.B.A., 207
 Holmbergson, Johan, 189, 210, 212
 Holmbäck, Åke, 38, 43, 52, 86, 88f, 93, 171
 Hugo, 122
 Håkan Magnusson, konung, 25
 Hågerström, Axel, 141

 Inge d.ä., 21, 25
 Inge d.y., 124
 Irnerius, 122
 Isberg, C.E., 193
 Iuul, Stig, 64

 Jacobus, 122
 Jansson, S.B., 7, 32
 Jhering, Rudolf v., 156
 Johan III, 61, 78, 115, 142
 Johannes Magnus, 124
 Johannes XXII, 57
 Josef II, 178
 Justinianus, 156
 Jägerskiöld, S., 138, 153, 159
 Jägerstad, Hans, 45

 Karl Knutsson, konung, 61, 94
 Karl IX, 52, 58, 61, 96f, 98, 99f, 115, 146

- Karl X Gustaf, 78, 130
 Karl XI, 61, 78f, 106, 145, 146,
 150, 153
 Karl XII, 173
 Karl XIV Johan, 180, 194
 Karle av Edsvära, 23
 Katarina II, 178
 Kloot, Claudius, 129f, 153
 Knut den långe, 58
 Knut VI, 65
 Kollanius, Abraham, 99
 Kristian II, 96
 Kristian V, 212
 Kristina, 43, 41, 78, 106, 130, 145
 Kristoffer, 86, 93, 123, 127
 Kuylenstierna, C.W.U., 132f
 Kälke, Björn, 22

 Landin, C.L., 193
 Lassen, Julius, 215f
 Laurelius, Olof, 115
 Laurentius, Petri, 98, 114
 Liedgren, Jan, 93
 Lindhagen, Carl, 215f
 Lindsköld, Erik, 99, 171f
 Loccenius, Johannes, 125f, 130f,
 135, 153
 Locke, 178
 Lothar, 54
 Lumbar, 22f, 49
 Lundahl, Ivar, 89
 Lundius d.y., Carl, 131f, 172

 Magnus/Eriksson, konung, 45f, 47,
 54, 61, 86f, 91f, 123f, 127
 Magnus Ladulås, 27f, 40, 45, 47,
 50, 54, 58f
 Magnus Lagaböte, 50f, 67
 Magnus, (Minnisköld av Bjälbo), 23
 Magnusson, Bengt, 40, 50
 Magnusson, Eskil, 23f, 37, 49
 Mannerheim, L.A., 190
 Margareta, drottning, 61, 77, 89
 Marks von Württemberg, E., 189

 Marks von Württemberg, Wilhelm, 205f
 Martinus, 122
 Maurer, Konrad, 9
 Messenius, Johannes, 124
 Mevius, David, 123, 153
 Montesquieu, 155, 178
 Mynsinger, Joachim, 123
 Mårten, kaplan, 99

 Nagle, 23
 Naumann, C., 207
 Nehrman Ehrenstråle, David, 134f,
 141, 149, 151, 153f
 Nelson, Alvar, 34
 Nerman, C.U., 193
 Netzel, A., 193
 Nilsson, Jöns, 89
 Nordén, Arthur, 32
 Nordling, Victor, 212

 Olaus Nicolai, 48
 Olaus Petri, 34, 43, 98, 124f, 137
 Olivecrona, Knut, 212
 Olof Björnsson, 44
 Olof den Helige, 39
 Olofsson, Hans, 124, 127
 Olsson, Henrik A., 99
 Oskar I, 193

 Palne Eriksson Rosenstråhle till Ra-
 venäs, 109
 Peringskiöld, Johan, 41
 Petré, Thore, 192
 Philippi, Benedictus, 48
 Pistoris, Hartmann, 123
 Poppius, Gabriel, 183, 190
 Puchta, Georg Friedrich, 156
 Pufendorf, Samuel, 140, 153

 Quesnay, Pierre, 179

 Rabenius, L.G., 190
 Rabenius, Nils, 132
 Rabenius, Olof Ingenson, 190, 209

- Ragvald, 23
 Ragvald Ingemundson, 124
 Ranke, Leopold von, 9
 Ravius, Christian, 41f
 Richert, Johan Gabriel, 180, 189f, 190f, 193f, 210
 Rosenblad, Mathias, 190
 Rosengren, Ture, 96
 Rosenhane, Gustaf, 146, 171
 Rousseau, Jean Jacque, 178
 Rudbeck, Johannes, 52
 Rudbeck, Olof, 131
 Rålamb, Clas, 125, 130f, 135, 153, 155

 Savigny, Karl von, 9, 156
 Schlyter, Carl Johan, 9, 43, 52, 191, 193f, 210f
 Schmidt, C., 193, 207
 Schrevelius, Fredrik, 212
 Schroderus, E., 138
 Schwerin, Claudius von, 9
 Schück, Adolf, 54
 Sidenius, Daniel, 128f
 Sigge Larsson i Vrå, 94
 Sigtrygg, 23
 Sjögren, Ivar W., 157, 138
 Sjögren, Wilhelm, 154, 175, 205, 210f
 Skytte, Johan, 124f
 Snorre, Sturlason, 16
 Sparre, Erik, 213
 Sparre, G.A., 193
 Spens, J.J., 193
 Staaf, Per, 190
 Stammler, Rudolf, 156
 Steger, Reinhold, 99
 Sten Sture d.ä., 110
 Stengavel, Ulfsson, Lars, 47
 Stenkil, 21
 Stiernhielm, Georg, 125
 Stiernhöök, Johan Olofsson, 125f, 135, 149
 Stähle, Carl Ivar, 37, 42, 47, 49

 Svantepolk Knutsson, 54
 Svart, Andreas, 40
 Sällström, Åke, 48

 Tacitus, 14, 35
 Tengvall, T.J.A., 212
 Theorell, S.L., 193
 Tholf Skrivare, 94
 Thomae, Ljungo, 99
 Thomasius, 149
 Thyrén, Johan C.W., 206
 Torbjörnsson, Otte, 42
 Tore, (Räv), 22
 Torger djäkn, 87
 Torkel Jonsson, 94
 Trolle, Gustaf, 78
 Trolle Wachtmeister, H.G., 190
 Tubbe, (Stallare), 22
 Tunberg, Sven, 15
 Törnebladh, C.P., 190, 193
 Törner, 22

 Ulf, Abjörnsson (Sparre av Tofta), 87
 Ulfsson, Lars (Stengavel), 47
 Ulvar av Trälje, 22
 Ulvar, (Törnersson), 22
 Ulvjot, 67

 Valdemar, Hertig, 54
 Valdemar Sejr, 64f
 Warburg, Karl, 189, 210
 Wedberg, Birger, 183
 Westring, Hjalmar, 205
 Wesenbeck, 123
 Wessén, Elias, 32, 38, 43, 46, 52, 86, 88f, 93
 Westdahl, Andreas, 175
 Westman, K.G., 21f, 58f, 124, 138, 171
 Wilde, Jakob, 173
 Winroth, Alfred, 212
 Wolff, E., 124, 156
 Voltaire, 178
 Wretman, J., 193
 Wührer, Karl, 35

Zamolxis, 131

Zenius, Olof, 190f

Önd, (från Essunga), 22

Önd, (från Grolanda), 23

Örsted, Anders Sandøe, 213

Östergren, P.A., 135

- advokat, 204
- æquitas, 150
- aktiebolag, 186, 206, 223
- Albo, 14
- Alsnö stadga, 26, 43, 45, 59, 77
- analytiska skolan, 156
- Antikvitetskollegiet, 127, 130
- arbetarklass, 181
- arbetsmarknadsproblem, 220
- arbitrering, 145, 150, 153, 155f
- Arboga, 158
- arrende, 112, 220
- artikel, 223
- Artlenburgprivilegiet, 54
- arvejord, 185, 196, 202
- arvskifte, 206
- arvsrätt, 220, 222
- Asboland, 15
- Attundaland, 12, 16
- attung, 19ff
- Auburnesystemet, 193
- auktion, 217
- auktorrätt, 214, 221
- auktorrättskommittén, 221f
- avbetalningsköp, 217, 222
- avgärda by, 108
- avlingejord, 185f
- avrad, 26f, 108
- avvittringsverk, 110, 186
- balk, 51f, 209
- bank, Rikets ständers, 114
- barnamord, 184, 187
- barnlagstiftning, 222f
- beneficium revisionis, 101, 143
- benådningsinstitut, 144f, 157
- bergmans- och bruksförslag, 113
- bergverk(sordning), 111, 113
- Betänkande 1815, 191
- Betänkande 1884, 203f
- Betänkande 1964, 206
- bevisning, 203
- bevisvärdering, 204
- Bibeln, 56, 97ff, 114, 144, 145
149, 151
- Biblioteket, Kungl., 131
- biltoghet, 59
- birkarlar, 13
- biskopsbot, 33
- biskopsdöme, 25
- biskopsting, 27
- Bjärsköarätten, 50, 53, 55, 87, 97f,
128
- Blekinge, 100
- bolagsrätt, 186, 198, 220
- bolby, 20, 108
- bondens frihetsbrev, 185
- bondesamhälle, 136
- Borgartingslagen, 66f
- borgerlig rätt, 215
- borgmästare, 80
- boskillnad, 202
- bouppteckning, 198
- boutredning, 206
- Braunsberg, 124
- brottmål, 187, 194, 220
- brottsbalk, 206, 223
- Brynolfs stadga, 27
- Brömsebrofreden, 100, 130
- B-samlingen, 159
- burskap, 80
- burspråk, 28, 80
- byalag, 107, 174, 177
- Byggnadsordning, 172, 174

- Byggningsabalk, 172f, 209
 Bygdeå, 13, 19, 45
 bymot, 80
 Bürgerliches Gesetzbuch, 205
 byråkrati, 154
 bysättning, 198f
 bördeskilling, 105
 bordsrätt, 104, 107f, 177, 185, 202, 203
 bordsrättsförsäljning, 107
 bordsrättsordning, 104

 celibat, 27
 cessio bonorum, 136, 144
 checklag, 214, 219
 civillag, 189ff, 192, 203, 204f, 213, 215
 civilprocess, 223
 Clementinae, 51
 Code civil, 191
 Code Napoleon, 190
 Collectio Dionysiana, 56
 Collectio Hispana, 56
 Commentarii in jus lübecense, 123
 Concilium provinciale, 27, 57, 87
 Consistorium generale, 79
 Consistorium regni, 79
 Corpus Juris Canonici, 56f, 114, 138, 147ff
 Corpus Juris Civilis, 56, 122, 138, 147ff, 154, 156
 Corpus juris sveciorum etc, 52

 Dalalagen, 43f, 127
 Dalarne, 12f, 16, 43f
 Danmark, 64ff, 212, 214f, 216f, 218f
 dansk-norksa lagboken, 212
 dansk rätt, 64ff, 152
 Decisionis summi regii tribunalis Wismarensis, 123
 Decretum Gratiani, 56f
 De jure Sveonum et Gothorum vetusto, 126
 dekretaler, pseudo-isidoriska, 56
 de lege ferenda (lata), 211
 Des Herzogthums Esthen Ritter- und Landrecht, 100
 Digesterna, 148
 dispens, 196
 disputationer, 135
 dissertation, 209
 doktorspromotion, 125
 Domarereglerna, 99, 124, 137, 149, 153
 dombrev, 157
 domböcker, 157f, 207
 domicilprincipen, 220
 domkapitel, 79
 domsaga, 210
 domstolpraxis, 214, 216
 Dorpats Hovrätt, 101, 143, 172
 Drottning Kristinas straffordning, 103, 145
 dödsstraff, 187, 192, 194

 edsöreslagstiftning, 58f, 87, 172
 edsöresbrott, 58f, 187
 Eidsivatingslagen, 66f
 encyklopedist, 178
 engelsk-amerikansk rätt, 215
 England, 149, 156, 178, 180, 181
 Enköping, 158
 enskifte, 186
 envig, 34
 envälde, 154, 171
 epilepsia, 184
 Eriks sjaellendske Lov, 64f
 Estland, 100
 Europa, 135, 148f, 156, 178f
 europeiskt lagsamarbete, 224
 exegetiska skolan, 156
 exekutionsstadga, 105, 172
 exekutiv försäljning, 205
 expéditionschef, 210
 extraordinarie domstolar, 190
 Extravagantes (communes), 57

fackförening, 181
 fællesrätt, 215
 fallandesot, 184
 Falun, 159
 familjerätt, 172, 206, 216, 218f
 familjerättskommission, 218
 Familjerättskommittén, 216
 fastighetsrätt, 220
 feghet, 34
 februarirevolutionen, 180
 fideikommiss, 104, 185, 198
 fides, 137
 Filadelfiasystemet, 193f
 Finland, 89, 124, 212, 216, 219f
 Finnveden, 12, 14
 firma, 214, 222
 Fiskeristadga 1766, 186
 Fjedrundaland, 12, 16
 fjärding, 13, 15 26
 fjärdingshövding, 15
 flock, 51
 fogde, 80f
 folkland, 12
 Forsaringen, 33
 forum privilegiatum, 100
 Franecker, 129
 Frankrike, 129
 Frankrike, 131, 156, 178ff, 190
 frihetstiden, 183
 fri konkurrens, 181
 Frostatingslagen, 66f
 frälsebrev, 77
 frälsestånd, 26, 77f
 Fröshult, 17
 Frøstolpt, 17f
 fundamentallagar, 151f, 154
 fysiokratiska skolan, 178f
 fästning, 196
 Förarbeten till Sveriges Rikes lag
 1686-1736, 154, 176
 Förenings- och säkerhetsakten, 185
 förlöpande, 184
 förmyndareförordning, 103
 förmyndarekammare, 104
 förmyndarskap, 177, 206
 förmånsrättsordning, 136, 143, 186,
 202
 förmögenhetsrätt, 186, 217
 Förslag till allmän civillag, 191ff, 194
 Förslag till allmän kriminallag, 191f
 Förslag till lag om köp och byte, 204,
 215f, 217
 Förslag till lag om verkställighet av
 fängelsestraff, 193
 Förslag till ny jordabalk, 205
 Förslag till straffbalk, 193
 försträckning (mutuum), 128, 199
 försäkringsavtal, 218
 Försök om strafflagarna, 190
 Föräldrabalk, 197, 206
 föräldrarätt, 184

 Gamla Testamentet, 151
 Generalobservationer, 132
 generalprivilegier, 111
 gesäll, 80
 Giftermålsbalk (ny, förslag till), 126,
 127, 135, 172f, 184, 197, 205, 218
 giftomannaskap, 177f
 gillesväsende, 28, 80
 glossa, 155
 glossarium, 210
 glossatorer, 122
 godtrosförvärv, 144
 Gorunda, 16
 Gotland, 13, 16, 39ff, 54f, 100
 Gotlandslagen, 128
 Grágás, 67
 Grekland, 131
 grundlag, 183
 grundregal, 109
 gruvor, 110, 113
 gruvregale, 83
 Guds lag, 97ff, 132, 149, 151, 173
 Gulatingslagen, 66f
 gustavianska tiden, 183
 Gutalagen, 13, 39ff, 55
 Gutasagan, 13, 39f

- Gårdsrätter, 65f, 140, 61f, 128
 Gästrikland, 13
 Göta Hovrätt, 101, 124, 131, 143,
 187, 191f
 götatalagar, 37-42
 Götaborg, 129, 184, 186

 Haflidaskrå, 67
 Hagunda, 16
 Halland, 100
 Halle, 134, 149
 Hamburg, 158
 hamla, 18
 hamn(a), 18ff
 handelsagentur, 217, 224
 handelsbolag, 186
 handelskompani, 186
 handelslagbok, 214
 handelsregister, 214
 handelsresande, 217, 224
 handelsrätt, 214
 harireita, 15, 18
 hasaete, 18
 Hedemora, 159
 Hednalagen, 34
 Heimskringla, 16
 Helgeandsholmsbeslutet, 109ff
 Helmstedt, 128
 Helsingfors, 221, 223
 hemmansklyvning, 186
 Hervarasagan, 21
 historiska rättsskolan, 9, 156, 191,
 195, 210
 Holland, 131, 149, 154
 holländsk rätt, 152
 holmar, 19
 holmby, 20
 Holstein, 66
 hor, 184, 187
 hovråd, 126
 Hovrätten över Skåne och Blekinge,
 191
 hovrätter, se resp namn
 humanismen, 152
 hund(are), 16ff, 26
 hundareskyrka, 16f, 21
 hundares- och bolbyindelning, 20
 hundares- och häradsindelning, 20
 husaby, 16f, 20
 husabyman, 16, 28
 Husby, sjutolft, 17
 husesynsordning, 112
 huvudkyrka, 17
 huvudtionde, 27, 79
 hyra, 220
 hå, 18ff
 Hälsingelagen, 44ff, 52, 58, 211
 Hälsingland, 13, 16, 19, 44ff, 89
 härad, 14f, 17, 19f
 häradsallmänning, 109
 häradshövding, 15f, 19, 76, 157, 210
 häradslista, 158
 häradsnämnd, 204
 häradsting, 15, 199
 Härjedalen, 99
 hävd, 137, 203
 häxkommissioner, 132
 häxprocesser, 146
 högmålsbrott, 97f

 in desuetudinem, 149
 individualism, 191
 Ingelstadt, 124
 Ingermanland, 100
 insemination, 184
 insockne hemman, 185
 insättning på bekännelse, 187
 in-teckning, 143, 185, 198, 202, 205
 in-teckningsförordning, 105, 199
 intentio legis, 155
 internationell rätt, 152
 internordisk verkställighet, 224
 Island, 67, 212, 217, 221
 isländsk rätt, 128, 217
 istadarätt, 60, 91
 italiensk rätt, 152

 J.A. (Juridiskt Arkiv), 193, 207
 jakträtt, 106f, 113, 173, 186
 Jarla-Bankes runstenar, 32

- Jarnsida, 67
 Jonsbök, 67
 Jordabalk (förslag till), 126, 172ff,
 185, 205f, 210
 jordavsöndring, 186
 jordebok, 158
 jordeboksränta, 28
 jordebokssocken, 17
 jordrätt, 177, 183, 185
 jude, 151, 184, 186
 judisk lag, 151
 julirevolutionen, 180
 jurisprudentia criminalis, 135
 juristmöte, 214f, 216, 221
 jury, 200
 jus privatum, 153
 jus publicum, 153
 justiniansk rätt, 124f, 151f
 justitieborgmästare, 130
 justitiedepartementet, 202, 204
 justitieminister, 205, 221f
 justitierevisionen, 187, 210
 justitielestatsminister, 213
 Jydske Lov, 64, 66
 Jämtland, 99
 Jönköping, 92, 158
 Jönköpings stadsrätt, 55, 92

 Kajaneborg, 124
 Kalmar foghati, 14
 Kalmar län, 40
 kameralister, 123
 kammarråd, 130
 kanonisk rätt, 151f
 Kanslikollegium, 133
 Karl IX:s förslag, 96
 katolska kyrkan, 152
 KB, 172
 Kinda, 15
 Kindhärad, 15
 Kinnevald, 14
 Kommentar till landslagen, 133f
 Kommentar till stadslagen, 124, 134
 kommerseråd, 209

 Kommerskollegii reglemente 1782, 184
 Kommerskollegium, 190
 kommission, 217, 224
 Kon B, 172f
 konfiskation, 192
 Konga, 14
 konkurs, 198, 202, 213, 219
 konservatism, 183, 210
 Konstantinopel, 130
 konstitutionell rätt, 155
 konsumentkorporation, 181
 konungaed, 90, 152
 Konungens dombrev, 157
 Konungens domsrätt, 100
 Konungens högsta domstol, 187, 191ff,
 200f, 203, 209, 216f
 Konungsbok, 67
 Konungsfrid, 59
 Kopparberg, 193
 kriminalistförening, 220
 krminallag, 190, 192, 213f,
 KrLL, 86, 93-99, 123, 133f, 142,
 156, 174
 Kronan, 80, 157
 kronojord, 107
 kroppsplikt, 187, 191
 Kungl. brev 1549, 157
 " " 1593, 158
 " " 1747, 184
 " " 1756, 184
 " " 1772, 186
 " " 1776, 187
 " " 1778, 184, 186
 " " 1803, 187
 Kungl. förklaring 1801, 183
 " " 1805, 183, 185
 " " 1807, 183
 Kungl. förordning 1741, 184
 " " 1747, 186
 " " 1752, 186
 " " 1756, 184
 " " 1757, 186
 " " 1762, 185f
 " " 1772, 184

Kungl. förordning 1779, 186	Lag, 1884, 197
" " 1789, 185	" , 1887, 199, 203
" " 1798, 186	" , 1890, 204
" " 1800, 186	" , 1891, 214
" " 1803, 185	" , 1893, 214
" " 1807, 186	" , 1895, 204
" " 1810, 184f	" , 1898, 204
" " 1849, 199	" , 1901, 201, 204
" " 1855, 202	" , 1904, 204
" " 1857, 197, 202	" , 1905, 216
" " 1858, 197, 202	" , 1907, 199, 205
" " 1861, 202	" , 1912, 199
" " 1862, 202	" , 1914, 217
" " 1863, 197	" , 1915, 197, 199, 217f
" " 1868, 199	" , 1923, 219
" " 1872, 199	" , 1927, 218
" " 1875, 199, 202	" , 1932, 219f
" " 1881, 203	" , 1936, 201, 206, 219
Kungl. kungörelse 1781, 184	" , 1937, 219
" " 1806, 183	" , 1944, 206
" " 1810, 185	" , 1950, 222
Kungl. resolution 1687, 149	" , 1960, 222
kungsådra, 112f	" , 1967, 207
kvarnkommissioner, 111	" , 1968, 224
Kyrkan, organisation, 27	laganmärkning, 133
kyrkliga rättskällor, 56, 114f	Lagberedning, 122ff, 195, 202ff, 210f, 215, 217
Kyrkobalkar, 57, 87, 114	lagbok, 36, 64, 205, 212, 215
kyrkofridsbrott, 33	Lagbyrå, 202, 204
kyrkolag, 80, 115	lagfarenhet, 209
kyrkolagkommitté, 115	Lagfarenhetsbibliotek, 209
kyrkoordning, 80, 115	lagfart, 185, 199f, 202
kyrkoprovinc, 87	lagförklaring, 183
kyrkotjuvnad, 187	lagkodifikation, 154
kämnärsrätt, 25, 80, 134	Lagkommission 1602, 96
Köpenhamn, 214f, 221f	" 1640, 102
köplag, 215f, 221	" 1642, 102f
Lag, 1734 års, 132f, 136, 156, 171f, 175, 183, 189, 203, 205ff, 207 (jfr också Sveriges rikets lag)	" 1643, 145
Lag, 1845, 197	" 1649, 128
" , 1864, 202, 204, 206, 213	" 1665, 103, 171
" , 1877, 199, 203	" 1686, 105, 132f, 171f, 175, 183
" , 1879, 203	" 1699, 154
" , 1880, 214	Lagkommittén, Stora (1811), 189ff, 194f, 202f, 210, 213

- laglott, 185, 196
 lagläsare, 46
 lagman, 14, 22ff, 75ff, 95, 131, 157, 193, 209
 lagmansrätt, 25, 100, 134, 187, 198f
 lagsaga, 14, 25f, 193
 lagsamling, 183
 lagstiftare, 210, 212
 lagstiftningsråd, 221
 lagtolkning, 183
 Lagumda, 16
 lagutskott, 189
 land, 12, 26
 landbo, 27f, 94, 107
 landsallmänning, 109f
 landsförvisning, 192
 landshövding, 213f
 landskap, 12
 landskapshandlingarna, 17
 landskapslagar, 32, 34, 36ff, 64ff, 135, 210
 landsköp, 83, 177
 Landslag, Kristoffers, se KrLL
 Landslag, Magnus Erikssons, se MELL
 landsrätt, 178
 landsting, 26, 100
 latitudsystem, 202
 ledungsskatt, 17
 ledungssnäcka, 17, 20
 legal bevisprövning, 203
 legal bevisteori, 187
 legis intentio, 155
 legislativ samverkan, 214
 leutation, 186
 Lexicon iuris Sveo-Gothici, 129
 Leyden, 128, 130
 liberalism, 178, 180, 191, 193, 210
 liber causarum, 159
 Liber Extra, 56, 93
 Liber sextus, 57 138
 Liffland, 100
 lika arvsrätt, 184f, 196
 lika giftorätt, 184, 196
 Linköpings stadsrätt, 55
 litteraturhistoria, 209
 longi temporis praescriptio, 137
 Lov om köb, 216
 luftfartyg, 219
 Lund, 134, 189, 206, 210
 Lunda, 17
 Lundatolft, 17f
 Lunds universitet, 134
 Lübecks statuter, 100
 lybsk rätt, 152
 Lydekini excerpter, 38
 Lyhundra, 16
 lysning, 196
 lån (commodatum), 128
 Långhundra, 16
 länsman, 16, 28
 länsstyrelse, 159
 lärling, 80
 Lödöse, 53, 87
 lönskaläge, 184
 lösdrivare, 191
 lös egendom, 207
 lösningsrätt, 177
 lösöre, 185
 Magnus Lagabötes landslag, 67
 Magnus Lagabötes stadslag, 67
 Magnustexten, 66
 makes gäld, 204
 Malstastenen, 32
 Marburgs universitet, 124
 Man, 13
 materna maternis, 104
 medborgarrätt, 214, 220f
 medborgarskap, 222f
 Medelpad, 19
 MELL, 86ff, 94f, 99, 123ff, 141f, 156, 175
 Mellaneuropa, 179
 mellersta lagen, 91, 95, 141, 143
 MESTL, 80, 86, 91ff, 100, 101, 123, 125f, 156f, 174
 mihi par, 150
 minnunga maen, 22
 Mo, 12, 14

mosaisk rätt (Mose lag), 97ff, 124, 128, 186f
 myndighetsålder, 104
 målsmansskap, 197
 mästare, 80
 Möre, 15

 nationalitetsprincipen, 220
 Nationernas Förbund, 219
 naturrättsliga doktrinen, 138ff, 172
 naturrättsteorien, 9, 134f, 151, 194
 Nederländerna, 129
 Nedre justitierevisionen, 126
nidingsverk, 59
 Njudung, 12, 14f
 Norden, 214, 224
 Nordiska rådet, 222f
 Nordiska samlingen, 159, 222f, 224
 Nordisk Tidskrift, 222
 Norge, 66f, 212, 213ff
 normalby, 20
 Norunda, 16
 Norrköping, 184, 186
 nyttjanderätt, 205
 Nytt Juridiskt Arkiv, 207
 nämnd, 132, 198, 200
 Nardinghundra, 16
 näringsfrihet, 220
 näringsrätt, 174
 Närke, 13, 16, 45
 Närkeslagen, 45, 58
 Nöteborgsfreden, 45

 obligationsrätt, 215ff, 218f
 Observationes, 131f
 Observationes juris practicae, 130
 observatör, 215
 offentlig rätt, 220, 222, 223
 offerbröder, 13
 Oklendaristningen, 32
 Olavstexten, 66
 Opera omnia, 209
 Oppunda, 16
 Orkneyöarna, 13
 Osnabrück, 130
 Palmskiöldska samlingen, 159
 pantsättning, 158, 178
 Paris, 130
 parlamentsreform, 180
 patentlagstiftning, 221, 224
 paterne paternis, 104
 patronus, 79
 pauperism, 181
 pfalzare, 154
 plenitudo potestatis, 154
 pliktefall, 184
 PM om straffsatserna, 210
 Polen 124
 possessio, 137
 postglossatorer, 122f
 Prælectiones, 209
 preferentietvisterna, 136
 prejudikat, 127, 135, 149, 153, 156, 204, 210
 president, 203, 205
 preskription, 185, 202, 214
 Preussen, 178
 privaträtt, 172f, 174, 194, 202, 205, 207, 215, 220, 222, 223
 privilegier, 61, 174, 177, 180, 185f 190, 198, 210
 privilegier (prästerliga) 80, 106, 114
 Processkommissionen, 207
 Processlagberedningen, 207
 processordning, 172
 processrätt, 172f, 190, 194, 203, 206
 processus civilis, 135
 processus criminalis, 129, 135
 processus judicialis, 103
 prokura, 199, 214
 promptuarium, 159
 pseudo-isidoriska dekretaler, 56

 ratifikation, 223
 reaktionssystem, 206
 recesser, 128
 recognitionsavgift, 82, 107
 reduktion, 131, 154
 regalitetsanspråk, 82
 regalrätt, 83f, 109, 185

regeringsform, 155f, 174f
 Reichskammergericht, 123
 religionsfrihet, 184
 representationsreform, 210
 res habilis, 137
 revisionsförsök (LL), 96f
 revisionssekreterare, 125
 Riddarholmen, 159
 Rikets ständers bank, 114
 riksantikvarie, 127
 Riksarkivet, 158
 Riksdagen, 76, 100, 134, 153, 155,
 171ff, 185f, 187, 189, 192, 194,
 202, 204, 205, 215, 216
 riksdagsman, 203
 riksråd, 130, 171, 187
 Roden, 16, 19, 48
 Rom, 131, 156
 romanistisk-tysk rätt, 215
 romersk rätt, 124f, 134, 147ff, 153
 Rosengrenska förslaget, 96
 Rostock, 128
 Ryssland, 178
 rådhusrätt, 100, 187
 rådman, 27, 80, 129, 172
 rådstuguprocess, 103
 rå och rör, 185
 räfseting, 100
 ränta, 114, 198f
 ränteäganderätt, 108
 rättareting, 100
 Rättegångsbalk, 172f, 187, 191f,
 199, 201, 204, 207
 Rättegångsordning 1614, 76, 98ff,
 144
 Rättegångsordning 1832, 191, 203
 Rättegångsprocess 1615, 76, 99f,
 125, 144
 Rättegångsprocess uti missgär-
 ningom och högmålom, 103
 rättsbok, 36, 64
 rättsenhet, 223f
 rättsgrundsats, 207
 rättsinstitut, 175
 rättspraxis, 175, 207f, 211
 rättsstat, 179
 rättsvetenskap, 214, 215
 rättsärende, 175
 sachiska praktiker, 123
 sachisk rätt, 152
 Saevuström, 48
 sakören, 157
 salus publica suprema lex, 154
 Samling af Sweriges Gamla lagar, 10,
 210
 samnordiska lagar, 219f
 samäganderätt, 204
 Sandsjöstenen, 32
 Saumur, 130
 Scandia illustrata, 124
 schavottering, 192
 sedvanerätt, 148f, 152, 156, 207
 Selånger, 44
 Seminghundra, 16f
 sens commun, 178
 servitut, 128, 137f, 205
 Seunda, 16
 Sevede, 15
 Shetlandsöarna, 13
 Simbo, 17
 Simtuna, 17
 Sjuhundra, 16
 Sjöalland, 66
 sjätting, 13
 sjättingsting, 13
 sjölag, 105, 114, 129, 214, 219
 sjömanslag, 222
 skadeståndsrätt, 222
 skandinavismen, 213
 Skaraborgs län, 210
 Skara stadga, 26, 60, 91, 141
 Skarastadgan, (1416), 89
 skattebonde, 106f
 skattejord, 106f
 skatteköp, 107, 185
 skatteledning, 17, 75
 skatteman, 186
 skattevrak, 185
 Skenninge stadga (1285), 35, 59f

- Skenninge stadga (1335), 43, 60
 Skenninge stadsrätt, 55
 skappshär, 18
 skeppslag, 16f, 19, 26
 skiftesreform, 183
 skiljemän, 203
 Skipmålalbalken, 105
 skogskommissioner 109
 skogsordning, 107, 109, 113
 skogsregale, 83
 skrivare, 80
 skråordning, 28, 81, 114
 skråväsende, 80f, 113, 177, 180, 210
 skuldebrev, 219
 skuldebrevslära, 206
 Skåne, 100
 Skånelagen, 46, 64f, 128
 Skånska kyrkorätten, 65
 Skånska stadsrätten, 65
 Skänninge möte, 27
 Slesvig, 66
 småland, 12, 14, 26, 40
 Småland, 12, 14
 Smålandslagen, 40ff
 småprotokoll, 187
 social lagstiftning, 181
 socialministermöte, 220
 socialpolitik, 220f
 socken (kyrka), 17, 21, 79f
 sockensjälvständighet, 106
 solskifte, 177
 Sorunda, 16
 specialdomstol, 187, 210
 Specialobservationer etc, 132
 spöstraff, 192
 Stadarhölzbök, 67
 Stadfästelsebrev 1736, 173
 Stadga om jakt och djurfång 1808, 186
 Stadga till vidlyftigheters avkortande etc, 105, 172
 stadgelagstiftning, 58-61
 Stadslag, Magnus Erikssons, se MESTL
 stadsrätter, 53-55, 65, 87
 stadssekreterare, 129
 stapelstad, 113
 statsrätt, 155, 174
 statuta provincialia, 27, 57, 87, 114 148
 statsvälvning, 185ff, 189, 213
 stiftsmöte, 57
 Stockholm, 80, 127, 132, 158f, 184, 186
 Stora kommissionen, 131
 storskifte, 186
 storting, 213
 straffarbete, 202
 straffbalk, 216, 210
 strafflag, 202, 204f, 206, 213f
 strafflagberedningen, 206
 straff- och korrektionshus, 191
 straffordning, Drottning Kristinas, 103, 145
 straffprocess, 223
 straffrätt, 172ff, 183, 186, 190, 193, 202, 204, 206, 210, 220, 223f
 Straffrättskommittén, 206
 Stranda, 15
 stridsland, 12
 Strängnäs, 158
 stubbejord, 109
 stöld, 187, 202
 suionum civitates, 13
 Sumlen, 99
 Sunnebo, 14
 supplikation, 159
 Svartasand, 44
 Svea Hovrätt, 78, 100, 102, 128, 132f, 143, 147, 149f, 159f, 193f, 203, 205f
 svealagar, 36, 42-49
 Svea rike, 209
 Svecia, 209
 Svensk juristtidning, 153, 139
 Svensk lagbibliografi etc, 52
 Svenskt biografiskt lexikon, 132, 134
 Sverige, 99, 126, 130f, 135f, 149, 178, 183, 209, 212ff, 217ff
 Sveriges rikets lag, 183, 212

- Svethiud, 12
 synerätt, 199
 Synopsis causarum criminalum, 129
 Synopsis juris etc, 128f
 säteri, 185
 Söderköpingsrätte, 54, 92, 127.
 Södermanland, 12, 16, 45ff, 53, 87, 89
 Södermannalagen, 45ff, 50, 87, 90

 Tablåkommittén, 192
 Tavastland, 157
 tegskifte, 177
 tempus, 137, 185
 testamentsfrihet, 196
 testamentsrätt, 144, 220
 testamentsstadga, 104, 144
 terialtionde, 79
 Then svenska lagfarenheetz spegel, 130
 Tidsskrift for Retsvidenskap, 215
 Tidskrift för lagstiftning etc, 207
 tingmålarätt, 103
 ringslag, 13
 Tio Guds bud, 129
 Tiohärad, 12, 14, 40ff
 Tiohäradslagen, 40ff
 Tiundaland, 12, 16
 titulus, 137
 Tjust, 15
 tjänsteavtal, 220
 tolft, 17, 26
 tolptakikia, 17, 21
 tortyr, 186
 Tractat om morgongåfvor, 125
 treding, 13, 16, 26
 tredingsting, 13
 tredjepenningsavtal, 158
 trolldom, 187
 trolovning, 184, 197
 Truve, 210
 trældom, 60
 Trögd, 13, 17
 tvegifte, 187
 Tveta, 14
 tvistemål, 207
 Tyskland, 128, 131, 136, 139, 140, 151, 183, 193, 205f
 tysk-romersk rätt, 124f, 133f, 156, 211
 Tälje stadga (1330), 45
 Tälje stadga (1344), 60
 Tälje stadga (1345), 60, 77, 90
 tänkeböcker, 158f

 Ulvjotslagen, 67
 Ulvsby, 92
 Umeå, 13, 19, 45
 undantagsöverenskommelse, 198
 underdomare, 203
 uppbud, 158, 185
 upphovsrätt, 222
 Uppland, 13, 16, 48f, 89, 131, 157, 193
 Upplandslagen, 42f, 47ff, 50f, 55, 58 87, 90, 97, 126, 129, 131, 141, 211
 upplyst despotism, 179f
 Uppsala, 44, 55, 129, 131, 136, 159, 190, 191
 Uppsala möte, 79, 115
 Uppsala stadga, 43, 60, 90
 Uppsala stadsrätt, 55, 194
 Uppsala universitet, 124, 128f, 132, 159, 172, 175, 209ff
 Upsala öd, 16, 28
 uppstad, 113
 urarva, 202
 urkundsväsende, 62ff
 usucapio, 137
 Usus modernus pandectarum, 123
 utmätning, 198
 Utsökningslag, 203, 204, 207

 vad- och revisionsskilling, 200
 valakt, 174
 Valdemars sjaellenske Lov, 64f
 valstadgan, 60, 90
 varumärke, 214, 222
 Vasa Hovrätt, 187
 vattenregal, 83

vattenrätt, 203
 Vendel, 13, 17
 Westinska samlingen, 159
 whigpartiet, 180
 Viborg, 127
 Vidinge, 14
 Viger spa, 131
 Visby stadslag, 54ff, 128
 Vist, 14
 vittne, 204
 Vordingborg, 66
 våldtäkt, 187
 Vänersborg, 130
 Varend, 12, 14, 184f
 världskrig, 221
 Värmlandslagen, 42
 Västbo, 14
 Västergötland, 12, 14f, 89
 Västerås recess och ordinantia, 78f
 Västgötalagen I, 14, 36f, 49, 59, 129
 Västgötalagen II, 14, 38f, 50, 53, 90, 129
 Västmanland, 12f, 16, 193
 Västmannalagen, 49, 50, 87, 90
 Ydre, 15
 Zamolkis primus Getarum legisla-
 tor, 131
 Åbo akademi, 126, 209
 Åbo Hovrätt, 101, 143
 åborätt, 107, 185
 Åkerbo, 13
 Åland, 13, 16
 ålderman, 81
 Ångermanland, 19
 Åsaka, 94
 Åsunda, 16
 återgång, 218
 åtting, 17f
 åttingsman, 17
 äktenskapshinder, 184, 218
 äktenskapslag, 218
 äktenskapsrätt, 184, 218f
 äktenskapsskillnad, 184, 196
 äktenskapsålder, 184
 årans förlust, (ärelöshet), 187, 192
 Ärlinghundra, 16
 Ärvdabalk, (ny, förslag till), 126, 127,
 135, 172f, 185, 197, 206
 ättebot, 60
 ätteman, 177
 Ödmården, 13, 48
 Öland, 40
 Örebro, 159
 Örebrourekunden, 127
 örlogsledning, 17, 75
 Östbo, 14
 Östergötland, 12, 14f, 19, 40, 89, 141
 Österrike, 178
 Östersjön, 13
 Östgötalagen, 19, 40, 50, 90, 97
 överrätt, 200
 överståthållare, 131

ÄNDRINGAR OCH TILLÄGG I FÖRHÅLLANDE TILL 8:E UPPLAGAN 1973

Hänvisningarna, som inte är konsekvent gjorda, är gjorda så att det skall vara så lätt som möjligt att finna det avsedda stället.

Ändringarna har gjorts kortfattade i fall där detta inte kan missförstås; när ordet etc. används innebär detta således att texten i övrigt är oförändrad.

Sidan 10, sista stycket, tillägg:

Den i stycket nämnda bibliografin är skriven av Hillevi Vretblad och Signe Carlsson.

En franskspråkig bibliografi beträffande den svenska och finländska rätts-historiska litteraturen av Gerhard Hafström ingår i serien "Introduction bibliographique à l'histoire du droit et à l'ethnologie juridique", utg. av John Gitisser, Bruxelles 1976.

Sidan 11, rad 13 uppifrån, skall vara:

Hasselberg, Gösta Rättshistoriens dilemma. Etc.

Sidan 11, sista raden, skall vara:

Anners, Erik Europas rättshistoria, del 1 och 2.
(Stockholm 1971 och 1972).

Sidan 29, raderna 10 och 11 uppifrån: utgår

Sidan 29, raderna 26-29 uppifrån: utgår

Sidan 30, rad 5 nerifrån, skall vara:

Rehfeldt, Bernhard Etc.

Sidan 31, raderna 20-22 uppifrån, skall vara:

Dahlbäck, Göran, m. fl. Norra Roden och Tiundaland. Kungl Vitter-
hets Historie och Antikvitets Akademien.
Det medeltida Sverige. Band I.
(Stockholm 1972 och 1974).

Sidorna 29-31, tillägg:

Olivecrona, Karl	Das Wesen eines Königs nach altschwedischem Recht. Das Königsritus als magischer Akt. Lunds universitets årsskrift, N. F. sid. I, vol. 44:1.
Hannerberg, David	Svenskt agrarsamhälle under 1200 år. Gård och åker. Skörd och boskap. 1971.
" "	Territoriella samhällsmodeller - förr. (Meddelanden från Lunds Universitets Geografiska Institution, N:o 523, 1975).
Wessén, Elias	Lagman och lagsaga, Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri, 1964.

Sidan 62, längst ner, skall vara: Ljungfors

Sidan 68, rad 7 uppfifrån, skall vara:

Rudbeck, Johannes	Svensk lagbibliografi för tiden före 1734 års lag (1915).
-------------------	---

Sidan 72, under rad 4 uppfifrån, tillägg:

Ståhle, Carl Ivan	Dalalagen (Festskrift till Gösta Holm) 1976.
-------------------	--

Sidan 73, under rad 8 uppfifrån (under Visby stadslag), tillägg:

Ek, Sverker	Kring källorna till Gotlands medeltida sjö rätt (1936).
-------------	---

Sidan 73, rad 9-13 (Borgrätterna): utgår

Sidan 99, raderna 17-18 uppfifrån, skall vara:

"skulle hålla lapparna vid Sveriges lag etc."

Sidan 99, noten längst ner, skall vara:

- 1) Tryckt hos Isak Fellman, Handlingar och uppsatser angående Finska Lappmarken och lapparne, IV, s. 152.

Sidan 116, raderna 4-6 uppfifrån: utgår

Sidan 116, raderna 24-26 uppfifrån: utgår

Sidan 116, under avsnitt 2, tillägg:

Lagerroth, Fredrik	Den svenska landslagens författning i historisk och komparativ belysning. Skrifter utg. av Fahlbeckska stiftelsen 32. 1947.
--------------------	---

Sidan 116, sista titeln, skall vara:

Holmbäck, Åke och Wessén, Elias	Magnus Eriksson landslag i nusvensk tolkning. Etc.
------------------------------------	--

Sidan 120, under 7 B (Militärstraffrätten), skall vara:

Anners, Erik	Vasatidens och stormaktstidens svenska militärstraffrätt. Några problemställningar. (TJFF 1961).
" "	Den karolinska militärstraffrätten och Peter den stores krigsartiklar. (1961).

Sidan 121, raderna 8-9 uppifrån: utgår

Sidan 121, under avsnitt E, tillägg:

Hafström, Gerhard	Urminnes hävd till skattefjällen i Jämtland och Härjedalen. Samernas Vita Bok III:2. Stockholm 1975 (stencil).
Meurling, A. C.	Svensk domstolsförvaltning i Livland 1634-1700. Ak. avh. Lund 1967.
Modéer, Kj. Å.	Gerichtsbarkheiten der schwedischen Krone im deutschen Reichsterritorium. I. Voraussetzungen und Aufbau 1630-1637 (Skrifter utg. av Institutet för Rättshistorisk forskning, ser. I, band 24, 1975).

Sidan 135, rad 19 uppifrån, skall vara:

tionerna". TJFF 1900.)

Sidan 153, noten längst ner, skall vara:

1) Se härom S. Jägerskiöld, Utländsk litteratur i svenska juristbibliotek från tiden före år 1734 (1965).

Sidan 160, de två nedersta raderna, skall vara:

Jägerskiöld, Stig	Utländsk litteratur i svenska juristbibliotek från tiden före år 1734 (1965).
-------------------	---

Sidan 161, raderna 3-7 uppifrån: utgår

Sidan 161, raderna 11-14 uppifrån, skall vara:

Palmgren, Bo David Nehrman-Ehrenstråle inför nutiden.
Högtidsföreläsning i Lunds universitets
aula 2.5.1969. SvJT 1969.

Sidan 161, rad 7 nerifrån (under Almquist, Jan Eric), tillägg:

- Om Olavi Petri domareregler. SvJT 1967.

Sidan 162, sista raden, skall vara: Wedberg

Sidan 163, raderna 4-6 uppifrån, skall vara:

Almquist, Jan Eric Häradsstingsprotokollen före 1614, Invente-
ring och proveniensundersökning (1945). -
Anm. av Sture Petrén (Rig 1947) s. 99.

Sidan 163, rad 10 nerifrån, skall vara: Kungl. humanistiska etc.

Sidan 164, rad 8 uppifrån, skall vara: häradsrättsdomböcker

Sidan 165, avsnitt 7, tillägg:

Landin, Lennart På häradsting. I-III. 1963-1967.

Sidan 167, raderna 20-23 uppifrån, skall vara:

1500-talets halländska tingböcker (Institutet för västsvensk kulturforskning.
5.) - Utg. av Albert Sandklef (1959). Rec.
av K. Robberstad i Tfr 1960.

Sidan 168, rad 19 uppifrån, skall vara: Anm. av Patrik Enckell.

Sidan 169, raderna 1-2 uppifrån, skall vara:

Stockholm stads tänkeböcker från 1592 - D I-XI, 1592-1619, redig. av
D. Almquist m.fl. (1939-1974).

Sidan 169, rad 24 uppifrån, skall vara: 1577-1609

Sidan 170, rad 5 uppifrån, skall vara: Rådstuguprotokoll 1684-1686

Sidan 176, rad 2 uppifrån, skall vara: Förarbetena etc.

Sidan 176, tillägg:

Edhög, Nils

Om tillkomsten av utlåtanden från Göta hovrätt och Östergötland över lagkommissionens förslag till giftermåls- och ärvdabalk 1690. Skrifter utg. av Institutet för Rättshistorisk forskning. Ser. II. Rättshistoriska studier. Vol. 2 1957.

Sidan 188, tillägg:

Inger, Göran

Institutet "insättande på bekännelse" i svensk processrättshistoria. Skrifter utg. av Institutet för Rättshistorisk forskning. Ser. I, band 25, Lund 1976.

Sidan 189, rad 5 uppfifrån, sidan 208 rad 20 uppfifrån, sidan 228 nederst samt sidan 233 vänstra spalten nederst, skall vara: Marcks von Würtemberg, Erik.

Sidan 197, högra spalten, skall vara:

1:o -
7:o (18 år)

i övrigt oförändrat

Sidan 199, högra spalten, skall vara:

8:o Jordabalken 17/12 1970, 20 kap.

i övrigt oförändrat

Sidan 201, högra spalten, skall vara:

17:o Rättegångsbalken 18/7 1942, 54 kap 10 §. (Resten utgår.)

i övrigt oförändrat

Juridiska föreningen i Lund bedriver förlagsverksamhet genom Stiftelsen Juristförlaget i Lund. Syftet med verksamheten är huvudsakligast att framställa juridisk kurslitteratur. Enligt avtal handlas vår lagerhållning och distribution till bokhandeln av Studentlitteratur AB, Lund.

Stiftelsen Juristförlaget utger bl a följande titlar:

Propedeutiska kursen m m

Folke Grauers: Studiematerial för juridisk grundkurs

Lars Heuman: Process- och straffrätt för juridisk översiktscurs

Håkan Strömberg: Inledning till den offentliga rätten

Rättshistoria

Gerhard Hafström: De svenska rättskällornas historia

Gerhard Hafström: Den svenska familjerättens historia

Göran Inger: Frågekompendium i rätts-historia

Kjell Åke Modéer: Juristens källor i arkiv och bibliotek

Kjell Åke Modéer: Processrättens historia. Supplement

Civilrätt

Axel Adlercreutz: Avtalsrätt I och II

Ulf Cervin: Inskrivningsrättsliga problem

Ulf Cervin: Problem och skisser för nybörjarkurs i juridik

Olle Ekstedt: Studiematerial i civilrätt II

Folke Grauers: Fastighetsköp enligt nya jordabalken

Folke Grauers: Kompendium i nyttjanderätt. Hyra, bostadsrätt, arrende och tomträtt

Folke Grauers: Studiematerial i avtalsrätt, fast egendom

Leif Holmström-Carl Martin Roos: Stiftelser. En orientering

Leif Holmström-Torsten Sandström: Studiematerial i associationsrätt

Carl Martin Roos: Handelsbolag och enkla bolag

Per Stjernquist: Ekonomiska föreningar

Processrätt

Per Olof Bolding: Specialprocess

Ulla Jacobsson: Processrätt i USA

Karl Olivecrona: Domstolsorganisationen i vissa främmande länder

Offentlig rätt

Sten Losman-Rein Rooseniit: Anteckningar om offentlighet och sekretess

Christer Sjölund-Bertil Syrén: Studiematerial i familje- och socialrätt

Håkan Strömberg: Uppsatser i allmän förvaltningsrätt

Internationell rätt

Torsten Gihl-Phillips Hult: Kvalifikationsproblemet

Åke Lögdberg-Lennart Pålsson: Internationellt privaträttsliga rättsfall

Lennart Pålsson: Författningssamling i internationell privaträtt

Finansrätt

Nils Mattsson: Mervärdesskatten. En översikt

Allmän rättslära

Tore Strömberg: Inledning till den allmänna rättsläran

Tore Strömberg: Kompendium i rättsfilosofiens historia